

Inga Gaižauskaitė
Natalija Valavičienė

Socialinių tyrimų metodai:

kokybinis

interview

**SOCIALINIŲ TYRIMŲ METODAI:
KOKYBINIS INTERVIU**

**Inga Gaižauskaitė
Natalija Valavičienė**

**SOCIALINIŲ TYRIMŲ METODAI:
KOKYBINIS INTERVIU**

Vadovėlis

Vilnius, 2016

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių–mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisija 2015 m. rugpjūčio 31 d. (posėdžio protokolo Nr. 2L-13)

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto taryba
2015 m. gegužės 21 d. (nutarimo Nr. 1STH-38)

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto
Edukologijos ir socialinio darbo institutas 2015 m. gegužės 19 d.
(posėdžio protokolo Nr. ESDI-9)

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto Socialinio darbo bakalauro ir magistrantūros studijų programų, Sociologijos bakalauro, Gerovės sociologijos, Vaiko teisių magistrantūros studijų programų, Socialinio darbo su vaikais ir jaunimu bei Lyginamosios socialinės politikos ir gerovės jungtinių magistrantūros programų komitetas
2015 m. gegužės 19 d. (posėdžio protokolo Nr. 10-362(1.17K-40101))

Recenzavo:

Prof. dr. **Irena Emilija Juozeliūnienė**,
Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorė

Dr. **Jurga Bučaitė-Vilkė**, Vytauto Didžiojo universiteto
Socialinių mokslų fakulteto Sociologijos katedros docentė

© Inga Gaižauskaitė, 2016

© Natalija Valavičienė, 2016

© Mykolo Romerio universitetas, 2016

© Jūratė Juozėnienė, viršelio dailininkė, 2016

© VĮ Registrų centras, 2016

TURINYS

Pratarmė	7
1 skyrius. Kokybinio interviu samprata ir procesas	11
1.1. Interviu kaip kokybinio duomenų rinkimo metodo prielaidos...	14
1.2. Kokybinio interviu formų įvairovė	18
1.3. Kokybinio interviu tyrimo procesas.....	22
1.3.1. Kokybinio tyrimo proceso savitumas	22
1.3.2. Interviu tyrimo žingsniai.....	24
1.4. Tyrimo dalyvių atranka	36
1.4.1. Atrankos savitumas kokybiniuose tyrimuose	36
1.4.2. Atrankos sprendimai atliekant interviu tyrimus.....	39
1.5. Kokybiinių tyrimų etika	54
Pirmojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	70
Pirmojo skyriaus priedai	72
2 skyrius. Individualus giluminis interviu	77
2.1. Individualaus giluminio interviu esmė ir taikymo galimybės	80
2.2. Tyrėjo vaidmuo imant individualius interviu	85
2.3. Tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio ryšys ir sąveika	92
2.4. Interviu palankios aplinkos kūrimas	101
2.5. Interviu metu gautų duomenų fiksavimas.....	108
2.6. Interviu klausimyno sudarymas ir atvirų klausimų formulavimas.....	111
Antrojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	134
Antrojo skyriaus priedai	136
3 skyrius. Tikslinė grupės (angl. <i>focus group</i>) diskusija	141
3.1. Tikslinės grupės diskusijos esmė ir taikymas.....	143
3.2. Tikslinės grupės diskusijos planavimas ir organizavimas	157
3.3. Tikslinės grupės diskusijos vedėjo vaidmuo ir funkcijos	166
3.4. Tikslinės grupės diskusijos dalyvių atranka ir paieška	176
3.5. Tikslinės grupės diskusijos klausimynas ir eiga	186
Trečiojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	194
Trečiojo skyriaus priedai	195
4 skyrius. Kitos galimos kokybinio interviu formos ir tikslai	209
4.1. Ekspertų interviu	211
4.2. Porų interviu.....	213

4.3. Kokybiniai interviu su vaikais.....	218
4.4. Tarpkultūrinis interviu.....	223
4.5. Kitos galimos grupės interviu formos.....	229
Ketvirtojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	232
5 skyrius. Informacinių ir komunikacinių technologijų taikymas imant kokybinius interviu.....	235
5.1. Nuotolinių interviu formos ir jų taikymas.....	238
5.2. Interviu telefonu	247
5.3. Interviu internetu	256
5.3.1. Nuotoliniai interviu naudojant garso ir (ar) vaizdo komunikacijos priemones.....	257
5.3.2. Nuotoliniai interviu raštu	266
5.3.2.1. Interviu elektroniniu paštu	267
5.3.2.2. Interviu momentinių pranešimų forma	279
5.4. Nuotoliniai grupės interviu.....	292
5.5. Tyrimo dalyvių paieška virtualioje erdvėje.....	300
5.6. Tyrimų etikos klausimai rengiant nuotolinius interviu.....	302
Penktojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	309
6 skyrius. Duomenų apdorojimas ir kokybinės analizės pagrindai	311
6.1. Kokybinės duomenų analizės esmė ir principai	313
6.2. Kokybinių duomenų paruošimas analizei	321
6.2.1. Pažodinis kokybinio interviu išrašas.....	325
6.2.2. Tikslinės grupės diskusijos duomenų parengimas analizei... 334	
6.3. Kokybinės analizės procesas	341
6.3.1. Kodavimas.....	348
6.3.2. Pagrindiniai kokybinės analizės žingsniai	355
6.3.3. Kokybinių duomenų interpretacija	361
6.4. Kompiuterinės kokybinių duomenų apdorojimo ir analizės programos	364
Šeštojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	367
Šeštojo skyriaus priedai.....	369
Literatūra	370
Dalykų rodyklė	378
Vartojamų terminų žodynėlis anglų ir lietuvių kalbomis	384
Priedas. Lentelės, paveikslai, atvejai, pavyzdžiai, patarimai, paaiškinimai ir situacijos	388

Pratarmė

Ko gero, interviu yra dažniausiai taikomas duomenų rinkimo metodas atliekant kokybinius socialinius tyrimus. Jis puikiai atliepia kokybinės metodologijos prielaidas, leidžia įsigilinti į tyrimo dalyvių perspektyvas, surinkti gausius, socialinio gyvenimo detales ir unikalius niuansus apčiuopiančius duomenis.

Vis dėlto matome, kad kartais kokybinio interviu paskirtis suprantama pernelyg paprastai, nesigilinant į jo esmę ir nereflektuojant apie jo procesą. Kartais laikomasi nuostatos, kad kokybinį interviu paprasta paimti – „pakalbėjai ir viskas“. Kiti nuvertina kokybinio interviu metu surinktus duomenis, pavyzdžiui, kritikuoja, kad „vis tiek čia nereprezentatyvu“. Tačiau šio metodo taikymas yra gerokai sudėtingesnis, platesnės apimties ir daug darbo reikalaujantis procesas, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Patį interviu atlikimo momentą galime suvokti kaip ledkalnio viršūnę, matomą jo dalį. Tos nematomos kokybinio interviu kaip duomenų rinkimo metodo sudėtinės dalys yra visi parengiamieji darbai – tyrimo plano sudarymas ir tyrėjo pasirengimas – bei tai, kas daroma su surinktais duomenimis paėmus interviu – jų parengimas analizei, pati analizė ir interpretacija.

Kokybinis interviu yra kompleksiškas metodas. Jis iš tyrėjo reikalauja analitinių, organizacinių, komunikacinių, derybinių įgūdžių, lankstumo, sąžiningumo ir kitų savybių. Todėl šiame vadovėlyje siekiame nuosekliai atskleisti ir paaiškinti tam tikrus kokybinio interviu aspektus.

Vadovėlio turinys dvejopas: praktinis, nurodantis konkrečius principus, metodinius reikalavimus, pateikiantis pagalbinių praktinių priemonių; ir diskusinis, atkreipiantis dėmesį į įvairius iššūkius, pateikiantis vadovėlio autorių refleksijų ir pavyzdžių.

Kokybiniai tyrimai yra ypač individualizuoti, priklausantys nuo konteksto, tyrimo tikslo, teorinės perspektyvos, tyrėjo pasirinktos metodologinės strategijos, todėl iš esmės neįmanoma pateikti vienareikšmių atsakymų ar receptų, kad būtent vienaip ir ne kitaip turėtų būti atliekama viena ar kita tyrimo, kuriame kokybinis interviu taikomas kaip pagrindinis duomenų rinkimo metodas, procedūra.

Galima tik leisti susipažinti su tuo, kas vyksta prieš, per ir po interviu, kad būsime tyrėjai bent iš dalies būtų pasirengę tikrai nepaprastam ir nemažai iššūkių keliančiam kokybinio tyrimo procesui bei pradėtų kaupti savo pačių patirtį.

Orientuojamės į pradantįjį tyrėją, studentą, kuris dar tik žengia pirmuosius žingsnius į įdomųjį kokybinių tyrimų pasaulį. Vadovėlis skirtas aukštųjų mokyklų studentams, nepriklausomai nuo studijų krypties, nes kokybiniai interviu plačiai taikomi ne tik sociologijos, bet ir socialinio darbo, sveikatos mokslų, psichologijos, rinkos tyrimų, komunikacijos ir daugelyje kitų sričių. Leidinys taip pat bus parankus tyrėjams, kurie jau turi interviu ėmimo patirties ir yra pasirengę profesiskai tobulėti, nori išplėsti ar atnaujinti savo žinias ir gebėjimus. Studentams – tai pirmas išsamesnis susipažinimas su interviu ir kokybiniais tyrimais. Kitiems tai bus įrankis tobulinti savo interviu praktiką, pasisemti naujų idėjų, galbūt ką nors apsvarstyti iš kitos perspektyvos, pasinaudoti kaip edukacine priemone.

Suvokiame, kad teorinė metodologinė perspektyva lemia kokybinio tyrimo planą ir procesą, tad nesumenkiname konkrečios teorijos ar metodologinės paradigmos svarbos kokybiniam interviu, tuo labiau kad, kaupiantis asmens kaip tyrėjo patirčiai, vis svarbesnės tampa jo asmeninės metodologinės nuostatos, lemiančios kokybinio interviu naudojimo būdą. Tačiau sąmoningai daugiausia dėmesio telkiame į praktinį kokybinio interviu ėmimo procesą, t. y. pristatome, kokias procedūras būtina atlikti iki interviu, jo metu ir po interviu, pateikiame ir potencialių probleminių situacijų, konkrečių praktinių pavyzdžių. O teorinių perspektyvų įtakos kokybinio interviu naudojimo būdams analizę paliekame ateities, galbūt ir kitų autorių, projektams.

Tikrai neapreprėsime visos kokybinių interviu įvairovės, galimų variacijų ir situacijų. Vadovėlio tikslas – apibendrinti prielaidas ir principus, kuriais remiasi kokybinių interviu tyrimai, bei pristatyti skirtingas galimas interviu formas. Kai kurios jų – individualūs giluminiai interviu, tikslinės grupės diskusijos (angl. *focus groups*) – yra gana įprastos ir paplitusios, kitos, pavyzdžiui, porų interviu, aptariam-
mos ir taikomos rečiau, nors gali būti labai vertingos esant tam tikram

kontekstui. Taip pat aptariame informacinių ir komunikacijos technologijų taikymo kokybiniams interviu galimybes. Nuotoliniai interviu (pvz., per programą „Skype“) vis dažniau imami ir aptariami metodologinėje literatūroje, tačiau kol kas nelabai drąsiai ar efektyviai taikomi Lietuvoje. Galiausiai aptariami kokybinių duomenų apdorojimo, analizės ir interpretacijos klausimai. Formuluojuame aiškias gaires, kaip parengti interviu duomenų analizei, kiek tai užtrunka, nuo ko pradėti analizę, kaip ir kokiais pjūviais ją galima atlikti, kokių interviu duomenų aspektų ieškoti siekiant juos įprasminti, kokiomis duomenų apdorojimo ir analizės programomis patogiau naudotis.

Vadovėlio turinį sudaro šeši skyriai. Pirmajame iš jų aptariama kokybinio interviu samprata ir procesas, pristatomi bendrieji kokybinio interviu tyrimo principai. Antrajame ir trečiajame skyriuose detalai analizuojamos dvi pagrindinės kokybinio interviu formos – atitinkamai individualūs giluminiai interviu ir tikslinės grupės diskusijos. Ketvirtasis skyrius skirtas glaustai kai kurių savitų interviu pritaikymo kontekstų apžvalgai, t. y. ekspertų interviu, porų interviu, interviu su vaikais, tarpkultūrinių interviu ir kai kurių galimų grupės interviu formų, o penktajame skyriuje aptariama, kokių papildomų galimybių kokybiniams interviu suteikia ir iššūkių kelia informacinės ir komunikacijos technologijos. Šeštasis skyrius skirtas analitinio darbo su kokybiniais duomenimis pagrindams.

Kiekvieno skyriaus pabaigoje siūlomos savarankiškų studijų priemonės: rekomenduojama literatūra ir užduotys. Prieduose rasite naudingų patarimų ir praktiškai patogių priemonių, kurias galėsite pritaikyti savo tyrimų reikmėms. Vadovėlyje gausu pavyzdžių, atvejų, dėmesį atkreipiančios įsidėmėtinos informacijos, atmintinių ir siūlymų. Tam, kad būtų patogiau rasti reikiamą sąvoką, vadovėlio pabaigoje sudaryta dalykinė rodyklė, o vartojamų terminų žodynelis lietuvių ir anglų kalbomis yra naudingas siekiant išsiaiškinti atitikmenis literatūroje anglų kalba.

Vadovėlyje apibendrinama autorių tiriamosios veiklos patirtis, kitų tyrėjų perspektyvos ir žinios, sukauptos kokybinių tyrimų metodologinėje literatūroje. Todėl šis vadovėlis gali būti laikomas savito ir subtilaus kokybinio interviu proceso vedliu.

1 skyrius

Kokybinio interviu samprata ir procesas

1 skyriaus turinys

1.1. Interviu kaip kokybinio duomenų rinkimo metodo prielaidos	14
1.2. Kokybinio interviu formų įvairovė	18
1.3. Kokybinio interviu tyrimo procesas	22
1.3.1. Kokybinio tyrimo proceso savitumas	22
1.3.2. Interviu tyrimo žingsniai	24
1.4. Tyrimo dalyvių atranka.....	36
1.4.1. Atrankos savitumas kokybiniuose tyrimuose	36
1.4.2. Atrankos sprendimai atliekant interviu tyrimus	39
1.5. Kokybinių tyrimų etika	55
Pirmojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	70
Pirmojo skyriaus priedai.....	72

Interviu yra tapęs neatsiejamu šiuolaikinių visuomenių gyvenimo aspektu: gausu interviu žiniasklaidoje (su įžymybėmis, ekspertais, paprastais žmonėmis), taip pat ir kasdieniame gyvenime – pavyzdžiui, pokalbis dėl darbo (King, Horrocks, 2010). „Interviu visuomenėje“ (Atkinson, Silverman, 1997; Fontana, Frey, 2005; Alvesson, 2011) interviu yra įprasta, daugeliui žinoma bendravimo forma ir būdas surinkti žinių apie įvairius reiškinius ar sužinoti asmeninę patirtį. Tačiau šio vadovėlio objektas – interviu¹ kaip duomenų rinkimo metodas atliekant kokybinius tyrimus. Kaip pažymi Alvessonas (2011), interviu yra kertinis kokybinių tyrimų elementas – vienas iš dažniausiai naudojamų metodų žinioms apie individus, grupes ir organizacijas gauti.

Bendriausia prasme interviu yra bendravimo (angl. *communication*) tarp tyrėjo (duomenų rinkėjo) ir tyrimo dalyvio (duomenų teikėjo) forma, o pokalbis vyksta užduodant klausimus ir į juos atsakant. Vis dėlto kokybinis interviu (angl. *qualitative interviewing*) yra skėtinė sąvoka, kuri apima tikrai nemažą galimų interviu stilių ir paskirčių įvairovę. Visos galimos interviu variacijos šiuo vadovėliu neapbrėpiamos – išsamiai aptariami pamatiniai kokybinio interviu principai ir pagrindinės, dažniausiai taikomos interviu formos, o kitos galimybės tik paminimos. Todėl, susipažinus su kokybinio interviu pagrindais ir praktiškai išmėginus tradicines interviu formas, skatintume toliau domėtis įvairiomis galimybėmis, kurios geriau atitiktų konkretaus tyrimo poreikius.

¹ Norėtume atkreipti dėmesį, kad terminas „interviu“ vartojamas ir kalbant apie kiekybines apklausas. Galimi kiekybinės apklausos atlikimo būdai yra tiesioginis interviu ir interviu telefonu. Tačiau būtina skirti *kiekybinės apklausos interviu* ir *kokybinį interviu*, nes tai – iš esmės skirtingi duomenų rinkimo metodai, turintys ne tuos pačius tikslus ir leidžiantys surinkti skirtingo tipo duomenis. Kiekybinės apklausos interviu remiasi struktūruotu, formalizuotu klausimynu, kurio klausimai turi iš anksto apibrėžtus atsakymo variantus, jų pagrindu siekiama surinkti sistemingus kiekybinius duomenis. Tuo metu kokybinio interviu klausimai neturi iš anksto parengtų atsakymų, priešingai, siekiama paskatinti tyrimo dalyvius pateikti kiek galima platesnius, gilesnius, išsamesnius, subjektyvesnius atsakymus. Todėl aprašant tyrimą būtina aiškiai įvardyti, koks duomenų rinkimo metodas buvo taikomas – interviu kaip kiekybinės apklausos būdas ar kokybinis interviu.

Šiame skyriuje aptariame:

- pagrindines kokybinio tyrimo² ir kokybinio interviu prielaidas;
- kokybinio interviu formų įvairovę;
- kokybinio interviu proceso elementus ir eigą;
- tyrimo dalyvių atrankos klausimus, būdingus atliekant kokybinius interviu;
- tyrimo etikos principus.

1.1.

Interviu kaip kokybinio duomenų rinkimo metodo prielaidos

Kokybinio požiūrio į socialinio pasaulio tyrinėjimą prielaidos ir idėjos iš esmės skiriasi nuo kiekybinio požiūrio į tyrimą prielaidų. Galima išskirti bent tris esmines kokybinio tyrimo skiriamąsias ypatybes (Bryman, 2008):

- atliekant kokybinį tyrimą dominuoja indukcinė logika, kitaip tariant, teorija yra kuriama (generuojama) iš surenkamų tyrimo duomenų;
- kokybinio tyrimo metu laikomasi interpretatyvinės pozicijos (angl. *interpretativist*), t. y. siekiama suprasti socialinį pasaulį tiriant, kaip jį interpretuoja jo dalyviai;
- atliekant kokybinį tyrimą laikomasi konstrukcionistinio (angl. *constructionist*) požiūrio, t. y. teigiama, kad socialinė realybė yra sąveikų tarp individų rezultatas, o ne atskira, socialinės sąveikos dalyviams „išoriška“ duotybė.

Atliekant kokybinį tyrimą, siekiama atskleisti tiriamojo reiškinio visybę (angl. *entirety*) jo įprastame kontekste; todėl kokybinio tyrimo erdvė dažnai yra kasdienis, įprastas gyvenimas su jame vykstančiomis

² Kadangi vadovėlis skiriamas vienam iš kokybiniams tyrimams taikomų duomenų rinkimo metodų išsamiai aptarti, darome prielaidą, kad skaitytojai jau turi bazinių žinių apie socialinius tyrimus, skiria kiekybinius ir kokybinius tyrimus, todėl trumpai priminsime tik esmę.

įvairiomis veiklos rūšimis ir socialinėmis sąveikomis. Kokybiniu tyrimu nesiekama testuoti teorijų (tikrinti žinomų teiginių), tačiau plėtojamos empiriniais faktais pagrįstos teorijos (jos kuriamos iš gautų duomenų). Kokybinis tyrimas įvertina tai, kad požiūriai ir praktikos skiriasi, nes nesutampa subjektyvios perspektyvos ir su jomis susiję socialiniai, biografiniai kontekstai (Flick, 2014). Taigi dėmesio centras – tyrimo dalyvių perspektyvos, subjektyvios sampratos ir patirtys, kasdieniai kontekstai. Kokią prasmę tam suteikia tyrimo dalyvis? Kaip tai veikia jo gyvenimą? Kaip skirtingi su tiriamuoju kontekstu ir (ar) reiškiniu susiję žmonės tai supranta, tai daro, su tuo tvarkosi savo kasdienybėje? Kokie jausmai to atžvilgiu pasireiškia?

Kokybinį tyrimą atliekantis tyrėjas – refleksyvus³ sąveikos dalyvis. Jis yra „tyrimo dalyvis“ – aktyviai veikia rinkdamas duomenis, jo sąveika su tiriamuoju kontekstu ir žmonėmis yra kur kas glaudesnė, nei atliekant kiekybinį tyrimą. Todėl tyrėjas turi nuolat apsvarstyti savo reakcijas, patiriamas tyrimo lauke, savo išpūdžius, jausmus, veiksmus. Nuolatinis kokybinio tyrimo palydovas yra užrašai (dienoraščiai, protokolai, pastabų užrašai ir pan.), kuriuose fiksuojama tai, kas vyksta interviu metu, jo aplinkoje, žymimi tyrėjo pastebėjimai, patyrimai ir refleksijos.

Kokybinis interviu, kaip duomenų rinkimo metodas, remiasi šiomis išvardytomis bendrosiomis kokybinio tyrimo prielaidomis. Kitaip tariant, kokybinių interviu metu siekiama gauti duomenų, atitinkančių kokybinio tyrimo siekius. Kokybinio interviu pagrindas – atviri klausimai, į juos tikimasi gauti kiek įmanoma platesnius, išsamesnius, atviresnius atsakymus, suformuluotus ir pateiktus paties tyrimo dalyvio, atspindinčius jo perspektyvą.

Interviu metu gilinamasi į nuomones, nuostatas, patirtis, motyvus, jausmus ir pan. Kitaip tariant, interviu atliekamas tada, kai iš žmonių norime sužinoti tai, ko negalime matyti tiesiogiai – mes negalime matyti (stebėti) jausmų ir minčių; negalime atkartoti elgesio ar sąveikų, kurios įvyko prieš tam tikrą laiką; negalime apčiuopti prasmių, kurias žmonės suteikia juos supančiam pasauliui, ir daugelio kitų

³ Apmąstantis ir įsisąmoninantis savo veiklą.

dalykų (Patton, 2002). Kai tiriame tai, ko negalime matyti, tenka užduoti klausimus. Interviu leidžia įžengti į kito žmogaus perspektyvą, o kokybinis interviu remiasi prielaida, kad kitų žmonių perspektyva yra prasminga, pažintina ir gali būti aiškiai išsakyta. Interviu imami siekiant įsigilinti, kas yra kitų žmonių mintyse, kaupiamos jų istorijos (Patton, 2002). Interviu metu galima sužinoti apie praeitį; apie tai, kaip tam tikri įvykiai paveikė žmonių mintis ar jausmus; taip pat gauti žinių apie socialines aplinkas, kurios tyrėjams prieinamos tik per tyrimo dalyvių pasakojimus (Weiss, 1994). Pasitelkus kokybinį interviu atrandamas reikšmių ir patirčių turinys: kaip vyko koks nors procesas, kokia jo reikšmė (prasmė) tyrimo dalyviams, kokie galimi šios patirties skirtumai ir savitumai.

Įvardytume šias bendras skiriamąsias kokybinio interviu ypatybes:

- Kokybinis interviu yra paremtas sąveika – tai pokalbis, kurio metu sąveikauja (ir gana intensyviai) tyrėjas⁴ ir tyrimo dalyvis arba tyrimo dalyvių grupė. Ši sąveika yra labiau nulemta tikrosios pokalbio eigos, nei iš anksto tiksliai apibrėžtų ribų (kaip kiekybinės apklausos metu, kai pokalbis vyksta dominuojant klausimynui su iš anksto parengtais atsakymo variantais arba sąveikos išvis nėra, nes klausimyną respondentas pildo savarankiškai).
- Tai neformalus, lankstus pokalbis. Jis plėtojasi tuo metu, kai vyksta. Be abejo, tyrėjas paprastai turi tyrimo tikslą ir žino iš anksto nustatytą pokalbio kryptį, yra parengęs interviu gaires, tačiau visada reaguojama į tyrimo dalyvio indėlį ir susijusį kontekstą. Tai reikalauja nemenko pasirengimo ir specifinių tyrėjo savybių: gebėjimo tuo pat metu užduoti klausimus, girdėti ir interpretuoti atsakymus, apmąstyti tolesnę interviu eigą, reflektuoti apie savo vaidmenį ir t. t.

⁴ Kaip ir kituose tyrimuose, imant kokybinius interviu, tyrėjas ir duomenų rinkėjas ne visada yra tas pats žmogus. Atsižvelgiant į su tyrimu susijusias aplinkybes, tyrėjas gali arba pats imti interviu, arba pasitelkti specialiai apmokytą žmogų ar grupę žmonių, kurie ima tyrėjo suplanuotus kokybinius interviu. Tekste dažniausiai vartosime sąvoką „tyrėjas“, turėdami galvoje ir asmenį, kuris realiai ima interviu. Jeigu tam tikrose vietose bus būtina įvardyti skirtumus, vartosime „interviu vedėjo“ terminą, nurodydami žmogų, kuris tik ima interviu.

- Labai svarbus kontekstas – siekiama ne tik gauti informacijos, bet ir ją suprasti, į ją įsigilinti, įprasminti pokalbio metu išreikštas pozicijas. Dėmesio centras – tyrimo dalyvių patirtis ir sampratos, jų pateikiamos interpretacijos ir motyvai, o ne iš anksto apibrėžti pasirinkimo variantai, kuriuos siūlo tyrėjas iš savo perspektyvos. Paprastai kokybinio interviu metu tikimasi gauti netikėtos, nenumatytos, nelauktos informacijos.
- Per kokybinį interviu siekiama fiksuoti ne tik verbalinę, bet ir neverbalinę informaciją (kūno kalbą, intonaciją, veido išraiškas, emocijas ir pan.), kuri neretai reikšmingai papildo tyrimo metu gautus duomenis.

Taigi kokybiniai interviu leidžia surinkti giluminius, su kontekstu susietus, atvirus tyrimo dalyvių atsakymus, išreiškiančius jų požiūrius, nuomones, jausmus, žinias, patirtį (*Patton, 2002; Creswell, 2009*). Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad esminė sąlyga paimti iš tiesų kokybišką kokybinį interviu yra tinkamas tyrėjo pasirengimas. Tiek šio vadovėlio autorės, tiek ir kiti tyrėjai (pvz., *King, Horrocks, 2010; Hennink ir kt., 2011*) pabrėžia, kad neretai į kokybinius tyrimus, konkrečiai interviu, žiūrima pernelyg primityviai – manoma, kad duomenims rinkti nėra būtinos specialios žinios ar patyrimas. Toks nusistatymas gali lemti, kad surinkti duomenys neatitiks esminių kokybinio tyrimo prielaidų, pavyzdžiui, interviu gali būti paviršutiniški, surinkta informacija neesminė, neatsakanti į tyrimo klausimus, tyrimo dalyviai nelinkę atvirauti ir pan. Tik tinkamai suplanuoti ir atlikti interviu leis gauti duomenų, kuriuos bus verta interpretuoti, o tai yra nemenkas iššūkis (*Alvesson, 2011*).

Remdamiesi savo patirtimi galime apibendrinti, kad kokybinio interviu procesas – nuolatinė sąveika tarp planuojamos tyrimo strategijos ir realaus tyrimo lauko (angl. *field*), t. y. tarp to, ką galima suplanuoti, ir to, kas vyksta esant natūralioms aplinkybėms ir kontekstui, bendraujant su skirtingais tyrimo dalyviais, susiduriant su jų reakcijomis ir emocijomis, sprendžiant daugybę kylančių praktinių ir organizacinių klausimų. Nors kokybinio tyrimo dėmesio centre yra tyrimo dalyvių perspektyvos, tyrėjas čia tampa aktyvia duomenų rinkimo „priemone“, kitaip tariant, gaunamų duomenų kokybė priklauso

nuo to, kaip tyrėjui pavyksta sukurti tarpusavio ryšį su tyrimo dalyviu, kaip jis geba valdyti interviu padėtį, kiek aiškiai suvokia savo tyrimo tikslus.

Daugelio dalykų, kurie vyks realaus interviu metu, neįmanoma iš anksto suplanuoti ir sukontroliuoti. Būtent todėl svarbus tyrėjo pasirengimas, tam tikrų savybių ir gebėjimų (iš)(si)ugdymas, ne tik tyrimų metodologijos žinios, bet ir patirtis. Todėl toliau vadovėlyje bus pateikiama nemažai tyrimų ar situacijų pavyzdžių, siūloma pagalbinių praktinių priemonių, padėsiančių geriau suvokti ir pasiruošti tam, kas vyksta per kokybinį interviu.

1.2.

Kokybinio interviu formų įvairovė

Kokybinis interviu gali įgyti įvairių formų. Nėra bendros klasifikavimo sistemos, kuri leistų susisteminti visas interviu variacijas. Metodologinėje literatūroje dažniausiai aprašomas individualus tiesioginis interviu (angl. *face-to-face interview*), neretai tiesiog įvardijant šią formą kaip kokybinį interviu apskritai. Taip pat dažniau minimas metodas yra tikslinė grupės diskusija⁵ (angl. *focus group* arba *focus group discussion*). Tačiau kokybiniai interviu gali skirtis ne tik tyrimo dalyvių skaičiumi, bet ir tuo, koku tikslu jie imami, kokio pobūdžio klausimynas parengiamas ir pan. Kiekviena interviu variacija pasižymi tam tikrais savitumais, skirtingais praktiniais sprendimais ir poreikiais, turi tam tikrų pranašumų ir trūkumų. Todėl atliekant konkretų tyrimą turėtų būti apsvarstyta ir pasirinkta ta forma, kuri labiausiai atitinka tyrimo tikslą ir yra efektyviausia atsižvelgiant į tyrimo aplinkybes bei turimus išteklius. Apibendrinami savo patirtį ir žinias, 1.1 lentelėje pateikiame svarbiausius požymius, lemiančius skirtingas interviu formas, o žemiau trumpai jas aptariame.

⁵ Šio metodo pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą nėra nusistovėjęs: sociologai įprastę vartoti tiesioginį vertimą „fokus grupė“ arba tiesiog „focus grupė“, tačiau toks junginys nėra priimtinas kalbininkams. Todėl 3 skyriuje atskirai aptarsime lietuviško termino varianto „tikslinė grupės diskusija“ pasirinkimo motyvus.

1.1 lentelė. Kokybinio interviu formų įvairovė

Požymis	Galimos interviu formos
Pagal pasirinktą metodologinę strategiją	Etnografinis interviu; naratyvinis interviu; žodinė istorija (angl. <i>oral history</i>); feministinis interviu; biografinis interviu ir (ar) gyvenimo istorija; psichosocialinis interviu ir kt.
Pagal interviu klausimyno struktūruotumą⁶	<ul style="list-style-type: none"> – Struktūruotas kokybinis interviu (struktūruotas atvirų klausimų interviu) (angl. <i>structured</i>) – Iš dalies struktūruotas kokybinis interviu (interviu, vedamas pagal tam tikras gaires; kryptingasis interviu) (angl. <i>semi-structured</i>) – Nestrukūruotas kokybinis interviu (laisvas pokalbis; neformalus interviu) (angl. <i>unstructured</i>)
Pagal vieno interviu tyrimo dalyvių skaičių	<ul style="list-style-type: none"> – Individualus (giluminis) interviu – Porų interviu (diadų interviu; jungtinis interviu) (angl. <i>joint interviewing</i>; <i>dyad interview</i>) – Tikslinė grupės diskusija – Kitos grupės interviu (angl. <i>group interview</i>) formos
Pagal tyrėjo ir tyrimo dalyvio kontakto pobūdį	<ul style="list-style-type: none"> – Tiesioginis interviu – Interviu, kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis bendrauja naudodamiesi ryšio priemonėmis (nuotoliniai interviu, angl. <i>remote interviewing</i>). Tai interviu, atliekami telefonu arba pasitelkus interneto prieigą
Pagal tikslinės grupės savybes arba tyrimo paskirties specifiką	Ekspertų interviu; interviu su vaikais; interviu su kitos kultūros žmonėmis (tarpkultūrinis interviu) ir pan.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Pagal pasirinktą metodologinę strategiją. Kokybinuose tyrimuose nėra vieno teorinio metodologinio atspirties taško. Kitaip tariant,

⁶ Norėtume atkreipti dėmesį, kad „struktūruotumas“ čia reiškia tai, kiek interviu metu laikomasi iš anksto numatytos klausimų eilės tvarkos, klausimyno sudėties ir klausimų formuluočių. Pats klausimynas visais atvejais išlieka kokybinis, t. y. atvirų klausimų klausimynas.

tyrėjai atstovauja skirtingoms teorinėms priegoms, renkasi ne tas pačias metodologines strategijas, taigi ir interviu metu ieško kitokio pobūdžio informacijos. Šiuo atveju interviu forma parodo, pagal kokią teorinę ir metodologinę perspektyvą yra atliekami interviu, ir ją paaškina. Apie pagrindines metodologines strategijas ir jų savitumus trumpai užsimename 6 skyriuje.

Pagal interviu klausimyno struktūruotumą. Kokybinio interviu pagrindas – atviri klausimai. Paprastai interviu klausimynas parengiamas iš anksto, jis lanksčiai nubrėžia būsimo interviu kontūrus. Atsižvelgiant į tyrimo temą ir tikslus, gali skirtis interviu klausimyno struktūruotumo laipsnis:

- Dažniausiai kokybiniams interviu taikomas iš dalies struktūruotas klausimynas, dar vadinamas interviu gairėmis (klausimynu-gairėmis) (angl. *interview guide*). Iš anksto apsvartomos pagrindinės tokio klausimyno pokalbio temos, kurias reikia aptarti, ir svarbiausi kiekvienos temos klausimai. Tačiau klausimyno struktūra yra lanksti, ji reaguoja į realaus interviu eigą. Pagal ją gali keistis užduodamų klausimų tvarka, jų formuluotės, kilti papildomų klausimų ir pan.
- Jei iš visų tyrimo dalyvių siekiama gauti atsakymus į tuos pačius klausimus tokia pat tvarka, naudojamas struktūruotas klausimynas – preliminariniai suformuluojami atviri klausimai ir numatoma jų eilės tvarka. Šios struktūros stengiamasi laikytis interviu metu, nors ji vis tiek nėra tokia griežta, kaip atliekant, pavyzdžiui, kiekybinę apklausą. Paprastai struktūruotas kokybinis interviu imamas tada, kai tyrimu siekiama palyginti tam tikrus atvejus ar socialines kategorijas.
- Kai kurioms kokybinėms strategijoms taikomas visiškai laisvas, nestruktūruotas interviu (pokalbis). Tokio pokalbio metu tyrimo dalyviui pateikiama bendra tema, kuria remdamasis jis išsako savo mintis. Neretai tokia interviu forma yra derinama su stebėjimo metodu, pavyzdžiui, atliekant etnografinį tyrimą.

Klausimyno struktūros ir turinio esmė detaliau aptariama 2 skyriuje apie individualius (giluminius) interviu ir 3 skyriuje apie tikslienes grupės diskusijas.

Pagal vieno interviu tyrimo dalyvių skaičių. Individualaus interviu metu tyrėjas bendrauja su kiekvienu tyrimo dalyviu atskirai, asmeniškai, t. y. per vieną pokalbį interviu atliekamas su vienu tyrimo dalyviu. Tai – dažniausiai taikoma kokybinio interviu forma. Todėl detalai ji aptariama 2 skyriuje.

Tiriant kai kurias temas, svarbūs ne pavieniai tyrimo dalyviai, o poros, jų sąveika. Pavyzdžiui, sutuoktinių ar partnerių pora, asmens, turinčiojo negalią, ir jam padedančio žmogaus pora, tėvo ir (ar) mamos ir vaiko pora. Tokiems tyrimams galima taikyti vadinamuosius porų (diadų, jungtinius) interviu. Tai interviu, per kurį kalbinama tyrimo dalyvių pora (abu poros sąveikos dalyviai vienu metu). Atliekant interviu su abiem poros dalyviais surenkama papildomos informacijos: poros dalyviai gali papildyti vienas kitą interviu metu; tyrėjas gali stebėti ir fiksuoti dalyvių sąveiką, galios santykius; tam tikrais atvejais viena poros šalis gali tapti būtinu tarpininku tarp tyrėjo ir kitos šalies (pvz., jei vienas tyrimo dalyvis dėl negalios turi tam tikrų komunikacijos sunkumų). Plačiau apie porų interviu rašoma 4 skyriaus 2 poskyryje.

Kokybinis interviu gali būti atliekamas ir su tyrimo dalyvių grupe. Dažniausiai taikoma grupės interviu forma yra tikslinė grupės diskusija. Ši interviu forma detalai pristatoma 3 skyriuje. Kai kurios kitos interviu su grupe dalyvių formos trumpai aprašomos 4 skyriaus 4.5 poskyryje.

Pagal tyrėjo ir tyrimo dalyvio kontakto pobūdį. Tradiciškai kokybinis interviu išskirtinai siejamas su tiesioginio interviu forma, t. y. tyrėjas ir tyrimo dalyvis susitinka pokalbio. Manoma, kad būtent ši interviu forma geriausiai atliepia kokybinio tyrimo siekius ir prielaidas. Tačiau technologijų plėtra, jų įtaka socialiniam gyvenimui ir kiti šiuolaikinėms visuomenėms būdingi procesai (pvz., migracijos srautai) sudarė prielaidas ir poreikį kokybiniam tyrimams naudoti informacines ir komunikacijos technologijas (toliau – IKT, angl. *ICT – information-communication technology*). Pirmiausia buvo pasitelktas telefonas (kokybinis interviu telefonu), šiuo metu sparčiai plėtojasi kompiuterio ir interneto prieigos naudojimas kokybiniam interviu. Nuotolinių interviu savybės ir jų taikymo galimybės aptariamos 5 skyriuje.

Pagal tikslinės grupės savybes arba tyrimo paskirties specifiką. Nors atliekant bet kokį tyrimą kokybinio interviu dalyviai yra tikslingai parenkami dėl savo savybių ir patirties (taigi jie visada yra kuo nors išskirtiniai), tam tikros žmonių kategorijos arba tyrimo tikslai lemia ir specifines pasirengimo interviu bei jo eigos savybes. Pavyzdžiui, kokybiniai interviu, atliekant rinkos tyrimus, paprastai yra gerokai trumpesni, nei naudojami moksliniams tyrimams. Atliekant interviu su vaikais, daugelį jo elementų reikia pritaikyti atsižvelgiant į šios amžiaus grupės socialines ir kognityvines savybes (kalbos gebėjimus, suvokimo lygį, bendravimo savitumus ir pan.). Jeigu tyrimo dalyviai yra kitos nei tyrėjas etninės grupės nariai (pvz., užsieniečiai ar kitakalbiai), vienas iš spręstinių klausimų gali tapti kalba, kuria bus atliekamas interviu. Todėl 4 skyriuje aptarsime kai kuriuos specifinius interviu atvejus (ekspertų interviu, interviu su vaikais, tarpkultūrinį interviu).

1.3.

Kokybinio interviu tyrimo procesas

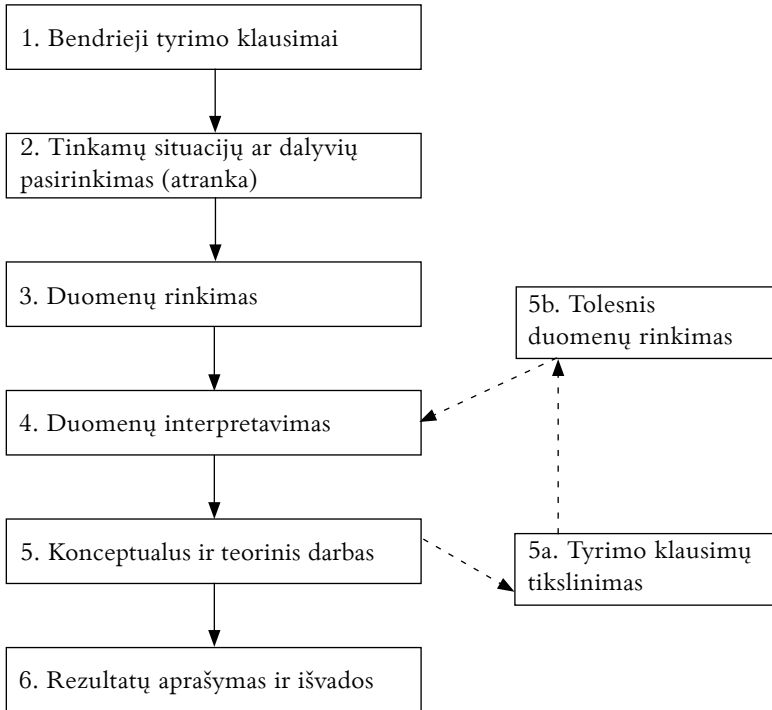
Interviu tyrimo procesas (kitais tariant, tyrimo, kuriam kokybinis interviu yra pagrindinis duomenų rinkimo metodas) atitinka bendrąsias kokybinio tyrimo proceso prielaidas. Šiame poskyryje aptariame, kuo pasižymi kokybinio tyrimo procesas ir kokie žingsniai sudaro interviu tyrimo planą.

1.3.1. Kokybinio tyrimo proceso savitumas

Kokybinio tyrimo procesas yra lankstus, skirtingi jo etapai yra glaudžiai tarpusavyje susiję ir aktyviai (vyksmo metu) veikiantys vieni kitus. Jeigu kiekybinio tyrimo procesas yra linijinis, kai tik baigus vieną planavimo etapą pereinama prie kito, kokybinio tyrimo metu vyksta „vaikščiojimas pirmyn–atgal“ tarp tyrimo proceso žingsnių. Tai nereiškia, kad kokybiniam tyrimui nereikalingas pasiruošimas ir planavimas arba jis yra chaotiškas. Tai rodo, kad per tyrimo procesą priimti sprendimai yra nuolat peržiūrimi, atsižvelgiant į tai, kas

vyksta, kas randama ir atrandama kiekvienu tyrimo etapu, ypač renkant duomenis.

Kokybinio tyrimo procesą sunku pavaizduoti, tačiau Brymano (2008, p. 370) pateikta schema gana aiškiai atskleidžia kokybinio tyrimo proceso savitumą:

1.1 paveikslas. Kokybinio tyrimo procesas pagal Brymaną (2008)

Kaip galima matyti iš 1.1 paveiksle pateiktos schemos, kokybinio tyrimo proceso savitumas pasireiškia per duomenų rinkimo, jų interpretavimo ir konceptualaus darbo etapų tarpusavio ryšį. Kitaip tariant, surinktų duomenų interpretacija gali lemti tyrimo klausimų peržiūrą (pvz., juos tikslinti, konkretinti, performuluoti) ir sprendimą surinkti papildomų duomenų (pvz., paimti papildomų interviu, pasirenkant anksčiau nenumatytą tyrimo dalyvių kategoriją). Per kokybinio tyrimo procesą surinktų duomenų turi užtekti nuoseklioms

išvadoms padaryti, logiškiems teoriniams teiginiams ir tarpusavio sąsajoms suformuluoti. Todėl duomenų rinkimo, interpretavimo ir teorijos konstravimo etapų kartojimasis (angl. *iteration*) galimas tol, kol šis tikslas bus pasiektas.

Nors kiti tyrimo elementai primena tai, kas vyksta ir per kiekybinį tyrimą (pvz., atliekant tiek kiekybinį, tiek kokybinį tyrimą, reikia išspręsti atrankos klausimą, pasirinkti duomenų rinkimo metodą ar būdą, aprašyti rezultatus), vis dėlto šių elementų turinys taip pat yra specifinis, atliepiantis kokybinio tyrimo prielaidas ir poreikius. Kadangi vadovėlis skirtas vienam metodui, tolesniame skyriuje aptarsime būtent kokybinio interviu tyrimo pagrindinius žingsnius ir turinį.

1.3.2. Interviu tyrimo žingsniai

Planuojant interviu tyrimą, numatomi šie žingsniai (*pagal vadovėlio autore's ir Kvale, 2007*):

1. Teminio tyrimo lauko apibrėžimas ir tyrimo ribų nu(si)statymas. Šiuo žingsniu tyrėjas atsako į klausimą: „Kas ir kodėl bus tiriama?“. Suformuluojama tyrimo koncepcija, tikslas ir klausimai.
2. Metodiniai tyrimo plano sprendimai. Šiuo metu tyrėjas atsako į klausimus: „Kaip bus tiriamas pasirinktas reiškiny's? Kaip bus renkami duomenys? Iš ko ar iš kur bus renkami duomenys?“. Pasirenkamas bei pagrindžiamas duomenų rinkimo metodas ir būdas, sprendžiamas tyrimo dalyvių atrankos klausimas, numatomi praktiniai ir organizaciniai veiksmai, reikalingos priemonės.
3. Lauko darbai (angl. *field work*). Renkami duomenys – atliekami interviu.
4. Darbas su duomenimis. Jų parengimas analizei (pvz., interviu išrašų (angl. *transcript*) sudarymas), duomenų analizė ir interpretacija.
5. Tyrimo ir surinktų duomenų kokybės įvertinimas.
6. Tyrimo ataskaitos rengimas ir rezultatų pristatymas.

1 žingsnis. Teminio tyrimo lauko apibrėžimas ir tyrimo ribų nu(si)statymas

Tyrimo tikslas

Tyrimo tikslas ir klausimai sudaro pagrindą priimti sprendimus, susijusius su kitais tyrimo proceso žingsniais, t. y. pasirinkti, kokie ir (ar) kurie atvejai būtų tinkamiausi atsakant į šiuos tyrimo klausimus; koks duomenų rinkimo būdas parankiausias; kokia duomenų analizės strategija geriausiai leistų atsakyti į tyrimo klausimus ir pan.

Tyrimai gali būti atliekami labai įvairiems tikslams. Kalbant apie tyrimo tikslą, reikėtų išskirti bent du jo aspektus. Pirma, tyrimo tikslas kaip siektinas rezultatas, kitaip tariant, susijęs su galutiniu pasiekimu – sukurti teoriją, įgyvendinti praktinį tikslą (pvz., įvertinti programos efektyvumą) ar asmeninį tikslą (pvz., parengti disertaciją). Kitaip tariant, tikrai ne visada galutinis tyrimo tikslas yra sukurta teorija ar bendrosios mokslinės žinios. Todėl reikėtų gana aiškiai sau įvardyti būtent šį tikslo aspektą. Pradedantieji tyrėjai ar studentai iš tiesų ne visada gali siekti sukurti teoriją, nes tai per didelis užmojis ir reikėtų tai aiškiai sau pripažinti. Antra, tyrimo tikslas yra svarbiausias tyrimo klausimas, kitaip tariant, apie ką bus atliekamas tyrimas – kas bus tyrimo objektas ir ko tyrėjas iš to tyrimo objekto tikisi? Pavyzdžiui, aprašyti, palyginti, suklasifikuoti?

Literatūros, teorijų ir anksčiau atliktų tyrimų apžvalga paprastai yra puikus pagrindas tyrimo tikslui suformuluoti: ji padės geriau suprasti, kas nėra iki galo ištirta, kokie galimi nauji aspektai, kokios žinios galbūt pasenusios arba nebeaktualios. Teorinės ir empirinės literatūros skaitymas bei analizavimas tyrimo pradžioje dar nereiškia, kad jūs ketinate suformuluoti tikrintinus teiginius. Tačiau tai leis geriau suprasti, kas jau yra išsiaiškinta apie tiriamąjį reiškinį, kokios teorinės perspektyvos taikomos, kas galbūt neaptariama. Taip pat leis suprasti jūsų tyrimo naujumą ir aktualumą, palyginti su esamomis žiniomis, ir tai argumentuoti.

Anksčiau atliktų tyrimų apžvalga ar detalesnė analizė taip pat padės tikslingiau ir pagrįsčiau numatyti savo tyrimo strategiją, pritaikyti duomenų rinkimo metodą ar būdus. Šiam tikslui vertėtų paskaityti

ir metodologinės literatūros (kad būtų galima tinkamai pasirengti vykdyti tyrimo planą, rinkti duomenis, juos analizuoti). Peržvelgus aukštųjų mokyklų socialinių mokslų krypties studijų programų turinį, dažniausiai aptinkamas vienas bendras socialinių tyrimų metodologijai ir metodams skiriamas dalykas. Todėl studentai retokai įgyja užtektinai teorinių žinių ir praktinių gebėjimų, susijusių su konkrečiais metodais. Tad tiek sprendžiant, kokį metodą rinktis, tiek jį pasirinkus, tikrai pravartu pasigilinti į konkrečiai tam metodui būdingas savybes ir subtilybes. Net toks „savaiame suprantamas“ ir žinomas metodas kaip interviu iš tiesų yra gana sudėtingas.

Galiausiai ir tyrimo ataskaitai būtina literatūros apžvalgos (angl. *literature review*) dalis – ji leidžia išgryninti jūsų pasirinktas prielaidas savo tyrimui, rodo jūsų žinių lygį reiškinio mokslinio ištirtumo pozicūriu, įprasmina tyrimo išvadas.

Tyrimo klausimai

Interviu kryptį nusako bendrieji tyrimo klausimai. Šie klausimai parodo tyrimo tikslą ir pasirinktą tyrėjo teorinę metodologinę poziciją, kuri idealiu atveju įvardijama tyrimo pradžioje.

Kokybinio tyrimo klausimai atlieka ašies vaidmenį – nurodo ieškojimų esmę, kryptį ir tam tikras ribas. Kitaip tariant, tyrimo visuma yra pagrįsta tyrimo klausimais, todėl yra svarbu juos korektiškai formuluoti. Tačiau atliekamo kokybinio tyrimo klausimai nėra statiški – nuolatinė refleksija apie tyrimo klausimus ir jų performulavimas (koregavimas, tikslinimas) yra savita kokybinio tyrimo ypatybė. Prieš pradėdant tyrimą, formuluojami pirminiai, preliminarūs jo klausimai, kurie peržiūrimi tiek svarstant tyrimo planą, tiek pasirenkant jo metodą (-us) ir atvejus bei pradėjus rinkti duomenis. Svarbu suformuluoti aiškią tyrimo idėją, tačiau likti atviram naujiems ir galbūt netikėtiems duomenims (*Flick, 2014*).

Nors iš pradžių galima pradėti nuo bendrų ir abstrakčių klausimų, vis dėlto atliekant kokybinį tyrimą svarbu tinkamai pasirinkti tyrimo dėmesio centrą – tyrimo užmojai neturėtų būti pernelyg dideli, tema – per daug plati, o tyrimo klausimai – abstraktūs. Svarbu tyrimo užmojus subalansuoti iki praktiškai įmanomos apimties. Todėl

tyrimo pradžioje turimos apibendrintos, plačios idėjos dažniausiai susiaurinamos apgalvojant, kokius aspektus konkretus tyrimo projektas pajėgus aprėpti. Kokybiniai tyrimai turi savybę kurti didelius duomenų masyvus. Atliekant kokybinius tyrimus, tiriamieji reiškiniai atiskleidžia visu savo sudėtingumu, kontekstais, prasmėmis, todėl jeigu užsimosite labai plačiai, galite paskęsti duomenų gausos ir įvairovės jūroje. Kitaip tariant, rizikuojate, kad nebepajėgsite visko aprėpti. Jei esate studentas, plačios temos gali tapti kančia – tiesiog praslysite paviršiumi, nežinosite, į ką sutelkti dėmesį, ir neužčiuopsite esmės, pasiklysite tarp gausių kokybinių duomenų.

Formuluojant tyrimo klausimus, paranku nepamiršti minėtojo kokybinio tyrimo proceso savitumo – šis procesas yra lankstus ir leidžia laipsniškai judėti tyrimo tikslo link. Todėl nebūtina galutinių tyrimo ribų apibrėžti dar pačioje pradžioje. Nuolat peržiūrėkite iškeltus tyrimo klausimus, apgalvokite, ką iš tiesų siekiate sužinoti – būkite refleksyvūs. Kaip teigia Alvessonas (2011), kartais specifiniai tikslai apsibrėžiami gana vėlai, tai gali įvykti net tyrimo pabaigoje (nors tai ir rizikinga).

Paprastai pradedama nuo vieno svarbiausio ir (ar) bendro tyrimo klausimo, kurį patikslina keli detalizuojantys klausimai. Jie turėtų būti gana tikslūs ir atsakytini, t. y. tokie, kad pasitelkus konkretų tyrimą į juos būtų įmanoma atsakyti. Jei klausimai per platūs ar pernelyg abstraktūs, atsakyti gali būti sudėtinga, todėl reikia juos siaurinti ir konkretinti.

1.1 pavyzdys. Kokybinio interviu tyrimo klausimų pavyzdžiai

- Kaip tampama priklausomu nuo rūkymo? Koks yra tapimo priklausomu nuo rūkymo procesas?
- Ką patiria tėvai, kurių vaikams diagnozuojama nepagydoma liga?
- Ką reiškia būti panku?
- Kaip priimamas sprendimas susilaukti vaikų?

Sudaryta vadovėlio autorių.

2 žingsnis. Metodiniai tyrimo plano sprendimai

Tyrimo dalyvių atranka

Atranka yra bet kurio tyrimo pagrindas. Jos tikslai atliekant kokybinį tyrimą iš esmės skiriasi nuo kiekybinio tyrimo atrankos tikslų. Gana retai laikomasi atsitiktinumo (angl. *randomness*) principo – paprastai tikslingai ieškoma tyrimo dalyvių, kurių asmeninė patirtis, savybės, socialiniai kontekstai leistų tiksliausiai ir išsamiausiai atsakyti į tyrimo klausimus. Atrankos procesas išsamiai aptariamas 1.4 poskyryje, pagal poreikį – ir kituose vadovėlio skyriuose.

Duomenų rinkimo metodo pasirinkimas ir pagrindimas

Šis vadovėlis skiriamas būtent kokybinio interviu metodui, todėl svarbūs du su tyrimo metodo pasirinkimu susiję aspektai. Pirma, tyrėjas turėtų pagrįsti, kodėl jo tyrimui tinkamas (ar tinkamiausias) yra būtent kokybinio interviu metodas. Dėl kokių nors priežasčių neretai susiduriame su atvirkštine logika – studentas pirmiausia nusprendžia, kad atliks kokybinius interviu, ir tik tada pradeda mąstyti apie savo temą, tyrimo tikslą ir klausimus.

Vis dėlto būtent tyrimo tema, tikslas, klausimai ir naudojama metodologinė prieiga turėtų lemti tyrimo metodo pasirinkimą. Todėl nurodant, kad bus atliekami kokybiniai interviu, reikėtų pagrįsti, kodėl šis metodas yra tinkamas tyrimo tikslui pasiekti. Antra, kaip jau minėjome, yra skirtingos galimos kokybinių interviu formos (žr. 1.2 poskyrį). Konkrečios formos ar formų junginio pasirinkimą taip pat turėtų lemti tyrimo tema, tikslas ir klausimai.

Kiekvienai interviu formai būdingas tam tikrų savybių rinkinys, tai lemia nevienodus praktinius sprendimus, reikalauja skirtingų išteklių ir gali duoti tam tikro pobūdžio rezultatų. Todėl tyrėjas pats sau turi atsakyti į klausimą, kuri iš galimų formų yra parankiausia atsižvelgiant į tyrimo tikslą, klausimus, turimus išteklius, taip pat tyrėjo ir tyrimo dalyvių savybes. Šiems klausimams vadovėlyje skiriama daug dėmesio, aptariama, kada ir kaip taikytinas kokybinio interviu metodas ir skirtingos jo formos (žr. 2, 3, 4, 5 skyrius).

Praktiniai organizaciniai klausimai

Praktiniai organizaciniai klausimai yra svarbūs siekiant sklandžiai paimti interviu ir tikintis geros duomenų kokybės. Būtina mokėti planuoti savo laiką, numatyti tyrimui reikalingas priemones (pvz., diktofoną) ir jas gauti, pasirinkti patogią duomenų kaupimo bei katalogavimo sistemą ir pan. Dirbdami su studentais, matome vieną ypač ryškų bendrumą – labai dažnai yra neapskaičiuojamas interviu tyrimui reikalingas laikas. Dažniausiai daroma prielaida, kad pagrindinis, sunkiausias ir svarbiausias darbas – paimti interviu.

Tačiau svarbus darbas vyksta ir prieš interviu, o po jo būtina planuoti gana didelį laiko tarpą dirbti su duomenimis (pvz., padaryti interviu išrašus gali užtrukti labai ilgai). Šio skyriaus 1 priede pateikiame lentelę–atmintinę, kuri leis lengviau suplanuoti tyrimo žingsnius ir numatyti jiems reikalingą laiką, priemones ir sąlygas.

3 žingsnis. Lauko darbai

Šiuo žingsniu įgyvendinamas tyrimo sumanymas – pasirinkta interviu forma (-omis) renkami duomenys. Šis žingsnis yra svarbiausias atliekant interviu tyrimą: anksčiau aptarti žingsniai padeda užtikrinti sėkmingą lauko darbų atlikimą, o vėlesni – remiasi surinktais duomenimis. Duomenų rinkimo veiklos principams, poreikiams ir realybei skiriama nemaža šio vadovėlio dalis.

4 žingsnis. Darbas su duomenimis

Indukcinė kokybinio tyrimo logika lemia, kad empiriniai duomenys yra tyrimo epicentras. Analizuojant duomenis ieškoma atsakymų į tyrimo klausimus, generuojami teoriniai teiginiai, atrandami subjektyvūs socialinės realybės atspindžiai. Atliekant kokybinius interviu duomenys surenkami teksto pavidalu. Darbas su duomenimis yra daugiasluoksnis: surinkti duomenys apdorojami ir sisteminami (t. y. daromi interviu išrašai, kataloguojama su kiekvienu interviu susijusi papildoma medžiaga, pvz., interviu protokolai, tyrėjo pastabos ir kt.), atliekama interviu analizė ir interpretacija (tiek preliminari, po kiekvieno interviu, tiek detali, atlikus visus planuotuosius interviu),

jie lyginami tarpusavyje, reikalui esant grįžtama prie duomenų rinkimo, o tada – vėl prie analizės ir interpretacijos, teorinių teiginių formulavimo, tikslinimo, performulavimo ir t. t.

Atliekant kokybinius tyrimus darbo su duomenimis savitumas pasižymi tuo, kad nėra tik vienos analitinės priemonės ar analitinio darbo modelio. Net remdamasis bendromis strategijomis ir gairėmis, kiekvienas tyrėjas kuria iš esmės savitą duomenų analizės modelį. Atliekant kokybinį tyrimą darbas su duomenimis reikalauja didelio kruopštumo, dėmesingumo, analitinių gebėjimų, kritinio mąstymo. Tai darbas, kuriam reikia gana didelių laiko sąnaudų. Kokybinių duomenų analizės sunku išmokyti teoriškai – tai gebėjimas ir supratimas, įgyjamas kartu su praktine patirtimi. Todėl rekomenduotume pradėti nuo labai mažos apimties tyrimo projektų, imant vieną ar kelis interviu, kad realiau suvoktumėte šio proceso esmę ir laukiančius iššūkius. Darbo su kokybiniais duomenimis pagrindams skirtas ir šio vadovėlio 6 skyrius.

5 žingsnis. Tyrimo ir surinktų duomenų kokybės įvertinimas

Kaip įvertinti atlikto kokybinio tyrimo kokybę? Vienareikšmio atsakymo į šį klausimą nėra. Kiekybiniais tyrimams taikomi aiškiai apibrėžti kriterijai, tokie kaip pagrįstumas ir patikimumas, duomenų tikslumas ir pan. Tačiau kalbant apie kokybinius tyrimus vis dar diskutuojama, kokiais kriterijais ar principais remtis vertinant tyrimo kokybę? Kai kurie tyrėjai ir (ar) tyrimų metodologijos specialistai laikosi nuostatos, kad kokybiniais tyrimams taikytini analogiški kriterijai kaip ir kiekybiniais – pagrįstumo ir patikimumo; kiti mėgina pateikti šių kriterijų atitikmenis, suteikdami jiems labiau kokybinių tyrimų esmę atitinkantį turinį; taip pat mėginama ieškoti ir alternatyvių kriterijų (Bryman, 2008).

Atsižvelgdami į kokybinio tyrimo prielaidas ir proceso savitumus, manytume, kad kokybinio tyrimo kokybės užtikrinimas taip pat yra procesas, trunkantis viso tyrimo metu, o ne tam tikrų standartizuotų kriterijų pritaikymas tyrimo pabaigoje. Kitaip tariant, kokybinio tyrimo kokybės klausimai sprendžiami tiek tyrimo pradžioje (nusakant jo tikslus); tiek tyrimo metu (renkant duomenis); tiek dirbant su duomenimis

(juos apdorojant, analizuojant ir interpretuojant); tiek tyrimo pabaigoje (pateikiant ir pritaikant tyrimo rezultatus). Todėl kaip atskaitos tašką atliekamo tyrimo kokybei užtikrinti siūlome Flicko (2007a, 2007b) pateiktus principus, apimančius visą kokybinio tyrimo procesą (tiek planavimą, tiek įgyvendinimą, tiek rezultatų sklaidą (angl. *dissemination*)).

Planavimas

Tyrimo metodo pasirinkimo pagrįstumas (angl. *indication*). Tyrimo kokybė visų pirma remiasi tuo, kaip aiškiai yra pagrindžiamas sprendimas panaudoti tam tikrą tyrimo metodą ar pasirinktą modelį. Kitaip tariant, svarbu, kad pats sprendimas atlikti kokybinį tyrimą apskritai, numatyta kokybinio tyrimo strategija ir konkretus metodas ar metodai nesirėmė tiesiog simpatija jiems ar kitu nepaaiškinamu principu, o buvo tikslingai pasirinkti atsižvelgiant į tiriamojo reiškinių pobūdį, susijusius tyrimo klausimus, apie tiriamąjį reiškinį turimas žinias ir jam tinkamą populiaciją. Šių sprendimų pagrįstumas turi atsispindėti ir būti reflektuojamas per visą kokybinio tyrimo planavimo procesą.

Tyrimo metodo taikymo adekvatumas (angl. *adequacy*). Pagrįstumo principas susijęs su metodo pasirinkimu, o adekvatumo – nusako, ar tinkamai pasirengta taikyti šį metodą tyrimo metu. Vadinasi, būtina kiek galima geriau pasirengti įgyvendinti pasirinktą metodą. Privalu susipažinti su šio metodo savybėmis ir reikalavimais, pasiruošti lauko darbams prieš juos pradėdant (patsiems ar apmokyti tuos asmenis, kurie, pvz., ims interviu), atsižvelgti į tiriamojo reiškinių pobūdį ir tai, kas bus jūsų tyrimo dalyviai, kur vyks lauko darbai.

Atvirumas įvairovei (angl. *openness for diversity*). Nors planuojant kokybinį tyrimą neretai tenka apibrėžti ribas ir sumažinti įmanomų apimti aspektų kiekį, tuo pat metu svarbu pagrįsti ir tai, kaip vis dėlto bus aprėpiama su tyrimo tikslu ir klausimais susijusi įvairovė. Kaip bus ieškoma įvairios patirties? Kaip numatoma tvarkytis su išskirtiniais atvejais? Šie klausimai aktualūs ne tik per įgyvendinimo (lauko darbų), bet ir planavimo etapą. Kitaip tariant, tyrimo kokybė gera tada, kai jis kontroliuojamas ir nepaliekamas savieigai.

Įgyvendinimas

Tyrimo įgyvendinimo etapo kokybės klausimus Flickas (2007a, 2007b) pateikia kaip tam tikrus įtampos laukus:

Griežtumas ir kūrybiškumas (angl. *rigour and creativity*). Atliekant tyrimą neretai pabrėžiama, kad būtina griežtai ir nuosekliai laikytis pasirinkto metodo principų, atrankos schemos ir analizės plano. Tačiau to neužtenka, kad kokybinis tyrimas būtų tikrai išsamus. Tyrimo planą ir metodą pritaikant prie tyrimo lauko savitumo būtinas kūrybiškumas. Išsamus kokybinis tyrimas ne tik padeda atrasti ir patvirtinti tai, kokio rezultato tikėtasi, bet ir paskatina naujas, netikėtas įžvalgas.

Pastovumas ir lankstumas (angl. *consistency and flexibility*). Tam tikras pastovumo ir nuoseklumo laipsnis palengvina tyrėjo darbą, nes, pavyzdžiui, su visais tyrimo dalyviais atlikus vienodo formato interviu, paprasčiau tuos atvejus lyginti tarpusavyje. Tačiau, kaip pabrėžia Flickas (2007a, 2007b), kokybiški interviu visada turi tam tikrą lankstumo galimybę, kai tyrėjas savo klausimus geba priderinti prie konkretaus tyrimo dalyvio ir realios tam tikro interviu eigos. Tas pat taikytina ir analizės etapui. Taigi išsamus kokybinis tyrimas visada yra kompromisas tarp pastovumo ir lankstumo. Ar tai sėkmingai įgyvendinama, labai priklauso nuo tyrimo planavimo ir pasirengimo lauko darbams etapo metu atliktų veiksmų.

Kriterijai ir strategijos (angl. *criteria and strategies*). Kaip jau iš pradžių minėjome, tai pabrėžia ir Flickas (2007a, 2007b), iki šiol dar nėra bendrai susitarta, kokia galėtų būti visiems priimtina kriterijų, taikytinų kokybinio tyrimo kokybei įvertinti, visuma. Tačiau yra siūloma nemažai strategijų, kurios leidžia iš anksto galvoti apie kokybės užtikrinimą, pavyzdžiui, trianguliacija ir pan. Vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad, ko gero, niekada nebus įmanoma nubrėžti aiškios ir griežtos ribos tarp kokybiško ir prasto kokybinio tyrimo, kaip tai galima padaryti, pavyzdžiui, kiekybinio tyrimo atveju pritaikius formulę ir gavus tam tikrą skaičių, kuris parodo, ar darbas atliktas gerai ar blogai.

Sklaida

Skaidrumas ir aiškumas (angl. *transparency*). Aprašant atliktą tyrimą, turi būti aiškiai pateikiama, kaip buvo siekiama gautų rezultatų ir kaip buvo prieita prie išvadų. Kitaip tariant, iš tyrimo ataskaitos ją skaitančiam asmeniui turi būti aišku, kaip (kuo remiantis, vadovaujantis) buvo priimti sprendimai (susiję su metodo pasirinkimu, tipais sudarant tipologijas ir kt.), kaip atlikta analizė ir pan. Taigi turi būti pristatyti ne tik galutiniai rezultatai, bet ir visas procesas – kaip jis vyko, plėtojosi, kaip kildavo idėjų, kurios iš jų buvo įgyvendinamos, o kurios atidėtos į šalį ir t. t. Kuo daugiau tai aprašyta, tuo aiškesnis yra vaizdas ir galimas pagrįstesnis vertinimas.

Grįžtamasis ryšys (angl. *feedback*). Kokybiškam tyrimui galimi du grįžtamojo ryšio aspektai: grįžtamasis ryšys iš „lauko“ (pvz., tyrimo dalyvių nuomonė, ar jų mintys perteikiamos teisingai) ir grįžtamasis ryšys iš „mokslo“ (kolegų tyrėjų). Pavyzdžiui, preliminarūs rezultatus galima pateikti per konferencijas ar paskelbti straipsnį, taip įmanoma sukelti reakciją ir į ją atsivėlgti. Kitaip tariant, išorinis požiūris visada gali padėti pagerinti tyrimo kokybę.

Rezultatų pateikimo formos atitiktis tikslinei auditorijai (angl. *audiening the presentations*). Tyrimo rezultatai turėtų būti pateikiami skirtingai, tai priklauso nuo to, kam jie yra skiriami (pristatomi). Vienaip tyrimas turėtų būti pateiktas akademinėi bendruomenei, kitaip – kai tyrimo tikslai taikomi praktiškai.

Taigi atliekant kokybinį tyrimą kokybė atsakingai, pagrįstai ir tikslingai užtikrinama per jo eigą, tačiau tuo pat metu refleksyviai ir kūrybingai priimant sprendimus, atsivėlgiant į tyrimo kontekstą ir kruopščiai rengiantis lauko darbams. Ką labai praktiško patartume pradedantiesiems tyrėjams?

- Savo pasirinkimą pagrįskite metodologiniais ir metodiniais argumentais, susiekite juos su tiriamuoju reiškiniu ir tyrimo klausimais. Dažnai susiduriame su reiškiniu, kai studentai ar pradedantieji tyrėjai tiesiog parašo, kad ims kokybinius interviu, ir nepaaiškina, kodėl? Kokiam tikslui apskritai renkatės kokybinį tyrimą? Kodėl būtent interviu? Dėl ko būtent šis

metodas tinkamiausias jūsų reiškiniai tirti? Ar jis tikrai tinkamas, atsižvelgiant į pasirinktą tikslinę tyrimo dalyvių grupę? Kodėl būtent tokie dalyviai pasirinkti? Ir taip toliau. Atsakymas neturėtų būti „taip sakė darbo vadovas“ arba „nežinau“, arba „lengviau man paimti interviu nei atlikti apklausą“ ir pan. Pagrįskite savo sprendimus.

- Viso tyrimo metu veskite užrašus, kuriuose žymėsite, ką ir kodėl darėte. Kokybinio tyrimo proceso lankstumas gali lemti, kad pabaigoje nebeprisiminsite, ką ir kaip darėte, kokius sprendimus ir kodėl keitėte.
- Ataskaitoje pateikite išsamų ir detalių tyrimo metodo aprašymo skyrių. Kaip ne kartą pabrėžėme – aprašykite metodo pasirinkimo ir jo įgyvendinimo motyvus tokiu būdu, kad visiems skaitantiesiems būtų aišku, ką ir kodėl darėte.
- Pasirenkite lauko darbams! Kaip jau pabrėžėme ir dar pabrėšime, tyrimo kokybė matoma lauke. Neikite į interviu nepasiruošę. Kam reikia pasiruošti, detaliam aprašome šiame vadovėlyje.
- Kruopščiai dirbkite su duomenimis. Kaupkite ir saugokite visą surenkamą informaciją, tinkamai fiksuokite duomenis, darykite išsamius išrašus. Planuokite ir fiksuokite duomenų apdorojimo ir analizės žingsnius, kad ataskaitoje galėtumėte aiškiai pateikti, ką, kaip ir kodėl darėte.

6 žingsnis. Tyrimo ataskaitos rengimas ir rezultatų pristatymas

Kokybinio interviu tyrimo ataskaitos struktūra atitinka įprastas socialinių tyrimų ataskaitas (žr. 1.2 pavyzdį). Tačiau ji skiriasi rezultatų pateikimo būdu. Interviu metu duomenys surenkami teksto forma, o analizė nėra pagrįsta skaičiavimais. Todėl interviu tyrimo ataskaitoje rezultatai pristatomi pasitelkiant procesų schemas, lenteles (su temomis, kategorijomis, klasifikacijomis, bet ne skaičiais), paveikslus, kitas vaizdines priemones.

Būtina rodyti duomenis, t. y. iš interviu su tyrimo dalyviais pateikti citatų, kurios pagrindžia tyrėjo pateikiamas interpretacijas, formuluojamus teiginius. Tyrimo ataskaitos citatos turėtų būti

paredaguotos – ne pakeistos, tačiau originali tyrimo dalyvio kalba su-
tvarkyta taip, kad būtų suprantama skaitantiesiems ataskaitą. Iš inter-
viu konteksto išimtas ir ataskaitoje pateiktas pažodinis tekstas kartais
gali būti sunkiai suprantamas.

Dar vienas svarbus dalykas, į kurį norėtume atkreipti dėmesį –
interview išrašų pateikimas tyrimo ataskaitos prieduose. Tai visų pirma
susiję su baigiamaisiais studentų darbais. Paprastai reikalaujama, kad
studentas pateiktų išrašus kaip atlikto empirinio tyrimo fakto įrody-
mą. Tačiau rekomenduotume, kad išrašai nebūtų spausdinami ir įriša-
mi prie baigiamojo darbo, nes taip daryti nedera dėl konfidencialumo
įsipareigojimo tyrimo dalyviui. Pavyzdžiui, jeigu baigiamasis darbas
yra įvertinamas puikiai, jis gali tapti viešai prieinamas aukštosios
mokyklos publikacijų bazėje. Tada viešai prieinami tampa ir išrašai.
Todėl siūlytume išrašus įrašyti į atskirą elektroninę laikmeną (pvz.,
kompaktinį diską), o po darbo gynimo padėti saugoti konfidencialiai.

1.2 pavyzdys. Tyrimo ataskaitos struktūra

- Titulinis lapas (viršelis)
- Santrauka
- Turinys
- Įvadas
- Literatūros apžvalga
- Tyrimo metodologijos ir metodo aprašymas bei pagrindimas
- Tyrimo rezultatų pristatymas ir interpretacija
- Išvados (rekomendacijos)
- Literatūros sąrašas
- Priedai (privaloma: interviu klausimynas)

Sudaryta vadovėlio autorių.

1.4.

Tyrimo dalyvių atranka

Kokybiniuose tyrimuose atranka nėra toks aiškus ir apibrėžtas procesas kaip statistinė atranka kiekybiniuose tyrimuose. Ko gero, apskritai sunku rasti visa apimančias rekomendacijas, kaip atlikti atranką konkrečiam kokybiniam tyrimui. Tai priklauso nuo tyrimo tikslo, tyrėjo poreikių ir patirties, praktinių galimybių, norimų atvejų prieinamumo, pasirinktos analizės strategijos ir t. t. Todėl šio poskyrio tikslas – išsiaiškinti atrankos kokybiniuose tyrimuose principus ir pristatyti gaires, kurios padėtų priimti atrankos sprendimus individualaus tyrimo metu.

1.4.1. Atrankos savitumas kokybiniuose tyrimuose

Kokybinio tyrimo tikslai yra kitokie nei kiekybinio, taigi ir atrankos principai bei logika skiriasi. Kaip nurodo Emmelis (2013), kokybiniuose tyrimuose žodis „atranka“ tokia prasme kaip kiekybiniuose tikrai nėra tinkamas. Kiekybiniuose tyrimuose paprastai numatomi du atrankos proceso principai: pirma, turi būti apibrėžiama tikslinė populiacija ir siekiama, kad imtis būtų reprezentatyvi populiacijai, antra – kiekvienas tikslinės populiacijos narys turi turėti didesnę nei nulio tikimybę patekti į imtį ir ši tikimybė yra išmatuojama. Kokybiniai tyrimai nesiekia reprezentatyvumo populiacijai, todėl šią logiką reikėtų atmesti sudarant savo imtį. Tikimybinė (atsitiktinė) atranka paprastai nėra tinkama kokybiniame tyrime ir ji, skirtingai nei kiekybiniame tyrime, nepagerina kokybinio tyrimo duomenų kokybės (*Hennink ir kt.*, 2011). Kokybinio tyrimo rezultatų pagrįstumas ir prasmingumas labiau susiję su pasirinktų atvejų suteiktos informacijos turtingumu bei analitiniais tyrėjo gebėjimais, nei su imties dydžiu (*Patton*, 2002).

Todėl kartais vietoj įprastos sąvokos dalyvių „atrinkimas“ (angl. *sampling*) vartojamos sąvokos „verbavimas“ (angl. *recruitment*) arba pasirinkimas (angl. *selection*), tokiu būdu pažymint kokybinio tyrimo savitumą.

Kokybinio tyrimo tikslas – gauti detalų supratimą apie tam tikrą reiškinį, identifikuoti socialiai konstruojamas prasmes apie šį reiškinį ir kontekstą, kuriame jis egzistuoja.

Tad neretai parankus yra mažesnis tyrimo dalyvių skaičius, kad kiekvieną atvejį būtų galima išnagrinėti giliai, taip pat reikalingi tokie dalyviai, kurių ypatingos, specifinės savybės leistų jiems geriausiai atspindėti ir (ar) informuoti apie tiriamąjį reiškinį. Kokybinio tyrimo dalyviai pasirenkami todėl, kad jie turi tam tikrų charakteristikų ar patirties, kuri prisideda prie geresnio tiriamojo reiškinio supratimo. Norint tokius asmenis identifikuoti ir pasirinkti, statistinis atsitiktinumumas (angl. *randomness*) nėra parankus, nes paprastai tokie žmonės nėra tolygiai pasiskirstę populiacijoje ir tikimybinė atranka gali jų tiesiog neužčiuopti (*Hennink ir kt.*, 2011).

Todėl atliekant kokybinius tyrimus atranka įvardijama kaip tikslinė (angl. *purposive*), kai strategiškai ir tikslingai atrenkami informatyviausi (angl. *information-rich*) atvejai (*Patton*, 2002). Tikslinė atranka taip pat yra lanksti, nes tyrėjas gali tikslinti, tobulinti (angl. *refine*) atrenkamų dalyvių tipus per duomenų rinkimo procesą, neprivalo griežtai laikytis iš anksto sudaryto atrankos plano (*Hennink ir kt.*, 2011).

Tyrimo dalyvių atranka kokybiniuose tyrimuose yra tikslinė ir lanksti.

Tyrimo dalyvių atranka yra svarbus interviu tyrimo proceso elementas, kuris tiesiogiai lemia surinktų duomenų kokybę, tyrimo tikslų atitikimą, būsimų apibendrinimų ribas. Kokybiniai tyrimai paprastai siekia sutelkti dėmesį į detales, niuansus, specifinius reiškinius ar procesus, todėl ir atranka privalo būti kruopšti, apgalvota, pagrįsta, antraip atsitiktinai patekę atvejai nebus pakankami norimam tikslui pasiekti. Galima pateikti šiuos apibendrinimus apie atrankos savitumą kokybiniuose tyrimuose:

- *Tyrimo tikslas ir klausimai* yra orientyrai, kurie turėtų lemti sprendimus, susijusius su tyrimo dalyvių atranka. Būtent

remiantis tyrimo tikslu svarstoma, kokia tikslinė populiacija (–os) tinkamiausia ir informatyviausia. Tad klausimas keliamas tokiu būdu: kas galės suteikti daugiausia reikalingos ir (ar) esminės informacijos apie tiriamąjį reiškinį ir ar esama skirtingų pogrupių, kurie gali pateikti skirtingas su reiškiniumi susijusias perspektyvas? (*Hennink ir kt.*, 2011). Pavyzdžiui, tiriant mokymosi sunkumus, gali būti svarbu sužinoti mokinių ir mokytojų perspektyvas, galbūt tėvų. Taigi tyrimo tikslui pasiekti gali būti svarbios trys tikslinės populiacijos.

- Kitas svarbus tyrimo atvejų parinkimo principas – *įvairovė*. Tai yra, sudarant tyrimo imtį, siekiama atrinkti atvejus ar tyrimo dalyvius, kurie atstovautų su tiriamuoju reiškiniumi susijusių pozicijų įvairovei ir geriausiai atspindėtų galimas reikšmingai besiskiriančias patirtis (*King, Horrocks*, 2010). Siekiant apčiuopti įvairovę, būtina įvertinti, kurios tyrimo dalyvių charakteristikos aktualiausios atsakant į tyrimo klausimus, nes neįmanoma turėti neriboto skaičiaus charakteristikų, pagal kurias atrenkami kuo įvairesni tyrimo dalyviai. Taip pat svarbu prisiminti, kad kokybinių interviu metu surinkti tyrimo dalyvių atsakymai nebus tiesiog suskaičiuojami – bus atliekami palyginimai, siekiama aprašyti veikimo mechanizmus, suprasti procesus ir pan., todėl pasirenkami atvejai turėtų atspindėti su tyrimo tikslu ir klausimais susijusių patirčių spektrą.
- Imties sudarymo *laipsniškumo* galimybė – dar vienas imties formavimo atliekant kokybinį tyrimą ypatumas. Nebūtina visą imtį sudaryti ir suplanuoti iš karto. Tyrimo (duomenų rinkimo) metu, imtį galima tikslingai pildyti. Toks laipsniškumas visų pirma siejamas su faktais grįstosios teorijos strategija (angl. *grounded theory*), tačiau taip pat gali būti naudojamas ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, atlikus pirminę planuotų interviu analizę, gali išryškėti poreikis į imtį įtraukti tam tikro tipo atvejus, kurie anksčiau nebuvo numatyti, tačiau iš surenkamų duomenų aiškėja, kad jie ypač svarbūs tiriamo reiškinio supratimui. Masonas (2002, p. 136) taip pat siūlo nepamiršti „priešingų atvejų“ (angl. *negative instances*) paieškos – t. y.

ne tik pasirinkti tuos atvejus, kurie patvirtina tyrėjo samprotavimus, tačiau ieškoti ir tokių, kurie prieš jų netiktų. Jeigu tokių randama, reikia savo aiškinimą peržiūrėti, suprasti, kuo tai ypatinga, kaip tai veikia tyrėjo samprotavimus ir kaip juos reikia pakoreguoti. Idealiu atveju imties sudarymo procesas turėtų būti besiplėtojantis tyrimo metu ir susijęs su darbu prie „rašomojo stalo“, darbu lauke (renkant duomenis) ir analitiniu darbu (*Rapley, 2014*).

1.4.2. Atrankos sprendimai atliekant interviu tyrimus

Formuojant imtį interviu tyrimui reikėtų atsakyti į šiuos klausimus: Kas tokie bus atrankami? Kiek bus atrankama? Koks atrankos būdas bus taikomas? Kaip ir kur bus ieškoma potencialių tyrimo dalyvių?

Kas bus atrankami? Kokybinių interviu metu informacijos šaltinis yra žmonės. Todėl atrankos proceso metu keliamas klausimas: kokie žmonės ir kurie iš jų sudarys tyrimo imtį?

Neretai pasirenkama remiantis akivaizdžiausiomis charakteristikomis, kurios laikomos svarbiomis socialiniame pasaulyje. Tipiniai atrankos kriterijai yra demografiniai (lytis, amžiaus grupė, profesija, socialinės ir ekonominės charakteristikos ir pan.); geografiniai (miestas, kaimas ir pan.) bei patirtiniai (paslaugų naudotojas; tam tikra liga sergantis asmuo ir pan.) (*Hennink ir kt., 2011*). Tačiau reikėtų pagalvoti, kiek šios „standartinės“, žinomos savybės yra svarbios konkrečiau tyrimo tikslui. Kokios žmonių savybės iš tiesų yra svarbios ir labiausiai atspindinčios tiriamą reiškinį bei domina tyrėją? Kaip pabrėžia Masonas (2002), kartais tyrimui daug svarbesnė gali būti tam tikra patirtis, jausmai, praktika, o ne įprastos žmonių kategorijos ar jų klasifikavimo požymiai. Svarbu tikslingai (o ne standartiškai) apsvarstyti, kokie yra tie atvejai, kurie jums leis padaryti logiškus apibendrinimus ir turės didžiausią reikšmę atsakant į tyrimo klausimus, generuojant teoriją.

Nors galutinis imties sudarymas gali būti formuojamas duomenų rinkimo metu, pirminis tyrimo dalyvių atrankos charakteristikų apibrėžimas yra būtinas, ir kuo geriau jis apgalvotas, tuo logiškesnis

ir tikslingesnis atrankos procesas. Be to, jis reikalingas pasirenkant tyrimo dalyvių paieškos ir įtraukimo į tyrimą strategijas. Pavyzdžiui, vienaip bus ieškoma ir tariamasi, jeigu į tyrimą norėsite pakviesti mokytojus, o visai kitaip, jei jūs norite į tyrimą įtraukti mokyklos nelančius ar gatvės vaikus.

Kiek bus atrenkama? Apibūdinant kokybinių tyrimų savybes neretai minima, kad kokybiniai tyrimai nuo kiekybinių skiriasi imties dydžiu – kokybiniams tyrimams būdingos mažos imtys (tai gali būti vos keli ar netgi vienas atvejis). Vis dėlto tai nėra būtinybė – kitaip tariant, kokybinio tyrimo imtis neprivalo būti maža. Pavyzdžiui, atliekant interviu, niekas neriboja jus atlikti kelias dešimtis ar net šimtus interviu. Imties „mažumas“ labiau susijęs su tuo, kad kiekvienas atvejis tiriamas išsamiai, todėl mažesnis atvejų skaičius gali duoti pakankamą kiekį duomenų tyrimo tikslui pasiekti. Be to, kokybinių interviu metu surenkami dideli tekstinių duomenų masyvai, kurių analizei reikia daug darbo ir laiko. Tačiau, jei turima pakankamai laiko, analitinių, techninių, žmogiškųjų ar finansinių išteklių, interviu tyrimo imtis gali viršyti ir šimtą tyrimo dalyvių. Konkretus tipas ir atvejų skaičius parenkamas atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir išteklius (*Patton*, 2002). Tad praktiškai tyrėjas turėtų sau atsakyti: ar numatomas tyrimo dalyvių skaičius ir jų pobūdis bus pakankamas atsakyti į tyrimo klausimus, ar leis padaryti logiškas, teoriškai nuoseklias išvadas bei ar turimi pakankami ištekliai numatytai imčiai (bei iš jos gautiems duomenims) aprėpti? Kaip teigia *Masonas* (2002, p. 136), imtis turėtų būti gana didelė, kad būtų galima atlikti prasmingus, su tyrimo klausimais susijusius palyginimus, bet ne tokia didelė, kad detali ir niuansus apčiuopianti analizė taptų neįmanoma.

Kokybinio tyrimo imtis neprivalo būti iš anksto baigtinė – dinamiškos ir (ar) besivystančios imties požiūris labiausiai atitinka kokybinio tyrimo prielaidas. Galutinis per tyrimą atliktų interviu skaičius gali būti nulemtas duomenų rinkimo ir analizės procesų metu, tai priklauso nuo iš kiekvieno naujai atliekamo interviu gaunamų duomenų kiekio ir kokybės. Tokiu atveju tyrėjas priima sprendimą, kada daryti atranką ir kada nustoti rinkti naujus atvejus (*Mason*, 2002). Jeigu kiekvienas naujas interviu duoda naujos informacijos, vadinasi,

dar neišsemta visa įvairovė ir reikėtų tęsti papildomų atvejų paiešką (*Hennink ir kt.*, 2011). Paprastai daugiausia skirtingos informacijos gaunama per pirmuosius interviu. Paskui nauji interviu imami tol, kol informacija pradeda kartotis ir iš esmės nebeatskleidžiama naujų, su tyrimo tikslu susijusių aspektų. Tai vadinama duomenų prisotinimo principu. Kai pasiekiamas toks prisotinimas, atlikti daugiau interviu nedraudžiama, tačiau nėra tikslinga.

*Kokybinio tyrimo imtis galutinai baigiama formuoti
duomenų rinkimo ir analizės procesų metu.*

Kita vertus, negalima ignoruoti ir labai praktinio momento (tai ypač aktualu studentams) – gana dažnai formalūs reikalavimai jau tyrimo projekto pradžioje reikalauja įvardyti imties dydį. Tokiu atveju prasminga atrankos dydžio sprendimą priimti dviem etapais: tyrimo pradžioje apsvastyti ir pagrįsti pirminį numatomą tyrimo dalyvių skaičių (pavyzdžiui, nuo penkių iki šešių interviu ar nuo dviejų iki trijų tikslinių grupės diskusijų), o atlikus šiuos interviu spręsti, ar surinkti duomenys tikrai pakankami atsakyti į tyrimo klausimus. Jei ne, spręsti papildomų reikalingų atvejų klausimą.

Kuo remiantis galima pagrįsti pirminio imties dydžio ribas? Imties dydis atliekant kokybinius interviu gali priklausyti nuo:

- tyrimo tikslo ir tiriamojo reiškinių pobūdžio. Jei tiriamas reiškinys sudėtingas, tikėtina, prireiks daugiau atvejų nei tada, kai tiriamasis reiškinys paprastesnis ar tyrimo tikslas yra labai konkretus;
- tyrimo apimties ir svarbos. Pavyzdžiui, ar tai tarptautinis mokslinis projektas, ar kursinis darbas?
- tyrėjo patirties imant interviu. Jei tyrėjas nepatyręs (pavyzdžiui, studentas pirmą kartą ima interviu), tikėtina, kad tam pačiam kiekiui informacijos reikės gerokai daugiau atvejų nei tyrėjui, kuris turi daug interviu organizavimo patirties;
- ankstesnių tyrimų pavyzdžių. Jei neturite pakankamai patirties sprendimui priimti, paranku peržiūrėti anksčiau atliktus panašaus pobūdžio tyrimus ir išnagrinėti, kokio dydžio imtys buvo taikomos;

- norimų įtraukti skirtingų pogrupių, tyrimo dalyvių tipų skaičiaus. Kuo sudėtingesnis atrankos charakteristikų modelis, tuo daugiau atvejų reikės šiam modeliui įgyvendinti;
- turimų išteklių. Visada būtina įvertinti, kokio dydžio imtį tyrėjai gali sau leisti su turimais žmogiškaisiais, laiko, finansiniais ištekliais.

Planuojant imties dydį, reikėtų įvertinti dar vieną praktinę aplinkybę: tam, kad realiai surinktumėte jūsų numatomą tyrimo dalyvių skaičių, jums gali tekti kontaktuoti su gerokai didesniu potencialių tyrimo dalyvių kiekiu. Kitaip tariant, tikrai ne visi, kam pasiūlysite ir su kuo susisieksite, sutiks dalyvauti jūsų tyrime.

Potencialių tyrimo dalyvių skaičius turėtų būti tris ar keturis kartus didesnis, nei realiai reikalingų interviu skaičius.

Kartais potencialių tyrimo dalyvių, su kuriais tyrėjas kontaktavo, sąrašas susidaro kelis kartus didesnis nei tų, kurie realiai dalyvavo tyrime. Pavyzdžiui, vienam tyrimui studentai turėjo imti interviu iš verslo įmonių atstovų. Jie turėjo apie šešiasdešimties įmonių sąrašą, kurio pradžioje buvo apie dešimt labiausiai pagal tyrimo temą dominančių įmonių. Optimistiškai nusiteikę studentai pasidalijo tarpusavyje šias dešimt įmonių ir tikėjosi, kad visos jos sutiks dalyvauti tyrime. Tačiau galiausiai vienaip ar kitaip buvo susisiepta su visomis šešiasdešimt įmonių (kiekvienai buvo parašyta bent po vieną el. laišką ir bent po kartą skambinta telefonu), o realių interviu įvyko aštuoni. Vietoj planuotųjų dviejų savaičių kontaktams su tyrimo dalyviais, jų paieška užtruko apie penkias savaites.

1.3 pavyzdys. Imties dydžio variacijos interviu tyrimuose

Atliekant interviu tyrimus imties dydis gali būti labai įvairus: nuo kelių iki šimto ar daugiau interviu. Tiesa, tyrimų, kuriuose imtis viršytų šimtą dalyvių, pasitaiko rečiau (*Hennink ir kt.*, 2011), tačiau tikrai gausu tyrimų, kuriuose imties dydis yra daugiau nei penkiasdešimt tyrimo dalyvių. Baigiamuosiuose studentų darbuose būdingos iki trisdešimties tyrimo dalyvių imtys: pavyzdžiui, gali būti atliekama nuo penkių iki aštuonių interviu (jei tai bakalauro darbas), nuo dešimties iki dvidešimties interviu (jei tai magistro darbas), nuo penkiolikos iki trisdešimties interviu (ren-giant daktaro disertaciją)⁷. Jei tyrimui atliekami ne individualūs interviu, o tikslinės grupės diskusijos, jų taip pat gali būti nuo vienos iki keleto ar net kelių dešimčių.

Pavyzdžiui, vienam tyrimui buvo atliekamos tikslinės grupės diskusijos su jaunais žmonėmis. Tyrimas apėmė šešias Lietuvos savivaldybes. Kiekvie-noje savivaldybėje buvo atliekamos tikslinės grupės diskusijos su skir-tingo amžiaus ir lyties jaunais žmonėmis: nuo dešimties iki keturiolikos metų berniukai ir mergaitės (atskirai); nuo penkiolikos iki šešiolikos metų berniukai ir mergaitės (atskirai); nuo septyniolikos iki devyniolikos metų vaikinai ir merginos (atskirai). Taigi iš viso tyrimo projekte buvo atliktos trisdešimt šešios tikslinės grupės diskusijos (kiekvienoje nuo aštuonių iki dešimties tyrimo dalyvių).

Šeimos modelių trajektorijų ir socialinių tinklų tyrimui (*Kanopienė ir kt.*, 2014)⁸ buvo atlikta šešiasdešimt individualių giluminių interviu. Buvo pritaikyti šie atrankos kriterijai: amžius, lytis ir gyvenamoji vieta. Buvo atlikta trisdešimt interviu su moterimis ir trisdešimt interviu su vyrais, kurie buvo paskirstyti taip, kad būtų įtraukta po penkiolika tyrimo dalyvių iš kiekvienos tiria-mos skirtingais metais gimusios kohortos (1950–1955 m., 1960–1965 m., 1970–1975 m. ir 1980–1985 m.) bei po dešimt tyrimo dalyvių iš šešių ap-skričių (Vilniaus, Klaipėdos, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės ir Utenos).

⁷ Tai jokiū būdu nėra rekomendacija, kokie turėtų būti imties dydžiai baigiamuosiuose darbuose. Šie skaičiai paremti autorių patirtimi ir baigiamųjų darbų peržiūra.

⁸ Tyrimas atliktas projekte „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpge-neracinė perspektyva“, finansuotame pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų pro-gramos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ įgyvendinimo priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai“ (visuotinė dotacija). Projektas vykdytas 2011–2015 m., projekto vadovė – prof. V. Kanopienė.

*Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje tapatumo tyrimui (Kazėnas ir kt., 2014)*⁹ buvo atlikta trisdešimt individualių giluminių interviu. Imtis sudaryta taikant tikslią atranką, kurios pagrindinis kriterijus – tyrimo dalyvis turi būti Lietuvos lenkas (-ė). Remiantis statistikos duomenimis, buvo sudarytas gausiausių Lietuvos lenkų gyvenamųjų vietovių Vilniaus apskrityje sąrašas. Tyrėjai vyko į šias vietas ir ieškojo žmonių, kurie atitiktų atrankos kriterijų ir sutiktų dalyvauti tyrime.

Koks atrankos būdas bus taikomas? Atskiri atrankos būdai, taikomi atliekant kokybinius tyrimus, gana įvairiai aprašyti metodologinėje literatūroje. Manytume, kad Pattono (2002) pasiūlyti galimi tikslinės atrankos variantai parankiai susistemina ir parodo galimybių įvairovę (Pattonas nurodo net šešiolika tikslinės atrankos būdų). Pateikiame keletą galimų pasirinkimų (Patton, 2002; Hennink, 2011):

- Tipinių atvejų atranka (angl. *typical case sampling*). Pasirenkami tipiniai, „vidutiniai“ atvejai, t. y. tie, kurie būdingiausi ir įprasčiausi tiriamojo reiškinių atžvilgiu. Pavyzdžiui, tipinė vieniša mama; vidutinis studentas; tipinis kaimo gyventojas; tipinis pankas ir pan. Būtent tas, kuris atspindi įprastą tam tikro konteksto variantą. Tipiniai dominančios populiacijos pavyzdžiai.
- Ekstremalių atvejų atranka (angl. *extreme or deviant case sampling*). Priešprieša tipinei atrankai. Atvejai, kuriuose atsispindi išskirtiniai, neįprasti tiriamojo reiškinių variantai, pavyzdžiui, ypatinga sėkmė arba žlugimas; puikūs laimėjimai arba, priešingai, labai prasti rezultatai; krizės ir pan.
- Intensyvių atvejų atranka (angl. *intensity sampling*). Informatyvūs atvejai, kuriuose reiškinys atsispindi intensyviai, tačiau ne ekstremaliai, pavyzdžiui, geras studentas ir (ar) blogas studentas. Tai nebus kraštutiniai, reti atvejai, tačiau taip pat ir ne tipiniai, ne vidurkiai.

⁹ Tyrimas atliktas Lietuvos mokslo tarybos programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ finansuotame projekte „Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas“ pagal priemonę „Fundamentiniai tapatumo prielaidų, jo sampratos ir raiškos formų bei raidos ir Lietuvos visuomenės socialinio ir kultūrinio tapatumo formų, jų raidos ir perspektyvų tyrimai“. Viena iš vadovėlio autorių dalyvavo šio tyrimo darbuose. Projektas vykdytas 2012–2014 m.

- Homogeninių atvejų atranka (angl. *homogeneous sampling*). Pasirenkama tam tikra subgrupė, panašių atvejų visuma, siekiant ištirti šiuos atvejus giliau. Visi atvejai yra panašūs tam tikru požymiu. Pavyzdžiui, visos vadovės bus moterys. Kaip parodysime vėliau, tai labai būdinga tikslinėms diskusijų (*focus*) grupėms – į vieną grupę surenkami pagal tam tikrą charakteristiką panašūs atvejai.
- Maksimaliai įvairių atvejų atranka (angl. *maximum variation sampling*). Numatoma kiek galima didesnė atvejų įvairovė, pavyzdžiui, ypač geras mokinys, geras, vidutinis, prastesnis nei vidutinis, blogas ir visiškai prastas mokinys. Tai yra, siekiama kiek įmanoma platesnė variacija pagal pasirinktą atrankos dimensiją (-as), kad būtų atspindėta galima įvairovė. Analizuojant mėginama suprasti, kas yra būdinga, bendra visiems šiems su tyrimo tema susijusiems atvejams, net jeigu jie skirtingi.
- Atvejų atranka remiantis apibrėžtais kriterijais (angl. *criterion based sampling*). Apibrėžiami tam tikri kriterijai, kuriuos turi atitikti pasirenkami atvejai. Pavyzdžiui, socialinis darbuotojas, kuris dirba kaimo vietovėje su rizikos šeimomis, ir turi ne mažesnę nei penkerių metų darbo patirtį.
- Patvirtinančių ar paneigiančių atvejų atranka (angl. *confirming and disconfirming cases*). Tokia strategija galima duomenų rinkimo metu – atlikus pirminių atvejų analizę, toliau ieškoma atvejų, kurie patvirtintų arba, priešingai, prieštarautų, paneigtų susidarytą vaizdą.

Kaip ir kur ieškoti reikiamų tyrimo dalyvių? Pasirinkus atrankos būdą, sudarius atrankos kriterijų sąrašą, apgalvojus imties dydį, teks pereiti prie imties plano įgyvendinimo. Vienas dalykas yra teoriškai sudaryti imties planą, o visai kitas – realių tyrimo dalyvių paieška, kontakto su jais užmezgimas ir pritraukimas dalyvauti tyrime. Imties plano įgyvendinimas ir prieigos prie tyrimo dalyvių radimas (angl. *gaining access*) gali tapti nemenku iššūkiu tyrėjams. Tyrimo dalyvių paieškos procesas yra lyg derybos, kurios vyksta tarp tyrėjo ir tyrimo lauko bei jame (*Flick, 2007*). Kartais gali būti reikalingi labai specifiniai ar reti atvejai (pvz., reta genetinė liga sergančios moterys). Tyrimo tema gali būti jautri, nemaloni, susijusi su skausminga patirtimi

ar ypatingomis emocijomis, o kokybinis interviu reikalauja atvirumo, tad gali būti sudėtinga rasti sutinkančiųjų dalyvauti tokiaame interviu. Gali būti reikalingi ekspertai, aukšto lygmens vadovai, elito atstovai, kurių darbotvarkė visiškai užpildyta ir perpildyta svarbių reikalų ir pan. Neretai reikia gauti atsakingo ar autoritetingo asmens leidimą atlikti tyrimą, pavyzdžiui, jei tyrimas vyks organizacijos ar institucijos viduje. Galiausiai žmonės tiesiog yra užsiėmę ir neturi poreikio dalyvauti tyrime.

Taigi, planuojant kokybinius interviu, būtina pasiruošti tyrimo dalyvių paieškos procesui. Kai kurias rekomendacijas, kaip kontaktuoti su tyrimo dalyviais ir derėtis dėl jų dalyvavimo tyrime, pateiksime vėlesniuose skyriuose, siedami jas su skirtingomis interviu formomis ir jų savitumais. Pristatome keletą strategijų, kurios bendrai yra naudingos pritraukiant tyrimo dalyvius.

Informaciniai pranešimai apie tyrimą

Viena iš galimų strategijų yra tyrimo dalyvių paieškos reklama (angl. *advertising*) (King, Horrocks, 2010; Hennink ir kt., 2011). Tai gali būti žinutė viešoje vietoje, kurioje lankosi tikslinė populiacija (pvz., universitete, gydytojo priimamajame, bendruomenės centre), skelbimas spaudoje, bendruomenės naujienlaiškyje ar internetiniame teminių diskusijų forume.

Galimas keblumas ieškant tyrimo dalyvių pasitelkus reklamą yra tai, kad imtis formuojasi „savaiminiu“ būdu, t. y. potencialūs tyrimo dalyviai pasisiūlo („pasirenka save“) patys, todėl atsiliepusieji nebūtinai sudarys idealiai norimą charakteristikų kompoziciją. Jei potencialių tyrimo dalyvių atsiliepia daugiau nei reikalinga, reikėtų mėginti iš atsiliepusiųjų pasirinkti tuos, kurie labiausiai tinkami tyrimo tikslui pasiekti. Kitų mandagiai atsiprašyti ir paaiškinti, kodėl nebus pakviesti dalyvauti tyrime.

Taip pat reikia nepamiršti, kad savanoriškai siūlantis išlieka grėsmė, kad tam tikro tipo žmonės siūlysis aktyviau, o kiti (taip pat svarbūs tyrimui) visiškai neatsilieps (King, Horrocks, 2010). Todėl gali būti tikslinga šią strategiją taikyti kartu su kitomis tyrimo dalyvių paieškos strategijomis, tokiu būdu užtikrinant, kad bus aprėpta norima atvejų įvairovė.

Darbas su reikšmingais tarpininkais

Neretai norint pasiekti reikiamus tyrimo dalyvius teks susidurti su „vartininkais“ (angl. *gatekeepers*), kitaip tariant, asmenimis, kurie dėl savo formalaus ar neformalaus statuso tampa reikšmingais tarpininkais tarp tyrėjo ir potencialių tyrimo dalyvių. Tarpininkas – tai asmuo, kuris kontroliuoja prieigą prie tyrimui svarbios dalyvių visumos (pvz., organizacijos vadovas, bendruomenės lyderis, šeimos narys) bei priima galutinį sprendimą leisti arba neleisti tyrėjui atlikti jo aplinkoje tyrimą (Saunders, 2006). Tarpininkas ne tik turi įgaliojimus suteikti (nesuteikti) leidimą kontaktuoti su potencialiais tyrimo dalyviais, tačiau taip pat gali palengvinti (ar pasunkinti) prieinamumą prie tyrimo dalyvių, paskatinti (apriboti ir (ar) uždrausti) jų dalyvavimą (King, Horrocks, 2010; Hennink ir kt., 2011).

Tarpininkų vaidmuo ypač svarbus šiais atvejais: (1) kai tyrimo tema ir (ar) pasirinkti tyrimo dalyviai yra susiję su tam tikromis institucionalizuotomis, organizacinėmis, kitaip formalizuotomis aplinkomis; (2) kai domina neformalios organizuotos ar specifinės, uždaros grupės, prieinamos tik įgijus autoritetingo asmens pasitikėjimą (pvz., kriminalinė grupuotė).

Tarpininko vaidmuo šiais atvejais subtiliai skiriasi. Formaliose aplinkose tarpininko sutikimas paprastai yra būtinas, nes tyrimo etika reikalauja tokį sutikimą gauti, kai einama į organizacijos vidų. Net jei potencialūs tyrimo dalyviai būtų linkę dalyvauti tyrime, negavus atsakingo asmens leidimo, tyrimas neįvyks. Kaip teigia Saundersas (2006), tarpininkai gali lemti tiek tyrėjo galimybę fiziškai prieiti prie tyrimo dalyvių (pvz., suteikia leidimą atvykti į mokyklą), tiek tai, kiek palankiai tyrėjas bus sutinkamas jau organizacijos viduje.

Kai kalbama apie neformalias aplinkas, tarpininko sutikimas nėra privalomas, tačiau tokio neformalaus lyderio palankumas tyrimui gali būti vienintelis būdas kontaktui su norimais dalyviais užmegzti. Paprastai tokio tarpininko padėtis paremta ne formaliu statusu, o pagarbos laipsniu, kurį jis turi neformalioje grupėje.

Dar vienas skirtumas – formaliose aplinkose paprastai žinoma, kas yra reikšmingas tarpininkas. Pavyzdžiui, mokyklose, verslo įstaigose ir pan. tarpininkas paprastai yra vadovas ar vyriausiasis

vadybininkas. Tuo metu neformaliose aplinkose gali būti sunku nustatyti, kas yra tikrasis tarpininkas (Saunders, 2006).

Remiantis vadovėlio ir užsienio autorių patirtimis, prieš krei­pian­ti­si į reikšmingus tarpininkus, reikėtų atlikti keletą parengiamųjų darbų:

- Išsiaiškinti organizacijos ir (ar) neformalios grupės struktūrą ir būti tikram, kad kreipiamasi būtent į tą asmenį, kuris turi įgaliojimus ir (ar) statusą suteikti leidimą ir prieigą.
- Parengti informaciją apie tyrimą, kuri bus pateikiama tarpininkui. Kaip tyrimo dalyvių, taip ir tarpininkų, atveju galioja principas, kad prieš gaunant sutikimą būtina pateikti informaciją apie atliekamą tyrimą. Beje, neretai tarpininkai patys pareikalauja tokios informacijos, nes jie yra už savo organizaciją atsakingi asmenys. Paprastai juos domina tyrimo tikslas, užsakovas, metodas, laukiami rezultatai, taip pat, ko prireiks iš organizacijos atliekant tyrimą (pvz., užimtas laikas, tyrimui skirta vieta, lydintis asmuo ir pan.), organizacijos (ne)anoni­miškumas, tyrimo dalyvių anonimiškumas ir pan. Rekomen­duotume visada pasiruošti rašytinį informacinį dokumentą.
- Apgalvoti „pridėtinės vertės“ argumentus, t. y. kodėl reikšmin­gas tarpininkas turėtų duoti sutikimą tyrimui atlikti, kokia iš to vertė jam ar jo organizacijai ir (ar) neformaliajai grupei. Kaip teigia Saundersas (2006), tarpininkus reikia įtikinti tyrimo nau­dingumu ir verte. Net jei jie tiki tyrimo verte, gali nenorėti įsi­traukti dėl laiko ir išteklių, kurie bus reikalingi tyrimui, stokos ir (ar) nenoro jų skirti ar dėl tyrimo temos jautrumo, susijusio su atskleidžiamos informacijos konfidencialumu, ir pan. Tad apie tai reikėtų pagalvoti prieš einant į derybas.
- Apibrėžti ir iš anksto sutarti tarpininko įsitraukimo ribas. Pa­vyzdžiui, būtina iš anksto informuoti, kad viskas, ką pateiks tyrimo dalyviai, jam liks neprieinama. Kaip parodo Keeslingas (2006), turėtų būti atskirai suderinama, kokios informacijos apie tyrimą gali gauti tarpininkas, o kuo negalima dalytis sau­gant tyrimo dalyvių pasisakymų konfidencialumą. Reikėtų iš anksto paruošti šią informaciją, taip pat turėti už tyrimą

atsakingo asmens lydraštį ir panašias priemones siekiant nustatyti tinkamą santykį su tarpininku ir išvengti nesusipratimų bei įtampos.

- Jei yra galimybė ar poreikis, gali būti paranku tarpininkui pateikti išorinio veikėjo lydraštį, pavyzdžiui, vykstant į mokyklą turėti Švietimo ir mokslo ministerijos lydraštį, patvirtinantį tyrimo svarbą.

Formalūs ir neformalūs tinklai

Formalių ir neformalių socialinių tinklų (angl. *networks*) nustatymas gali būti dar viena efektyvi strategija, kaip rasti reikiamų tyrimo dalyvių. Pavyzdžiui, galbūt jie priklauso religinei ar etninei bendruomenei, paramos grupei, profesinei asociacijai ir pan. Galbūt tokio tinklo nariai turi tipines susirinkimų vietas, lankosi bendruose renginiuose ar naudojami paslaugomis ir tokiu būdu galima efektyviai su jais susisiekti. Tereikia išsiaiškinti tokių susitikimų reguliarumą ar vietą. Jei tinklas formalizuotas – paieškoti kontaktinių duomenų (*Hennink ir kt.*, 2011). Pavyzdžiui, jeigu jus domina riedlentinkai, Vilniuje gera vieta tyrimo dalyviams „verbuoti“ būtų Katedros aikštė, kurioje jie nuolatos renkasi. Jei tyrimo tema susijusi su virtualiąja erdve, tyrimo dalyvių paieškai ypač efektyviai galima panaudoti įvairius internetinius socialinius tinklus ir grupes.

Sniego gniūžtės atranka

Kai tiriamos sunkiai prieinamos, uždaros, retesnės, „neregimosios“ (angl. *hidden*) populiacijos, pavyzdžiui, benamiai, gatvės vaikai, nelegalūs imigrantai, nuo narkotinių medžiagų priklausomi asmenys, paranku taikyti vadinamąją sniego gniūžtės (angl. *snow-ball*) arba grandininę (angl. *chain*) atranką. Paprastai tokie dalyviai yra sunkiai pasiekiami kitais būdais.

Sniego gniūžtės atranka veikia tokiu principu: randamas pirmasis dalyvis, su kuriuo užmezgamas kontaktas ir tarpusavio pasitikėjimo ryšys, vėliau jo paprašoma nurodyti kitus galimus tyrimo dalyvius (kurie priklauso tai pačiai grupei, t. y. atitinka tyrimo kriterijus) bei prašoma tyrėją jiems rekomenduoti. Tada naujai įtrauktųjų prašoma

analogiškos nuorodos ir rekomendacijos ir t. t. Tokiu būdu surenkamas reikiamas tyrimo dalyvių skaičius.

Be abejo, toks metodas nėra lengvas, imties formavimas gali ilgai trukti, paprastai reikalauja daugiau bendravimo su kiekvienu dalyviu, reikia įdėti daugiau pastangų pasitikėjimui įgyti, tačiau jis labai efektyvus specifinėms grupėms pasiekti. Kita vertus, Kingas ir Horrocks (2010) pabrėžia, kad sniego gniūžtės strategija turi polinkį iškreipti imtį, nes rekomenduojantieji gali siūlyti kitus dalyvius, panašius į save (turinčius panašų požiūrį į tiriamąjį reiškinį).

Todėl tyrėjui reikėtų iš anksto pagalvoti, kaip šį nukrypimą sumažinti, pavyzdžiui, konkretizuojant, kokiomis charakteristikomis pasižyminčių asmenų toje grupėje ieškoma (pagal lytį, amžių ar kitas tyrimui svarbias charakteristikas), kad būtų užtikrintas norimas pasiskirstymas ir įvairovė.

Tyrimo pagrindu sudaroma imtis

Jeigu tyrimas yra atliekamas keliais etapais, derinamos skirtingos duomenų rinkimo strategijos, galima vėlesniam tyrimo etapui dalyvius pritraukti pirmajame tyrimo etape (angl. *research-based recruitment*). Pavyzdžiui, tokia strategija buvo pritaikyta *Šeimos modelių trajektorijų ir socialinių tinklų* tyrimui (Kanopienė ir kt., 2014): kiekybinės apklausos metu respondentų buvo klausiama, ar jie sutiktų dalyvauti antrajame tyrimo etape, t. y. kokybiniuose interviu. Jei taip, jų buvo prašoma nurodyti savo kontaktinę informaciją. Vėliau su šiais respondentais buvo susisiekiama ir jie kviečiami dalyvauti interviu tyrime.

Hennink ir kt. (2011) pateikia kitą pavyzdį: jeigu viename etape atliekamos tikslinės grupės diskusijos, kai kuriuos dalyvius galima pakviesti dalyvauti tame pačiame tyrime atliekamuose individualiuose interviu. Tikslinės grupės diskusijos vedėjas (angl. *moderator*)¹⁰ gali matyti, jeigu kurie nors dalyviai atitinka individualių interviu etapo atrankos charakteristikas.

¹⁰ Literatūroje lietuvių kalba tikslinės grupės diskusijos vedėjas dar vadinamas moderatoriumi (pagal angl. *moderator*).

1.1 atvejis. Tyrimo dalyvių paieškos patirtys

Mikėnės ir kt. (2013)¹¹ aprašytos lauko darbų patirtys imant individualius giluminius interviu *Šeimos modelių trajektorijų ir socialinių tinklų* tyrime puikiai iliustruoja su tyrimo dalyvių paieška ir prieiga susijusius iššūkius.

Tyrimo projektas buvo vykdomas dviem etapais – iš pradžių atlikta reprezentatyvi kiekybinė apklausa, o antrajame etape suplanuoti kokybiniai interviu. Apklauskos metu tyrimo dalyvių buvo klausama, ar jie sutiktų dalyvauti antrajame tyrimo etape ir tokiu būdu buvo sudarytas potencialių tyrimo dalyvių sąrašas kokybiniams interviu atlikti. Atrodytų, tai turėjo palengvinti realios imties formavimo procesą. Tačiau buvo susidurta su nemažai iššūkių, o kartais net labai tvirti tyrimo dalyvių apsisprendimai dalyvauti interviu netapdavo realiai atliktais interviu.

Su potencialiais tyrimo dalyviais buvo susisiekiama telefonu arba el. paštu (atsižvelgiant į tai, kokia kontaktinė informacija buvo pateikta).

Paprastai telefonu susisiekti pavykdavo geriau nei el. paštu (pvz., iš penkių per vieną etapą išsiųstų el. laiškų nebuvo gauta jokio atsakymo). Kita vertus, telefonas paprastai efektyviau veikė kontaktuojant su tyrimo dalyviais, nes neretai lauko darbų metu teko spręsti tokius klausimus, kai būtina greitai susisiekti su tyrimo dalyviu, pavyzdžiui, pasitikslinti kelią iki susitikimo vietos ar iš naujo suderinti susitikimo laiką. Tad telefonas šiuo atveju buvo tikslingesnė ir patogesnė komunikacijos priemonė.

Visus tyrimo dalyvius, su kuriais buvo susisiekiama, galima suskirstyti į keletas grupes: 1) tie, kurie griežtai (tvirtai) atsisakė dalyvauti antrajame tyrimo etape, t. y. atsisakė duoti interviu; 2) tie, kurie iš pradžių abejojo, nors neatsisakė, tačiau vėliau vis dėlto atsisakė dalyvauti tyrime; 3) tie, kurie pradžioje abejojo, tačiau vėliau sutiko dalyvauti tyrime; ir 4) tie, kurie neabejodami iš karto sutiko dalyvauti tyrime. Apibendrinant potencialių tyrimo dalyvių pasiskirstymą tarp šių grupių, galima daryti išvadą, kad žmonės yra „nuosaikiai entuziastingi“ dalyvauti tyrimuose.

Tarp visų dalyvių, su kuriais buvo kontaktuota, pasitaikė tik keletas atvejų, kai žmonės labai užtikrintai atsisakė dalyvauti tyrime. Panašiai nebuvo daug atvejų, kai tyrime dalyvauti buvo sutinkama iš karto, be jokių abejonių. Daugeliu atvejų potencialūs tyrimo dalyviai svarstydavo ir aptardavo su tyrėju priežastis, galimybes ir poreikį dalyvauti tyrime. Nors tyrimo

¹¹ Vadovėlio autorės dalyvavo šio projekto kokybinio tyrimo lauko darbuose – atliko kokybinius individualius giluminius interviu.

dalyviai ir buvo davę išankstinį sutikimą dalyvauti šiame tyrimo etape, daugeliu atvejų reikėdavo jiems priminti, apie kokį tyrimą yra kalbama, kokia tema domina ir pan., nes nuo pirmojo tyrimo etapo buvo praėję apie pusę metų.

Svarbios yra patirtys su tais tyrimo dalyviais, kurie svarstė ar abejojo dėl dalyvavimo tyrime ir būtent veiksniai, kurie lėmė jų galutinį sprendimą – sutikti dalyvauti antrajame tyrimo etape ar atsisakyti. Kontaktavimo su tyrimo dalyviais metu buvo pastebėta, kad tie dalyviai, kurių abejonės pirminio kontakto metu yra didelės ir svarstymas dėl dalyvavimo tyrime perkeliamas vėlesniam laikui (pvz., sutariama susiskambinti po kurio laiko), paprastai netampa realiais tyrimo dalyviais. Daugeliu atvejų tokie rimtai abejojančios tyrimo dalyviai vėliau atsisakydavo dalyvauti tyrime. Tikimybė sutarti ir paimti interviu buvo didesnė su tais abejojančiais potencialiais tyrimo dalyviais, kurie, gavę iš tyrėjo papildomos informacijos, sutikdavo dalyvauti tyrime jau pirmojo kontakto metu.

Taip pat pastebėta, kad sutikimas dalyvauti tyrime ne visada reiškia, kad interviu su tuo dalyviu tikrai įvyks taip, kaip sutarta, arba apskritai įvyks. Pasitaikė atvejų, kai aplinkybės pakoreguodavo tyrimo dalyvių planus ir dėl interviu atlikimo tekdavo iš naujo derintis po kelis kartus. Pavyzdžiui, tyrimo dalyvės sūnus patyrė traumą darbe būtent tą dieną, kai buvo sutarta dėl interviu. Interviu laikas buvo nukeltas kelis kartus. Kitas tyrimo dalyvis tiesiog pasiūlė „pasigauti jį kažkuriuo metu“, nes jo grafikas yra neprognozuojamas, tad buvo sutarta skambinti kitos dienos rytą ir derintis, kada ir kur bus įmanoma susitikti konkrečiai tą dieną.

Tad tyrėjams būtinas lankstumas ir galimybė reaguoti kintančiomis sąlygomis, persidėlioti numatytus planus, antraip gali būti sunku surinkti reikiamą dalyvių skaičių, jei bus tikimasi, kad dalyviai veiks taip, kaip patogu ir kaip planuoja tyrėjas. Tai reiškia, kad reikia būti pasiruošus dirbti ne „tradicinėmis“ darbo valandomis, t. y. po tyrimo dalyvio darbo laiko pabaigos, vėlai vakare, per pietų pertrauką, savaitgalį ar netgi jūsų atostogų metu, ypač kai to dalyvio labai reikia.

Puikus šaltinis mokantis ir ruošiantis derėtis su tyrimo dalyviais dėl dalyvavimo interviu yra išsiaiškinti pagrindines jų atsisakymo dalyvauti tyrime priežastis. Šiame tyrime potencialių dalyvių pateiktas priežastis galima suskirstyti bent į keturis tipus:

- objektyvūs veiksniai, kai tyrimo dalyviai iš principo neatsisakydavo dalyvauti tyrime, tačiau pateikdavo aiškias priežastis, kodėl negali to padaryti (pvz., išvykęs iš Lietuvos);
- noro dalyvauti tyrime nebuvimas, kai tyrimo dalyviai atsisakydavo teigdami, kad jų tai nedomina, arba apskritai nedetalizuodavo, arba pokalbio metu bandydavo sugalvoti, kaip korektiškai atsisakyti, kad tai skambėtų pagrįstai. Dažnai tai būdavo argumentas „esu labai užimtas (-a)“; nors kartais iš tiesų labai užimti žmonės įdėdavo pastangų ir rasdavo laiko dalyvauti interviu, pvz., paskirdavo interviu laiką vaikų pokaičio miego laiku, per pietų pertrauką, po darbo ir pan. Kai tariantis dėl interviu pajuntama, kad tyrimo dalyvis neturi labai aiškios priežasties atsisakyti, tačiau nėra ir kategoriškai nusiteikęs nedalyvauti tyrime, tiesiog mėgina „neįsivelti“ į papildomą veiklą, tinkamai tyrėjų paruošti argumentai gali sėkmingai pakeisti tokį pasyvų nusistatymą į labiau entuziastingą bei sulaukti sutikimo. Pavyzdžiui, padeda tiesos sakymas, kad siekiama atlikti tyrimą gerai, todėl yra svarbu, kad jis ir (ar) ji dalyvautų. Kartu tyrimo dalyvis ar dalyvė geriau suvokia, kad jie *realiai* dalyvauja tyrime, kad jų nuomonės ir patirtys iš tiesų yra svarbios ir jų dalyvavimas tiesiogiai prisideda prie tyrimo kokybės;
- „pradingimo“ strategija. Buvo ne vienas tyrimo dalyvis, kuris iš pradžių sutiko dalyvauti tyrime, tačiau vėliau tiesiog „dingdavo“; t. y. nebeatsiliepėdavo į tyrėjų skambučius. Tokie „pradingimai“ gerokai pasunkina lauko darbus, nes tada reikia spręsti, kaip ir kuo pakeisti „pradingusius“ tyrimo dalyvius. Praktiškai kartais tai yra labai keblu. Šiame tyrime buvo vykstama į įvairias Lietuvos vietas ir vienos išvykos laikas buvo ribojamas projekto plano. Tai reiškė, kad jeigu išvykos metu nepavyks surinkti reikiamo tyrimo dalyvių skaičiaus, vėliau gali nebebūti galimybės apskritai, nes išvykos kartojimas nenumatytas. Tekdavo labai greitai spręsti, kuriems kitiems potencialiems tyrimo dalyviams galima skambinti ir tikėtis, kad pavyks sutarti dėl jų dalyvavimo interviu. Siekiant išvengti „pradingimo“, rekomenduotina kiek galima konkrečiau susitarti dėl interviu pirminio kontakto metu, pavyzdžiui, iš karto paprašyti susitikimo vietos adreso, nes tai labiau įpareigoja tyrimo dalyvį laikytis susitarimo. Pavyzdžiui, vienas interviu buvo numatytas 21 val. tyrimo dalyvės namuose. Dėl interviu laiko ir vietos buvo tariamasi pirmąją dienos pusę, tyrėjoms buvo pasakytas adresas (apskritai su šia tyrimo dalyve buvo jau trečias kontaktas telefonu, nes dėl vyro atostogų ji negalėdavo pasakyti savo konkrečių planų, ar jie išvis bus namie ir kelintą valandą, todėl kaskart būdavo sutariama paskambinti kitą dieną

arba tą pačią dieną vėliau). Kai sutartu laiku tyrėjos atvyko dalyvės nurodytu adresu, pasirodė, kad ji tiesiog buvo pamiršusi apie sutartą interviu ir prasitarė, kad jeigu būtume skambinusios telefonu, būtų atsisakiusi dalyvauti. Tačiau, kai tyrėjos jau yra atvykusios, tyrimo dalyvei pasirodė nekorektiška atsisakyti duoti interviu, nors ji žinojo apie šią savo laisvę. Vis dėlto, jeigu atsitiktų taip, kad tyrimo dalyvė atsisakytų dalyvauti, tyrėjos privalėtų gerbti šį sprendimą nepaisydamos to, kad tai sukeltų papildomų rūpesčių renkant reikiamą dalyvių skaičių;

- šeimos nariai buvo dar vienas veiksnys, kuris dažniausiai veidavo kaip atsisakymo dalyvauti tyrime priežastis. Šiame projekte ypač mamos ir žmonos veikė tyrimo dalyvių vyrų sprendimus, atliko aktyvų „vartinninko“ vaidmenį. Bent keturiais atvejais tyrimo dalyviai vyrai preliminariai sutikdavo dalyvauti tyrime, tačiau pasakydavo, kad jiems reikia apie tai pasitarti su žmonomis. Pakartotinio skambučio metu tyrime dalyvauti jie atsisakė, argumentuodami, kad žmonos nesutiko dėl jų dalyvavimo. Kai kuriais kitais atvejais skambučio metu atsiliepdavo reikiamo dalyvio mama ar žmona, ir jos pažadėdavo „išsiaiškinti situaciją“, tačiau paprastai tai baigdavosi neigiamu atsakymu. Be to, šį atsakymą taip pat pateikdavo ne pats tyrimo dalyvis, o šeimos narės (kitais tariant, tyrėjai apskritai neturėdavo galimybės tiesiogiai kontaktuoti su reikalingais tyrimo dalyviais).

1.5.

Kokybinių tyrimų etika

Atliekant socialinius tyrimus, etikai skiriamas ypatingas dėmesys. Per daugiametę socialinių tyrėjų praktiką nusistovėjo tam tikri etiniai standartai, o mokslinių tyrimų institucijos, nacionalinės ir tarptautinės tyrėjų asociacijos apibrėžia profesinės ir mokslinės veiklos etinius principus savo etikos kodeksuose.

Visada, neatsižvelgiant į tyrimo tikslą ir apimtį, ypač aktualus tyrimo etikos klausimas. Kodėl reikia rūpintis tyrimo etika? Kodėl socialiniams tyrimams ji yra tokia svarbi? Ko reikalauja etika interviu tyrime? Atsakymas yra daugiasluoksnis. Kokybiniuose tyrimuose, palyginti su kiekybiniais, dėl kur kas glaudesnio tyrėjo ir tyrimo dalyvio

sąlyčio, yra keliami papildomų tyrimo etikos reikalavimų. Kiekvienas kokybinių duomenų rinkimo metodas taip pat turi savo specifiką, todėl šiuo atveju koncentruojamasi į etiką tyrimuose, kuriuose taikomas duomenų rinkimo metodas – kokybinis interviu¹².

Kas yra etiška elgsena?

Etiška elgsena pirmiausia yra sauganti ir nepažeidžianti žmogaus laisvės bei orumo. Prieš aiškinantis, koks yra etikos vaidmuo kokybiniame interviu ir kodėl ji yra svarbi, reikalinga suvokti, kokia yra etikos ir etiškos elgsenos reikšmė. Vyrauja dvi etikos sampratos: etika kaip elgesio vadovas ir etika kaip mokslas (Tarptautinių žodžių žodynas):

1) Etika (lot. *ethica* < gr. *ēthos* – paprotys, įprotis, būdas) – tai žmonių elgesio normų, moralės principų visuma, valdanti asmens ar grupės veiksmus.

2) Etika – mokslas, tiriantis dorovę (moralę); moralės filosofija.

Šiame vadovylyje etika suprantama pirmąja prasme – kaip elgesio principai, atitinkantys visuomenės moralės normas. Ji yra gija, nusi-driekianti per visą tyrimą, pradedant tyrimo planavimu, numatant tyrimo dalyvių pritraukimą, realiai pritraukiant tyrimo dalyvius, imant interviu bei jau analizuojant ir pristatant duomenis.

Tyrimo planavimo etapas

Planuojant tyrimą būtina aiškiai išskirti, kas bus tyrimo naudos gavėjas. Ar tai yra tarptautinis ir (ar) nacionalinis projektas? Koks jo tikslas – gauti teorinių, akademinų žinių, kai naudos gavėjas yra pats mokslas, ar gauti žinių siekiant jas taikyti praktikoje, kai naudos gavėjas yra tam tikra bendruomenė ar socialinė grupė? Ar tai yra baigiamojo darbo tyrimas, naudos gavėjas yra studentas, o gautos žinios pasiliks bakalauro, magistro darbo ribose ir niekada nebus paskelbtos plačiau? Nuo atsakymų į šiuos klausimus priklauso ir tai, kiek tyrimo dalyviai bus suinteresuoti dalyvauti tyrime, kiek prasminga gilintis į jautrias

¹² Su etika susiję klausimai bus minimi ir kituose skyriuose, išryškinant savitumus, susijusius su atskiromis interviu formomis (pvz., 3 skyriuje apie tikslines grupės diskusijas, 4 skyriuje apie kai kurias grupės interviu formas, 5 skyriuje apie nuotolinius interviu).

temas ir pan. Kaip planuojate pritraukti tyrimo dalyvių? Ar kreipsitės į organizacijos vadovą ar bendruomenės lyderį? Kaip prisistatysite potencialiems tyrimo dalyviams? Kokią jie gaus gražą iš dalyvavimo tyrime? Atliekant tyrimus organizacijose, tyrimo etika reikalauja gauti organizacijos vadovo leidimą paimti interviu su organizacijos nariais; būtina gauti tėvų sutikimą, kad jų vaikai dalyvautų tyrime. Kita vertus, svarbu, kad šie vadovai ir lyderiai, naudodamiesi savo aukštesniu statusu ar disponuodami didesne galia, neverstų savo darbuotojų, kitų narių, tėvai – vaikų dalyvauti tyrime, t. y. privalo būti išlaikytas savanoriškumo ir laisvo apsisprendimo dalyvauti tyrime principas.

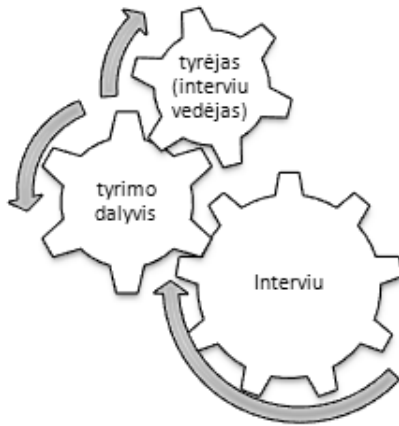
Kitas klausimas, ar interviu dalyviams turi būti atlyginta už dalyvavimą tyrime? Pats bendriausias atsakymas – ne. Žmonės dalyvauja tyrime laisva valia – tai vienas pamatinių tyrimo dalyvių pritraukimo principų – ir todėl neatlygintinai. Tačiau yra tyrimų, kuriuose yra numatomas „paskatinimas“ potencialiems tyrimo dalyviams, kad jie norėtų duoti interviu. Paprastai tokių priemonių numatoma, kai tyrimo dalyviai priklauso specifinei socialinei grupei ir prie jų sunku prieiti, sudėtinga įkalbinti juos papasakoti apie savo patirtį. Pavyzdžiui, žmonėms, priklausomiems nuo narkotikų, po interviu padėkojama už pokalbį ir įteikiama po saldumyną (pvz., hematogeną). Kviečiami dalyvauti tyrime dalyviai informuojami apie šią padėkos formą, tačiau sprendimą, dalyvauti ar ne, priima jie patys.

Etika kokybinio interviu metu

Kokybinio interviu procesas savo esme yra labai intensyvi sąveika tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio, dėl to kyla keletas savitų iššūkių etikos požiūriu: interviu metu išlikti kiek įmanoma neutraliam, nevertinti tyrimo dalyvio; neįsivelti į diskusiją; vengti tyrimo dalyvį traumuojančių klausimų; ir tuo pat metu išlikti refleksyviu, reaguojančiam, valdyti ir skatinti interviu.

Pattonas (2002, p. 405) interviu palygina su intervencijomis, kurios paveikia interviu dalyvaujančias šalis – tiek tyrimo dalyvį, tiek tyrėją. Kokybiškai atliekamas interviu atskleidžia mintis, jausmus, žinias ir patirtį ne tik tyrėjui, bet ir pačiam tyrimo dalyviui. Interviu, kaip refleksyvus procesas, daro įtaką interviu dalyviams – pokalbio

metu jie patys daugiau sužino apie save; įvykę interviu tiesiogiai ar netiesiogiai daro įtaką tyrime dalyvavusių žmonių sprendimams ateityje. Tačiau svarbu tai, kad nei tyrėjas, nei tyrimo dalyvis iš anksto nežino ir negali žinoti, kokių padarinių turės interviu pačiam tyrimo dalyviui. Ir tyrėjui taip pat. Kokybinis interviu – kaip varomasis krumpliaratis, kuris sukdamasis perduoda sukimo momentą varantiejiems krumpliaratams – tyrimo dalyviui ir tyrėjui.

*1.2 paveikslas. Interviu ir interviu veikėjų sąveika
(pagal vadovėlio autore)*

Svarbi aukštos kokybės interviu duomenų sąlyga – išlaikyti dėmesio koncentraciją į interviu tikslą. Kadangi interviu metu sąveika tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio yra glaudi, trukdžių, galinčių nukreipti nuo interviu tikslo, gali būti daug. Tyrimo dalyviams yra būdinga klausti nuomonės, patarimo, kaip jiems elgtis įvairiausiose gyvenimo situacijose, prašyti pritarimo, kad jų konkretus sprendimas buvo tinkamas, ir panašiai. Kiekvieno interviu metu tyrėjas privalo spręsti situaciškai išskylančią klausimą, kiek ir koku mastu jis turi įsitraukti į kalbėjimą interviu metu. Interviu vedimo gairės nurodo, kad tyrėjas turi užmegzti, plėtoti ir užbaigti interviu. Kitaip tariant, turi vadovauti interviu, jį valdyti, kad būtų gauti kokybiški duomenys, atitinkantys tyrimo tikslą. Vis dėlto kartais atsitinka taip, kad tyrėjas

provokuojamas duoti patarimą, išsakyti savo nuomonę, pademonstruoti palaikymą. Todėl tyrėjas turi visada atsiminti, kad jis nėra nei teisėjas, nei gydytojas (*Patton, 2002, p. 405*), nėra psichologas ar konsultantas finansiniais ar asmeniniais klausimais. Jis neturi siekti pakeisti tyrimo dalyvio gyvenimo. Jis turi surinkti duomenis savo tyrimui. Todėl visada būtina prisiminti, kad interviu metu, ypač ilgiau trunkančiame, yra rizika įsitraukti į diskusiją nejučia, taip darant įtaką gaunamiems duomenims. Patartina išlikti budriems ir refleksyviems – kontroliuoti, ką sakote ir kaip elgiatės per interviu.

Antra vertus, tyrėjas negali išlikti nejautrus, negali, anot Pattono (2002, p. 405), būti „šalta granitinė plokštė“; paliekanti be atsako žmogiškuosius klausimus, apimančius kančią ir skausmą, galinčius atsiskleisti interviu metu. Kaip elgtis, ką pasakyti, kai tyrimo dalyvis pasakoja jautriausius išgyvenimus, skausmingą gyvenimo patirtį, kai prisimindamas ir pasakodamas pradeda verksti? Tokių jautrių, dramatiškų situacijų, reikalaujančių etinių ir taktinių sprendimų, interviu proceso metu tyrėjams kyla nemažai (*Mikėnė ir kt., 2013*). Taigi tyrėjas kokybinio interviu metu nuolat balansuoja tarp jausminiai neutralaus, nereaguojančio ir empatiško, atjaučiančio vaidmens.

Kai tyrimo dalyvis pasakoja, kyla nauja rizika. Kaip teigia Pattonas (2002, p. 406), tyrimo dalyvis per interviu papasakos jums tai, ko niekada neketino pasakoti. Interviu gali virsti išpažintimi, ypač tada, kai tyrėjas įsipareigoja tyrimo dalyviui išlaikyti konfidencialumą. Tada tyrėjas gali patekti į keblias situacijas, kuriose jis turi spręsti etikos dilemą. Šios dilemos situacijos kyla iš prieštaravimo tarp pažado išlaikyti tyrimo dalyvio konfidencialumą ar anonimiškumą, išsaugoti privatumą, neatskleisti duomenų rinkimo metu gautos informacijos tretiesiems asmenims, naudoti duomenis tik tyrimo tikslams ir galbūt pažeistų įstatymų, tyrimo dalyvių saugumo, laisvės ir kitų teisių gynimo. Tyrėjas, net ir laikydamasis visų procedūrų, išlaikydamas kokybinio interviu atlikimo tvarką, interviu metu gali gauti tokios prieštaringos informacijos, dėl kurios patenka į situaciją, kai nežino, kaip tinkamai pasielgti.

Etiniai standartai tampa svarbiais elgesio orientyrais, kai tyrėjas patenka į prieštaringas, dvilypes ir todėl sudėtingas situacijas.

Etika duomenų analizės ir sklaidos etapu

Imperatyvas laikytis etinių principų nesibaigia kartu su interviu. Analizuodamas duomenis ir rengdamas tyrimo ataskaitą ar baigiamąjį darbą, tyrėjas yra atsakingas už du uždavinius:

- apsaugoti interviu dalyvių tapatybes nuo viešinimo;
- korektiškai pateikti tyrimo rezultatus.

Tai reiškia, kad apdorodamas ir analizuodamas interviu duomenis tyrėjas privalo juos nuasmeninti: pakeisti tyrimo dalyvių vardus arba priskirti jiems kodus; pateikiant interviu citatas išimti informaciją, kuri leistų identifikuoti konkretų asmenį. Būtina ne tik pakeisti konkrečius pavadinimus ar vardus, tačiau net ir kontekstą, jeigu remiantis juo yra galimybė atkurti įvykius ir taip identifikuoti asmenį. Tai ypač pasakytina apie vienkartinis, rezonansinius įvykius nedidelėse bendruomenėse ar kolektyvuose.

Pateikdamas tyrimo rezultatus tyrėjas turi siekti pristatyti visumą. Hennink ir kt. (2011) rekomenduoja vengti sensacingų išvadų ir sąmoningai ignoruoti tokius duomenis, kurie neatspindi realios situacijos; dar daugiau, neklastoti interviu citatų. Taigi tai, kad asmeniškai jums ypač imponuoja kuris nors tyrimo rezultatas, negalite susikoncentruoti vien tik į jį vieną. Kitaip tariant, jūs būsite duomenų paklaidos šaltinis. Jūs, kaip tyrėjas, privalote pateikti tiek teigiamas, tiek neigiamas tiriamojo reiškinių ar proceso ypatybes, parodyti visumą.

Jeigu imdami interviu pažadėjote tyrimo dalyvius supažindinti su tyrimo rezultatais, būtina tai padaryti, kai tik tuos rezultatus ar publikaciją turėsite. Galite suinteresuotiems tyrimo dalyviams nusiųsti savo baigiamąjį darbą ar pan.

Taigi visas tyrimo procesas, nuo pradžios iki pabaigos, yra grindžiamas etika. Kiekvieną tyrimo etapą lydi kažkiek skirtingi etikos uždaviniai, taigi apibendrinsime, kas yra būdinga kokybiniam tyrimui, kurio pagrindinis duomenų rinkimo metodas – kokybinis interviu.

Svarbiausi interviu tyrimo etikos principai:

- 1) pripažinti ir gerbti asmens nepriklausomybę, jo laisvę dalyvauti arba atsisakyti dalyvauti tyrime;
- 2) suteikti (potencialiam) tyrimo dalyviui pakankamai informacijos apie tyrimą;
- 3) saugoti tyrimo dalyvio anonimiškumą, konfidencialumą ir privatumą;
- 4) rūpintis tyrimo dalyvių saugumu, apsaugoti nuo moralinės žalos arba kiek įmanoma jos vengti.

1 ir 2. Asmens laisvė ir nepriklausomybė bei (potencialaus) tyrimo dalyvio informavimas apie tyrimą

Atliekant tyrimus, kuriuose tyrimo dalyviai yra žmonės, pripažįstamas individo nepriklausomybės, autonomijos ir laisvės principas. Tyrimo dalyvis turi teisę žinoti, kas yra tiriama ir kas bus daroma su empiriniais duomenimis – duomenimis, surinktais konkretaus tyrimo metu. Pagarba žmogaus laisvėms apima dvi būtinas sąlygas: pirma, tyrimo dalyviai privalo sutikti dalyvauti tyrime savanoriškai, be fizinės ar psichologinės prievartos; antra, jų sutikimas dalyvauti tyrime privalo būti pagrįstas atvira ir išsamia informacija. Tai reiškia, kad nei tyrėjas, nei bet kokia kita įstaiga ar organizacija negali priversti žmogaus dalyvauti tyrime, jeigu šis nesutinka. Be to, tyrimo dalyviui privalo būti detaliam paaiškintas tyrimo tikslas, metodai ir tyrimo dalyvio vaidmuo jame. Šios dvi pagrindinės nuostatos savo pradžių skaičiuoja nuo Niurnbergo kodekso, priimto 1947 m., kurio atsiradimo poreikį lėmė nehumaniški medicinos tyrimai Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių įkurtose koncentracijos stovyklose (*Paukštytė, Gefenas, 2010*).

Būtent nuostatos, kad tyrimo dalyvis privalo gauti visą reikiamą, su tyrimu susijusią informaciją ir turi laisvę bei teisę atsisakyti dalyvauti tyrime bet kuriuo jo etapu, buvo perkeltos ir į socialinių tyrimų erdvę. Savo ruožtu tyrėjas įsipareigoja saugoti tyrimo dalyvio teises, interesus, privatumą, konfidencialumą ir anonimiškumą. Palengva šis abipusis etinis įsipareigojimas tyrimuose įsitvirtino laisvo informuoto asmens sutikimo dalyvauti tyrime forma (trumpai – informuotas sutikimas).

*Laisvas informuoto asmens sutikimas dalyvauti tyrime
(angl. informed consent)*

Tai yra etinio įsipareigojimo dokumentas, kurį pasirašydamas tyrimo dalyvis patvirtina, kad jis yra supažindintas su tyrimo tikslais, metodais, duomenų apsaugos politika ir svarbiausia – dalyvauja laisvai ir savanoriškai apsisprendęs. Šiame laisvo, informuotumu pagrįsto, sutikimo dalyvauti tyrime lape pateikiama visa tyrimo dalyviui reikiama informacija, susijusi su tyrimu: tyrimo pavadinimas, tikslas, vykdytojai, tyrimo duomenų panaudojimas, kontaktinis asmuo. Taip pat nurodoma dalyvio laisvė bet kuriuo metu nutraukti savo dalyvavimą tyrime ar neatsakyti į kurį nors klausimą. Daugelyje užsienio literatūroje pateikiamų gairių, skirtų tyrimų etikos klausimams, pabrėžiamas reikalavimas gauti tyrimo dalyvio sutikimą dalyvauti tyrime iš pat pradžių, dar prieš jam pradedant dalyvauti.

Masonas (2002) atkreipia dėmesį, kad neretai informuoto sutikimo principas traktuojamas pernelyg paprastai ir labai formaliai – jeigu tyrimo dalyvis sutiko duoti interviu (juo labiau jeigu pasirašė raštišką sutikimo formą), reiškia, galime būti ramūs „pasilaikę“ informuoto sutikimo principo ir daryti su duomenimis ką norime. Tačiau Masonas (2002, p. 81) siūlo savęs paklausti, kaip jūs manote, kam gaunate informuotą sutikimą:

- Dalyvauti tyrime (duoti interviu)? Ar tai reiškia, kad su šiuo sutikimu gaunate teisę užduoti bet kokių klausimų interviu metu?
- Naudoti gautus duomenis visais būdais, kuriais jums atrodo reikalinga? Pavyzdžiui, ar manote, kad tyrimo dalyviai „duomenis“ supranta taip pat, kaip ir jūs, ir suvokia, kad jūs galite duomenimis laikyti ne tik tekstą, bet ir kūno kalbą, intonaciją, pauzes ir pan.? Arba suvokia, kad jūs juos cituosite, naudosite jų pokalbio ištraukas ataskaitoje? Jas vertinsite, interpretuosite, lyginsite su kitais?
- Interpretuoti ir analizuoti duomenis, lyginant su duomenimis, gautais kitų interviu metu?
- Publikuoti, reprodukuoti duomenis ir analizę? Pavyzdžiui, segti išrašą į bakalauro darbą, kuris bus vėliau viešai prieinamas?

- Perduoti šias teises kitiems? Pavyzdžiui, archyvuoti, kad vėliau kiti tyrėjai galėtų naudoti interviu tekstus?

Be abejo, nė vienu tyrimu turbūt neįmanoma gauti laisvo informuoto asmens sutikimo dalyvauti, kai tiriamasis sutinka dalyvauti tyrime visiškai suvokdamas visus su jo duomenimis bei jų panaudojimu susijusius niuansus. Tačiau atsižvelgiant vien tik į aukščiau minėtus aspektus prieš atliekant kokybinį tyrimą (interviu) reikėtų detaliai pagalvoti, kokios informacijos suteikti tyrimo dalyviui, ką ir kaip jam paaiškinti, kad sutikimas nebūtų tik formalumas.

Reikia pripažinti, kad laisvė ir teisė neatsakyti į bet kurį klausimą nėra formali ir per realiai atliekamus tyrimus jų dalyviai jomis naudojasi. Pateikiamoje interviu iš vadovėlio autorės disertacinio tyrimo ištraukoje atspindima situacija, kai tyrimo dalyvis nenorėjo kalbėti apie sunkesnius savo gyvenimo momentus ir tyrėjas be jokių papildomų diskusijų turėjo sutikti su šia situacija:

Informantas: Buvo prasčiau, buvo geriau, bet ta prasme, net nežinau, ką pasakyt (nusijuokia). Jo, čia kaip... (kalba nuslopintu balsu) pašnekėt.

Tyrėjas: Kaip sakote?

I: Ypač, kai su kitais nenori šnekėt.

T: Aišku, bet jų nebuvo ar jūs jų pasakyt nenorit?

I: (nusijuokia) Gal daugiau šnekėt nenoriu. Ta prasme, kitiem būna sunkiau.

T: Viskas aišku. Na tai irgi yra atsakymas.

Laisvi informuoto asmens sutikimai rašytine forma yra paplitę Vakarų valstybėse. Lietuvoje ši praktika palengva irgi įsitvirtina, tačiau kol kas dažnesnis žodinis interviu dalyvio sutikimas dalyvauti tyrime. Vis dėlto esant galimybei rekomenduotume savo tyrimams gauti rašytinę informuoto asmens sutikimo formą. Sutikimo struktūra ir forma gali būti įvairi. Šio skyriaus 2 priede pateikiamas sutikimo pavyzdys, kurį, papildžius pagal poreikį, galima naudoti savo tyrimams.

3. Anonimiškumo, konfidencialumo ir privatumo saugojimas

Tada, kai tyrimo dalyviai yra privatūs asmenys ir jie pasakoja apie savo gyvenimą, atskleidžiama labai daug asmeniškios informacijos, todėl tyrėjo pareiga yra apsaugoti šį asmenį nuo tapatybės atskleidimo,

o viešinant tyrimų rezultatus imtis visų priemonių, kad asmuo nebūtų identifiktuotas. Tie patys principai taikomi ir ekspertų interviu, kai jie dalyvauja tyrime kaip tam tikros srities žinovai, tam tikras pareigas einantys specialistai.

Konfidencialumas ir anonimiškumas atrodo panašūs, tačiau tai yra skirtingi tyrimo dalyvio apsaugos aspektai. Įmdamas tyrimui interviu tyrėjas žino tyrimo dalyvio tapatybę nustatančią informaciją arba jos nežino: vardą, pavardę, adresą, pareigas, darbo ir (ar) mokymosi įstaigą ir kt. Pavyzdžiui, tyrėjas gali žinoti tyrimo dalyvio profesiją, amžių ir kitus kriterijus, pagal kuriuos jis buvo pakviestas dalyvauti tyrime, tačiau nebūtinai turi žinoti šio tyrimo dalyvio vardą, pavardę, tikslų gyvenamosios vietos adresą.

Įsipareigojimas saugoti tyrimo dalyvio anonimiškumą reiškia šį asmenį identifikuojančios informacijos neatskleidimą. Paprastai tai atliekama šią informaciją koduojant – interviu su šiuo tyrimo dalyviu priskiriant raidžių ir (ar) skaičių kombinaciją. Jeigu asmenį identifikuojanči informacija yra interviu citatose, jos reikia nenurodyti. Taigi anonimiškumas reikalingas siekiant apsaugoti tyrimo dalyvio tapatybę. Net jeigu yra skelbiami amžiaus, lyties, gyvenamosios vietovės kriterijai, jie yra nepakankami nustatyti konkretų asmenį, nes žmonių, pasižyminčių šiomis charakteristikomis, yra daug. Vis dėlto svarbiausia yra pateikti medžiagą taip, kad skaitytojui būtų neįmanoma susieti interviu informacijos su konkrečiu asmeniu.

Konfidencialumas reiškia informacijos, gautos interviu metu, neviešinimą. Per interviu tyrimus tai sunku pasiekti, nes dalis informacijos yra atskleidžiama pateikiant interviu ištraukas. Ar interviu ištraukos pateikimas pristatant tyrimo rezultatus jau yra konfidencialumo pažeidimas? Pačia gryniausia konfidencialumo sąvokos prasme – taip. Kaip tada išlaikyti konfidencialumą? Pritraukimo į tyrimą etapu paaiškinant tyrimo dalyviui, kaip bus naudojami interviu duomenys. Interviu dalyvis, sutikdamas dalyvauti interviu, kartu sutinka, kaip šie duomenys bus analizuojami ir pristatomi. Todėl tyrimo etikos reikalavimas suteikti (potencialiam) tyrimo dalyviui visą reikalingą informaciją apie tyrimą yra labai svarbus visam tyrimo procesui.

Privatumas taip pat susijęs su informacijos apsauga, tačiau nurodo kitokį aspektą nei konfidencialumas. Asmens privatumas bus pažeistas, jeigu interviu pokalbio metu pateikta informacija bus naudojama peržengiant tyrimo ribas ir tai turės tiesioginį arba netiesioginį poveikį šiam tyrimo dalyviui. Paprastai tyrėjas nėra sistemos, kurioje jis renka tyrimo duomenis, dalyvis. Pavyzdžiui, mokyklos, sveikatos sistemos, šeimos, todėl neturi jam deleguotų galių daryti įtaką jos gyvenimui. Tačiau, kai tyrimo dalyvis interviu metu jam papasakoja apie patirtą smurtą, priekabiavimą, ketinimą nutraukti gyvenimą ar atliktas galbūt nusikalstamas veikas, tyrėjas patenka tarp įsipareigojimo, duoto tyrimo dalyviui, vykdymo (išlaikyti konfidencialumą, saugoti privatumą) ir atsakomybės, kuri atsiranda sužinojus apie galimus žmogaus laisvių ir teisių pažeidimus bei kitas grėsmes. Kaip jūs elgtumėtės, jei tirdami paauglių merginų elgseną mokykloje vieno interviu metu iš paauglės sužinotumėte apie patėvio prašymus liesti jam tam tikras vietas? Ar kam nors praneštumėte – mokyklos vadovybei, mamai, socialiniams darbuotojams, teisėsaugai, ar nesiimsite jokių veiksmų, nes pažadėjote saugoti konfidencialumą ir privatumą? Be abejo, liks atviras klausimas, ar visa, ką jums papasakojo tyrimo dalyvė, yra tiesa, ar tik mėginimas padaryti jums „įspūdį“:

Kaip vis dėlto turi elgtis tyrėjas, įsipareigojęs laikytis konfidencialumo ir anonimiškumo principų, jeigu tyrimo dalyvis papasakojo apie galbūt nusikalstamą veiką, ketinimus ją įvykdyti arba galbūt buvo nusikalsta tyrimo dalyviui? Nors kiekvienu atveju sprendžiama individualiai, pats bendriausias atsakymas – tyrėjas turėtų kreiptis konsultacijos į atsakingas institucijas (*Wiles ir kt.*, 2006), pagal galimybes neatskleisdamas tyrimo dalyvio tapatybės.

Kuo didesnė (potenciali) žala, tuo didesnė būtinybė tyrėjui įsiterpti į įvykius. Tais atvejais, kai buvo galbūt nusikalsta tyrimo dalyviui, pasibaigus interviu rekomenduotina paklausti, ar jis norėtų kokios papildomos pagalbos, socialinių paslaugų, konsultacijos ar pan. Taip pat rekomenduotina pasitarti su tyrimo komanda, baigiamojo darbo vadovu ir priimti sprendimą kiekvienu konkrečiu atveju atskirai.

4. Saugumo užtikrinimas ir moralinės žalos vengimas

Saugumas yra svarbus visiems tyrimo etapams, jis tiesiogiai veikia visus tyrime dalyvaujančius žmones – tyrimo komandą ir kviečiamus dalyvauti tyrime asmenis. Jeigu kalbėdami apie etinius principus visada turėjome omenyje pagarbą tyrimo dalyviui, jo laisvių ir teisių saugojimą, t. y. dėmesys buvo nukreiptas į tyrimo dalyvius – ne tyrėjus, tai, kalbėdami apie saugumą, kalbame ir apie tyrėjų (interviu vedėjų) teisę būti saugiems tiek tyrimo metu, konkrečiai, interviu atlikimo metu, tiek jam pasibaigus. Vadinasi, saugumas yra tas aspektas, kurio turi būti griežtai paisoma tiek tyrėjų, tiek tyrimo dalyvių atžvilgiu.

Ką reiškia saugumas tyrimo dalyvių atžvilgiu? Tai reiškia, kad dėl dalyvavimo tyrime žmonių padėtis šeimoje, bendruomenėje, darbo kolektyve ar kitur neturi pablogėti. Pasitaiko atvejų, kai žmogus sutinka dalyvauti tyrime ir nori duoti interviu, tačiau jo vyras ir (ar) žmona, partneris ir (ar) partnerė, tėvas ir (ar) mama uždraudžia jam ar jai tai daryti. Tokiu atveju interviu neturėtų būti imamas, nes šiam dalyviui iškiltų socialinės žalos (pvz., tarpusavio konfliktai ateityje) pavojus.

Saugumas lygiai taip pat aktualus interviu vedėjų ir visos tyrimo komandos atžvilgiu:

- Tyrėjui (interviu vedėjui) turi būti fiziškai saugu imti interviu;
- Tyrėjas (interviu vedėjas) turi būti saugus po interviu.

Pirmuoju atveju yra suprantama, kad tyrėjas (interviu vedėjas) turi vengti bet kokio pavojaus savo sveikatai ir gyvybei interviu metu. Labai dažnai interviu vyksta tyrimo dalyvių aplinkoje – namuose, prie namų, todėl kaskart prieš įeinant į namus ar iš karto įėjus reikia pasistengti įvertinti, ar ši aplinka yra saugi. Pasitaiko atvejų, kai tyrimo dalyvis interviu metu būna apsvaigęs nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų. Kadangi narkotinės medžiagos labai individualiai veikia žmogaus elgseną, kiekvienu atveju tyrėjas turi įvertinti, ar jam asmeniškai yra saugu būti su šiuo žmogumi. Pastebėjus kokį nors pavojaus signalą ar agresijos ženklą, geriau iš tos vietos kuo skubiau pasišalinti mandagiai atsisveikinus. Taip pat, jeigu tyrė-

jas eina imti interviu į daugiabutį, nekeltiantį pasitikėjimo, ar garažų, gamyklos teritoriją ir jam tampa baisu, geriau iš ten išeiti, susisiekti su potencialiu tyrimo dalyviu ir pasiūlyti kitą susitikimo vietą. Geras sprendimas yra vykti į interviu dviese, ypač kai tyrėjos yra moterys: dvi tyrėjos ir (ar) studentės papildo viena kitą per interviu, be to, dviese yra saugiau. Antra vertus, jeigu abu tyrėjai bus vyrai, o tyrimo dalyvė – moteris, gali būti, kad toks lyčių disbalansas sukels nesaugumo tyrimo dalyvei, ypač jei interviu vyksta jos namuose ir tuo metu nėra kitų šeimos narių. Todėl kiekvieną kartą reikia apgalvoti šiuos aspektus.

Taip pat reikia pasirūpinti, kad ir kaip keistai tai skambėtų, tyrėjų saugumu po interviu. Pirmiausia tai susiję su tyrėjų asmenine kontaktine informacija. Vieno tyrimo metu su potencialiais tyrimo dalyviais buvo susisiekiama iš asmeninio tyrėjos mobiliojo telefono. Dar dvi savaites po interviu atlikimo tyrėja sulaukdavo žinučių iš nežinomo numerio: „Labas“, „Kaip sekasi“. Be to, jai buvo skambinama vakarais, o pašnekovas būdavo akivaizdžiai apsvaigęs. Žinoma, malonumo tokie pokalbiai nesuteikdavo. Taigi tyrėjos privatus gyvenimas nebuvo apsaugotas. Be jokios abejonės, prieš pradėdant kontaktuoti su tyrimo dalyviais, nebuvo kilusi mintis, kad gali būti toks „pašalinis“ poveikis, tad reikia pagalvoti, kad galbūt verta tyrimo projektui įsigyti atskirą mobiliojo ryšio sąskaitos papildymo kortelę.

Moralinės žalos vengimas susijęs su emociniu saugumu. Reikia labai atidžiai pagalvoti, ar tyrimo klausimai nesukels itin skausmingų prisiminimų, tokių, apie kuriuos interviu dalyvis ne tik negalės kalbėti, bet ir juos prisiminti jam bus labai skaudu. Žinoma, tai nereiškia, kad dėl šios nuostatos tampa nebeįmanoma tirti jautrių temų. Tiesiog reikia labai racionaliai pamąstyti, kiek tas klausimas duos naudos tyrimui ir kiek padarys moralinės žalos tyrimo dalyviui. Vienareikšmiškai negalime iš anksto numatyti, kuris klausimas bus interviu dalyviui skausmingas, be to, kartais interviu tampa ta vieta ir laikas, kai dalyvis nori išsipasakoti, jausdamas net tam tikrą psichologinį palengvėjimą, nors tie prisiminimai nėra pozityvūs. Todėl reikėtų spręsti atsižvelgiant į situaciją, stebėti tyrimo dalyvį: jo verbalinę ir neverbalinę kalbą, atsirandančias pauzes, jo akis (pvz., tyrimo dalyvis pradeda kalbėti

tyliau, lėčiau, sudrėksta jo akys, žvilgsnį nukreipia tolyn). Galima korektiškai priminti apie galimybę nekalbėti, jeigu jam tai sukelia per daug skausmingų išgyvenimų.

Moralinė žala gali kilti ir tyrėjui (interviu vedėjui). Apie tai detaliau kalbama žemiau esančioje skiltyje, skirtoje etikai apie emociškai jautrias situacijas.

Emociškai jautrių situacijų etika

Kokybinis interviu palieka pėdsakų ir interviu vedėjo (tyrėjo) atmintyje. Kartais poveikis būna toks stiprus, kad praktinių mokymų, vykusių iki prasidedant interviu atlikimo ciklui, nebepakanka. Tiriant kai kurias temas, ypač jautrias, interviu vedėją gali sukrešti pamatyta aplinka ar išgirstos situacijos, jis gali patirti širdgėlą, pyktį ir kitų neigiamų emocijų. Pattonas (2002, p. 406) pateikia pavyzdžių iš savo praktikos, kai vieno tyrimo metu susiklostė būtinybė organizuoti savipagalbos grupes, išklausti ir interviu vedėjus, nes jų jausmai ir įspūdžiai tapo organiška tyrimo medžiagos dalimi.

Taigi tirdami asmenines, jautrias temas jūs turite būti morališkai pasiruošę išgirsti įvairių istorijų, taip pat sukrečiančių, skausmingų įvykių, kurie gali net sutapti su įvykusiais ir jūsų gyvenime. Kas labiausiai atrodo neįtikima, kad interviu gali tapti toks atviras, jog pasakojami įvykiai gali pravirkdyti net jus pačius. O tai, be jokios abejonės, jau daro įtaką tyrimo medžiagai, nes interviu dalyvis, reaguodamas į jūsų elgesį, atitinkamai koreguos pasakojamus įvykius. Be to, situacija tampa neaiški, ką toliau turėtų daryti tyrėjas: ar dar ko nors paklausti apie tyrimo dalyvio papasakotą skausmingą įvykį taip parodytant, kad tai rūpi, tačiau rizikuojant sukelti nereikalingą papildomą dvasinį skausmą, ar palikti šią temą daugiau nieko neklausiant, tačiau rizikuojant pasirodyti nejautriam.

Iš tiesų, imant realius interviu, beveik neįmanoma nereaguoti į papasakotą dramatišką įvykį, praleisti jį pro ausis, nes tokia informacija (pvz., apie tai, kad nusižudė tėvas; kad sūnus pradėjo vartoti narkotikus; kad tyrimo dalyvė praeityje prekiaavo savo kūnu) savaime reikalauja reakcijos, kitaip toks pokalbis būtų nenatūralus. Jeigu interviu iš tiesų pasiekia tokį atvirumo ir empatijos lygmenį, galime

sakyti, kad tai interviu vedėjo gebėjimo vesti interviu „aukštasis pilotžas“; gebėjimo sukurti ypatingo pasitikėjimo juo aukščiausias lygmuo. Tačiau visada reikia turėti galvoje tyrimo klausimą, ar tai, apie ką šneka tyrimo dalyvis, neperžengia tyrimo temos ribų, ir stengtis apčiuopti, kiek ilgai ir kiek giliai jūs galite aptarinėti šį įvykį.

Kokybinis interviu yra glaudi ir intensyvi tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika. Šios sąveikos produktas yra empirinė interviu medžiaga ir visa nematomoji dalis – tai, ką tyrimo dalyvis naujai sužinojo apie save, ką tyrėjas sužinojo apie tyrimo dalyvį ir jo egzistencines situacijas, ką jie, atsižvelgę į šias naujas žinias, nusprendė daryti ateityje, už konkretaus tyrimo ribų. Kokybinis interviu, būdamas galinga priemone ne tik surinkti tyrimo duomenis, bet ir palikti padarinių tiek interviu vedėjams (tyrėjams), tiek tyrimo dalyviams, į save integruoja poreikį turėti nustatytus etikos standartus ir jų laikytis.

Kas yra etikos kodeksas ir kam jis reikalingas?

Etikos kodeksas yra konkrečioje institucijoje patvirtintas dokumentas, kuriame apibrėžti profesinės atsakomybės principai ir veiklos etikos standartai.

Profesinės veiklos ir atsakomybės standartai bei principai yra įvairiakrypčiai, apimantys visą tyrėjo profesinę veiklą, ir nustatantys siekinius bei standartus įvairiomis perspektyvomis: per santykius su visuomene, institucijomis, kolegomis, kitais tyrėjais nacionaliniu ir tarptautiniu mastu, tyrime dalyvaujančiais asmenimis ir su individualia profesine kompetencija. Nors Etikos kodeksas neturi įstatymo galios, jis yra principinis dokumentas, kuriuo vadovaujantis sprendžiamos konkrečios profesinėje sociologo veikloje kylančios probleminės situacijos.

Etikos kodekse paprastai numatomos principinės nuostatos mokslinės tiriamosios veiklos atžvilgiu, profesinės, mokslinės ir socialinės atsakomybės, viešojo dialogo, atsakingos duomenų sklaidos principai, nuostatos profesinės kvalifikacijos požiūriu ir pan. Kiekviena institucija ar profesinė asociacija, draugija gali sukurti savo etikos kodeksą.

Tarptautinė sociologų asociacija (angl. *International Sociological Association*) Etikos kodeksą patvirtino 2001 metais¹³. Šio kodekso preambulėje nurodyti du esminiai tikslai: 1) saugoti grupių ir asmenų, dalyvaujančių tyrimuose, gerovę; 2) suteikti lūkesčių ir elgsenos gaires santykiyje su kolegomis ir visuomene.

Lietuvos sociologų draugijos etikos kodeksas¹⁴, patvirtintas Lietuvos sociologų draugijos visuotiniame susirinkime 2014 m. lapkričio 14 d., apibrėžia profesinės kompetencijos, sąžiningumo, pagarbos žmogaus teisėms, orumui ir socialinei įvairovei, profesinės, mokslinės ir socialinės atsakomybės principus, nustato esminius profesinės veiklos standartus kolegialumo, sociologinių tyrimo vykdymo, viešos komunikacijos, plagiato, recenzavimo, pedagoginės veiklos srityse.

Svarbu įsidėmėti

Tyrimo etika yra ypač svarbi interviu tyrimui dėl glaudžios tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveikos. Pritraukiant potencialių tyrimo dalyvių būtina juos informuoti apie teisę atsisakyti dalyvauti tyrime, neatsakyti į bet kurį klausimą, supažindinti su duomenų rinkimo metodu ir jų panaudojimu. Būtina užtikrinti tyrimo dalyvių saugumą, anonimiškumą, duomenų apsaugą, privatų gyvenimą. Pristatant tyrimo rezultatus siekti pademonstruoti tiriamojo reiškinio ar proceso visumą, vengti tendencingos interviu duomenų atrankos.

¹³ Tarptautinės sociologų asociacijos Etikos kodeksas, <http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm>.

¹⁴ Lietuvos sociologų draugijos etikos kodeksas, <<http://sociology.lt/users/www/uploaded/NEISTRINAMI/Etikos%20kodeksas.pdf>>.

Pirmojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra

Apie kokybinių tyrimų metodologiją apskritai:

Hennink M., Hutter I., Bailey A. 2011. *Qualitative Research Methods*. London: Sage Publications.

Apie atrankos principus ir atrankos procesą kokybiniuose tyrimuose – labai išsami metodologinė diskusija:

Emmel N. 2013. *Sampling and choosing cases in qualitative research: A realist approach*. London: Sage Publications.

Apie kokybės parametrus kokybiniuose tyrimuose:

Flick U. 2007. *Managing Quality in Qualitative Research*. Los Angeles (Calif.): Sage Publications.

Apie etiką kokybiniuose tyrimuose:

Miller T. (ed.). 2012. *Ethics in qualitative research*. 2nd ed. London; Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications.

Naudingos nuorodos ir elektroniniai šaltiniai

Etikos kodeksai:

American Sociological Association: Code of Ethics, <<http://www.asa-net.org/about/ethics.cfm>>.

An EU Code of Ethics for Socio-Economic Research, <<http://www.respectproject.org/ethics/412ethics.pdf>>.

International Sociological Association: Code of Ethics, <http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm>.

Lietuvos sociologų draugijos etikos kodeksas, <<http://sociology.lt/users/www/uploaded/NEISTRINAMI/Etikos%20kodeksas.pdf>>.

Social and Economic Research Group: Research Ethics, <[http://www.forestry.gov.uk/pdf/SERG_Statement_of_Research_Ethics_SEPT_2010.pdf/\\$file/SERG_Statement_of_Research_Ethics_SEPT_2010.pdf](http://www.forestry.gov.uk/pdf/SERG_Statement_of_Research_Ethics_SEPT_2010.pdf/$file/SERG_Statement_of_Research_Ethics_SEPT_2010.pdf)>.

Glaustas leidinys apie kokybinius interviu:

Edwards R., Holland J. 2013. *What is Qualitative Interviewing?* London: Bloomsbury Academic. Prieiga per Eprints, National Centre for Research Methods, Economic and Social Research Council, UK, <<http://eprints.ncrm.ac.uk/3276>>.

Užduotys

1. Pasiūlykite tyrimo temą ir pagrįskite taip, kad jai tyrinėti tiktų kokybinis tyrimas, taikant interviu kaip duomenų rinkimo metodą.
2. Apsvarstykite galimą tyrimo planą ir numatykite konkrečius žingsnius. Remdamiesi šio skyriaus 1 priede siūloma lentelė—atmintine, įvertinkite tyrimui atlikti reikalingą laiką ir išteklius.
3. Pagalvokite, kokie dalyviai būtų reikalingi šiam tyrimui. Pasirinkite ir pagrįskite atrankos būdą, pamąstykite, kaip rasite ir (ar) pasieksite tyrimo dalyvius.
4. Dabar pagalvokite, kokių veiksmų ir (ar) priemonių imtumėtės, jeigu pasirodytų, kad jūsų pasirinkta tyrimo dalyvių pasiekimo strategija neveikia ir niekaip nerandate dalyvių, kurie sutiktų dalyvauti jūsų tyrime?
5. Jūs atliekate interviu tyrimą X kaimo bendruomenėje. Imate interviu iš aktyvių šios bendruomenės veikėjų ir tų, kurie bendruomenės gyvenime nedalyvauja. Tyrimo dalyviams jūs išipareigojate užtikrinti anonimiškumą. Tačiau bendruomenė yra maža, ir tyrimo dalyvių kalbos gali leisti kitiems bendruomenės nariams lengvai identifikuoti jų autorius, net jeigu jų pavardės ir neminimos. Kaip pateiksite rezultatus tyrimo ataskaitoje, kad anonimiškumo principas nebūtų pažeistas?
6. Tikslinės grupės diskusijos su paaugliais metu tyrimo dalyviai prasi-taria, kad yra vienas jų mokyklos draugas, kuris, jų manymu, rimtai svarsto apie savižudybę. Kaip tyrėjui elgtis su šia informacija?

Pirmojo skyriaus priedai

1 priedas. Lentelė—atmintinė kokybinio interviu tyrimui planuoti ir praktinių organizacinių klausimų kontrolei*

Tyrimo žingsniai	Reikalingas laikas ir etapai		Reikalingi žmonės	Reikalingos priemonės ir (ar) sąlygos ir (ar) kiti ištekliai**	Pastabos***
	Pradžia	Pabaiga			
Tyrimo tikslo ir bendrų tyrimo klausimų formulavimas, tyrimo koncepcijos pagrindimas					
Darbas su literatūros šaltiniais (šaltinių paieška, apžvalga, literatūros apžvalgos dalis tyrimo ataskaitoje, kt.)				Pvz., straipsnio užsakymas tarpbibliotekiniame skyriuje; prieigos prie X duomenų bazės gavimas; kt.	
Darbai, susiję su pasirinktu duomenų rinkimo metodu, būdu ir forma (pvz., klausimyno sudarymas)					
Tyrimo dalyvių atranka: — atrankos planas (atrankos kriterijų nustatymas ir atrankos būdo pasirinkimas) — potencialių tyrimo dalyvių paieška — kontaktavimas su tyrimo dalyviais			Pvz., reikšmingo tarpininko paieška		

Tyrimo žingsniai	Reikalingas laikas ir etapai		Reikalingi žmonės	Reikalingos priemonės ir (ar) sąlygos ir (ar) kiti ištekliai**	Pastabos***
	Pradžia	Pabaiga			
<p><i>Tyrimo dalyvių paieška gali užtrukti; tikrai dažnai susiduriama su įvairiais sunkumais, todėl visada planuokite daugiau laiko tyrimo dalyvių paieškai.</i></p>					
Interviu ėmimas			Pvz., tikslinės grupės diskusijos vedėjo ir jo padėjėjo paieška	Pvz., diktofonai – 3 vnt.; tikslinei grupės diskusijai reikalinga patalpa; kelionės pas tyrimo dalyvius ir t. t.	
<p><i>Nepamirškite, kad pas dalyvį reikės nuvykti; užtruks susipažinimas, pokalbio pradėjimas ir užbaigimas; net jei interviu imsime nuotoliniu būdu, turite apskaičiuoti, kiek laiko reikės tinkamai techniškai pasiruošti prieš kiekvieną interviu. Naudinga įvertinti, kiek interviu per dieną jūs asmeniškai esate pajėgus paimti.</i></p>					
Duomenų apdorojimas: – interviu išrašų darymas – papildomai surinktos informacijos tvarkymas – interviu išrašų parengimas analizei			Pvz., interviu išrašams atlikti samdomi ir (ar) pasitelkiami žmonės		
<p><i>Nepamirškite, kad interviu duomenų apdorojimas užima daug laiko, todėl suplanuokite jo pakankamai.</i></p>					
Duomenų analizė ir (ar) interpretacija				Pvz., speciali kompiuterinė duomenų analizės programa	

Tyrimo žingsniai	Reikalingas laikas ir etapai		Reikalingi žmonės	Reikalingos priemonės ir (ar) sąlygos ir (ar) kiti ištekčiai**	Pastabos***
	Pradžia	Pabaiga			
Tyrimo klausimų ir (ar) atrankos modelio ir (ar) surenkamų duomenų turinio įvertinimas ir tikslinimas ir (ar) pildymas					
<i>Iš anksto pagalvokite, ar ketinate daryti papildomus duomenų rinkimo ir (ar) analizės ciklus. Net jeigu negalvojate apie tai tyrimo pradžioje, siūlytume planuoti šiek tiek papildomo laiko, jeigu pasirodytų, kad duomenų iš surinktų atvejų nepakanka. Taip pat naudinga planuoti bent trumpas įvertinimo ir tikslinimo „pertraukas“ po kiekvieno tyrimo žingsnio.</i>					
Tyrimo ataskaitos rengimas					
Tyrimo rezultatų sklaida					

Sudaryta vadovėlio autorių.

* Čia pateikiame tik bazinį interviu tyrimo planavimui parankios lentelės variantą. Priklausomai nuo atliekamo tyrimo, ši lentelė gali būti skaidoma į atskiras lenteles pagal veiklas, pavyzdžiui, lauko darbams sudaroma detalesnė lentelė, apimanti visus organizacinius klausimus.

** Apie priemones ir kitus resursus, kurie gali būti reikalingi interviu tyrimo metu, rašoma visuose vadovėlio skyriuose. Priemonių ir resursų poreikis priklauso nuo pasirinktos interviu formos, atrankos sprendimų ir kitų aplinkybių.

*** Planuodami tyrimą, panaudokite šią skiltį savo pastaboms apie tyrimo eigą.

2 priedas. Laisvo informuoto asmens sutikimo dalyvauti tyrime pavyzdys

Sutikimas dalyvauti tyrime

Tyrimo pavadinimas

Sutinku dalyvauti šiame mokslinio tyrimo projekte, kurio vadovas (*nurodomos pareigos ir asmens vardas, pavardė*).

1. Aš esu supažindintas (-a) su šiuo mokslinio tyrimo projektu ir man buvo paaiškintas mano dalyvavimo šiame projekte tikslas.
2. Projekte dalyvauju savanoriškai.
3. Suprantu, kad dalyvaudamas (-a) tyrime turėsiu atsakyti į tyrėjo klausimus.
4. Turiu teisę neatsakyti į bet kurį klausimą.
5. Man yra užtikrinta, kad, naudojant šio tyrimo metu gautą informaciją, jokiaje ataskaitoje nebus atskleista mano tapatybė, bus išsaugotas mano, kaip šio tyrimo dalyvio, konfidencialumas.
6. (*Jeigu reikia*) Visiems vėlesnio duomenų naudojimo atvejams bus taikomi [*institucijos Duomenų apsaugos nuostatai*].

Daugiau informacijos gausite susisiekę su:

projekto koordinatoriaus vardas, pavardė ir kontaktai

Sudaryta vadovėlio autorių.

2 skyrius

Individualus giluminis interviu

2 skyriaus turinys

2.1. Individualaus giluminio interviu esmė ir taikymo galimybės.....	80
2.2. Tyrėjo vaidmuo atliekant individualius interviu	85
2.3. Tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio ryšys ir sąveika	92
2.4. Interviu palankios aplinkos kūrimas	101
2.5. Interviu metu gautų duomenų fiksavimas	108
2.6. Interviu klausimyno sudarymas ir atvirų klausimų formulavimas	111
Antrojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	134
Antrojo skyriaus priedai.....	136

Individualus kokybinis interviu – viena dažniausiai kokybiniams tyrimams naudojamų interviu formų. Šiame skyriuje kalbėsime būtent apie tradicinę kokybinio interviu formą, kai jis atliekamas su vienu žmogumi susitikus pokalbiui gyvai ir tai yra giluminis (angl. *in-depth*) interviu – pokalbis yra išsamus, siekiama įsigilinti į tyrimo dalyvio perspektyvą, detaliai aptariant tyrimui aktualią temą, paprastai remiantis lanksčios struktūros klausimynu-gairėmis¹⁵. Individualus giluminis interviu naudojamas įvairioms kokybinio tyrimo strategijoms. Jo metu siekiama giliau ir išsamiau tyrimo dalyvių požiūriu išnagrinėti tiriamąjį reiškinį.

Pagrindiniai principai, aprašomi šiame skyriuje, galioja taikant ir kitas interviu formas (pvz., tikslines grupės diskusijas, porų interviu ir kt.). Todėl laikysime šį skyrių pamatiniu, kurį būtina perskaityti prieš susipažįstant su kitomis kokybinio interviu formomis. Aptarsime bendras svarbiausias kokybinio interviu ypatybes ir praktinius aspektus, kurie iškyla per tyrimo planavimo ir duomenų rinkimo procesą.

Pritariame Alvessonui (2011), kad geriausia išmokti sėkmingai rinkti duomenis interviu būdu galima tik per savo praktiką, ypač svarbu, kaip aiškiai tyrėjas suvokia savo tikslus, geba suprasti ir interpretuoti pačias interviu situacijas, apie jas reflektuoti. Tačiau manome, kad ne mažiau svarbu, ypač pradedantiesiems tyrėjams, iš anksto suvokti, kokie yra lauko darbų savitumai ir iššūkiai atliekant interviu tyrimą, kokių duomenų galima gauti, kaip juos įvertinti ir pan. Todėl kalbėsime tiek apie conceptualius interviu pagrindus, tiek apie labai praktinius, kartais smulkmeniškus, lauko darbų aspektus, siekdami sudaryti aiškesnį vaizdą, kas vyksta interviu tyrimo metu. Dažniausiai remsimės nemenka savo, kaip interviu vedėjų, patirtimi; taip pat išvaDOMIS, kurias galime daryti stebėdami studentų bandomuosius interviu ir patirtį, bei užsienio autorių sukauptomis žiniomis.

Šiame skyriuje aptariame:

¹⁵ Šiame skyriuje kalbama apie giluminius interviu. Tačiau apskritai galimos ir kitokios individualaus interviu paskirtys, pavyzdžiui, atliekant vartotojų tyrimus individualus atvirų klausimų interviu gali būti ne giluminis, o glaustas, sutelktas į siaurą, konkrečią temą ir klausimus.

- individualaus interviu esmę ir taikymo galimybes;
- tyrėjo vaidmenį interviu metu;
- tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio ryšį;
- interviu palankios aplinkos ypatybes;
- duomenų fiksavimo principus;
- klausimyno-gairių kūrimo ir taikymo procesą.

2.1.

Individualaus giluminio interviu esmė ir taikymo galybės

Nors per individualų interviu vyksta sąveika tarp tyrėjo (interviu vedėjo) ir tyrimo dalyvio, tai nėra pokalbis—dialogas. Dėmesio centras—tyrimo dalyvio pasakojimas, o tyrėjo vaidmuo—sugebėti šį pasakojimą išgauti (pačia subtiliausia prasme). Tyrėjas geba taip užduoti klausimus, kad jie skatintų tyrimo dalyvį kalbėti, pateikti savo požiūrį, atvirauti.

Vis dėlto, kaip jau esame minėję, reikėtų nepamiršti, kad interviu metu (tai būdinga bet kuriai socialinei sąveikai) tyrėjas ir tyrimo dalyvis ne tik keičiasi klausimais ir atsakymais, bet ir reaguoja vienas į kitą. Jie atkreipia dėmesį į vienas kito išvaizdą, tapatybę ir asmenybę (per savo suvokimo prizmę), o tai daro įtaką tam, kas ir kaip bus aptariama interviu metu (*Hennink ir kt.*, 2011). Taigi nors interviu esmė—tyrimo dalyvio perspektyva, vis dėlto interviu metu gaunamos žinios ir sukuriamas socialinės realybės vaizdas yra bendras tyrimo dalyvio ir tyrėjo socialinės realybės konstravimo rezultatas. To reikėtų nepamiršti interpretuojant interviu duomenis, reflektuojant apie interviu procesą.

Giluminio interviu metu siekiama suprasti reiškinį „iš vidaus“, t. y. iš tyrimo dalyvio perspektyvos. Norint tai pasiekti, būtina sugebėti užmegzti nuoširdaus pasitikėjimo ryšį tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio (angl. *establishing rapport*); užduodami klausimai turi būti iš tiesų atviri, leidžiantys apčiuopti tyrimo dalyvio perteikiamą prasmę, o ne įsprausti į išankstines tyrėjo pateiktas alternatyvas (kaip parodysime

vėliau, jeigu tyrėjas tiesiogiai nepateikia galimų atsakymo variantų, dar nereiškia, kad klausimas pats savaime tampa atviras); tyrėjas turi gebėti palaikyti pokalbį, skatinti tyrimo dalyvio norą atsiverti.

Kada ir kodėl rinktis individualų giluminių interviu?

Kaip ir bet kurio kito metodo atveju, tyrimo ieškojimų kryptį ir pobūdį lemia tyrimo tikslas ir keliami klausimai. Pagal juos tyrėjas sprendžia, koks duomenų rinkimo metodas, būdas ir forma tinkamiausi šiam tikslui pasiekti.

Kaip galima numanyti iš pavadinimo, individualūs interviu parankūs tada, kai mus domina giluminis individualių atvejų supratimas. Kai norime rinkti informaciją iš kiekvieno tyrimo dalyvio asmeniškai, įsigilindami būtent į jo patirtį ir perspektyvas, o vėliau sugretinti gautus duomenis. Norima į klausimus atsakyti iš esmės, apie tą patį reiškinį surinkti skirtingas perspektyvas su visomis detalėmis ir kontekstais.

Paprastai kalbamasi gana asmeniniais klausimais, tokiais kaip tyrimo dalyvio tapatumas, savęs suvokimas, patirtis, vertybės ir priimti sprendimai, kultūrinės žinios ar perspektyvos. Kai apie tai kalbasi draugai, viskas atrodo įprasta ir paprasta; tačiau tokio pobūdžio pokalbis tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio – kitoks, nes pokalbio tikslas yra surinkti duomenis. Tai lemia tiek interviu proceso, tiek etikos klausimų specifiką (*Johnson, Rowlands, 2012*).

Apibendrinami vadovėlio autorių patirtį, galime įvardyti aplinkybes, kada individualius giluminius interviu yra paranku pasitelkti kaip duomenų rinkimo būdą:

- jeigu jūs žiūrite iš kokybinės metodologinės perspektyvos arba jūsų teorinė paradigma remiasi prielaida, kad socialinei realybei suvokti svarbi socialinių veikėjų samprata, motyvai, jų kuriamos prasmės ir interpretacijos, patirtis ir tarpusavio sąveika. Jeigu domina būtent asmeninės perspektyvos, labai tiks individualūs interviu;
- jeigu jums svarbu, kad duomenys būtų susiję su kontekstu, jus domina specifinė patirtis, detalūs pasakojimai ir aplinkybės, geriau rinkitės individualius interviu;

- kokybiniai interviu puikiai tinka tais atvejais, kai tyrimo tema yra sąlygiškai nauja, menkai tyrinėta. Giluminiai interviu leidžia suvokti su tema susijusius niuansus, perprasti jos esmę, atrasti netikėtų, nežinomų aspektų;
- kokybiniai interviu gali būti efektyviai derinami su kitais duomenų rinkimo metodais, pavyzdžiui, interpretuojant kiekybinių apklausų duomenis ar, priešingai, tobulinant kuriamą kiekybinės apklausos klausimyną (pvz., interviu metu surinkta medžiaga leidžia papildyti ir (ar) sudaryti galimų atsakymo variantų sąrašus);
- palyginti su kitomis kokybinio interviu formomis, individualus interviu parankus tada, kai norima gauti informacijos iš asmenų, kuriuos, pavyzdžiui, būtų sunku sukviesti grupės diskusijai (tarkim, verslo įmonių vadovai, specifinių sričių ekspertai ar žmonės, turėję skaudžių išgyvenimų, pavyzdžiui, smurtą patyrusios moterys), tačiau iš jų norima surinkti išsamesnės, „gyvesnės“ informacijos, nei būtų gauta taikant apklausos metodą;
- palyginti su tikslinės grupės diskusijos forma, individualus giluminis interviu labiau tinka tada, kai rūpimos temos ir klausimai negalėtų būti aptariami viešai arba individualūs tyrimo dalyvio atsakymai galėtų būti veikiami ar nustelbiami grupės atsakymų. Individualiai tyrimo dalyvis gali atsakyti ir išreikšti savo perspektyvą taip, kaip jis galbūt nenorėtų ir (ar) negalėtų dalyvaudamas grupės diskusijoje (t. y. viešai).

2.1 pavyzdys. Individualių giluminių interviu pasirinkimo prielaidos

Hennink ir kt. (2011, p. 110) pateikia keletą pavyzdžių, kada paranku taikyti giluminius interviu. Tai daroma tada, kai norima sužinoti:

- kaip žmonės priima sprendimus;
- savitus žmonių įsitikinimus ir sampratas;
- tam tikro žmonių elgesio motyvus;
- kokią prasmę žmonės teikia savo patirčiai;
- žmonių jausmus ir emocijas;
- žmonių asmenines istorijas ar biografijas;
- giluminę informaciją apie jautrius klausimus;
- žmonių gyvenimą supančius kontekstus.

Interviu tyrimo lauko iššūkiai ir netikėtumai

Interviu yra tapę gana įprasta kasdienio gyvenimo bendravimo forma, be to, jie paprastai vyksta naudojant lanksčios formos interviu gaires (atvirų klausimų sąrašą). Neretai daroma prielaida, kad „interviu yra lengvas būdas duomenims rinkti“ ir ypatingas išankstinis pasirėngimas ar planavimas nėra reikalingas – „pasikalbėjai ir viskas“. Iš tiesų svarbiausias interviu darbas vyksta „lauke“, t. y. pokalbio metu; todėl reikia kruopščiai pasirėngti, kad tyrimo lauke viskas vyktų sėkmingai. Kaip jau minėjome, pagrindinė duomenų rinkimo priemonė kokybinio interviu metu yra ne klausimynas, o tyrėjas (interviu vedėjas).

Interviu vedėjas turi pasižymėti tam tikromis socialinėmis ir analitinėmis savybėmis, gebėti greitai ir konstruktyviai reaguoti į pokalbio eigą, įvairius netikėtumus, turėti tam tikrų kalbinių gebėjimų (arba jų išmokti), mokėti valdyti savo kūno kalbą ir dar nemažai kitų dalykų (žr. 2.2 poskyrį). Tad neretai matome, kai drąsiai į interviu išėję studentai grįžta gerokai sunerimę, emociškai pasakoja apie įvairius nesklandumus, o jų interviu išrašai panašesni į apklausų rezultatus nei kokybinio tyrimo prielaidas atitinkančius giluminius pokalbius. Taip pat per menkai vertinama klausimo formuluotės įtaka, nuo kurios taip pat priklauso surenkamos informacijos kokybė.

Interviu metu tyrėjas turi būti pasirėngęs priimti sprendimus dėl interviu turinio ir klausimų sekos (dirbti intelektualiai), be to, dar gebėti užtikrinti palankią interviu atmosferą ir sklandų bendravimą su tyrimo dalyviu (valdyti situaciją socialine prasme) (Mason, 2002). Viena vertus, kokybiniai interviu skirti detaliam, giluminei, kontekstualiai informacijai iš tyrimo dalyvių surinkti. Kita vertus, norėdamas gauti būtent tokios informacijos, tyrėjas turi gebėti taip valdyti interviu padėtį, kad tyrimo dalyvis jaustųsi komfortiškai ir norėtų atvirai dalytis savo gyvenimo istorija (Mikėnė ir kt., 2013). Todėl kruopštus pasirėngimas, apgalvotas planavimas, interviu imsiančio asmens savybių įvertinimas, pagalbinių priemonių pasirinkimas sudaro itin svarbią kokybinio interviu tyrimo darbų dalį.

Kaip galimus iššūkius interviu metu Brymanas (2008) pamini netikėtą tyrimo dalyvių elgesį, su aplinka susijusias problemas ir jautrių klausimų ar situacijų valdymą. Tačiau tikrai neįmanoma numatyti

visų atvejų, kurie slypi po šiais bendraisiais teiginiais. Interviu tyrimo lauke galimos labai jautrios, trikdančios situacijos, kartais keistos ar net absurdiškos aplinkybės (*Mikėnė ir kt.*, 2013). Dar daugiau – tikrai ne visada įmanoma numatyti, kokia bus interviu eiga – kiekvienas interviu priklauso ne tik nuo tyrėjo sumanymo, bet ir nuo konkretaus tyrimo dalyvio reakcijos į tyrėją, tyrimo klausimų, pašalinių žmonių, tyrėjui nežinomų aplinkybių ar tyrimo dalyvio savybių.

2.1 atvejis. Patirtys interviu tyrimo lauke

Mikėnė ir kt. (2013) aprašo šias netikėtas situacijas, kurios susiklostė imant *Šeimos modelių trajektorijų ir socialinių tinklų* tyrimo giluminius interviu.

Per vieną projekto išvyką aštuoni iš penkiolikos tyrimo dalyvių susijaudino ir apsiverkė interviu metu; dar bent du dalyviai buvo labai susijaudinę ir beveik verkė interviu pabaigoje. Nors pati tyrimo tema negalėtų būti vadinama ypač jautria, ji palietė įvairius galbūt skaudžius tyrimo dalyvių gyvenimo įvykius. Pavyzdžiui, neseniai avarijoje žuvęs jaunas sūnus; sutuoktinės mirtis po ilgos sunkios ligos; staigi mylimo tėčio mirtis; tėčio savižudybė; sveikimas po vėžio gydymo procedūrų ir pan. Šios istorijos atsiskleisdavo uždavus iš pirmo žvilgsnio neutralių klausimų (pvz., „Papasakokite apie savo šeimos narius“). Jautrus pokalbis veikia ne tik tyrimo dalyvius – tai kritiniai tyrėjo darbo momentai. Vienas sunkiausių sprendimų – kaip tęsti (ir ar išvis tęsti) pokalbį? Ko klausti toliau? Kiek laiko skirti tyrimo dalyviui nusiraminti? Kaip elgtis pačiam tyrėjui – išlaikyti savo, kaip tyrėjo, statusą ar guosti tyrimo dalyvį?

Be jautrių situacijų, buvo ir keistų nesusipratimų. Pavyzdžiui, vienoje pasienio vietovėje į pokalbį atvyko „pakaitinis“ tyrimo dalyvis. Nors telefonu tyrimo dalyvis sutiko dalyvauti interviu, šis kvietimas jam turbūt pasirodė įtartinas. Kaip tyrėjos suprato vėliau, tyrimo dalyviui ir jo socialinio tinklo atstovams kilo įtarimas, kad tai gali būti „kriminalinės policijos tyrėjas“. Todėl šis susitikimą atvyko ne pats tyrimo dalyvis, o jo draugas, kuris po penkiolikos pokalbio minučių (supratęs, kad tai tikrai ne policija) atskleidė, kad iš tiesų kalbamasi ne su tuo asmeniu. Interviu buvo nutrauktas.

Dar vienas nesusipratimas tyrimo lauke įvyko dėl tyrimo dalyvės gyvenamosios vietos pavadinimo. Toje pačioje apskrityje ir rajone buvo dvi vietovės lygiai tokiais pačiais pavadinimais, tačiau nutolusios viena nuo

kitos šešiasdešimties kilometrų atstumu. Tai paaiškėjo tik tada, kai tyrėjos nuvyko ne ten, kur iš tiesų gyveno tyrimo dalyvė. Taigi teko spręsti – prarasti sutartą interviu ar prašyti tyrimo dalyvės palaukti, kol tyrėjos pas ją atvyks. Tyrimo dalyvė buvo geranoriška, tačiau šis pavyzdys parodo, kaip kartais tenka iš susiklosčiusios padėties greitai ir lanksčiai ieškoti išeities.

Kitas pavyzdys susijęs su pačių tyrėjų gerove. Tyrimo dalyvių anonimiškumas, privatumas ir konfidencialumas yra savaime suprantami etikos principai. Tačiau aktualus yra ir tyrėjo privatumas bei saugumas. Projekto metu kontaktuojant su tyrimo dalyviais buvo naudojamosi asmeniniais telefonais. Vėliau tyrėjos sulaukė žinučių ar neiškių skambučių iš numerių, kuriais buvo skambinama ieškant tyrimo dalyvių. Tai dar vienas klausimas, kurį reikia apgalvoti planuojant kokybinio interviu tyrimą.

2.2.

Tyrėjo vaidmuo imant individualius interviu

Kokybinį tyrimą atliekančio tyrėjo vaidmuo skiriasi nuo jo vaidmens kiekybinio tyrimo metu. Kokybinio tyrimo atveju tyrėjas veikia subjektyviame kontekste, todėl mokslinis neutralumas keičiamas būtinybe nuolat reflektuoti apie savo vaidmenį ir santykį su tyrimo lauku, objektu ir subjektais. Tyrėjas turėtų pripažinti, kas jis yra, iš kokie konteksto jis ateina, kaip tai gali paveikti jo požiūrį į subjektą ir tai, kaip tyrėjas suvoks gaunamus duomenis (*Davies, 2007*).

Nuo tyrėjo patirties, nusistatymo ir etikos priklauso gautos informacijos kokybė ir gilumas. Svarbiausias tyrėjo tikslas – nuoširdaus, atviro pokalbio metu pažvelgti į situaciją tyrimo dalyvio akimis. Tyrėjas turi būti dėmesingas ir kantrus, gebėti užtikrinti pašnekovą, kad jo (tyrimo dalyvio) nuomonė ir patirtis yra svarbi. Tyrėjas turi būti gerai pasiruošęs, kad interviu metu neklaidžiotų po klausimyną, galėtų lengvai performuluoti ar patikslinti klausimą, jeigu tiriamasis šio nesuprato, tačiau neįteigti jam atsakymo. Kokybinį interviu atliekantis tyrėjas privalo gebėti mąstyti ir reaguoti interviu metu, daryti tai greitai, efektyviai, nuosekliai ir tokiu būdu, kad interviu eiga atitiktų tyrimo klausimus ir leistų pasiekti jo tikslą.

Kokybiniam interviu svarbus tyrėjo nusiteikimas savo tyrimo dalyvių ir iš jų gaunamos informacijos atžvilgiu. Per interviu reikėtų remtis prielaida, kad svarbiausia tai, ką pasakoja tyrimo dalyviai, jų istorijos, nuomonės, perspektyvos. Tai būtų galima palyginti su verslo aplinka ir teigti, kad „tyrimo dalyvis visada teisus“ (kaip ir „klientas visada teisus“). Kartais studentai grįžta atlikę interviu užduotį ir pradeda diskutuoti, kad tyrimo dalyviai interviu metu kalbėjo keistus dalykus, jų žinios neteisingos, viskas yra ne taip, kaip jie sako, ir pan. Tačiau būtent to mes ir ieškome – kaip mąsto tyrimo dalyviai, kokia jų patirtis, kokiomis sampratomis jie vadovaujasi, nes būtent tai sukuria jų socialinę realybę. Kartais tyrėjai linkę manyti, kad viską žino apie tam tikrą temą, nes patys tai patyrė. Tačiau į interviu reikėtų eiti turint nuostatą, lyg nieko nežinotumėte, antraip jūs pasakosite savo istoriją, o ne tyrimo dalyvio. Kokybinio interviu metu tyrėjas turėtų būti atviras tam, ką išgirs.

Sąlygiškai tyrėjo (interviu vedėjo) funkcijas ir veiklą galime suskirstyti į tris etapus: prieš interviu; interviu metu ir po interviu (arba tarp atskirų interviu). Kitaip tariant, interviu vedėjo veikla apima tiek pasirengimą interviu, tiek tam tikrus darbus po kiekvieno interviu – ne tik paties interviu vedimą.

Prieš interviu

Prieš vykstant į interviu vienas svarbiausių darbų yra tinkamai numatyti pokalbio gaires ir į jas įsigilinti. Net jeigu pats tyrėjas, kuris sudarė interviu klausimyną, ima interviu, dar nereiškia, kad jam nereikia įsiminti klausimų. Interviu metu tyrėjas neturėtų būti sutelkęs dėmesio į klausimyną, skaityti klausimų pažodžiui ar iš eilės. Pokalbį interviu metu reikėtų palaikyti kiek galima natūraliau, klausimus pateikti labai sklandžiai ir lanksčiai, visas dėmesys turi būti sutelktas į tyrimo dalyvį, o ne į klausimyną. Jeigu giluminis interviu tinkamai vedamas, tyrimo dalyvis jaučiasi tiesiog dalyvaujantis neformaliame pokalbyje (*Hennink ir kt., 2011*).

Tad prieš kiekvieną interviu rekomenduotume peržvelgti klausimyną, prisiminti svarbiausias temas, o prieš pirmuosius interviu ypač daug dėmesio skirti tam, kad galvoje susidėliotų svarbiausi akcentai, ką norima per interviu sužinoti ir kokie yra svarbiausi tyrimo klausimai.

Prieš kiekvieną interviu taip pat būtina patikrinti garso įrašymo techniką (žr. 2.5 poskyrį), pasiruošti reikiamas priemones (pvz., kiekvienam interviu išsispausdinti klausimyną, kad būtų galima žymėti pastabas), pagalvoti apie kitus su interviu susijusius praktinius klausimus.

Interviu metu

Tyrėjo veiklą interviu metu galima apibūdinti kaip daugiafunkcę (angl. *multitasking*). Apibendrinant vadovėlio ir užsienio autorių patirtį galima teigti, kad per interviu tyrėjas vienu metu atlieka šiuos darbus:

Užduoda klausimus. Imant giluminį interviu klausimynas yra priemonė, padedanti neprarasti tyrimo tikslui svarbios krypties ir temų (plačiau apie klausimyną-gaires žr. 2.6 poskyrį). Klausimynas neturi griežtos struktūros ir turinio, kai iš eilės pažodžiui skaitomi klausimai. Uždavęs klausimą tyrėjas pagal gautą atsakymą turi nuspręsti, ko klausti toliau. Klausydamasis atsakymo tyrėjas interpretuoja, ar supranta, ką tyrimo dalyvis nori pasakyti – jeigu ne, užduodamas vienas ar keli tikslinamieji klausimai; ar atsakymo turinys tikrai apima tai, ką tyrėjas nori sužinoti – jeigu ne, reikia iš karto nuspręsti, kaip ir ko klausti papildomai, kad būtų išgirsta tai, ko ieškoma.

Vienu atsakymu tyrimo dalyvis gali atsakyti į daugiau klausimų, nei buvo paklausta, t. y. tyrėjas klausimyne yra pasižymėjęs rūpimą klausimą, tačiau tyrimo dalyvis į jį atsako kalbėdamas prieš tai buvusiu klausimu – ir vėl tenka iš karto nuspręsti, kokia bus tolesnė interviu eiga: pereiti prie kitos temos ar užduoti tikslinamąjį, detalizuojantįjį klausimą? Ar galbūt išsamiau aptarti keletą viename atsakyme paminėtų aspektų?

Gali nutikti ir taip, kad savo atsakymu tyrimo dalyvis pateiks visiškai naujų, nenumatytų aspektų – tyrėjas čia ir dabar turi nuspręsti, ar reikėtų iš karto juos aptarti, ar priešingai – pasižymėti ir grįžti prie jų tik tada, kai bus iki galo aptarta tai, apie ką buvo paklausta ankstesniu klausimu? Beje, taip pat reikia nuspręsti, ar jau baigti aptarinėti tai, ko buvo paklausta, ar dar ne.

Turi girdėti atsakymus. Mes galime klausyti, tačiau negirdėti. Todėl interviu metu būtina iš tiesų girdėti, suprasti bei įvertinti tyrimo dalyvio pasakojimą ir remiantis juo priimti sprendimą dėl tolesnės interviu eigos ir turinio. Remdamiesi savo, kaip tyrėjų, darbo su studentais ir kitų autorių (pvz., *Mason, 2002*) patirtimi, galime tvirtai teigti, kad tai yra vienas sunkiausių ir svarbiausių dalykų, kurį reikia išmokyti ir gebėti kontroliuoti, ypač pradedantiesiems tyrėjams.

Po pirmųjų savo interviu studentai dažnai skundžiasi: „Ai, taip jaudinausi, kad nieko negirdėjau ir (ar) neprisimenu, ką sakė pašnekovas“. Tiesa, neretai stengiamasi nusiraminti: „Nieko tokio, viskas įrašyta į diktofoną“. Tačiau interviu išrašai rodo, kad tai iš tiesų didelis trūkumas – atrandama, kad interviu yra daug nelogiškų dalykų, neaptartų esminių temų, nesuprantamų, neišsamių atsakymų, trūksta informacijos, detalių ir t. t. Todėl interviu metu girdėti ir suprasti, ką sako tyrimo dalyvis, yra privalomas tyrėjo gebėjimas.

Interpretuoja atsakymus. Tai būtina daryti ne po interviu, bet paties interviu metu. Kaip pabrėžia Alvessonas (2011), interviu turėtų remtis pokalbio metu vykstančia (angl. *on-going*) interpretacija. Interpretavimas neturėtų būti paliktas tam etapui, kai keli šimtai puslapių interviu išrašų atsidurs ant stalo. Tada jau gali būti per vėlu. Užtuot pasiklojęs gerai sukonstruotu interviu klausimynu-gairėmis ir techniškai teisingu veikimu interviu metu, tyrėjas turėtų būti pasirengęs interpretuoti tai, kas vyksta per interviu ir mėginti susitvarkyti su nepageidaujamais jo elementais. Tad klausimų uždavimas, tyrimo dalyvio atsakymų girdėjimas ir jų interpretavimas yra gyvai ir intensyviai interviu metu vykstantis tyrėjo darbas, o ne statiškas popieriuje išdėstyto klausimyno laikymasis.

Atlieka stebėjimą. Interviu metu tyrėjas turėtų ne tik klausytis tyrimo dalyvio žodinių (verbalinių) atsakymų, bet ir stebėti jo elgesį, neverbalinę kalbą, interviu aplinką. Stebėjimo paskirtis yra dvejopa. Pirma, tai būtina dėl paties pokalbio eigos ir sklandumo. Turite (pa) stebėti, ar interviu vyksta priimtina tyrimo dalyviui forma, ar nėra kokių nors ženklų, kad tyrimo dalyvis jaučiasi nepatogiai, nerimauja ir pan. Antra, tai gali būti svarbi informacija, reikšmingai papildanti tyrimo dalyvio žodinius atsakymus ir jų prasmę. Reikėtų stebėti

ir tyrimo dalyvio gestus, mimiką, balso tembro pokyčius, reakciją, emocijas ir visa kita, kas vienaip ar kitaip rodo tyrimo dalyvio santykį su pokalbio tema. Tad tyrėjui būtina turėti gerų neverbalinės kalbos stebėjimo ir interpretavimo įgūdžių.

Būtina vesti užrašus, nes pokalbio įrašas fiksuoja tik verbalinę informaciją. Neverbalinė informacija gali iš esmės papildyti tekstinius išrašus, nes tai ne mažiau svarbi atsakymo dalis. Be abejo, tyrėjas negali visiškai užfiksuoti ir (ar) nuolat žymėtis tyrimo dalyvio gestų ar veido mimikų viso interviu metu. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tas išraiškas, kurios ypač stipriai perteikia atsakymo prasmę (*King, Horrocks, 2010*). Tačiau norėdamas fiksuoti išraiškas tyrėjas turi gebėti jas atpažinti, tuo pat metu interpretuoti ir suprasti jų perteikiamą prasmę (pasitaiko atvejų, kai neverbalinė kalba prieštarauja verbalinei, ją papildo, tad būtina gerai jausti tokius dalykus).

Veda užrašus. Visada paranku (rekomenduojama) su savimi turėti užrašus, skirtus pastaboms kiekvieno interviu metu rašyti. Kaip ką tik minėjome, tyrėjas turėtų žymėtis esminę neverbalinę informaciją. Taip pat gali tekti pasižymėti pokalbio metu kilusius klausimus, kuriuos norėsite aptarti kiek vėliau. Kad to nepamirštumėte, paranku užsirašyti. Nebūtina išdėstyti visos mintyse iškilusios klausimo formuluotės. Pakanka raktinio žodžio ar žodžių junginio, kad žvilgtelėjęs į jį būtų aišku, ko norite papildomai paklausti. Taip pat gali būti prasminga pasižymėti esminius įspūdžius, pastebėjimus, kitas tyrėjui kylančias mintis, kurios vėliau gali būti svarbios analizuojant duomenis.

Sprendžia praktinius klausimus. Be viso to, ką aptarėme anksčiau, interviu metu dar reikia fiksuoti laiką (pvz., kad interviu neužtruktu kur kas ilgiau, nei tarėtės su tyrimo dalyviu) ir techniką (pvz., matyti, kad išseko diktofono baterija), kontroliuoti savo elgesį (pvz., kad neverbaline kalba neparodytumėte kokių nors interviu eigai nepalankių emocijų, tarkim susierzinimo, nekantravimo ar pan.). Be to, dar yra aplinkos veiksniai, kuriuos taip pat teks suvaldyti tyrėjui. Pavyzdžiui, po kambarį, kuriame vyksta interviu, ima vaikščioti kitas šeimos narys, tyrimo dalyviui nuolat kas nors skambina ir dėl to vis nutrūksta interviu ir pan. Tenka spręsti, kaip korektiškai atkurti giluminiam interviu palankią aplinką (plačiau apie tai, kokia aplinka būtina, žr. 2.4 poskyrį).

Po kiekvieno interviu

Kad ir kokią metodologinę strategiją būsite pasirinkę, paranku po kiekvieno interviu daryti bent trumpą refleksiją ir apsvarstyti, kokie interviu aspektai pasitvirtina, kurie galbūt ne, ką reikėtų tobulinti, keisti, ko išvis atsisakyti. Pavyzdžiui, pastebite, kad įvardiniai klausimai nėra pakankami ar netinkamai suformuluoti, kad paskatintų interviu temos plėtojimą. Gali būti tikslinga iš naujo apsvarstyti, koreguoti tyrimo klausimus, galbūt kuriuos nors teminius aspektus išplėsti per vėlesnius interviu ar paprašyti labiau detalizuoti.

Tokios refleksijos atitinka kokybinio tyrimo proceso kaip lankstaus, besiformuojančio per savo eigą prielaidas. Tyrėjas nuolat apmąsto, ką gauna, ir sprendžia, ar visa tai padeda jam siekti tyrimo tikslo. Jeigu viską paliksite tik pabaigai, gali tekti nusivilti, kad negavote to, ko tikėjotės ir ko reikia, arba gavote nelabai kokybišką.

Be abejo, kartais praktinės aplinkybės neleidžia ir (ar) apriboja galimybes ir veikimo būdą. Tai paprastai lemia tokie aspektai kaip ribotas tyrimo projektui skirtas laikas ar turimi ištekliai. Jeigu imate keletą interviu kasdien ir tai daro ne vienas tyrėjas (interviu vedėjas), sistemingas ir nuoseklus refleksijas gali būti sunku atlikti ar sukoordinuoti. Gana dažnai rengiant tyrimų projektus visa interpretacija ir refleksija nukeliamos į pabaigą, kai būna atlikti visi interviu ir pradėdami daryti išrašai.

Nenutrūkstanti refleksija tarp atskirų interviu turėtų būti siekiamybė – ji leidžia patobulinti kiekvieno kito interviu eigą, tikslingiau rinkti informaciją, taigi ir kryptingiau siekti atsakymo į tyrimo klausimus.

Giluminiam interviu vesti prireikia daug tyrėjo pastangų ir dėmesio. Kaip jau minėjome, tenka nuolat aktyviai vertinti interviu eigą, interpretuoti tai, kas vyksta, ir spręsti, ką daryti toliau. Tai intensyvi veikla, todėl nenuostabu, kad po kelių valandų interviu tyrėjai dažniausiai jaučiasi išsekę; kai kurie iš jų teigia galintys atlikti ne daugiau kaip tris interviu per dieną (Alvesson, 2011). Savo praktikoje esame ėmę keturis penkis interviu per dieną (nuo 1 iki 1,5 val.

trukmės) ir stengiamės to nekartoti, nes tai labai sekina fiziškai ir emociškai, be to, nemenka tikimybė, kad paskutiniųjų interviu kokybė bus prastesnė dėl nuovargio ar išsiblašymo.

Daviesas (2007, p. 155) puikiai apibendrina tyrėjo, imančio kokybinį interviu, vaidmenį: vienas svarbiausių principų, kurį reikia pripažinti imant interviu, – jūsų sukurti klausimai, pasirinktos temos ir metodai, kuriuos jūs taikysite, kad gautumėte išsamiausių atsakymus, tyrimo pradžioje tikrai neįgis galutinės formos. Kiekvienas susitikimas bus vis kitoks. Kokybinis tyrimas remiasi jūsų, kaip interviu vedėjo, veikimu ir jūsų analitiniais gebėjimais interpretuoti gaunamus atsakymus.

Tad prieš planuojant interviu tyrimą, ypač nepatyrusiems tyrėjams, rekomenduojame būtinai paimti bent keletą bandomųjų interviu, kad ir su draugais. Turėsite galimybę geriau įvertinti savo, kaip interviu vedėjo, gebėjimus, geriau suprasti interviu eigos savitumą, be to, galėsite paprašyti draugo pakomentuoti, kaip jums sekėsi vesti interviu ir kaip jis jautėsi būdamas jūsų „tyrimo dalyviu“, kaip jūs jam atrodėte, ar kėlėte pasitikėjimą, ar norėjosi jums pasakoti. Kaip pataria Daviesas (2007), interviu metu jūs tikrai nenorėsite pasirodyti „kvailai“ dėl to, kad jausitės nervingas, nepasiruošęs, nepatyręs (tai pajus ir jūsų tyrimo dalyvis). Nors visko suplanuoti ir numatyti prieš interviu neįmanoma, ruoštis jam būtina rimtai, taip pat patartina reflektuoti ir tobulėti paties tyrimo metu.

Dažnai klaidingai įsivaizduojama, kad uždavę vieną gerai suformuluotą interviu klausimą išgirsite ištisą pasakojimą ir gausite visus jums rūpimus atsakymus, priklausančius to klausimo sričiai. Per realius interviu tyrimo dalyviai dažnai atsako ne taip, kaip tikitės – per trumpai, per siaurai arba net nesupranta klausimo. Labai gerai tokią situaciją iliustruoja 2.2 pavyzdyje pateikta interviu išrašo ištrauka.

2.2 pavyzdys. Giluminio interviu prielaidų neatitinkančio interviu ištrauka (tekstas netaisytas)

Tyrėjas: Kiek savarankiškas tu jauteisi savo šeimoje?

Informantas: Aš visada jaučiausi savarankiškas.

T: Kaip tu sutarei su savo seserimi?

I: Nu, vaikystėj tai aišku riejomės. O dabar ... dabar gerai.

T: Ar sesers draugai buvo ir tavo draugai?

I: Nu ne, turėjom atskirus.

T: Kiek, tavo manymu, santykiai su tėvais turėjo įtakos sprendimui gyventi kartu nesusituokus?

I: Nu, supranti, kaip, viskas turi įtaką kažkam tai. Labai sunku atsakyti. Nu aišku, kad turėjo. Šiuo atveju ta prasme jie taip labai laisvamaniškai žiūri.

....

T: Ar pasikeitė santykiai su tėvais?

I: Ta prasme dėl to, kad apsigyvenom kartu? Gal, gal kažkiek tai ir pasikeitė.

T: Kaip?

I: Nu kaip, turbūt į teigiamą. Blogiau nuo to nepasidarė.

T: Kaip tavo tėvai Ievą [*vardas pakeistas*] priėmė?

I: Manau, kad gerai, šiltai.

T: O Ievos tėvai tave?

I: Irgi gerai (Juokiasi).

Šaltinis: vadovėlio autorės studijų metu atlikto interviu bandymo išrašas.

2.3.

Tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio ryšys ir sąveika

Kaip pabrėžia Seitzas (2015), geros partnerystės tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio užmezgimas (angl. *building rapport*) yra vienas svarbiausių veiksmų norint paimti sėkmingą, detalų kokybinį interviu. Tarpusavio ryšys paprastai reiškia pasitikėjimą – kitaip tariant, tyrimo dalyvis jaučiasi galintis atsiverti tyrėjui (King, Horrocks, 2010). Kokybinių tyrimų (ne išimtis ir interviu) tyrėjui tenka užmegzti kur kas artimesnį kontaktą su tyrimo dalyviais, nei, pavyzdžiui, atliekant kiekybinę apklausą:

tyrėjui būtina, kad tyrimo dalyviai jį priimtų kaip žmogų, su kuriuo jie pasirengę kalbėti, atsiverti, dalytis jautria patirtimi (Davies, 2007).

Be abejo, niekada nėra įmanoma numatyti visų galimų tyrimo dalyvių reakcijų į tyrėją ar interviu eigą, tačiau yra keletas aspektų, kurie padės pasirengti sėkmingam kontaktui su tyrimo dalyviais. Tarpusavio ryšiui užmegzti svarbūs du etapai: bendravimas su tyrimo dalyviu iki interviu ir sąveika interviu metu.

Kontaktas su tyrimo dalyviais iki interviu

Tyrėjas turėtų pasirengti ne tik bendrauti su tyrimo dalyviais interviu metu, bet ir pirminiam kontaktui, kai su būsima tyrimo dalyviais tariamasi dėl jų įsitraukimo į tyrimą. Pirminis kontaktas svarbus ne tik dėl to, kad jeigu jis bus sėkmingas, sulauksite mažiau neigiamų atsakymų dėl dalyvavimo tyrime, bet ir todėl, kad jis gali lemti tyrimo dalyvio nusiteikimą paties tyrimo atžvilgiu ir santykio su tyrėju formavimąsi.

Pirminis kontaktas galimas įvairiomis formomis, atsižvelgiant į tai, kas yra potencialūs tyrimo dalyviai, kokią kontakcinę informaciją jūs turite, kokiais kanalais galite pasiekti tyrimo dalyvius. Tad pirmą kartą su tyrimo dalyviais galima susisiekti telefonu, elektroniniu paštu, galbūt per kitus asmenis ar tiesioginio kontakto metu (pvz., po kokio nors renginio pakviečiant pasirinktus dalyvius interviu pokalbio). Kiekviena forma gali daryti savitą įtaką kontaktui, tačiau kai kurie aspektai yra bendri. Remdamiesi vadovėlio autorių patirtimi ir išmėgintomis priemonėmis galime nurodyti keletą svarbių momentų, kuriems reikėtų pasirengti.

Pirma, tyrėjas turi parengti glaustą ir aiškią informaciją apie tyrimą, į kurią kviečia būsima dalyvį.

Antra, gerai pamąstykite, kaip motyvuosite žmones dalyvauti jūsų tyrime. Taigi iš anksto apsvarstykite argumentus, kurie padės įtikinti tyrimo dalyvius, kad jiems verta, reikia, patogu ar reikšminga sutikti duoti interviu. Nėra universalių motyvų, kurie tiktų visų tyrimų kontekstui ar vienodai sėkmingai veiktų visus potencialius tyrimo dalyvius. Todėl rekomenduotume turėti ne vieną, o bent keletą skirtingų argumentų, kuriuos galėtumėte pasitelkti pagal situaciją. Pavyzdžiui,

Mikėnė ir kt. (2013) pabrėžė, kad kai kuriems žmonėms visai nebuvo aktualūs įtikinėjimai tyrimo svarba ar mokslinė vertė, bet suveikdavo labai paprastas paaiškinimas, kad toks yra tyrėjų darbas, kurį jie nori atlikti gerai, o tam reikia ne išgalvotų, o realių žmonių ir interviu.

Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad dažnai žmonės nevertina savo gyvenimo istorijų ir asmeninės patirties kaip turinčių kokią nors mokslinę vertę. Pavyzdžiui, kyla tokių abejonių: „Tai kad aš neturiu ko svarbaus pasakyti“, „Nieko aš nežinau“. Todėl kontaktuojant su tyrimo dalyviais pravartu jiems patvirtinti ir paaiškinti, kad jų patyrimai ir gyvenimai yra svarbūs ir reikšmingi.

Trečia, reikėtų gerai apgalvoti tyrimo laiko ir vietos suderinimo galimybes. Būtinai sudarykite interviu lauko darbų laiko planą, kuriame visada matytumėte, kada ir kiek laiko turite, kuriuo metu interviu jau yra suderinti, o kurie laiko tarpai dar laisvi. Nors paprastai tyrėjas derinasi prie tyrimo dalyviui parankaus laiko, iš esmės tai yra derybų objektas – juk negalėsite vienu metu dalyvauti keliuose interviu, net jei trims dalyviams būtent tas laikas patogiausias. Taip pat galite būti įspraustas į tyrimo projekto laiko rėmus. Be to, kaip jau minėjome, turite įvertinti, kiek interviu per vieną dieną galite atlikti kokybiškai, kiek laiko jums reikės, kad tą pačią dieną nuvyktumėte iš vieno interviu į kitą. Visada būtinai palikite saugų laiko tarpą tarp interviu, kad įvairūs netikėtumai ar trukdžiai nesugriautų jūsų plano ir tuščiai neikvotų to laiko, kurį jums skyrė kitas tyrimo dalyvis. Be to, esama ir tyrėjo poreikių – pailsėti, atsigerti, pasiruošti kitam interviu.

Ketvirta, fiksuokite kiekvieno kontakto su tyrimo dalyviais rezultata, t. y. sudarykite visų žmonių, kuriems skambinote tartis dėl interviu, sąrašą. Prie kiekvienos sąrašo pavardės (vardo, kodo) pažymėkite, kaip baigėsi kontaktas: jeigu žmogus atsisakė dalyvauti tyrime, paaiškinkite, kodėl; jei sutiko, parašykite, kokį interviu laiką sutarėte; jei negavote galutinio atsakymo ir sutarėte susisiekti vėliau – būtinai pasižymėkite, kada turite tai padaryti, ir trumpai užsirašykite, ką kalbėjote su tyrimo dalyviu, nes to gali pririnkti efektyvesniam antrajam pokalbiui. Remdamiesi patirtimi, rekomenduojame susitarti kiek įmanoma konkrečiau, pavyzdžiui, iš karto paprašykite tyrimo dalyvių adresų, kuriais turėtumėte vykti į interviu. Tai labiau įpareigoja tyrimo dalyvius laikytis susitarimo ir „nepradingti“.

Penkta, su potencialiais tyrimo dalyviais bendraukite draugiškai, neformaliai ir mandagiai. Jūsų tikslas – palankus tyrimo dalyvio požiūris į jus ir tyrimą.

Priminimai

Prieš sutartą interviu laiką (paprastai – prieš dieną) būtinai susisiekite su kiekvienu tyrimo dalyviu, su kuriuo tai dienai sutartas interviu. Tai ne tik leis kontroliuoti padėtį (priminti, jeigu tyrimo dalyvis apie interviu pamiršo; iš anksto žinoti, jeigu kas nors pasikeitė; jeigu jis ketina „dingti“, pavyzdžiui, nebeatsiliepia telefonu), bet ir padės toliau gerinti savo ryšį su tyrimo dalyviu. Tai bus jau antras malonus pokalbis, kuris tyrimo dalyviui parodys, kad jis yra svarbus. Jeigu kartais tyrimo dalyvis pamiršo apie interviu, apie tai priminus kitą dieną netikėtas tyrėjo atvykimas jam nebus nemaloni ir (ar) nepatogi staigmena.

Susitikimas su tyrimo dalyviu

Interviu tyrimus atliekančiam tyrėjui gali tekti svarbus vaidmuo, kaip save pateikti. Tyrėjas turėtų bent iš dalies susiliesti su kontekstu, kuriame jis veikia tyrimo metu, kad sukurtų pasitikėjimo, tarpusavio supratimo, neformalią atmosferą. Daviesas (2007) pateikia pavyzdį, kaip viena tyrėja, kuri atliko tyrimą su paaugliais miesto mokykloje, iš pradžių pasirinko tipinę formalią aprangą, nes jai reikėjo bendrauti su mokyklos vadovybe. Tačiau ji pastebėjo, kad tokia jos išvaizda kelia įtarimą paaugliams, sukuria barjerą, todėl ji pakeitė aprangą į neformalesnę, paprastesnę, ir tai palengvino kontaktą su paaugliais. Visada pasirūpinkite tvarkinga išvaizda ir (ar) apranga.

Paprastai pasitvirtina ne oficiali, o paprasta, kasdienė, „normali“ apranga, nors kai kuriems atvejams oficiali taip pat tinka, pavyzdžiui, jei einate pas ekspertus, oficialius asmenis. Reikėtų stengtis apmąstyti savę pateikimą, kad tyrimo dalyviai suvoktų jus kaip tokį asmenį, su kuriuo galima laisvai kalbėtis. Todėl kiekvieną kartą reikėtų individualiai įvertinti tyrimo kontekstą ir pagal tai priderinti savo išvaizdos elementus.

Su savimi būtina turėti jūsų tapatybę ir sąsajas su tyrimo projektu ir (ar) institucija patvirtinantį dokumentą. Ne visada tyrimo dalyviai prašo parodyti pažymėjimą ar asmens dokumentą, tačiau jeigu paprašytų, privalote jį turėti.

Nuo pat pradžių bendravimo maniera turi būti konstruktyvi. Tyrėjas turi būti dėmesingas (bet ne įkyrus), elgtis pagarbiai ir atsižvelgti į tyrimo dalyvio jausmus bei poreikius. Bendravimo maniera turi būti adekvati interviu situacijai – jeigu atvykote pas aukšto rango pareigūną, bent iš pradžių bendravimas bus formalus, atitinkantis tam tikrą oficialų etiketą, tačiau jei nuvyksite pas tyrimo dalyvius paauglius „svarbaus asmens“ poza, sunku bus iš jų tikėtis artimo ryšio ir atvirumo.

Neskubėkite pradėti interviu, t. y. nepulkite iš karto prie klausimų. Leiskite sau ir tyrimo dalyviams pasijusti komfortiškai vienas kito draugijoje, tiesiog šnektelėkite „apie nieką“ (angl. *small talk*). Pavyzdžiui, jeigu atvykote į kitą miestą, galite ką nors apie jį pakomentuoti, pakalbėti apie orą ir pan.

Kaip sužinoti, kad ryšys jau užsimezgė? Deja, tai labai individualu. Tiesiog turite išmokti jausti, interpretuoti verbalinę ir neverbalinę tyrimo dalyvio kalbą. Jeigu pajutote, kad tyrimo dalyvis jau atsipalaidavo, kalba nesivaržydamas, nesusikaustęs, galite pereiti prie pagrindinių interviu klausimų.

Vesdamas interviu tyrėjas tampa pašnekovu, kurio uždavinys – užtikrinti tyrimo dalyvio norą kalbėti ir interviu eigos sklandumą. Remdamiesi vadovėlio autorių patirtimi, galime pateikti tam tikrų rekomendacijų, kurios padės palaikyti ir skatinti pokalbį:

- tyrėjo tonas turi būti neformalus, draugiškas, mandagus, informacija gaunama ar tikslinama neįsitraukiant tyrimo dalyvio, jo neįžeidžiant, nespaudžiant;
- tyrėjas turi vengti išitraukti į tikrą diskusiją su tyrimo dalyviu, t. y. reikšti savo nuomonę, prieštarauti, moralizuoti ar kritikuoti;
- venkite demonstruoti savo reakciją į tyrimo dalyvio pasakymus, ypač nepritarimo reakcijas. Svarbu kontroliuoti savo kūno kalbą – rankų mostus, atsilošimus, veido išraiškas. Pastebėjęs jūsų neigiamą reakciją, tyrimo dalyvis gali užsiverti ar nebenorėti tęsti interviu. Gali tekti imti interviu su labai įvairiais žmonėmis, kai kurie iš jų ar jų atsakymai mums, kaip žmonėms, gali nepatikti, galime jiems nepritari, mus jie gali šokiruoti ar labai džiuginti, tačiau kaip tyrėjai šią informaciją ir savo tyrimo dalyvius turime priimti neutraliai. Nesakome,

kad šaltai ar per atstumą. Draugiškai, neformaliai, bet neutraliai. Negalime parodyti, kad mus ištiko šokas, supykome, suglumome, pasijutome nepatogiai, susinervinome, pasibjaurėjome ar, priešingai, labai džiaugiamės, ypač pritariame kokiam nors išsakytai pozicijai ir pan.;

- klausimus formuluokite taip, kad jie atitiktų giluminio interviu poreikius (būtų išties atviri) ir skatintų (o ne trukdytų) tyrimo dalyviui kalbėti. Kitaip tariant, išmokite kokybiniam interviu parankias klausimų formuluotes ir jas taikykite interviu metu (tokių formuluočių pavyzdžius žr. 2.6 poskyryje). Be to, klausimus pateikite taip, kad jie būtų prasmingi konkrečiam tyrimo dalyviui (*Mason, 2002*);
- skatinkite interviu sąveiką, o ne jai trukdykite – nepertraukinėkite tyrimo dalyvio, dėmesingai išklausykite, nebūkite nuolat sutelkę dėmesio į klausimyną, žiūrėkite į tyrimo dalyvį, išlaikykite akių kontaktą, leiskite tyrimo dalyviui ramiai pasiruošti atsakymui ir pan.;
- nebijokite pauzių. Jos tokios pat svarbios kaip ir kalbėjimas. Jeigu uždavus klausimą tyrimo dalyvis tyli, dar nereiškia, kad jis jo nesuprato. Jūs nebūtinai turite jaustis dėl to nepatogiai ir skubėti „taisyti“ padėtį. Greičiausiai jis mąsto. Šiuo atveju jūsų skubėjimas performuluoti klausimą gali nutraukti tyrimo dalyvio mintį ar pasufleruoti atsakymą, įsprausti jį į nustatytą jūsų mąstymo kryptį. Jeigu tyrimo dalyvis klausimo iš tiesų nesuprato ar jam šis pasirodė labai platus, jis pats patikslins, ką turite omenyje, apie ką jam kalbėti ar pan. Jeigu nepatikslins, iš atsakymo galėsite spręsti, ar tyrimo dalyvis suprato jūsų klausimą. Jeigu jis kalbės ne apie tai, ko tikėjotės, kitu klausimu galėsite pakreipti interviu norima linkme.

Interviu baikite palengva, o ne staigiai. Įspėkite tyrimo dalyvį, kad pokalbis artėja prie pabaigos, pavyzdžiui, pasakykite, kad turite „keletą klausimų pabaigai“ ar pan. Visada pasiūlykite tyrimo dalyviui kalbėti, jeigu yra kas nors jam svarbaus, tačiau jūs galbūt apie tai neklausėte. Prisiminkite, kad būtina padėkoti už interviu ir jums skirtą laiką.

Planuojant interviu paranku pamąstyti, ar yra kokių nors galimybių tyrimo dalyviui vėliau sužinoti tyrimo rezultatus. Žmonės neretai domisi tolesne tyrimo eiga, pavyzdžiui, ar bus galima paskaityti šio ataskaitą. Planuodami tyrimą turėtumėte pagalvoti, ar tokia galimybė įmanoma, jeigu ne – kaip tai paaiškinti tyrimo dalyviui, kuris tuo domėsis.

Grįžtamasis ryšys interviu metu

Interviu procesas yra tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika, todėl svarbu ne tik su tyrimo dalyviu užmegzti pozityvų ryšį interviu pradžioje, suprantamai perteikti klausimų prasmę, bet ir parodyti, kaip sekasi interviu. Kitaip tariant, palaikome pokalbį ir parodome, kad priimame informaciją, kurią jis mums pateikia, suprantame, ką sako, ir procesas vyksta toliau.

Kokybiniai interviu dažnai imami temomis, kurios susijusios su kasdieniu žmonių gyvenimu, jų patirtimi. Gana dažnai žmonės savo kasdienybės, „įprasto gyvenimo“ nesuvokia kaip ko nors moksliskai reikšmingo. Tikrai ne kartą iš tyrimo dalyvių esame girdėję: „Na ką jūs, nežinau, nelabai gal galiu duoti interviu, nes nei aš čia ką protingo galiu pasakyti, nei ką“. Tą patį išvelgia ir kiti tyrėjai, pavyzdžiui, Holt (2010) pateikia tokią tyrimo dalyvės citatą: „Aš čia galėčiau pliuurpti amžinai, bet jums reikia sužinoti, ką reikia sužinoti, ar ne?“ Todėl interviu metu svarbu tyrimo dalyviui parodyti, kad tai, ką jis sako, ką atskleidžia, yra svarbu, reikšminga, reikalinga – tai padeda sumažinti tyrimo dalyvių nerimą ir įtampą, kylančią išivaizduojant, kad jie turi atrinkti, filtruoti informaciją ir pateikti tik svarbią tyrimui. Jeigu nėra jokio grįžtamojo ryšio, tyrimo dalyvis nežinos, kaip jam sekasi, ir tai gali trukdyti sėkmingam interviu.

Kada ir kokį grįžtamąjį ryšį pateikti, tyrėjas turi pasirinkti stebėdamas tyrimo dalyvio kalbą (tiek verbalinę, tiek neverbalinę). Padėka („Ačiū, kad paaiškinote savo jausmus, tai iš tiesų padės geriau suprasti...“); linktelėjimas galva kartkartėmis parodant, kad žmogaus klausotės ir girdite, ką jis sako, suprantate, apie ką kalbama, ir norite, kad pokalbis tęstųsi; paskatinimas („Tikrai daug papasakojote anuo klausimu, turite patirties, gal dar ką nors galite papildyti šiuo klausimu?“) – tik keletas pasiūlymų, kaip parodyti tyrimo dalyviui jo svarbą ir indėlį.

Taip pat primename, kad reikėtų kontroliuoti galimą neigiamą grįžtamąjį ryšį, ypač neverbalines savo reakcijas (pvz., staigus atsilošimas atgal, pakelti antakiai nepritariant, rankų judesiai ir pan.), kad neįžeistumėte pokalbio dalyvio, nesumenkintumėte jo indėlio, nesumažintumėte noro dalyvauti ir nepriverstumėte jaustis nepatogiai.

Kita vertus, tyrėjas taip pat atsakingas už pokalbio eigos kontrolę. Interviu dažniausiai yra skirtas ribotas laiko tarpas (pvz., jeigu per tris valandas neaptarsite svarbiausių jus dominančių klausimų, galite likti be nieko, nes tyrimo dalyvis ilgiau nebenorės tęsti – nebeturės tam laiko, bus pavargęs, pradės nerimauti ir nebesutelkti dėmesio į pokalbį). Tikrai pasitaiko tyrimo dalyvių, kurie kalba labai daug, labai greitai, tačiau ne visai „į temą“: Be abejo, nerekomenduojame staiga nutraukti tyrimo dalyvio, tačiau vis dėlto reikia kontroliuoti procesą. Tą galima padaryti žodžiu, mandagiai įsiterpti ištaikius patogų, tinkamą momentą (pvz., kai daug kalbantis tyrimo dalyvis trumpam atsikvepia) ir pasukti pokalbį tyrimo kryptimi (pvz., „Gal galėtume dabar pakalbėti apie...“; „Gal galėtume dabar šiek tiek stabtelėti, apie tai pakalbėsime vėliau, o dabar norėčiau sužinoti apie...“) arba neverbaline kalba (pvz., nutraukiant akių kontaktą, galbūt įdėmiau žvelgiant į klausimyną ir taip parodant, kad norima pereiti prie kito klausimo ir pan.). Tai gana subtilus dalykas, kurį reikėtų išmokti. Tačiau neretai tenka pasikliauti savo nuojauta. Pavyzdžiui, vieno tyrimo metu turėjome dalyvį, kuris užduotu klausimu kurį laiką kalbėdavo tarytum ne apie tai. Tačiau kiek palaukus paaiškėjo, kad tiesiog toks jo minčių tėkmės būdas – per aplinkui jis atsakydavo į klausimą. Jeigu būtume jį nutraukusios, būtume likusios be pačios svarbiausios atsakymo dalies. Su šiuo konkrečiu dalyviu teko būti labai kantrioms – tokie „tiesiai per aplinkui“ atsakymai nuolat kartodavosi interviu metu. Todėl interviu pradžioje reikėtų būti kantresniems, suprasti tyrimo dalyvio minčių eigą, atsakymo formulavimo specifiką ir per tolesnius interviu etapus atitinkamai į tai reaguoti.

2.3 pavyzdys. Galimos keblios interviu situacijos

- Tyrimo dalyvis nekalba, kalba mažai, pateikia trumpus, neišsamius atsakymus.
- Tyrimo dalyvis kalba daug ir greitai, tačiau tai nesusiję su tyrimo tema.
- Interviu metu pasireiškia kokios nors stiprios tyrimo dalyvio emocijos (pvz., susijaudina, apsverkia, supyksta ar pan.).
- Tyrimo dalyvis paprašo tyrėjo kokios nors pagalbos (pvz., vadovėlio autorės praktikoje vienas tyrimo dalyvis iš karto po interviu paprašė padėti jam surasti neformalaus mokymosi galimybių tyrėjos darbo įstaigoje).
- Skiriasi (trukdo interviu eigai) tyrėjo ir tyrimo dalyvio statuso ir (ar) galios padėtys (pvz., ekspertas parodo tyrėjui, kad šis klausinėja jo apie savaime suprantamus dalykus, nors jie tokie atrodo tik pačiam tyrimo dalyviui).
- Interviu metu atskleidžiami kokie nors tyrimo dalyvio (ar susijusių asmenų) sveikatai ar kitai gerovei gresiantys dalykai (pvz., per interviu su tam tikrą gydymą gaunančiu tyrimo dalyviu paaiškėja, kad jis naudoja priemones, kurių sąveika su jam gydytojo išrašytais vaistais gali stipriai pakenkti jo būklei).

Tai tik dalis dažniau pasitaikančių keblių situacijų, kurių esame patyrę arba kurias pastebi ir kiti autoriai (pvz., *King ir Horrocks*, 2010). Universalių tokių situacijų sprendimų nėra, nes kiekvienas jų priklauso nuo konkrečios interviu sąveikos aplinkybių. Tyrėjui būtina suderinti jautrumą, supratingumą tyrimo dalyvio atžvilgiu, bet tuo pat metu išlaikyti profesionalų santykį su juo. Norint pasiruošti tokioms situacijoms, reikėtų gilintis į tyrimų etikos principus ir sprendimus, kaupti asmeninę patirtį, įgyti socialinės psichologijos žinių, taip pat tobulinti savo kaip interviu vedėjo gebėjimus, pavyzdžiui, išmokstant skatinamųjų klausimų formuluočių ar mandagių frazių, tinkamų valdyti interviu.

2.4.

Interviu palankios aplinkos kūrimas

Interviu vieta

Metodologinėje literatūroje įprastai rekomenduojama, kad interviu turėtų būti imami tyrimo dalyviui patogioje ir jo netrikdančioje aplinkoje. Taip pat pabrėžiama, kad svarbus interviu aplinkos suteikiamas privatumas, t. y. pokalbio neturėtų trukdyti jokie pašaliniai asmenys (*Hennink ir kt.*, 2011). Patogumas, privatumas, tylą ir ramybę minimos kaip vienos svarbiausių interviu aplinkos savybių (*King, Horrocks*, 2010).

Tačiau realios tyrimo lauko aplinkybės ne visada yra palankios laikytis šių rekomendacijų. Kartais tenka ieškoti kompromiso, laviruojant tarp galimybės apskritai paimti interviu ir standartinių rekomendacijų. Šiame poskyryje aptarsime interviu palankios aplinkos savybes ir praktines tokios aplinkos sukūrimo galimybes.

Idealiu atveju interviu vieta turėtų būti fiziškai ir psichologiškai komfortiška, taip pat palanki tyrimo reikmėms. Interviu vieta turi būti priimtina tyrimo dalyviui, jo nevaržanti. Pašnekovas turi jaustis patogiai ir užtikrintai, kad galėtų išsakyti įvairias mintis. Tyrimo dalyviui svarbus interviu vietos psichologinis komfortas. Jei interviu vieta tyrimo dalyviui kelia kokią nors įtampą (pvz., pasikvietėte mokinį interviu į mokyklos direktoriaus kabinetą), pokalbis taip pat bus suvaržytas, greičiausiai tyrimo dalyvio atsakymai apsiribos glaudais, nelabai atvirais teiginiais. Todėl tariantis dėl interviu vietos pirmenybė dažniau teikiama tyrimo dalyvio pasirinkimui, atsižvelgiant į jam priimtina variantą.

Privatumas leidžia tyrimo dalyviui būti atviresniam, laisviau įsijausti į pokalbį; nebūti gluminamam ar pertraukinėjamam netikėtai pasirodžiusių pašalinių žmonių; nesijausti stebimam ar pasiklausomam, skubinamam, ir pan. Kiek įmanoma, reikėtų vengti bet kokių pašalinių (su interviu nesusijusių) žmonių įsiterpimo interviu metu. Tai gali būti, pavyzdžiui, šeimos nariai, bendradarbiai, pažįstami ir pan. Todėl tariantis dėl interviu vietos, reikėtų apgalvoti ir suderinti

su privatumu susijusius klausimus. Jie gali skirtis, tai priklauso nuo pasirenkamos vietos pobūdžio. Mūsų praktikoje tyrimo dalyviai dažniausiai renkasi savo namų (tą patį teigia *King ir Horrocks*, 2010) ar darbo aplinką. Pasitaiko atvejų, kai tyrimo dalyviams priimtinausia neutrali aplinka, t. y. įvairios viešosios vietos arba jie sutinka ir (ar) pasirenka atvykti į tyrėjo siūlomą vietą (pvz., universitetą). Kiekviena iš šių aplinkų turi savo pranašumų ir trūkumų.

Savo namuose tyrimo dalyviai jaučiasi komfortiškai, nes jie yra savo zonoje. Tačiau gali kilti sunkumų dėl interviu tinkamų sąlygų užtikrinimo, ypač galimo kitų šeimos narių įsiterpimo. Apie tai reikėtų iš anksto pasikalbėti su tyrimo dalyviais, juos įspėti, kokia aplinka būtų reikalinga, paprašyti jų planuoti pakankamai laiko privačiam pokalbiui. Jei vis dėlto kitų šeimos narių įsiterpimo išvengti nepavyksta, reikėtų interviu metu mandagiai išspręsti tokią situaciją, pavyzdžiui, pasiūlyti tyrimo dalyviui padaryti pertrauką, kad jis galėtų trumpai atkreipti dėmesį į šeimos nario reikalą, o tada privačiai tęsti pokalbį. Kartais, deja, šeimos narių buvimo interviu metu išvengti nepavyksta. Tokiu atveju būtina apsvarstyti, kiek šis buvimas paveikė interviu metu gautą informaciją, kaip reikėtų traktuoti šį interviu – įtraukti jį kartu su kitais ar pašalinti iš bendros interviu imties.

Darbo aplinkoje neretai gali būti patogios sąlygos (pvz., atskiras posėdžių kambarys ar kabinetas), tačiau gali būti, kad tyrimo dalyvis tokių galimybių neturi ir pokalbį planuoja surengti savo kabinete, kuriame dirba ir kiti bendradarbiai. Ir vėl reikėtų iš anksto aptarti privataus pokalbio galimybę.

Kebliausia būna viešosiose vietose (pvz., kavinėse, prekybos centruose), nes nei tyrėjas, nei tyrimo dalyvis neturi didelės galimybės kontroliuoti aplinką, tenka labiau prie jos prisitaikyti. Čia neretai būna daug pašalinio triukšmo, muzikos, žmonių, apskritai dėmesį blaškanti aplinka. Jeigu tenka imti interviu viešojoje vietoje, stenkitės pats (arba prašykite tyrimo dalyvio, jei renkasi jis) rasti tokią vietą, kuri kiek įmanoma ramesnė, tylesnė ir privatesnė. Tačiau gali būti, kad ir tai įgyvendinti bus sudėtinga, nes žmonių ir triukšmo bus daugelyje vietų. Pavyzdžiui, vienas interviu buvo imamas prekybos centre. Tai buvo tyrimo dalyvio pasiūlyta vieta, ir tyrėja turėjo sutikti, nes

negalėjo pasiūlyti alternatyvos – interviu vyko kitame, nei dirbo tyrėja, mieste. Buvo sunku rasti nuošalesnę vietą, visur buvo pilna žmonių, tad galiausiai interviu buvo imamas sėdint ant suoliuko vienoje prekybos centro „gatvių“. Tokia aplinka iš tiesų buvo labai blaškanti ir reikalavo iš tyrėjos papildomų pastangų susikonzentruoti, „nematyti“ praeivių, nenukrypti nuo temos, be to, iškilo praktiškas trukdis įrašo kokybei užtikrinti – nuolat grojo muzika, įsiterpdavo dar garsesni reklaminiai pranešimai, reikėjo kalbėti garsiau ir galiausiai tyrėja turėjo daugiau nei valandą laikyti pakeltą diktofoną tarp savęs ir tyrimo dalyvio. Kadangi tai buvo vieša ir atvira vieta, interviu metu prie tyrimo dalyvio priėjo pasisveikinti pažįstamas žmogus, tad interviu buvo pertrauktas ir reikėjo atkurti nuoseklią jo eigą.

Ir, priešingai, jeigu tyrimo dalyvis atvyksta pas jus, didžiausia galimybė sukurti interviu palankią aplinką ir sąlygas, nes jūs esate atsakingas ir visiškai kontroliuojate procesą.

Visais atvejais, kiek įmanoma, reikia stengtis, kad interviu vieta būtų kaip galima jaukesnė, patogesnė ir privatesnė, t. y. tokia, kurioje tyrimo dalyvis jaustųsi galintis kalbėti atvirai ne tik įprastais, bet ir jautriais, nepatogiais klausimais, kur nesijaustų suvaržytas aplinkui vykstančio veiksmo (pvz., kavinėje, kur galbūt bijos, kad kas nors nugirs pokalbį, sutiks pažįstamą ar bus nemalonu, jeigu apsiverks).

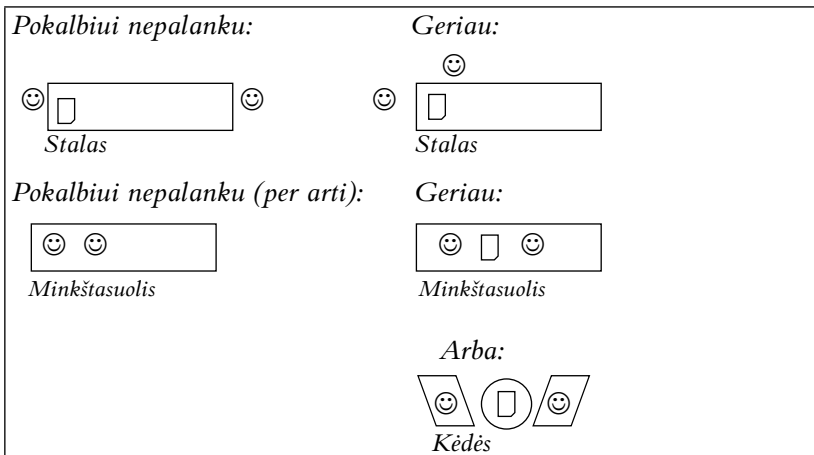
Padėtis pokalbio metu

Interviu metu siekiant tarp tyrimo dalyvio ir tyrėjo sukurti tinkamą ryšį, gali būti svarbūs ir maži niuansai. Pavyzdžiui, interviu dalyvių sėdėjimo padėtis vienas kito atžvilgiu. Paprastai stengiamasi sukurti neformalaus, draugiško pokalbio atmosferą. Todėl jeigu pasodinsite tyrimo dalyvį tiesiai priešais save kitoje stalo pusėje, gali susidaryti „kvotos policijoje“ atmosfera. Rekomenduotina, jeigu tik yra galimybė, taikyti labiau neformalų susėdimo pokalbiui variantą. Pavyzdžiui, jei patalpoje yra minkštasuolis (sofa), geriau sėsti ant jo nei prie didelio stalo; jei yra tik stalas, galbūt pastatykite kėdes taip, kad jus skirtų stalo kampas, bet ne visas stalo paviršius; jei patalpoje yra mažas staliukas ar kėdė, kurią galima panaudoti kaip staliuką, galima kėdes pasistatyti pokalbiui šalia. Be abejo, nerekomenduojame sėsti ir pernelyg arti tyrimo dalyvio, kad nekiltų diskomforto dėl

įsiveržimo į asmeninę erdvę. Pagrindinė taisyklė – sėdėjimo padėtis turi būti patogi abiem interviu dalyviams.

Visada parankiau, kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis pasisukę vienas į kitą šiek tiek šonu, kad būtų galima megzti akių kontaktą, tačiau jis nebūtų „kaktomuša“. Sėdėjimas priešais vienas kitą, ypač kai tyrėją ir tyrimo dalyvį skiria stolas, paprastai sudaro formalumo, atstumo, oficialumo įspūdį; tai įprasta pokalbio aplinka, kai pašnekovus skiria galios statusai (pvz., mokytojas prie stalo, mokinys priešais, kitoje stalo pusėje). Reikėtų vengti tokios pozicijos.

2.4 pavyzdys. Interviu dalyvių sėdėjimo vienas kito atžvilgiu padėties

Sudaryta vadovėlio autorių.

Dar viena svarbi detalė – užtikrinti kiek galima parankesnes interviu pokalbio sąlygas gerai įrašo kokybei. Jei diktofonas bus per toli nuo tyrimo dalyvio, pokalbis gali būti įrašytas per tyliai arba neaiškiai. Stenkitės nedėti įrašymo technikos ant aidą sukeliančio paviršiaus (pvz., plono, garsus sustiprinančio kieto stalo paviršiaus). Geriau po apačia pasidėti aplanką su popieriumi ar ploną paties diktofono dėklą. Apskritai nepamirškite, kad diktofoną reikės kur nors padėti, nes pokalbio metu jį laikyti rankose tikrai nepatogu (rankos paprastai užimtos tyrimo užrašais, klausimynu, jums reikia ką nors pasižymėti, be to, laikyti diktofoną valandą ar dvi rankose tiesiog fiziškai sunku).

Svarbu, kad interviu vieta būtų gana tyli ir užtikrintų privatumą. Tyla ne tik sukuria pokalbiui palankią atmosferą (leidžia susikaupti, nesiblaškyti dėl pašalinių garsų), bet yra svarbi įrašo kokybei. Nors šiuolaikinė įrašymo technika kur kas geresnė ir įrašai patys savaime yra kokybiškesni nei, tarkime, juostinių diktofonų, didelis triukšmas gali sukelti papildomo darbo darant išrašą ir turėti įtakos tam, kiek tiksliai pavyks atkurti pokalbį ir jo detales. Kuo tylesnė aplinka, tuo mažiau vėliau bus techninio darbo ir tuo geresnės kokybės bus interviu išrašas. Atkreipiame dėmesį ir į tai, kad kai kurios patalpos turi savybę skleisti aidą ar kitaip neigiamai veikti įrašo kokybę. Jei tik įmanoma, planuojamoje patalpoje išbandykite diktofono įrašo kokybę prieš interviu. Jei ne, kaip jau minėjome, stenkitės dėti diktofoną arčiau tyrimo dalyvio (jeigu jūsų paties balsas girdėsis prasčiau, bus mažesnis nuostolis, nes jums pačiam save bus lengviau atkurti).

Nemažas trukdis šiais laikais – mobilieji telefonai. Skambučiai, trumposios žinutės, kiti garsiniai pranešimai neretai trikdo pokalbio eigą. Mes, tyrėjai, galime sutarti su tyrimo dalyviais, kad, jeigu tik įmanoma, pokalbio metu jų nenaudotų, nors turime suprasti, kad ne visada tokios „prabangos“ galime prašyti. Ypač jei imame interviu iš aukšto rango pareigūno, tam tikros srities specialisto arba žmogaus, kuris tiesiog laukia svarbaus skambučio. Šiuo atveju pirmiausia reikia pasirūpinti savo mobiliuoju telefonu – jį išvis išjungti arba išjungti garsinius signalus.

2.2 atvejis. *Interviu aplinkos*

Šeimos modelių trajektorijų ir socialinių tinklų tyrimo (Mikėnė ir kt., 2013) interviu vyko įvairiose vietose, tiek privačiose, tiek viešosiose. Siekiant surinkti reikiamą interviu skaičių, kiek įmanoma buvo derinamasi prie tyrimo dalyvių poreikių.

Nemaža tyrimo dalyvių dalis pasiūlydavo imti interviu jų namuose (viduje arba šalia namų, pvz., ant suoliuko kieme). Rečiau interviu vyko darbo vietose. Viešųjų vietų, kuriose vyko interviu, pavyzdžiai galėtų būti šie: kavinė, viešoji biblioteka, viešbutis, kuriame buvo apsistojusios tyrėjos, tyrimo dalyvės draugės gyvenamojo namo sodelis. Taip pat buvo keletas atvejų, tai tyrimo dalyviai nenorėjo susitikti jokioje su jais susijusioje vietoje, tad kaip kompromisas buvo pasiūlytas tyrėjų automobilis.

Paprastai tyrėjos mėgindavo tyrimo dalyviams paaiškinti, kad reikalinga aplinka, kur netrukdytų pašaliniai žmonės. Tačiau to tikrai nepavyko išvengti visais atvejais. Kartais įsiterpdavo šeimos nariai arba bendradarbiai. Atliekant šį tyrimą pasitaikė dviejų tipų pašaliniai asmenys – suaugusieji šeimos nariai arba bendradarbiai ir tyrimo dalyvių vaikai. Kelių interviu metu maži vaikai zujo aplinkui per visą interviu, nes tiesiog nebuvo kitos galimybės. Be abejo, tai trikdė interviu procesą. Pavyzdžiui, kartą viena iš dviejų tyrėjų nuėjo žaisti su vaikais į lauką, tuo metu kita vedė interviu. Kitu atveju, kai į interviu vyko tik viena tyrėja, vaikas vis mėgindavo sulaukti dėmesio pagriebdamas diktofoną, išpildamas pusryčius ir pan. Dar vienu atveju trys gana paaugę vaikai sėdėjo kartu viso interviu metu. Tačiau tyrimo dalyvė – šių vaikų mama, tyrėjų nuostabai, buvo labai atvira kalbėdama įvairiais jautriais klausimais.

Kalbant apie suaugusiuosius šeimos narius, įsiterpdavo žmonos, mamos, draugės, vyrai ar vyresni vaikai. Kai kuriais atvejais jie veikdavo trikdančiai, tačiau kartais jie praturtindavo interviu metu gautą informaciją. Paprastai, atėjus kitam šeimos narius, pokalbis (įrašas) buvo sustabdomas ir tęsiamas vėliau. Tačiau pasitaikė pavyzdžių, kai tyrimo dalyvio mama atėjo į interviu kambarį, ilgokai klausėsi, vėliau įsiterpė į pokalbį. Kitu atveju tyrimo dalyvis atskleidė svarbią informaciją tik po to, kai apie tai prabilo pro šalį (per pereinamąjį kambarį) einanti jo žmona. Abiem atvejais buvo svarbu įvertinti šių įsiterpimų reikšmę analizės metu.

Nors interviu metu būtų idealu kalbėtis be pašalinių įsiterpimo, kartais tai sunkiai praktiškai įgyvendinama. Tada tenka ieškoti galimybių, kaip užtikrinti geriausias realiai įmanomas sąlygas.

Interviu laikas ir trukmė

Galiausiai interviu palanki aplinka susijusi ir su jo laiku. Sutartas interviu laikas turi būti patogus tyrimo dalyviui ir jo turėtų užtekti, kad netektų skubėti pokalbio metu. Todėl planuojant interviu lauko darbus, kontaktuojant su tyrimo dalyviais reikėtų iš anksto įvertinti ir aptarti, kiek laiko jums reikės, kad jie skirtų pokalbiui. Rekomenduotume netrumpinti numatomos interviu trukmės manant, kad tai leis lengviau įkalbinti tyrimo dalyvius sutikti duoti interviu. Tai gali neigiamai atsiliepti paties interviu metu – jeigu jūs pažadėjote, kad interviu truks „nuo trisdešimt iki keturiasdešimt minučių“, o iš tiesų prireiks nuo pusantros iki dviejų valandų visiems klausimams aptarti,

po šešiasdešimties minučių tyrimo dalyvis greičiausiai pradės nerimauti, skubėti, galbūt tiesiog nutrauks pokalbį, jeigu yra suplanavęs kokių nors darbų ar susitikimų.

Individualaus giluminio interviu vidutinė trukmė yra apie valandą ar dvi. Vertinant apibendrintai, tokia trukmė atitinka giluminio pokalbio poreikius. Tačiau praktikoje individualūs interviu būna įvairūs, nuo trisdešimties minučių iki pusantros ar dviejų valandų ir ilgesni. Tam pačiam tyrimui organizuojamų atskirų interviu trukmė gali skirtis – su vienu tyrimo dalyviu kalbėsitės keturiasdešimt minučių, su kitu – dvi valandas (nors klausimynas-gairės abiem atvejais bus tas pats). Kitaip tariant, pageidaujama interviu trukmė paprastai yra apie valandą, tačiau realiai ji priklauso nuo kiekvieno interviu situacijos. Viena vertus, interviu trukmę lemia tyrimo temos ir tikslo pobūdis (tema platesnė ar siauresnė, tikslas apima fundamentalius klausimus ar labai praktinius ir konkrečius aspektus). Kita vertus, trukmę lemia tyrimo dalyvio savybės ir tyrėjo gebėjimai. Kai kurie dalyviai per trisdešimt minučių kalbėdami daug, greitai ir iš esmės pateiks tiek pat informacijos, kiek iš kito dalyvio negausite ir per dvi valandas. Patyręs ir kantrybės turintis tyrėjas sugebės prakalbinti net labai nekalbų tyrimo dalyvį, tuo metu mažiau patirties turintis tyrėjas atliks tik paviršutinišką pokalbį, kuris truks trisdešimt minučių (net jei tyrimo dalyvis iš esmės linkęs kalbėti ir atvirauti).

2.1 patarimas. Hennink ir kt. (2011) patarimai interviu vedėjams

- Užmegzkite neformalų ryšį interviu pradžioje pasikalbėdami „apie nieką“;
- sukurkite jaukią atmosferą, patogiai atsisėskite vienas kito atžvilgiu;
- klausimus užduokite draugiška, kasdiene maniera;
- užsirašykite pastebėjimus apie socialinį kontekstą ir interviu aplinką;
- stebėkite tyrimo dalyvio kūno kalbą ir subtilias užuominas;
- visada rodykite nuoširdų susidomėjimą tuo, ką sako tyrimo dalyvis;
- gerbkite tyrimo dalyvio įsitikinimus ir jo gyvenimo būdą.

2.5.

Interviu metu gautų duomenų fiksavimas

Imant interviu, reikia koku nors būdu užfiksuoti tai, ką pasakoja tyrimo dalyviai, kad pokalbio esmę tyrėjas galėtų „išsinešti“ kartu su savimi. Daviesas (2007) nurodo, kad yra trys galimi kokybinio interviu duomenų fiksavimo būdai: užrašyti ranka; įrašyti diktofonu (garso įrašymo technika); nufilmuoti (vaizdo įrašymo technika).

Pats Daviesas (2007) juokauja, kad pirmuoju atveju idealus variantas, jei jūs galite su savimi į interviu vestis padėjėją, kuris viską užrašys. Be abejo, jis nelabai realus. Be to, kaip pabrėžia Daviesas (2007), bet koks trečiojo asmens buvimas gali pasunkinti ryšio su tyrimo dalyviu užmezgimą bei nederėti su konfidencialumo principu. Remdamosi savo patirtimi, nerekomenduotume rinktis užrašų būdo. Pirma, tikrai nespėsite visko ir tiksliai užrašyti. Jeigu užrašinėjate interviu metu, negalite tuo pat metu efektyviai bendrauti, uždavinėti klausimus ir girdėti atsakymus. Jeigu užrašinėjate iš karto po interviu, dar mažiau užrašote ir dar mažiau lieka pokalbio autentiškumo. Dirbdamos su studentais nuolat mėginame užrašyti interviu pokalbį. Tai darome taip, kad užrašinėjantis studentas tik tai ir daro (o kiti du imituoja interviu). Studentams tai visada būna akivaizdus pavyzdys, kokia nedidelė pokalbio dalis ir kaip netiksliai gali būti užfiksuota.

Vaizdo įrašas labiau būdingas tikslinėms grupės diskusijoms, rečiau kada jis taikomas individualiems interviu, nes tai per daug trikdo tyrimo dalyvį.

Patogiausia ir labiausiai patikima kokybinio interviu informaciją fiksuoti naudojant garso įrašymo techniką (t. y. diktofoną). Tokiu būdu visiškai ir tiksliai fiksuojama tekstinė informacija, o tyrėjas gali lengvai valdyti pokalbį bei žymėti neverbalinę informaciją (mimiką, pauzes interviu metu, gestus, balso tembro kaitą ir pan.), nes tai yra tokia pat naudinga informacija, kaip ir žodžiai.

Be abejo, iš pradžių tyrimo dalyviai gali suglumti dėl diktofono naudojimo, tačiau praktika rodo, kad žmonės greitai atsipalaiduoja, užsimiršta ir tai netrukdo pokalbiui. Esame pastebėjusios, kad

pastaruoju metu tyrimo dalyviai gerokai mažiau reaguoja į įrašymo įrangą (jeigu lygintume su reakcija, kurią matydavome savo kaip tyrėjų praktikos pradžioje, beveik prieš penkiolika metų). Dėl komunikacijos ir ryšio priemonių plėtros ir intensyvaus kasdienio naudojimo ši technika tyrimo metu nebekelia tokios nuostabos. Pavyzdžiui, interviu įrašyti galima ir į mobilųjį telefoną integruotu diktofonu, o telefonas apskritai yra įprastas, kasdienis daiktas.

Kita vertus, įrašymo įranga gali nevienodai veikti skirtingus žmones. Kaip nurodo Kingas ir Horrocks (2010), jaunam įstatymų pažeidėjui diktofonas gali kelti įtarimą, o kitas žmogus gali įvertinti diktofoną kaip tyrimo rimtumo įrodymą ir stengtis atsakinėti kiek galima „rimčiau“. Nors neįmanoma numatyti visų reakcijų, galima pasiūlyti kai kurias praktikas, tinkančias situacijai kontroliuoti. Jeigu pastebimas įtarumas, tyrėjas galėtų labiau akcentuoti konfidencialumo užtikrinimą; jei pastebimas polinkis per daug rūpintis savo atsakymų tinkamumu ir rimtumu, tyrėjas turėtų akcentuoti, kad svarbu būtent asmeninė, net ir labai įprastinė, patirtis (*King, Horrocks, 2010*).

Tai, kad diktofonas veikia tyrimo dalyvius, galite suprasti iš pasitaikusių kalbant arba pasakymų, kad „Ne taip pasakiau, ištrinkite šitą“. Yra buvęs atvejis, kai interviu teko pradėti nuo pradžių, nes tyrimo dalyvę ant stalo matomas diktofonas veikė varžančiai, ir ji tiesiog negalėjo kalbėti. Bet kuriuo atveju tyrėjas prieš interviu privalo paaiškinti, kokių tikslu pokalbis įrašomas diktofonu (informacijos tikslumui užtikrinti), garantuoti anonimiškumą ir konfidencialumą bei gauti tyrimo dalyvio sutikimą įrašyti pokalbį.

Savo praktikoje pastebėjome, kad dažnai pokalbio sklandumui užtikrinti ir reakcijai į diktofoną neutralizuoti parankus iš anksto apgalvotas nuoseklus paaiškinimas, ko mes tikimės iš tyrimo dalyvių, kodėl įrašinėjame ir kaip vėliau elgsimės su įrašu. Taip pat paranku leisti tyrimo dalyviui apsibrasti, kad pokalbis yra įrašinėjimas – iš pradžių pakalbėkite bendresniais klausimais ir tik pajautę, kad tyrimo dalyvis nebėra suvaržytas įrašymo technikos, pereikite prie interviu esmės.

2.5 pavyzdys. Paaiškinimas tyrimo dalyviui, kam reikalingas diktofonas

Norėtume paprašyti, kad leistumėte mūsų pokalbį įrašyti diktofonu. Labai svarbu, kad galėčiau kiek galima tiksliau atkartoti jūsų išsakytas mintis ir mūsų pokalbis vyktų sklandžiai. Rašant ranka to padaryti nepavyktų. Nenorėčiau vėliau analizės metu iškraipyti jūsų žodžių. Todėl jei sutinkate, norėčiau įrašyti. Jeigu interviu metu įrašą norėsite sustabdyti, pasakykite arba paspauskite šį raudoną mygtuką.

Labai ačiū už jūsų supratingumą.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Norėdamas, kad interviu pokalbis būtų įrašytas kokybiškai, tyrėjas turėtų tinkamai pasirūpinti technika. Prieš kiekvieną interviu patikrinkite techniką ir jos būklę. Nepasitikėkite net išmaniausia technika, visada patikrinkite ir sekite ją interviu metu (tik lengvai, nepastebimai, nes jūsų nuolat į diktofoną kreipiamas dėmesys gali trikdyti tyrimo dalyvį). Tokią išvadą esame padariusios iš nelabai malonios savo ir kolegų patirties, kai su technika susiję nesklundumai lemia, kad surenkami neišsamūs duomenys arba jie apskritai prarandami. Dažniau pasitaikančios banalios, tačiau skausmingų padarinių turinčios problemos (vienų esame patyrusios savo asmeninėje praktikoje, kitų – dirbdamos su studentais ir kitais tyrėjais):

- interviu metu baigėsi juostelė ar juostelės pusė (skaitmeninio prietaiso – atminties kortelė);
- interviu metu baigėsi baterijos ar išsikrovė akumuliatorius;
- nepastebėjote, kad įjungta pauzė, o pokalbis vyksta (pvz., tyrimo dalyvis atsiprašė trumpai pertraukėlei, įjungėte pauzę ir pamiršote vėl paspausti įrašą arba paspaudėte netinkamai);
- netinkamai nustatyti garso ir (ar) įrašymo parametrai;
- įranga naudojotės pirmą kartą ir nesusigaudote, kaip ji veikia (nes neišbandėte ar nepakankamai susipažinote su jos veikimu prieš interviu).

Norėdamas padėti išvengti techninių problemų, siūlome susipažinti ir naudotis šio skyriaus 3 priede pateikiamu kontroliniu darbo su technika sąrašu (taip pat apie įrašus ir išrašus dar kalbama 6 skyriuje).

Apibendrinant galima pasakyti, kad technika yra labai reikalinga ir reikia ja naudotis, tačiau negalite ja akiai pasikliauti. Pirma, diktofonas nefiksuoja visos sąveikos ir aplinkos – garso įrašė nebus tyrimo dalyvio mimikų, gestų, interviu aplinkos vaizdo ir pan. Antra, technika gali sugesti ar kitaip nuvilti (ypač jei tuo rimtai nepasirūpinsite). Todėl net darydami įrašą pasižymėkite esmines interviu mintis, bent dalinai užrašykite esminius atsakymus. Iš karto po kiekvieno interviu padarykite trumpą interviu atmintinę (angl. *memos*) su savo pastebėjimais ir atsakymų turiniu. Jeigu technika suges, bent jau turėsite esminę informaciją.

Iš karto po interviu patikrinkite įrašą ir perkelkite jį bent į kelias laikmenas (pvz., savo kompiuterį ir nešiojamąją laikmeną). Galiausiai visada išlieka pokalbio „ne įrašui“ (angl. *off-record*) efektas, kai tyrimo dalyvis ką nors svarbaus atskleidžia, pasako po interviu, jau išjungus diktofoną, tad paranku turėti, kur tai pasižymėti.

2.6.

Interviu klausimyno sudarymas ir atvirų klausimų formulavimas

Nors neretai yra įvardijama, kad giluminis interviu imamas naudojant atvirų klausimų klausimyną, iš tiesų tai nėra tipinis klausimynas. Tai labiau priemonė, padedanti tyrėjui neprarasti orientacijos interviu metu, išlaikyti tyrimo tikslui pasiekti tinkamą kryptį, nepamiršti ir (ar) nepraleisti svarbiausių tyrimo klausimų. Skirtingai nei kiekybinis apklausos klausimynas, kokybinio interviu klausimynas nėra dokumentas, kuris tyrimo metu nekinta (*Bitinas ir kt.*, 2008) ir yra pritaikomas tiksliai taip, kaip yra surašytas popieriuje.

Todėl šiame poskyryje kalbėsime ne tik apie klausimyną kaip tam tikros formos klausimų rinkinį, tačiau ir apie jo naudojimo interviu metu savitumus. Aptarsime klausimyno struktūros variantus, jo sudarymo ir klausimų formulavimo principus, interviu eigos planą ir kitus su klausimų uždavimu ir (ar) atsakymų gavimu procesu susijusius aspektus.

Struktūruotumas

Nors pats terminas „struktūruotas klausimynas“ labiau būdingas kalbant apie kiekybinę apklausą, kokybinio interviu klausimyno tipai taip pat gali būti išskirti remiantis „struktūra *versus* lankstumas“ principu. Tačiau reikėtų nepamiršti, kad kokybinio interviu klausimynas visada išlieka atvirų klausimų klausimynu, o „struktūruotumas“ kokybinio interviu atveju susijęs su klausimų eigos sudarymu. Kaip jau trumpai minėjome 1 skyriuje (žr. 1.1 lentelę), remiantis struktūruotumo požymiu, galima išskirti tris pagrindines kokybinio interviu variacijas (apibendrinant mūsų patirtį bei literatūrą, pvz., *Patton*, 2002; *Alvesson*, 2011 ir kt.):

- struktūruotas atvirų klausimų interviu;
- iš dalies struktūruotas interviu (vedamas pasitelkus klausimyną-gairės);
- nestruktūruotas, laisvo, neformalaus pokalbio tipo interviu.

Klausimyno struktūruotumas priklauso nuo tyrėjo pasirinktos tyrimo strategijos ir tyrimo tikslų. Esant labiau struktūruotam atvirų klausimų klausimynui, labiau sufokusuota pokalbio kryptis, tyrimo dalyviai atsakinėja į aiškius, konkrečius klausimus, išlaikoma tam tikra tvarka, kuri įgalina lengvesnį duomenų rūšiavimo, palyginimo ir analizės procesą. Norint sukurti struktūruotą klausimyną, reikalingas gana aiškus supratimas, ko tiksliai yra ieškoma. Interviu eiga yra detalai suplanuojama, jo metu stengiamasi laikytis nustatytos klausimų uždavimo tvarkos ir numatytos tyrimo temos plėtros krypties. Labiau struktūruoto klausimyno trūkumas – nebelineka erdvės spontaniškiems atsakymams, netikėtiems temos posūkiams, tad retai kada gaunami labiau įdomūs, netikėti, nelaukti rezultatai (*Alvesson*, 2011). Pagrindinis ketinimas yra su kiekvienu tyrimo dalyviu kalbėtis remiantis tokia pačia klausimų eilės tvarka, tokiais pačiais kruopščiai suformuluotais ir dažniausiai nekintančios formuluotės klausimais (*Patton*, 2002).

Laisvesnės struktūros klausimynas-gairės ne išspraudžia tyrimo dalyvius į griežtus klausimų rėmus, bet praplečia galimybes sužinoti apie naujas ir netikėtas idėjas, patirtį, požiūrius. Galimas ne visai

parankus tokio tipo pokalbio palydovas – tyrimo dalyvių nukrypimas nuo temos. Taip pat duomenų apdorojimas ir analizė gali būti gerokai sudėtingesni ir užimti daugiau laiko, nes interviu eiga ir kalbėjimo pobūdis tarp interviu gali skirtis (ir dažniausiai skiriasi).

Menkai struktūruoti ir (ar) nestruktūruoti pokalbiai taip pat gali būti, tačiau jų sėkmė labai priklauso nuo tyrėjo analitinių ir interpretacinių gebėjimų, taip pat nuo tyrimo dalyvių parankumo ir (ar) tinkamumo tokiam pokalbiui. Laisvo pokalbio tipo interviu dažnai siejamas su dalyvaujanciojo stebėjimo lauko darbais („etnografinis interviu“), kada tyrėjo ir tyrimo dalyvio pokalbis vyksta per sąsają su stebimu ir (ar) stebėsimu kontekstu bei pokalbis ir (ar) jo kryptis rutuliojasi priklausomai nuo to, kas vyksta aplinkui, kas yra stebima (Patton, 2002). Tai gana spontaniško pobūdžio, „ką matau, apie tai kalbu“ (angl. *talk as you go*) tipo pokalbis, visiškai lankstus ir priklausomas nuo situacijos.

Toliau daugiausia bus kalbama apie lanksčios struktūros interviu klausimą-gaires. Tai dažniausiai individualiems interviu naudojamas klausimyno tipas, kuris, mūsų manymu, puikiai atitinka kokybinio tyrimo prielaidas ir yra patogus praktiškai naudoti.

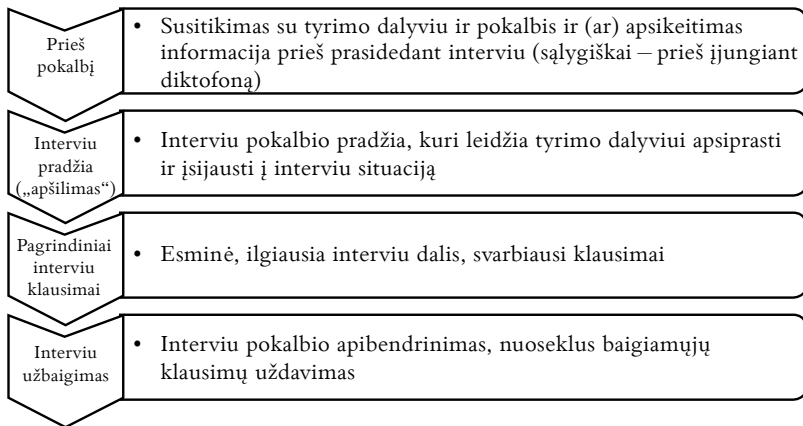
Interviu gairių sandara ir jo eiga

Vienas skiriamųjų kokybinio interviu klausimyno požymių – jo lankstumas (angl. *flexibility*). Siekdamas įsigilinti į tyrimo dalyvių pasakojimus, susijusius su tyrimo tema, tyrėjas turi reaguoti į realią interviu eigą, lanksčiai prisitaikyti prie tyrimo dalyvio minčių dėstymo tėkmės. Todėl klausimyno-interviu gairių principas (angl. *interview guide*) parankus imant individualius giluminius interviu – nors klausimai ir preliminari jų eilės tvarka paruošiami iš anksto, ji gali keistis kiekvieno interviu metu. Tyrėjas dėmesio centre išlaiko tyrimo tikslą ir su juo susijusius klausimus, tačiau tuo pat metu sudaromos galimybės pasireikšti spontaniškiems, netikėtiems, tyrimo dalyvio nulemtiems tems nagrinėjimo posūkiams.

*Kokybinio interviu klausimynas yra lankstus,
jis priklauso nuo realios kiekvieno interviu eigos.*

Nėra idealaus siūlymo, kokia eilės tvarka turėtų būti dėliojami klausimai. Juo labiau kad naudojant klausimyną-gaires, reali eilės tvarka skirsis ir keisis kiekviename interviu. Vis dėlto interviu eiga turi būti logiška ir gana nuosekli, ji negali pavirsti į chaotišką šokinėjimą tarp potemių arba, priešingai – automatinį klausimų skaitymą. Todėl klausimyno kūrimą aptarsime derindamos abu aspektus – išankstinių interviu gairių paruošimą ir interviu eigą realiu laiku. Kitaip tariant, pristatysime rekomenduojamą interviu eigą ir aptarsime, kaip pasiruošti gaires, kad interviu eiga būtų kiek galima sklandesnė.

Individualaus interviu eigą siūlome planuoti kaip keturių etapų modelį, pavaizduotą 2.1 paveiksle:

Sudaryta vadovėlio autorių.

2.1 paveikslas. Individualaus interviu eigos etapai

Prieš interviu pokalbį. Interviu nepradedamas iš karto užduodant klausimą. Pirmiausia, kaip ir per kasdienę socialinę sąveiką, reikėtų pasikeisti įprastais mandagumo ir susipažinimo ritualais. Antra, prieš interviu tyrėjas privalo aptarti dalyvavimo tyrime sąlygas, kitaip tariant, atlikti tai, kas būtina remiantis laisvo informuoto asmens sutikimo dalyvauti tyrime principu (žr. 1.6 poskyrį). Šį etapą tikrai galima įsitraukti į interviu gaires (nepalikti visiškai spontaniškai eigai), kad nepamirštumėte, ką reikia padaryti prieš pradėdant interviu pokalbį.

Galima išvardyti svarbiausius elementus: pasisveikinimas ir tyrėjo prisistatymas; tyrimo tikslo paaiškinimas; už tyrimo projektą atsakingo asmens ir (ar) institucijos ir (ar) programos nurodymas; esminių etikos principų, kurių bus laikomasi, pristatymas; paaiškinimas ir sutarimas (sutikimo gavimas) dėl garso įrašymo technikos naudojimo (žr. 2.5 pavyzdį aukščiau); paaiškinimas, kas bus daroma su įrašu ir kaip jis bus laikomas, kaip bus elgiamasi su surinktais duomenimis ir koks bus galutinis šių duomenų pateikimo rezultatas (pvz., ataskaita, viešas pristatymas, ar pan.). Vėliau šios informacijos pagrindu gaunamas (arba ne) tyrimo dalyvio sutikimas (raštiškas arba žodinis¹⁶).

Taip pat prieš interviu įrašo pradžią paprastai trumpai paprašome papasakoti ir (ar) atsakyti apie esmines tyrimo dalyvio socialines demografines charakteristikas, kurios geriau padėtų perprasti interviu metu pateikiamą informaciją. Tačiau nereikėtų pažodžiui suprasti, kad visada šią informaciją reikia susirinkti pradžioje – pirmiau įvertinkite tai, kiek šie klausimai parankūs ir patogūs būtent prieš interviu.

Interviu pradžia. Atlikus visus parengiamuosius žingsnius, galima pradėti interviu įrašą. Neskubėkite prie esminių tyrimo klausimų. Daugumai tyrimo dalyvių prireikia nors šiek tiek laiko, kad jie pasijustų patogiai ir įsijaustų į interviu pokalbį. Neretai šis etapas įvardijamas kaip apšilimas (angl. *ice-breaking*) ar interviu įvadas (angl. *opening questions*). Šiuo etapu formuojamas bendradarbiavimo tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio santykis, derantis prie interviu formato. Įvadiniai klausimai paprastai yra platūs, bendri, skirti pokalbiui užmegzti, šiek tiek iš tolo paliečiantys interviu temą ir leidžiantys tyrimo dalyviui pasiruošti pasakoti savo istoriją.

Pagrindiniai interviu klausimai. Po apšilimo galima pereiti prie interviu esmės. Šio etapo turinį ir eigą galima sudėlioti labai įvairiai. Mes neretai laikomės „teminių blokų“ ar skyrių strategijos (žr. apie klausimų kūrimo procesą žemiau). Pattonas (2002) pataria pirmiausia klausti apie dabartį (nes apie tai tyrimo dalyviams lengviau atsakyti), vėliau – praeitį ir tik tada – apie ateitį (nes tai neretai labiau spekuliatyvaus

¹⁶ Atkreipiame dėmesį, kad neretai Lietuvoje naudojamas tik žodinis tyrimo dalyvio sutikimas dalyvauti tyrime, kuris nėra niekur fiksuojamas. Patartume šį sutikimą pakartoti pradėjus įrašyti pokalbį, pačioje interviu įrašo pradžioje, nes to gali prireikti kaip įrodymo, kad sutikimas tikrai buvo gautas.

pobūdžio informacija). Taip pat reikėtų laikytis logikos, kad pirmiau užduodami bendresni klausimai, tada – konkretesni, prašantys detalizuoti. Prie kiekvienos temos (teminio bloko) klausimų eilės tvarka galėtų remtis klausimų rūšimi – pavyzdžiui, pradžioje klausimai apie faktus, elgesį, tada nuomones, jausmus, sensoriniai klausimai. Bet kuriuo atveju, manytume, tyrėjas turėtų laikytis nuoseklios ir logiškos pagrindinės diskusijos eigos (bent jau tokią numatyti klausimynegairėse).

Interviu užbaigimas. Nereikėtų pokalbio nutraukti staiga. Kaip būdinga ir kasdienei sąveikai, pokalbis turėtų baigtis palengva, tyrimo dalyvis turi pajusti pokalbio pabaigą rodančius ženklus. Kita vertus, pokalbio apibendrinimas neretai yra labai naudingas informatyvumo prasme. Rekomenduojame visada tyrimo dalyvio paprašyti pateikti savo baigiamuosius komentarus, paklausti, galbūt jis nori savo pasakojimą papildyti tuo, ko mes nepaklausėme, tačiau jam tai atrodo svarbu. Būtinai padėkojame.

2.6 pavyzdys. Galimas individualaus interviu eigos scenarijus

- pasisveikinimas;
- tyrėjo prisistatymas bei interviu temos ir tikslo pristatymas;
- interviu procedūros ir principų pristatymas, sutikimo dalyvauti tyrime gavimas;
- jei tyrimo dalyviui kyla klausimų, atsakymas į juos;
- pokalbio (įrašo) pradžia, „apšilimas“;
- pagrindinis interviu;
- užbaigimas, apibendrinimas;
- padėkojimas tyrimo dalyviui už interviu, pokalbio (įrašo) pabaiga;
- atsisveikinimas.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Vedant interviu svarbu, kad tyrimo dalyvis jaustųsi patogiai, todėl reikėtų jam leisti palengva įsijausti į pokalbį, neskubėti iš karto pereiti prie pagrindinės temos. Tuo pat metu tyrimo dalyvis labiau adaptuosis prie įrašymo technikos, jei iš pradžių į ją ir sureagavo. Tyrėjas turėtų būti dėmesingas tyrimo dalyvio savijautai interviu pradžioje –

jeigu pastebima, kad tyrimo dalyvis susikaustęs, nedrąsiai formuluoja savo mintis, varžosi, reikėtų apšilimo etapą kiek pailginti. Šiek tiek ilgiau pakalbėjus tarytum apie nieką, tyrimo dalyvis turės daugiau laiko apsiprasti ir nebesivaržys kalbėdamas apie esminius klausimus.

Tarp skirtingos tematikos klausimų yra paranku daryti perėjimus. Pavyzdžiui: „Kalbėjome apie... O dabar norėtume paklausti apie...“. Toks tyrimo dalyvio paruošimas kitai temai paprastai skatina sklandesnį pokalbį, neužklumpa netikėtai, neglumina. Tas pats pasakytina apie interviu užbaigimą – parodykite tyrimo dalyviui, kad interviu artėja prie pabaigos, pavyzdžiui, „Pabaigai norėčiau paklausti apie...“.

Interviu gairės turėtų veikti kaip orientyras ir „kontrolinis sąrašas“ (angl. *check-list*), t. y. kaip priemonė, kuri padeda nepamiršti visko, ko reikia paklausti, kaip tai daryti ir kada. Paprastai tyrėjas daugiau pasikliauja iš anksto paruoštomis gairėmis pirmuosiuose interviu, vėliau gairės jau įsimenamos ir nebėra poreikio tiek dažnai į jas žiūrėti, kad žinotų, ko nori paklausti (tik pabaigoje gali peržvelgti, ar nieko nepamiršo) (*Hennink ir kt.*, 2011).

Kaip teigia Masonas (2002), lengviausia visus interviu pradėti vienodai, pavyzdžiui, tokiu pačiu įžanginiu klausimu. Tačiau vėliau tenka spręsti, kaip tęsti pokalbį – sekti tuo, ką svarbaus tyrimo dalyvis atsakė į šį klausimą ir plėtoti šį aspektą; pereiti prie kito klausimo, kuris yra interviu gairėse; jei paminėjo keletą svarbių aspektų – aptarti kiekvieną paeiliui, ar įsigilinti tik į vieną (pvz., labiausiai susijusį su pirminiu užduotu klausimu), o kitus šiek tiek atidėti? Taigi interviu metu tyrėjas turi laviruoti tarp disponuojamo riboto laiko, sudaryto tyrimo plano, interviu gairėse numatytos eigos bei interviu metu įvykstančių pokyčių.

Kaip sugalvoti klausimus ir ko klausti?

Galvojant, kokius klausimus įtraukti į interviu gairių klausimyną, svarbiausia yra nepamiršti savo tyrimo tikslo ir pamatinių tyrimo klausimų. Apsvarstykite kiekvieno klausimo siekį ir sąsajas su tyrimo tikslu:

- Kaip šis klausimas padės pasiekti tyrimo tikslą?
- Kaip šis klausimas susijęs su atitinkamu tyrimo klausimu?

- Ką šiuo klausimu norima sužinoti? Apie ką norima sužinoti? Kiek detaliai?
- Kokia šio klausimo formuluotė? Kodėl jis formuluojamas taip, o ne kitaip?
- Kaip šis klausimas susijęs su kitais klausimais interviu klausimyne? Kaip jis siejasi su kitais klausimais eilės tvarkos požiūriu? Kuriam teminiam blokui priklauso šis klausimas?
- Kaip šis klausimas susijęs su laiko dimensija: ar norite klausti apie praeitį, dabartį ar ateitį? Galbūt norite apimti visus šiuos laiko tarpsnius?
- Kokie papildomi klausimai galėtų būti reikalingi?

Pattonas (2002, p. 348–351) siūlo tyrėjui vadovautis šešiais galimais teminiais klausimų tipais, kurie leidžia tikslingiau apibrėžti, ko ir (ar) apie ką ketinama klausti. Išskiriami šių tipų klausimai:

- *Klausimai apie patirtį ir elgesį.* Tai klausimai, kuriais norima išsiaiškinti, ką žmogus daro ar darė: fiksuoti elgesį, patirtį, veiksmus, veiklą.
- *Klausimai apie nuomones ir vertybes.* Tai klausimai, kuriais atskleidžiama, ką žmonės galvoja apie tam tikrą patirtį ar dalykus. Nuomonės, vertinimai, vertybės. Šie klausimai leidžia sužinoti apie žmonių tikslus, ketinimus, troškimus ir lūkesčius. Pavyzdžiui, „Ką manote apie...?“
- *Klausimai apie jausmus.* Klausimai, kuriais siekiama sužinoti apie patiriamas emocijas – ką ir kaip tyrimo dalyviai jaučia per sąsajas su tam tikra patirtimi ar dalykais. Tai klausimai, į kuriuos tikimasi atsakymo su būdvardžiais: neramus, piktas, laimingas, išsigandęs, pasitikintis ir pan. Kaip pabrėžia Pattonas (2002), neretai klausimai apie nuomonę ir apie jausmus painiojami tarpusavyje. Todėl tyrėjas turėtų pats aiškiai žinoti, ko klausia, ir girdėti (įvertinti), ar gauna norimą atsakymą. Pavyzdžiui, jeigu klausiant apie jausmus atsakoma apie nuomonę, reikėtų patikslinti, kad jus domina būtent jausmai, ir paprašyti tyrimo dalyvio juos nupasakoti. Pavyzdžiui, „Kaip jūs jautėtės, kai...?“

- *Klausimai apie turimas žinias.* Tai klausimai, kuriais renkama informacija apie tyrimo dalyvių turimas žinias. Ir vėl nereikėtų painioti informacijos apie nuomones ir informacijos apie faktus ar žinias. Pavyzdžiui, „Kokias paslaugas teikia ši įstaiga?“
- *Klausimai apie pojūčius.* Tai klausimai apie tai, kas matoma, girdima, liečiama, ragaujama ir uostoma. Klausimai, leidžiantys pajusti tyrimo dalyvio sensorines reakcijas. Pavyzdžiui: „Kai įžengiate pro klasės duris, ką matote?“
- *Demografiniai klausimai.* Tai klausimai apie tyrimo dalyvio socialines demografines charakteristikas. Kaip ir visi kiti, šie klausimai užduodami atvira forma, todėl vyksta „savęs klasifikavimas“, kitaip tariant, tyrimo dalyviai patys sau suteikia ir (ar) save priskiria ir (ar) patys nusako jiems būdingas socialines savybes ir kategorijas.

Šį sąrašą galima papildyti Brymano (2008, p. 448) siūlymu, kas tyrėjus galėtų dominti užduodant klausimus interviu metu:

- vertybės;
- įsitikinimai;
- elgesys (tyrimo dalyvio ir (ar) kitų žmonių (su tyrimo dalyviu ir jo pasakojimu susijusių žmonių);
- formalūs ir neformalūs vaidmenys (dalyvio ir (ar) kitų žmonių);
- santykiai, socialiniai ryšiai (dalyvio ir (ar) kitų žmonių);
- vietos ir aplinkos;
- emocijos (dalyvio ir galbūt kitų žmonių);
- susidūrimai, priešpriešos;
- pasakojimai, istorijos, nutikimai.

Taigi galimybės rinktis, apie ką ir ko klausti, yra labai didelės. Esminis dalykas – tyrėjui atsirinkti, kurios iš šių galimybių yra jam reikalingos siekiant tyrimo tikslo. Kaip jau minėjome, svarbu pačiam tyrėjui išsiaiškinti, ko tiksliai jis nori ir ko siekia, bei tai įgyvendinti per klausimus ir klausimyną, kaip klausimų visumą. Aukščiau išvardyti klausimų tipai taip pat yra geri orientyrai duomenų analizės metu, kai svarbu nuosekliai atskirti, kokio pobūdžio informacija remiasi formuluojami teiginiai ir išvados (pvz., nereikėtų nuomonių pateikti kaip faktų ir pan.).

2.7 pavyzdys. *Kokybinio interviu klausimų pavyzdžiai*
(pagal Daviesą, 2007)

- Papasakokite apie savo patirtį gyvenant atskirai nuo tėvų?
- Koks yra jausmas būti vieniša mama?
- Jūs esate išbandžiusi įvairias dietas. Papasakokite apie jas.

Kokio dydžio ir kiek detalios turėtų būti interviu gairės?

Nėra nustatyta, koks turėtų būti minimalus ar maksimalus kokybinio interviu klausimyno klausimų skaičius. Svarstant apie klausimyno apimtį ir detalumą, galimos įvairios variacijos tarp dviejų kraštutinių galimybių: išskirti keletą bendrų temų, nedetalizuojant jų konkrečiais klausimais, arba susidėlioti gana detalių klausimų sąrašą, išsamiai atskleidžiantį visus norimus aprėpti aspektus. Kuriant klausimyną rekomenduojame sau kaip tyrėjui atsakyti į šiuos klausimus:

Kokiu laipsniu noriu valdyti interviu pokalbio eigą? Šiuo atveju galimi du variantai. Jeigu klausimynas bus detalesnis, bus lengviau užtikrinti, kad visi norimi aspektai bus aptarti. Tačiau tuo pat metu yra rizikos prarasti svarbią spontaniškai tyrimo dalyvio pateikiamą informaciją, kuri gali būti esminė tyrimo temai. Jei klausimynas bus minimalus, tik pagrindinės temos, tada lieka daug erdvės pasireikšti tyrimo dalyvių perspektyvai. Tačiau rizikuojama nuolat nukrypti nuo temos.

Kiek esu tikras, kad nepamiršiu ko nors svarbaus? Detalesnis klausimynas leidžia užtikrinti, kad bus paklausti visi esminiai momentai, ir išvengti atminties spragų sukeltų problemų, kaip pamirštas aptarti svarbus aspektas.

Kiek esu tikras, kad tyrimo dalyviai bus gana šnekūs ir (ar) laisvai reiškiantys savo mintis? Niekada iš anksto negalime žinoti, kokios yra kiekvieno tyrimo dalyvio kalbinės ir psichologinės savybės: kiek daug kalba, kaip greitai kalba, kiek atvirai linkęs kalbėti, kiek lengvai geba reikšti žodžiu savo mintis. Todėl esant minimaliam klausimynui, gali atsitikti taip, kad pokalbis nesiplėtos, nes tyrimo dalyvis bus nekalbus, o jūs neturėsite pasiroošęs klausimų, kuriais galėtumėte paskatinti tyrimo dalyvį kalbėti ar tiesiog jį „išklausinėti“.

Kiek esu tikras, kad gebėsiu ekspromtu valdyti pokalbį tyrimui reikiama linkme? Jeigu nesate pakankamai patyręs imti interviu, turėdami tik bendrąsias temas, galite patekti į situaciją, kai nebežinosite, ko klausti.

Koks yra tyrimo tikslas? Jeigu, pavyzdžiui, tyrimas yra vertinamasis (angl. *evaluation research*), tada parankiau naudotis detalesniu klausimynu, norint užtikrinti, kad svarbūs vertinamos programos aspektai nebus praleisti. Tačiau jei atliekamas naratyvinis tyrimas, norima tik fiksuoti tyrimo dalyvių gyvenimo istorijas, minimaliai pokalbio eigą nukreipiantis klausimynas tiks labiau (*King, Horrocks, 2007*).

Kiek esu susipažinęs ir (ar) įsigilinęs į temą? Jeigu tema gerai žinoma, lengviau naudoti detalesnį klausimyną. Jei tema nenagrinėta, sudaryti tokį klausimyną gali būti gana sunku. Tačiau tai ir nebūtina – svarbiausia, kad į jį įeitų logiški esminiai klausimai.

Manytume, kad kiekvienas tyrėjas turėtų įvertinti savo individualią situaciją. Jeigu esate patyręs, galite pasitikėti savo gebėjimais užduoti klausimus spontaniškai, aiškiai žinote savo tyrimo siekius, pasižymite gerais analitiniais ir interpretaciniais gebėjimais, jums pakaks interviu gairių, kuriose bus tik esminės temos ir klausimai. Jeigu esate pradedantysis tyrėjas arba tiesiog nepasitikite savo gebėjimais valdyti klausimais interviu eigą, detalesnis klausimynas bus tam tikras garantas, kuris neleis blaškytis interviu metu.

Apskritai rekomenduotume naudoti „dviejų sluoksnių“ interviu gaires: susidaryti pagrindinių temų ir (ar) teminių blokų sąrašą (nuo trijų iki dešimt temų) ir jų viduje detalizuoti klausimus. Tada galėsite lanksčiai naudoti interviu gaires – vadovautis temomis, bet, reikaliui esant, turėti su kiekviena tema susijusius norimus aptarti konkretesnius klausimus. Tokiu būdu neprarandama lankstumo, išlaikoma svarbiausia interviu kryptis ir nepraleidžiami norimi aptarti aspektai.

2.2 patarimas. Klausimyno-gairių sudarymo žingsniai

- Keletas bendriausių tyrimo klausimų¹⁷.
- Kiekvieną bendrą tyrimo klausimą detalizuojantys tyrimo klausimai.
- Detalizuojančius tyrimo klausimus atitinkančios interviu temos.
- Tyrimo klausimų ir interviu temų peržiūra.
- Galimi interviu klausimai pagal kiekvieną interviu temą.
- Interviu klausimų peržiūra: ar tikrai bus aptarta viskas, ką reikia, ir ar tai padės atsakyti į bendruosius bei detalizuojančius tyrimo klausimus?
- Klausimų formuluotės ir tipai.
- Galima interviu eiga.
- Tyrimo klausimų, interviu temų ir interviu klausimų peržiūra.
- Bandomasis interviu.
- Tyrimo klausimų, interviu temų ir interviu klausimų peržiūra.
- Galutinis interviu klausimynas-gairės.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Pas kiekvieną tyrimo dalyvį galite nešti naują klausimyno porcinį variantą – kairėje pusėje bus klausimai-gairės, o dešinėje – pasilikite vietos pastaboms, rodyklėms ar užrašams. Tai padės greitai žymėti pastabas ar sprendimus interviu metu bei susieti juos su jūsų pasiruoštomis gairėmis. Taip pat bus lengviau valdyti situaciją ir vėliau matyti kiekvieno interviu realios eigos visumą.

Po kiekvieno interviu siūlytume trumpai peržiūrėti klausimyną – papildyti aspektais, kurių nenumatėte, tačiau jie atsiskleidė interviu metu ir yra esminiai tyrimo temai; pasižymėti ypač efektyvius, geros formuluotės klausimus arba tuos, kurie „stringa“; pakoreguoti klausimų eilės tvarką ar pan. Svarbu nepamiršti fiksuoti pokyčius ir jų motyvus, kad vėliau būtų galima visa tai tinkamai įvertinti duomenų analizės metu.

Interviu metu gali vykti ne tik pokalbis. Kartais tyrimo tikslui pasiekti tyrėjas gali suplanuoti papildomos veiklos interviu metu, pavyzdžiui, paprašyti tyrimo dalyvio ką nors nupiešti, pavaizduoti

¹⁷ Atkreipiame dėmesį, kad reikėtų skirti tyrimo klausimus (jie yra konceptualūs) ir interviu klausimus (jie yra skirti tyrimo dalyviams).

savo socialinius ryšius, sudaryti sąrašą ar panašiai. Tam reikalingas priemonės reikia paruošti iš anksto ir pagalvoti, kurioje interviu vietoje (su kuriuo klausimu ir (ar) kontekstu tai susiję) ši veikla turėtų būti atlikta. Pavyzdžiui, Juozeliūnienės ir kt. (2014) mokomojoje knygoje supažindinama su vizualiaisiais metodais atliekant migracijos ir šeimų tyrimus. Čia pateikiama ir atvejų, kai individualių interviu metu tyrimo dalyvių buvo prašoma sudaryti tam tikrus sąrašus (pvz., surašyti „geros“ motinos apibūdinimus), žemėlapius (pvz., vaidmens darybos žemėlapi) ar ką nors pavaizduoti piešiniu. Jeigu ketinate įtraukti tokią veiklą (metodus) interviu metu, iš anksto pagalvokite, kaip paaikšinsite veiklos esmę tyrimo dalyviui, kokių priemonių reikės atsinešti į interviu (pvz., spalvotų lapelių, rašymo priemonių ir pan.), kiek laiko turėtų trukti tokia veikla ir kaip ji bus integruota į bendrą interviu eigą.

Klausimų formuluotės

Klausimo formuluotę sudaro atskirai panaudoti žodžiai; šių žodžių sujungimas į visumą (pati klausimo formuluotė); klausimo stilius (gali būti labiau formalus ar draugiškesnis) bei klausimo turinys (tai, apie ką norima paklausti, žr. klausimų temas aukščiau).

Tai, kaip per kokybinį interviu užduodamas klausimas, turi ne mažiau svarbią reikšmę nei kiekybinės apklausos klausimyne. Neretai manoma, kad kokybinio interviu klausimyną pasiruošti yra visiškai paprasta, pakanka sugalvoti klausimų visumą, ir tiek. Tačiau tai, kad klausimas neturi atsakymo variantų, dar nereiškia, kad jis iš tiesų yra atviras, t. y. nesuponuoja iš anksto apibrėžto, apriboto atsakymo.

Kokybinio interviu klausimų tikslas – atsakymus gauti iš tyrimo dalyvio, remiantis tyrimo dalyvio perspektyva. Todėl klausimo formuluotė turi skatinti tokį atsakymą ir vengti bet kokių atsakymo „siūlymų“ (sąmoningų ar nesąmoningų) iš tyrėjo perspektyvos.

Neretai mums kasdieniame gyvenime įprastos formuluotės nėra tinkamos kokybinio interviu tikslams pasiekti. Pavyzdžiui, įprasta formuluotė „Ar...“ gana dažnai veda prie „uždaro“ atsakymo: „Ar jums patiko apsilankymas šioje bibliotekoje?“ „Taip, patiko“ arba „Ne, nepatiko“. Paprastai tyrėjas tikisi ne tokio siaurio atsakymo. Be to, šiame pavyzdyje bibliotekos vertinimo turinys iš karto nukreipiamas į skalę

„patinka ir (ar) nepatinka“. Todėl reikėtų vengti „Ar...“ formuluotės. Atviresnį atsakymą skatina formuluotės: „Kaip galite apibūdinti savo patirtį apsilankius šioje bibliotekoje?“; „Koks buvo pirmasis įspūdis apsilankius bibliotekoje?“; „Papasakokite apie savo apsilankymą bibliotekoje“; „Kokią susidarėte nuomonę apie biblioteką?“ ir pan. Iš tiesų atviri klausimai nenurodo atsakymo krypties ir ribų, nepateikia galimų atsakymui tinkamų žodžių (pvz., patinka ir (ar) nepatinka).

Kita nereta kokybinio interviu klausimų problema – kai vienu klausimu iš tiesų klausiama kelių dalykų, paliečiami keli skirtingi (nors gal ir susiję) dalykai. Tai nėra gerai, nes kyla mažiausiai du pavojai: tyrimo dalyvis gali nesuprasti, ko iš tiesų norite; arba jis pasirinktinai atsakys į tą aspektą, „poklausinį“, kuris jam atrodoys priimtinausias, o kiti gali likti neaptarti, pamiršti, atmesti. Be to, neretai kartu eina ir pačios klausimo formuluotės „suveltumo“ problema – klausimas skamba nerišliai, komplikuoti, neaiškiai ar apskritai neturi prasmės. Paprastai tyrėjo užduoto klausimo tekstas interviu išrašė neturėtų būti ilgesnis už tyrimo dalyvio atsakymą. Stenkitės klausimus užduoti aiškiai, konkrečiai, vienu metu klausti vieno dalyko, o ne kelių.

Kitas interviu metu potencialiai nepalankus klausimas yra „Kodėl...?“. Su taip prasidedančia klausimo formuluote reikėtų elgtis atsargiai. „Kodėl?“ iš esmės žymi gebėjimą įvardyti priežasties ir padarinio ryšį. Kai kalbame apie socialinę realybę, aišku, kad priežastinių kiekvieno reiškinių veiksnių gali būti neaprėpiamas kompleksas. Todėl ir iš tyrimo dalyvių negalime tikėtis gebėjimo konkrečiai įvardyti priežastis.

Taip pat formuluotė „Kodėl...?“ skatina teisintis, ieškoti veiksnių pagrindimų, kurių tyrimo dalyvis galbūt nėra apmąstęs. Be to, toks klausimas taip pat neretai skatina ribotą, siaurą atsakymą: „Todėl, kad taip išėjo“; „Nežinau... sunku pasakyti...“ ir pan. Kaip pakeisti tokio tipo klausimą? Pavyzdžiui, vietoj to, kad klaustumėte „Kodėl jūs prisidėjote prie šios grupės?“, klauskite „Papasakokite, kaip jūs prisidėjote prie šios grupės?“

Jeigu jus domina kokie nors konkretūs aspektai, pavyzdžiui, kokie išorės veiksniai paskatino prisidėti prie šios grupės, galite klausiti būtent tuo aspektu: „Kas (kokie žmonės) paskatino jus prisidėti

prie šios grupės?“. Kitas pavyzdys: klausimą „Kodėl pasirinkote šią mokyklą?“ būtų tikslinga pakeisti į klausimą: „Kaip rinkotės mokyklą?“ arba „Kas [kokie požymiai ir (ar) kokie žmonės] lėmė, kad pasirinkote šią mokyklą?“

Dar vienas svarbus dalykas formuluojant interviu klausimus – juos sudarantys žodžiai, posakiai, pavadinimai ir kalbos stilius apskritai. Paprastai pokalbį laisvesnį daro tai, kad interviu klausimų kalba yra pritaikyta ir (ar) atliepia tipinę tyrimo dalyvio kalbą. Pavyzdžiui, matome, kaip neretai studentai į klausimą perkelia mokslinę kalbą, terminus, mokslinį, formalizuotą tiriamojo reiškinio pateikimą. Tai tikrai nepadaeda užmegzti ryšio su tyrimo dalyviais, priešingai, sukuria distanciją. Interviu pokalbis turi atitikti kontekstą, kuriame imamas interviu. Norint, kad pokalbis būtų sklandus ir atviras, neglumintų tyrimo dalyvio, reikėtų interviu klausimus formuluoti taip, kad jie būtų prasmingi ne tyrėjui, o būtent tyrimo dalyviui. Todėl kalbos stilius ir maniera, žodžiai, jų junginiai turėtų būti „normalūs“, artimi įprastai tyrimo dalyvio kalbai (ar bent jau standartinei kasdienei kalbai).

Neretai interviu metu tenka užduoti klausimų apie kokias nors institucijas, programas, profesines pareigybes ir pan. Matyti, kad įvairius formalius pavadinimus kasdienėje kalboje žmonės vartoja visai kitaip, todėl interviu metu įvardijus tik formalų pavadinimą gali išvys nepavykti su tyrimo dalyviu susikalbėti, nes toks pavadinimas jam nieko nereiškia. Pavyzdžiui, atliekant tyrimą apie sveikatos paslaugas jaunimui, buvo visiškai neprasminga įvardyti sveikatos priežiūros specialisto, dirbančio mokykloje, būtent tokiu pavadinimu (arba kiek bendresniu, bet vis dėlto formaliu slaugytojos pavadinimu), nes visi tyrimo dalyviai (mokiniai) tokį žmogų vadino medicinos sesute, o kabinetą – medicinos sesutės kabinetu. Interviu metu pavartojus visą formalų pareigybės pavadinimą, nuolat buvo sulaukiama grįžtamojo klausimo, apie ką mes kalbame? Tik pasakius neformalų pavadinimą, mokiniai pradėdavo savo pasakojimus šiuo klausimu. Todėl prieš einant į interviu reikėtų žinoti ne tik formalius su interviu susijusius pavadinimus ar įvardijimus, bet ir pasidomėti neformalia, tyrimo dalyvių kontekste paplitusia versija.

„Įvardijimo“ aspektas svarbus ir kita prasme – kaip kreiptis į tyrimo dalyvį, jo referentinę grupę, kitas grupes ar žmonių kategorijas, susijusias su tyrimo dalyvio kontekstu ir tyrimo tema? Tarkime, ketinate atlikti tyrimą su regos negalią turinčiu tyrimo dalyviu. Kaip tinkamai įvardyti jo situaciją užduodant klausimus? Pavyzdžiui, norite paklausti tokio klausimo: „Kaip jūs jaučiatės būdamas neregiu studentu?“. Ar toks tyrimo dalyvio padėties įvardijimas jam bus priimtinas, neįžeis, nepasirodys netinkamas? Kaip įvardyti, jeigu kalbėsite apie jo likimo draugus? Apie šiuos niuansus reikėtų pagalvoti prieš interviu, galbūt pasitelkti žmonių, turinčių patirties jus dominančiame kontekste (pvz., specialistus, kurie dirba su negalią turinčiais žmonėmis) arba skirti laiko interviu pradžioje aptarti šiuos klausimus su pačiu tyrimo dalyviu ir sužinoti, kokia kalba jam būtų priimtinausia.

Galiausiai praktikoje galima aptikti interviu gairių labai įvairiomis klausimų formuluotėmis: nuo tokių, kuriose klausimai parašyti labai detaliais, visais klausiamaisiais sakiniais iki tokių, kuriuos sudaro tik daliniai klausiamieji teiginiai (pvz., „Mokykla: Kaip pasirinko? Kokiais kriterijais rėmėsi? Kiek laiko ieškojo?“) ar su esminiais klausimais susiję klausiamieji žodeliai (pvz., „Kada? Kur? Kas dalyvavo? Kiek truko?“). Skirtingai nei kiekybinės apklausos klausimynui, interviu klausimų formuluotėms griežtų nusistovėjusių reikalavimų nėra. Remdamiesi bendrosiomis rekomendacijomis ir savo patirtimi bei gebėjimais, tyrėjai priima skirtingus sprendimus. Vis dėlto rekomenduotume pagalvoti apie klausimų formuluotes ir gairėse už(si)rašyti visą jų variantą. Kodėl?

- Dėl formuluočių korektiškumo – iš anksto pagalvojus apie formuluotes ir jas gerai įsiminus, labiau tikėtina, kad išvengsite nekorektiškų, tendencingų, atsakymus sufleruojančių ar neaiškių klausimų.
- Iš karto galėsite pasiruošti pokalbį skatinančių klausimų formuluočių.
- Jeigu pokalbio metu „užsikirsite“, tiesiog pasižiūrėsite į klausimyną ir rasite paruoštą formuluotę.

Šios rekomendacijos ypač parankios nepatyrusiems tyrėjams. Be abejo, nereikia tikėtis, kad kokybinio interviu metu galėsite visą laiką

skaityti iš anksto pasiruoštas formuluotes. Kaip jau ne kartą minėjome, interviu pokalbį lemia ne tik tyrėjas, bet ir interviu dalyvis. Tad neretai klausimo pateikimą tenka pritaikyti prie pokalbio eigos. Todėl tyrėjas tiesiog privalo išmokti formuluotes, kurios palankios kokybinio tipo pokalbiui ir gebėti interviu metu efektyviai jas taikyti bei pasiruošti jam pagelbėsiančių gairių.

Skatinamieji klausimai

Jau aptarėme pagrindines strategijas, kaip pasiruošti interviu metu vykšančiam klausinėjimo procesui. Šioje skiltyje pasiūlysiu praktinių patarimų ir pavyzdžių, kurie leidžia paskatinti atvirą, giluminį pokalbį, gauti išsamius ir detalius atsakymus.

Interviu metu efektyviai veikia vadinamieji skatinamieji (skatinantieji toliau kalbėti) klausimai (angl. *probes* arba *probing*) bei klausimai pokalbiui pratęsti (angl. *follow-up*). Kitaip tariant, tai klausimai, kurie papildomai skatina kalbėti, padeda gauti išsamesnį atsakymą į jau užduotą ir pradėtą aptarinėti klausimą.

Galima išskirti bent keturis skatinamųjų ir pratęsimo klausimų tipus (King, Horrocks, 2010; Patton, 2002; Alvesson, 2011):

- Išplėtojimo (angl. *elaboration*) klausimai. Tai klausimai, skatinantys tyrimo dalyvį plėtoti, toliau tęsti pradėtą atsakymą, nagrinėtą temą ar jos aspektą. Galima galvos linktelėjimu parodyti, jog norite, kad tyrimo dalyvis kalbėtų toliau. To galima paprašyti ir užduodant papildomą klausimą.

2.8 pavyzdys. Išplėtojimo klausimai

Kas dar atsitiko?

Kaip jūs dėl to jautėtės?

Gal galėtumėte pateikti pavyzdį?

Norėčiau sužinoti apie tai daugiau...

Minėjote... Papasakokite apie tai daugiau.

Jūs kalbėjote apie... Gal galite tai nupasakoti kiek galima detaliau?

Sudaryta vadovėlio autorių.

2.9 pavyzdys. Skatinamųjų klausimų taikymas interviu metu

<p>Tyrėjas: Jeigu palyginti jūsų situaciją, būvusią prieš penkerius metus, kaip ji šiandien yra pasikeitusi?</p> <p>Informantas: Į gerąją pusę. <input type="text"/></p> <p>T: Kuriais momentais? Kuriais aspektais?</p> <p>I: Daugiau uždirbu.</p> <p>T: Taip.</p> <p>I: Labiau vieta patinka, kur gyvenu. Geresnis būstas. [paузė] Jo, viskas [nusijuokia]. Geriau atrodo.</p>	<p>Šioje vietoje yra rizika tyrėjui pereiti prie kito klausimo, tačiau įsigilinus į tyrimo dalyvio atsakymą, tampa aišku, kad atsakymas yra labai abstraktus ir nėra aišku, kurį aspektą ar aspektus dalyvis vertina.</p>
--	---

Saltinis: Interviu ištrauka iš vadovėlio autorės disertacinio tyrimo.

- Tikslinamieji klausimai (angl. *clarification*). Tai klausimai, kurie užduodami norint geriau suprasti, patikslinti tyrimo dalyvio atsakymo prasmę, gauti paaiškinimą, jeigu tyrėjas ko nors nesuprato ar mano, kad nevisiškai suprato.

2.10 pavyzdys. Tikslinamieji klausimai

<p>Gal galėtumėte paaiškinti, ką reiškia jūsų minėtas...?</p> <p>Ką jūs turite galvoje, kai sakote, kad „biblioteka labai moderni“?</p> <p>Nevisiškai supratau. Gal galite paaiškinti plačiau?</p>
--

Sudaryta vadovėlio autorių.

- Detalizuojamieji klausimai (angl. *detail-oriented*). Tai į detales orientuoti klausimai, kurie padeda tiksliau, detaliau išsiaiškinti kontekstą, situaciją, siekiant geriau suprasti tyrimo dalyvio pateikiamą informaciją, susidaryti aiškų vaizdą.

2.11 pavyzdys. Detalizuojamieji klausimai

<p>Kada tai buvo?</p> <p>Kur tai vyko?</p> <p>O kas ten dalyvavo?</p> <p>Kaip jūs buvote su tuo susijęs?</p> <p>Kaip tai atsitiko?</p> <p>Kokias tiksliai priemones naudojo?</p>
--

Sudaryta vadovėlio autorių.

- Skatinantys užbaigti mintį klausimai (angl. *completion*) – tai klausimai, kurie prašo tyrimo dalyvio užbaigti pradėtą plėtoti pasakojimą ar mintį, jeigu atrodo, kad ji liko nebaigta.

2.12 pavyzdys. Užbaigimo prašantys klausimai

Ir kas tada atsitiko?
 Ir kaip tai atrodė?
 O kas buvo po to?
 O tada?

Sudaryta vadovėlio autorių.

Skatinantys kalbėti klausimai tikrai parankūs, ypač siekiant giluminių atsakymų. Tačiau nereikėtų persistengti, nes nuolatinis tikslinimasis, aiškinimasis ir t. t. gali priversti tyrimo dalyvį pasijusti nepatogiai, spaudžiamą ar per daug kamantinėjamą. Interviu dalyvis yra ne kvotoje, o interviu. Tad tyrėjas turėtų išmokti jausti balansą tarp efektyvaus skatinamųjų klausimų vartojimo ir perteklinio tikslinimo(si).

Pattonas (2002) taip pat pabrėžia, kad skatinamieji klausimai paprastai neįtraukiami į klausimyną – tai yra gebėjimas, kurį turi išsiugdyti tyrėjas. T. y. gebėjimą klausyti ir jausti, kas yra sakoma ar nepasakoma, ir į tai reaguoti.

Dar keletas naudingų patarimų (remiantis vadovėlio autorių ir užsienio autoriaus patirtimi), kaip palaikyti ir paskatinti pokalbį, kad tyrimo dalyvio atsakymai atitiktų giluminio interviu prielaidas:

- prašykite pavyzdžių (pvz., „Gal galite pateikti tokios situacijos pavyzdį?“). Prašykite, kad tyrimo dalyvis nupasakotų, apibūdintų tai, apie ką kalba. Prašykite priešingų pavyzdžių (Alvesson, 2011) (pvz., „Ar kartais būna, kad yra kitaip, nei dabar papasakojote?“);
- galima pasitelkti situaciją iliustruojančių pavyzdžių, kurie paskatintų tyrimo dalyvį kalbėti. Tačiau svarbu, kad šie pavyzdžiai būtų neutralūs ir subalansuoti. Pavyzdžiui: „Mes girdėjome labai įvairių atsiliepimų apie šią mokyklą: kai kurie pasakoja labai gerai, kiti pateikia daug kritikos. Kokia jūsų patirtis?“. Tačiau netinka: „Girdėjome daug gerų atsiliepimų apie šią mokyklą. Ką apie ją manote jūs?“.

- darykite pauzes – jos parodo, jog tikimasi, kad tyrimo dalyvis kalbės toliau (jeigu tyrėjas mano, kad savo atsakymu tyrimo dalyvis ne iki galo atsakė, ne viską pasakė) (*Alvesson, 2011*);
- gerai veikia hipotetiniai klausimai: „Jeigu būčiau būsimojo pirmoko tėtis ir kreipčiausi į jus patarimo dėl šios mokyklos. Ką man pasakytumėte?“
- tinka ir kitokių požiūrių pasiūlymas (pvz., „Esu girdėjęs kitų žmonių teiginius, kad yra atvirkščiai, tai yra, kad...?“) (*Alvesson, 2011*).

2.13 pavyzdys. Klausimyno-gairių taikymo interviu metu patarimai (pagal *Brymaną, 2008*)

- Numatykite tam tikrą klausimų eilės tvarką gairėse, kad būsimas pokalbis būtų logiškas; tačiau būkite pasiruošę šią tvarką keisti realaus interviu metu;
- interviu klausimus formuluokite pagal tyrimo klausimus, tai yra, kad interviu klausimai padėtų atsakyti į tyrimo klausimus;
- vartokite kalbą, kuri yra suprantama ir artima tyrimo dalyviui;
- nenaudokite tendencingų klausimų (žr. skiltį apačioje);
- nepamirškite paklausti esminės informacijos apie tyrimo dalyvį, nes ji padės kontekstualizuoti pokalbį.

2.14 pavyzdys. Atvirų klausimų formuluotės pradžia

Kas (kokie dalykai)?

Kas (kokie žmonės)?

Kaip?

Kur?

Kada?

Kodėl? (su šiuo klausiamuoju žodžiu formuluokite klausimus atsargiau ir rečiau, nes jis nurodo apie teisingo atsakymo galimybę, gali būti per sudėtingas atsakyti, gali versti tyrimo dalyvį pasijusti „pasiaiškinimo“ padėtyje).

Sudaryta vadovėlio autorių.

Klaidų ir gerosios praktikos pavyzdžiai

Nors visame poskyryje apie interviu klausimyną gausu pavyzdžių, apibendrinami pateikiame klausimų, kurie nėra tinkami kokybinio interviu metu, ir siūlome, kaip būtų galima juos koreguoti. Išrinkome dažniau per realius interviu pasitaikančias situacijas.

2.1 situacija. Atsakymo į atvirą klausimą „uždarymas“

Kaip jau minėjome, neretai atviri klausimai virsta uždariais, nes klausimo formuluotėje iš karto pateikiamas tam tikras atsakymas arba atsakymas gali būti suponuojamas.

– *Netinkamai suformuluotas klausimas:*

„Šią programą jūs pasirinkote dėl jos kainos, kokybės ar dėl to, kad ji Vilniuje?“

Taigi, pateiktas sąrašas, iš kokių aspektų tyrimo dalyviui rinktis, atsakant į šį klausimą. Tikėtina, kad kitų aspektų jis ir nesiūlys, nors tokių galėtų būti.

– *Tinkamai suformuluotas klausimas:*

„**Kas** lėmė, kad pasirinkote būtent šią programą?“

– *Netinkamai suformuluotas klausimas:*

„Ar jums patinka opera?“

Tikrai dažnai pirminė reakcija į „Ar...?“ klausimus yra „Taip“ arba „Ne“, kas nėra paranku kokybiniame tyrime.

– *Tinkamai suformuluotas klausimas:*

„**Ką** jūs galvojate apie operos žanrą?“

Sudaryta vadovėlio autorių.

2.2 situacija. Tendencingi klausimai

Viena iš atviro klausimo „uždarymo“ variacijų yra tendencingi klausimai (angl. *leading questions*). Tai klausimai, kurie apibrėžia atsakymo ribas, nurodo kryptį, kokio atsakymo tikimasi.

– *Netinkamai suformuluotas klausimas:*

„Ar jūs bijojote, kad vėl neišlaikysite egzamino, kai ėjote į perlaikymą?“

Taigi, mes nukreipiame tyrimo dalyvį iš karto kalbėti baimės terminais, nors jis pats galbūt atsakymą formuluotų visai kita kryptimi.

- Tinkamai suformuluotas klausimas:
 „**Kaip** jūs jautėtės, kai ėjote į egzaminą perlaikymą?“

- *Netinkamai suformuluotas klausimas:*
 „Ar gerai jus gydė?“

Atsakymo ribos: „Gerai ir (ar) blogai“. Galbūt tyrimo dalyvis vertintų visai kitais aspektais, bet mes apribojame jo atsakymą šios skalės ribose.

- Tinkamai suformuluotas klausimas:
 „**Kaip** jūs vertinate jums paskirtą gydymą?“

Sudaryta vadovėlio autorių.

2.3 situacija. Sudėtingas, daugialypis, nerišlus klausimas

Klausimai turi būti logiški, aiškūs, konkretūs. Neretai skaitant išrašus galima nustebti, kaip apskritai tyrimo dalyvis sugebėjo suprasti ir atsakyti į klausimą, kuris tarytum suraizgytas į minties kamuolį. Reikėtų praktiškai mokytis aiškiai formuluoti klausimo mintį, jeigu nesiseka to daryti natūraliai.

- *Netinkamai suformuluotas klausimas:*
 „Tyrėjas: O sakykit, jeigu, pavyzdžiui, nu... kaip sakot, daugybė atvejų, kai kai kai tiesiog negali būt iš anksto susiformavęs, ar ne, čia patikimas nepatikimas žmogus, ir gal net nėra išvis jokių galimybių iki galo sužinot, ar ne, – patikimas nepatikimas, nes nėra tam laiko, nėra tam informacijos, dar kažko. Kokia jūsų paprastai vat nu strategija, kai jūs neturit jokios nuomonės tuo klausimu, ar ne, kaip veikiat, kaip bendraujat su žmonėm?“

Sudaryta vadovėlio autorių. Klausimo pavyzdys – iš studentų bandomojo interviu.

2.4 situacija. Pertrauktas tyrimo dalyvio atsakymas

Svarbu tyrėjui būti kantriam ir gebėti sulaukti tyrimo dalyvio atsakymo ar jo pabaigos. Skaitant išrašus, dažnai matyti, kad tyrėjas ne vietoje pertraukia tyrimo dalyvio atsakymą pateikdamas kitą ar tikslinamąjį klausimą, o interviu metu galima save pagauti ne laiku pradėjus tikslinti savo užduotą klausimą. Jeigu uždavėte klausimą, turite duoti tyrimo dalyviui šiek tiek laiko atsakymui suformuluoti. Pauzė nebūtinai reiškia, kad jūsų klausimas nebuvo suprastas. Bet koks pertraukimas ne vietoje lemia informacijos praradimą.

„Tyrėjas: Kiek tai svarbu jūsų gyvenime?

Tyrimo dalyvis: M... na, mano gyvenime... [galvodamas, kaip geriau atsakyti]

Tyrėjas: Na, ar tai svarbu jūsų gyvenime? Ar be to jums būtų sunkiau? Lengviau?“

Šiame pavyzdyje nekantrus tyrėjas nelaukia, kol tyrimo dalyvis suformuluos savo mintį, ima raginti, pradeda keisti klausimą nelabai vykusia, uždara forma.

Reikėtų tiesiog palaukti. Jei tyrimo dalyvis norės, kad patikslintumėte klausimą, po ilgesnės pauzės pats paprašys, kad tai padarytumėte.

Sudaryta vadovėlio autorių. Klausimo pavyzdys – iš studentų bandomojo interviu.

2.5 situacija. Pasikartojantis klausimas

Jeigu tyrėjas klausosi nedėmesingai, gali neišgirsti tyrimo dalyvio atsakymo ir vėl klausiti to paties, ką tyrimo dalyvis jau atsakė. Jei tokia situacija pasitaiko kartą ar kelis, nieko tokio. Tačiau jeigu tai kartojasi nuolat, tyrimo dalyvis gali suglumi, nuspręsti, kad jums nesvarbu, ką jis kalba, o tai stabdytų tolesnę pokalbio eigą.

„*Tyrimo dalyvis:* Na, ši programa man patiko, sakyčiau, puikiai atitiko mano poreikius. Nors... kartais norėjosi kiek daugiau praktinių užduočių... gal... gal kokių situacijų sprendimo...“

Tyrėjas: O tai apskritai programa patiko?“

Jau atsakymo pradžioje tyrimo dalyvis pasako, kad programa jam patiko. Tyrėjui nereikėtų iš karto klausiti to paties, kas jau pasakyta.

Vienintelis patarimas – klausykite ir girdėkite, ką sako tyrimo dalyviai.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Apibendrinant skyrių apie individualius giluminius interviu galima pasakyti, kad tyrimo dalyviui interviu pokalbis turėtų būti kiek įmanoma panašesnis į įprastą, kasdienį pokalbį, vedamą susidomėjusio pašnekovo. Tačiau tyrėjui šis pokalbis yra toli gražu nepaprastas – kaip parodėme, laukia kruopštus pasiruošimas, būtina įgyti specifinių gebėjimų, mokėti tinkamai reaguoti į netikėtas situacijas.

Kokybinio interviu eiga yra dinamiška, lanksti, kintanti. Todėl svarbiausia ne tiek susidaryti apibrėžtą, baigtinį klausimų sąrašą ir struktūrą, kiek pasiruošti sistemą ir priemonę, kuri leis greitai reaguoti į interviu situaciją, prisitaikyti prie pokyčių, tačiau tuo pat metu išlaikyti interviu pokalbį tyrimo tikslui ir (ar) esminiams tyrimo klausimams reikalingame kontekste.

Antrojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra

Apie interviu tyrimo visas dimensijas, nuo filosofinių prielaidų iki praktinių patarimų ir pavyzdžių:

Gubrium J. F., Holstein J. A., Marvasti A. B., Karyn D. (eds). 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. 2nd ed. London: Sage Publications.

King N., Horrocks Ch. 2010. *Interviews in Qualitative Research*. London: Sage Publications.

Apie tyrimo procesą taikant giluminių interviu metodą, grindžiamą fenomenologine perspektyva:

Seidman I. 2013. *Interviewing as Qualitative Research – A Guide for Researchers in Education*. 4th ed. New York and London: Teachers College Press.

Naudingos nuorodos ir elektroniniai šaltiniai

Elektroninis mokymosi apie kokybinio interviu metodus išteklius. Gausu interviu pavyzdžių, išrašų, kitos aktualios informacijos:

UK Data Service. Teaching resource: Interview methods, <<http://ukdataservice.ac.uk/teaching-resources/interview.aspx>>.

Užduotys

Kokybinio interviu planavimas, atlikimas ir refleksija:

1. Sugalvokite temą, kuriai tiktų individualaus giluminio interviu metodas. Tema turėtų būti nesudėtinga, tokia, kokios pagrindu galėtumėte atlikti bandomąjį interviu su savo draugu ir (ar) pažįstamu ir (ar) šeimos nariu. Pagalvokite, kokie galėtų būti pagrindiniai tyrimo klausimai?
2. Remdamiesi tyrimo klausimais, sudarykite trumpą interviu klausimyną-gaires.
3. Išbandykite interviu (paprasykite draugo ir (ar) pažįstamo ir (ar) šeimos nario būti jūsų tyrimo dalyviu).
4. Po interviu paprašykite tyrimo dalyvio papasakoti, kaip jis jautėsi interviu metu? Kaip jis vertina jūsų, kaip interviu vedusio asmens, gebėjimus? Galbūt turi jums kokių nors pastabų ar patarimų? O gal priekaištų?
5. Į(si)vertinkite savo, kaip interviu vedėjo, darbą. Kaip manote, jums pavyko atlikti gerą giluminį interviu ar ne? Kodėl?
6. Padarykite visą interviu pokalbio išrašą. Išanalizuokite jį klausimų formulavimo požiūriu. Kuriuos klausimus pavyko užduoti laikantis kokybinio interviu prielaidų ir principų? Ar padarėte klaidų ir kokių? Kokius skatinamuosius klausimus panaudojote ir (ar) išvis panaudojote?
7. Surašykite savo, kaip interviu vedėjo, stipriąsias ir silpnąsias savybes.

Antrojo skyriaus priedai

1 priedas. Interviu gairių pavyzdys

Interviu gairės, skirtos gydytojams rezidentams apie jų pasiruošimą darbui, klinikinį darbą ir padėtį sveikatos priežiūros įstaigose:

1. Kaip apibūdintumėte gydytojų rezidentų darbo sąlygas? Kuo jos skiriasi nuo gydytojų?
2. Kokią įtaką darbo sąlygoms turi finansavimas?
3. Kaip Jūs vertinate rezidentų darbo kokybę? Ką reikėtų keisti, gerinti?
4. Koks yra darbo organizavimo bei užduočių padalijimas tarp gydytojų, gydytojų rezidentų, slaugytojų ir kito personalo? Ką būtų naudinga keisti?
5. Kuo skiriasi gydytojų ir gydytojų rezidentų atsakomybė ir atskaitomybė?
6. Kaip vertinate rezidentų teorinį ir praktinį pasirengimą, kurį jie gauna Lietuvos aukštosiose mokyklose?
7. Kaip galėtumėte palyginti sveikatos specialistų rengimą Lietuvoje ir užsienyje? Kokius skirtumus galėtumėte išskirti?
8. Ką rezidentūroje būtų naudinga keisti?
9. Kokia teigiama užsienio šalių patirtimi galima būtų pasinaudoti ir pritaikyti rezidentūroje Lietuvoje?
10. Kiek panaudojamos rezidentų žinios ir jų potencialas praktikoje?
11. Kokios rezidentų įsidarbinimo pastoviam darbui galimybės Jūsų institucijoje po rezidentūros baigimo?
12. Koks kolegų (ne rezidentų) požiūris į gydytojus rezidentus?

Šaltinis: Adaptuota pagal tyrimo, kuriame vadovėlio autorė atliko interviu su ekspertais, klausimyną-gaires.

2 priedas. Naudingų patarimų planuojant ir imant individualius interviu sąrašas

- Nusiteikite, kad interviu tyrimo lauke patirsite įvairių iššūkių ir netikėtumų. Stenkitės būti lankstūs ir greitai reaguoti.
- Pasiruoškite tyrimo dalyvių paieškai ir pirminiam kontaktui su jais: pagalvokite apie tyrimo dalyvių prieinamumą palengvinsiančias strategijas, pasiruoškite argumentų, kodėl jie turėtų norėti ir (ar) sutikti dalyvauti jūsų tyrime, pasiruoškite glaustą ir aiškų tyrimo pristatymą. Turėkite bent dvigubai ilgesnį potencialių tyrimo dalyvių sąrašą nei reikalingų realių interviu skaičius. Su tyrimo dalyviais, kurie sutinka dalyvauti tyrime, tarkitės dėl interviu kiek galima konkrečiau ir detaliau.
- Prieš interviu tyrimo dalyviui paaiškinkite etikos principus, kurių laikysitės, kaip elgsitės su duomenimis ir kam juos naudosite. Pabrėžkite tyrimo dalyviui jo vaidmenį ir svarbą. Kitaip tariant, pradėjus interviu, tyrimo dalyvis turi jaustis užtikrintas, kad gali kalbėti atvirai – jūs garantuosite anonimiškumą ir konfidencialumą, o duomenys bus naudojami korektiškai.
- Interviu pradėkite neformaliai, draugiškai, neskubėkite pradėti klausinėti. Leiskite sau ir tyrimo dalyviui apsibrasti, pasijusti patogiai. Paties interviu metu stenkitės, kad pokalbis atrodytų įprastas ir natūralus. Klausimus turėtumėte gebėti užduoti tokiu būdu, lyg jie kiltų iš paties pokalbio, o ne iš jūsų turimo sąrašo. Taip pat pagalvokite apie interviu pabaigą – ji neturėtų ateiti staiga, pateikite apibendrinamųjų klausimų, padėkokite tyrimo dalyviui.
- Nuolat turėkite galvoje savo tyrimo tikslą ir esminius klausimus, į kuriuos ieškote atsakymo. Kiek galite geriau įsiminkite savo klausimynogairių turinį, tačiau visada jas turėkite po ranka. Įdėmiai sekite tyrimo dalyvio atsakymus ir stenkitės, kad pokalbis pernelyg nenukryptų į šalį. Interviu metu klausimynas turėtų veikti „nematomai“. Jūsų interviu neturėtų priminti egzamino ar policijos kvotos.
- Būkite dėmesingi. Ieškokite pusiausvyros tarp neutralumo ir pokalbio palaikymo. Būkite atviri tyrimo dalyvio perspektyvai. Nerodykite savo nepritarimo ar kitokių negatyvių reakcijų į tyrimo dalyvio pateikiamą informaciją. Priimkite viską, kai apie savo gyvenimą pasakos tyrimo dalyvis. Tačiau nebūkite indiferentiški – jei tyrimo dalyvis pasako ką nors juokingo, nusišypsokite kartu. Jei kalba rimtai, rodykite, kad jūs suprantate reikalo rimtumą. Kartkartėmis linktelėkite galva ir pavirtinkite, kad tyrimo dalyviui sekasi gerai. Pokalbio metu palaikykite akių kontaktą.

- Leiskite tyrimo dalyviui pačiam pateikti visą atsakymą. Nepertraukinėkite! Kantriai išlaukite atsakymo. Kalbėti turi tyrimo dalyvis, o ne jūs. Kitaip tariant, interviu sąveikos dalyvių vaidmenys skiriasi – iš tyrimo dalyvio tikimasi kalbėtojo, pasakotojo vaidmens, o jūs esate klausytojas ir skatintojas. Tyrėjo kalbėjimas reikalingas tiek, kiek jo reikia klausimams užduoti, skatinti plėtoti atsakymus ir palaikyti reikiamą pokalbio kryptį.
- Nepamirškite kvėpuoti – leiskite sau ir tyrimo dalyviui sustoti. Klausinėkite ramiai, jei iš karto nesulaukėte atsakymo į klausimą – neskubėkite perklausti ar raginti, leiskite susikaupti atsakymui. Jūsų užduotas tonas ir greitis gali teigiamai arba neigiamai paveikti tyrimo dalyvio nusiteikimą.
- Mokykitės formuluoti ir performuluoti klausimus, kad jie atitiktų kokybinio tyrimo prielaidas. Išmokite paskatinamųjų klausimų ir naudokite juos pagal poreikį pokalbio metu. Stenkitės, kad visi atsakymai būtų pakankamai išplėtoti ir išsamūs.
- Prisiderinkite prie tyrimo dalyvio kalbos, nekalbėkite formaliai, pernelyg rafinuotai. Taip pat skatinkite tyrimo dalyvius kalbėti taip, kaip jiems įprasta.
- Stebėkite ir fiksuokite tyrimo dalyvio neverbalinę kalbą; sekite ir kontroliuokite savo neverbalinę kalbą.
- Būkite pasiruošę pateikti į emociškai jautrias situacijas. Tyrimo dalyvių mes prašome papasakoti apie savo gyvenimą, kuris visada būna kuo nors ypatingas ir sudėtingas. Interviu metu tyrimo dalyviams tenka analizuoti, apgalvoti, įvertinti savo gyvenimo sprendimus, įvykius, pasirinkimus, o tai gali būti labai jautru.
- Galvokite apie savo (tyrėjo ir (ar) interviu vedėjo) saugumą ir privatumą.
- Jei interviu nepasisekė – išanalizuokite, kas vyko ne taip, ką galėjote daryti kitaip, ko reikėtų išmokti. Tyrimo dalyviai nėra atsakingi už interviu sėkmę – ją visų pirma užtikrina tinkamas tyrėjo pasiruošimas. Kiek galima daugiau praktikuokitės, jei norite perprasti interviu vedimo veiklą.

Sudaryta vadovėlio autorių.

3 priedas. Kontrolinis sąrašas: darbas su įrašymo technika

- Prieš kiekvieną interviu patikrinkite garso įrašymo įrenginio baterijas, ar jos neišsikrovusios. Su savimi būtinai turėkite atsarginių baterijų. Jei-igu interviu planuojate įrašyti diktofonu, integruotu į jūsų mobilųjį telefoną, visiškai pakraukite jo akumuliatorių. Tausokite akumuliatoriaus bateriją iki interviu pradžios – nenaudokite telefono kitiems reikalams, jeigu jie nėra būtini. Jeigu interviu atliksite tokioje vietoje, kur yra kištukinis lizdas, atsargai su savimi turėkite telefono kroviklį.
- Išbandykite, kaip veikia diktofone įtaisytas mikrofonas – padarykite bandomąjį įrašą. Mikrofonas gali būti labai jautrus ir kokybiškai pagauti garsą, tačiau kartais gali būti reikalingas išorinis ir (ar) prijungiamas mikrofonas, kuris užtikrins geresnę įrašo kokybę. Taip pat išbandykite, kaip veikia papildomas diktofono garso išgryninimo funkcijos. Pavyzdžiui, naujesnėse diktofonų versijose yra garso filtravimo funkcija, kai pašaliniai garsai yra neutralizuojami.
- Visada patikrinkite atminties kortelę ir pasirūpinkite, kad joje būtų pakankamai laisvos vietos. Turėkite atsarginę atminties kortelę.
- Visada patikrinkite diktofono veikimą konkrečioje patalpoje. Kai kurios erdvės slopina garsą arba sukelia aidą. Tad geriau išbandykite iš anksto.
- Mikrofoną visada atsukite į tyrimo dalyvį. Būtent mikrofoną. Tai reiškia, kad prieš interviu turite apžiūrėti diktofoną ir (ar) mobilųjį telefoną ir nustatyti, kurioje pusėje yra mikrofonas. Diktofoną dėkite arčiau tyrimo dalyvio. Jeigu jūsų žodžiai bus girdėti silpniau, tai bus mažesnis nuostolis, palyginti su tuo, jei nesigirdės ir (ar) prastai bus girdimas tyrimo dalyvis. Klausimynas yra ta priemonė, kuri leis atkurti jūsų klausimus, tačiau jei nebus aišku, ką kalba tyrimo dalyvis, duomenys bus prarasti.
- Dėdami diktofoną ant stalo ar kito kieto paviršiaus, ką nors (pvz., užrašų knygelę, diktofono dėklą) po juo pakiškite. Kartais nuo kieto paviršiaus sklinda aidas, šis papildomas garsinis fonas kenks įrašo kokybei.
- Stenkitės kalbėti aiškiai ir ne per greitai (žinoma, ne dirbtinai lėtai). Taip ne tik būsite geriau suprastas tyrimo dalyvio, bet ir jis galbūt perims aiškesnį kalbėjimo toną.
- Stenkitės nekelti nereikalingų pašalinių garsų (pvz., vartant gaires, dėdant rašiklį, ramstantis kūnu į stalą, ant kurio padėtas diktofonas; jeigu reikia pamaišyti arbatą ar kavą – maišykite šaukšteliu kuo tyliau). Jeigu daug pašalinių garsų kelia interviu dalyvis, galime paprašyti jo pakartoti atsakymą arba mandagiai paprašyti to nedaryti.

- Jeigu pokalbio metu įvyksta koks nors trukdis, pavyzdžiui, skamba tyrimo dalyvio telefonas ir jis atsiliepia, prieina trečias asmuo, sustabdykite įrašą (tik prisiminkite, kad paskui jį reikia įjungti ir patikrinkite, ar tikrai įjungėte – pažiūrėkite, ar vyksta įrašymas).
- Stenkitės visus interviu baigti panašiu būdu, pavyzdžiui, „ačiū už pokalbį“. Perklaudydami pokalbį būsite tikri, kad jis įsirašė iki pat galo, nes pabaigoje yra jūsų standartinis ženklas.
- Iš karto po interviu visada patikrinkite įrašą ir išsaugokite jį keliose vietose: kompiuteryje, skirtingose atmintinėse, debesijoje. Jeigu nutiks taip, kad dalis interviu liks neįrašyta, pvz., dėl neišjungtos pauzės, kuo skubiau į užrašus surašykite viską, ką prisimenate.
- Tinkamai prižiūrėkite ir laikykite diktofoną, baterijas ar atminties kortelę, kad išsaugotumėte jų kokybę.

Sudaryta vadovėlio autorių.

3 skyrius

Tikslinė grupės diskusija (angl. *focus group*)

3 skyriaus turinys

3.1. Tikslinės grupės diskusijos esmė ir taikymas	143
3.2. Tikslinės grupės diskusijos planavimas ir organizavimas	157
3.3. Tikslinės grupės diskusijos vedėjo vaidmuo ir funkcijos.....	166
3.4. Tikslinės grupės diskusijos dalyvių atranka ir paieška	176
3.5. Tikslinės grupės diskusijos klausimynas ir eiga.....	186
Trečiojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	194
Trečiojo skyriaus priedai.....	195

Kaip pabrėžia Barbour (2007), metodologinėje literatūroje galima rasti keletą terminų, kurie iš pirmo žvilgsnio apibūdina tą patį metodą: „grupės ir (ar) grupinis interviu“ (angl. *group interview*), „focus grupės interviu“ (angl. *focus group interview*), „focus grupės diskusija“ (angl. *focus group discussion*). Vis dėlto „grupės interviu“ yra tik skėtinė sąvoka, aprėpianti gana nemažą skirtingos paskirties interviu su grupe žmonių įvairovę. Pavyzdžiui, gali būti paprastas grupės interviu, kai klausimai užduodami paeiliui kiekvienam grupėje esančiam tyrimo dalyviui ir iš kiekvieno tikimasi atsakymo; gali būti grupės diskusija, kurios tikslas – konsensuso tarp grupės dalyvių pasiekimas arba gali būti diskusija, kuri, priešingai, siekia surinkti grupės dalyvių nuomonių įvairovę. 4 skyriuje minimi kai kurie kiti grupės interviu variantai, o šiame skyriuje kalbėsime apie vieną dažniausiai literatūroje minimų ir praktikoje taikomų kokybinių grupės interviu metodų, būtent tikslinę grupės diskusiją (angl. *focus group* arba *focus group discussion*).

Tikslinės grupės diskusijos siekis – ne klausimų ir atsakymų serija, ne sutarimo tarp diskusijos dalyvių paieška, o sąveika tarp tyrimo dalyvių ir diskusija, kurios rezultatas – patirties, nuomonių, sampratų, idėjų įvairovė.

Šiame skyriuje aptariame:

- tikslinės grupės diskusijos metodo esmę ir taikymo galimybes;
- planavimą ir organizavimą;
- vedėjo vaidmenį ir funkcijas;
- tyrimo dalyvių atrankos ir paieškos savitumus;
- klausimyno sudarymo ir diskusijos eigos principus.

3.1.

Tikslinės grupės diskusijos esmė ir taikymas

Tikslinė grupės diskusija yra kokybinis duomenų rinkimo metodas. Tai organizuotas nedidelės tikslingai atrinktų tyrimo dalyvių grupės pokalbis-diskusija, sutelktas į konkrečią (kiek platesnę ar siauresnę) temą. Tai kokybinio interviu forma, nes diskusija vyksta pagal

iš anksto sudarytą iš dalies struktūruotą atvirų klausimų klausimyną-gaires (kartais vadinamas tikslinės grupės diskusijos scenarijumi).

Tai nėra paprastas grupės interviu, kuris vyksta kaip tyrėjo klausimų – tyrimo dalyvių atsakymų serija. Tikslinei grupės diskusijai vadovauja vedėjas, jos tikslas – diskusija tarp pačių tyrimo dalyvių. Tyrimo dalyviai girdi vieni kitų atsakymus, todėl jie papildomai ką nors pasako, pakomentuoja, reaguoja vieni į kitų perspektyvas, o ne tik atsako į vedėjo pateiktus klausimus (*Patton, 2002*).

*Tikslinės grupės diskusijos tikslas – diskusija tarp tyrimo dalyvių,
kylanti iš tarpusavio sąveikos.*

Palyginti su individualiais interviu, būtent aktyvi tyrimo dalyvių sąveika sudaro pridėtinę tikslinės grupės diskusijos metodo vertę (*Gaižauskaitė, 2012*). Tikslinės grupės diskusijos metu siekiama atskleisti tyrimo dalyvių santykį (t. y. nuomonės, nuostatas, požiūrius, patirtį, vertinimus, įsitikinimus, emocijas ir pan.) su nagrinėjama tema, apčiuopti perspektyvų įvairovę, generuoti naujas idėjas.

Tikslinės grupės diskusijos rezultatas – ne tik verbalinė informacija, kartu užfiksuojamos ir tyrimo dalyvių reakcijos, sutarimai ar prieštaringos nuomonės, bendra patirtis ar išskirtiniai atvejai ir visa neverbalinė informacija, kurią galima surinkti šio specifinės formos pokalbio metu (*Gaižauskaitė, 2012*).

Hennink ir kt. (2011, p. 136) pateikia tikslinės grupės diskusijos apibrėžimą: tai interaktyvi diskusija tarp šešių ar aštuonių iš anksto parinktų dalyvių, kurią veda specialiai apmokytas vedėjas ir kuri tikslingai sutelkta į specifinę temą. Būtent trys pavadinimo žodžiai – tikslinė (angl. *focus*) grupės (angl. *group*) diskusija (angl. *discussion*) – anot Hennink ir kt. (2011), atskleidžia šio metodo esmę:

- tikslinė, nes kalbama koku nors specifiniu klausimu, tema; be to, tyrimo dalyviai atrenkami tikslingai, atsižvelgiant į jų sąsajas su diskusijos tema;
- grupės, nes dalyvauja žmonių grupė;
- diskusija, nes vyksta tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika, o ne statiška klausimų ir atsakymų sesija.

3.1 paaiškinimas. Termino „tikslinė grupės diskusija“ pasirinkimo motyvai

Angliškas metodo pavadinimas jau senokai nusistovėjęs, t. y. *focus group* arba *focus group discussion*. Įvardijant šį metodą lietuviškai, šiuo metu vartojama dvi tendencijos: taikomas pasirinktas vertimo į lietuvių kalbą variantas, pavyzdžiui, „grupinė diskusija“ (pvz., Bitinas ir kt., 2008), „diskusinė grupė“ (pvz., Survutaitė, 2012) arba raktinis žodis neverčiamas į lietuvių kalbą, t. y. vartojami junginiai „*focus* grupė“ ir „fokus grupė“ (šis variantas paplitęs ir tapęs įprastu tiek tarp atskirų sociologų, tiek visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovėse). Dar galima aptikti tokių terminų kaip „fokusuota grupė“, „fokusuota diskusijų grupė“ ir pan.

Prieš rašydami vadovėlį nusprendėme pasitarti su Lietuvos sociologų bendruomene ir su Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) specialistais. Deja, bendro ir visus tenkinančio varianto neradome. Pavyzdžiui, VLKK teigimu, socialinių tyrimų kontekste terminas „fokusuotas“ netaikytinas, nes „fokusavimas yra savita fizinių mokslų sąvoka“. VLKK siūlė kompromisinį sprendimą: „palikti skliausteliuose (angl. *focus*), bet teikti ir kokį nors lietuvišką variantą, pavyzdžiui, gal galėtų būti sutelktinė (angl. *focus*) grupė, sutelktinė (angl. *focus*) diskusija, sutelktinės (angl. *focus*) diskusijos metodas“. Šis siūlymas nebuvo priimtinas nei mums, nei kitiems sociologams. Visų pirma nuolat rašyti skliausteliuose „angl. *focus*“ – nepatogu; antra, vargu ar prigytų žodis „sutelktinė“.

VLKK taip pat siūlė remtis IATE baze, kurioje teikiamas *focus group* atitikmuo – „tikslinė grupė“. Tačiau šis terminas – per platus, jis neatitinka metodo esmės.

Galiausiai kreipėmės į kolegas sociologus ir paprašėme pareikšti savo nuomonę šiuo klausimu. Dėkojame artimiausiems kolegoms (MRU sociologams), Jolantai Aleknevičienei ir kitiems sociologams už jų dalyvavimą šioje diskusijoje, nors per ją vis dėlto nebuvo prieita prie bendros nuomonės.

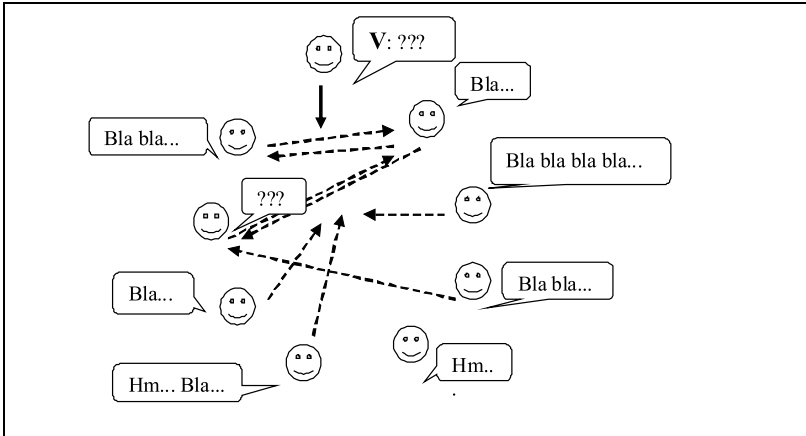
Taigi, apibendrinę kolegų samprotavimus, VLKK siūlymus, savo asmeninę patirtį ir nuomonę, nusprendėme siūlyti ir vadovėlyje vartoti „tikslinės grupės diskusijos“ terminą, kuris nekliūva kalbos prasme ir, tikėtina, prigis sociologų kasdienėje vartosenoje, be to, geriausiai atspindi metodo esmę bei prasmę.

Nors istoriškai „fokusuoto interviu“ metodo „atradimas“ priklauso sociologijos klasikui Robertui K. Mertonui, ilgą laiką „focus grupės“ metodas buvo siejamas išskirtinai su rinkos tyrimais, nes šioje srityje buvo greičiausiai priimtas ir taikomas praktiškai (*Cohen, Garret, 1999; Patton, 2002; Gaiser, 2008; Krueger, Casey, 2009; Liamputtong, 2011*). Tačiau per keletą pastarųjų dešimtmečių tikslinių grupės diskusijų taikymas socialiniams mokslams išsiplėtė, pavyzdžiui, atliekant socialinio darbo, sveikatos srities ir, be abejo, sociologinius tyrimus.

Sąveika ir diskusija

Tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika diskusijos metu generuoja papildomą informaciją, kurios negautume naudodami kitus duomenų rinkimo būdus (pvz., individualius interviu ar kiekybines apklausas). Taigi sąveikos intensyvumas lemia tikslinės grupės diskusijos veiksmingumą. Tyrimo dalyviai gali tiesiogiai reaguoti į vieni kitų kalbėjimą, priminti tam tikrus dalykus, atskleisti naujų aspektų. Vieno grupės nario atsakymas turi skatinti kitus grupės narius mąstyti. Paprastai diskusija vedama taip, kad tarp pačių dalyvių kiltų klausimų ir būtų generuojami atsakymai į juos. Vedėjas skatina dalyvius laisvai reikšti savo nuomones, kad ir kokios skirtingos jos būtų. Turi būti kuriama palanki atmosfera, kad tyrimo dalyviai jaustųsi patogiai ir galėtų laisvai išdėstyti savo perspektyvas. Tikslinės grupės diskusijos efektyviai atskleidžia užslėptą, netikėtą, naują informaciją, susijusią su tyrimo tema ir klausimais (*Ansary ir kt., 2004; Engel, Schutt, 2010; Rubin, Babbie, 2010*).

Dėl tyrimo dalyvių sąveikos elemento tikslinės grupės diskusijos parankios tada, kai skirtingas idėjas norima susieti į visumą, suprasti skirtingų žmonių grupių ar kategorijų perspektyvų skirtumus, suvokti už nuomonių, motyvų ar elgesio slypinčius veiksnius (*Krueger, Casey, 2000*).

Adaptuota pagal Hennink ir kt. (2011, p. 160)

3.1 paveikslas. Dalyvių sąveika diskusijos metu

Kasdienės sąveikos atspindys

Per tikslinę grupės diskusiją vykstanti sąveika gana panaši į įprastą kontekstą, kuriame formuojasi nuomonės, jos išreiškiamos ir jomis keičiamasi kasdiniame gyvenime (Gaiser, 2008; Flick, 2014). Tuo šis metodas skiriasi nuo individualaus interviu, per kurį vyksta vienpusiškesnis patirties perdavimas tyrėjui. Hennink ir kt. (2011) apibūdina tikslinės grupės diskusijos esmę: tai, kad dalyvauja grupė žmonių, reiškia, jog yra galimybė atskleisti požiūrių įvairovę, taip pat galima suprasti, kaip tiriamasis klausimas yra aptariamas grupėje, t. y. kaip jis svarstomas ne kiekvieno atskirai, o sąveikaujant su kitais (tai, kaip jau minėjome, atspindi natūralų klausimų socialinėje realybėje aptarimą). Taigi tikėtina, kad tikslinės grupės diskusijos sąveika išprovokuos tyrimo dalyvius aptarti įvairias detales, pateikti kitiems argumentų ir pavyzdžių, atskleisti bendrai priimtas normas ar prieštaravimus, unikalius atvejus ir pan. Tai didžiausi tikslinės grupės diskusijos pranašumai, nes tokia sąveika negalima taikant kitus duomenų rinkimo metodus. Patys dalyviai gali užduoti naujų, netikėtų klausimų, identifikuoti aptartinus aspektus, galbūt – naujus ir nenumatytus.

Grupė, ne individas

Dar reikia pažymėti, kad tikslinė grupės diskusija nėra tinkama individualiems duomenims rinkti, t. y. duomenims apie individą – ji naudojama būtent tada, kai norima apimti požiūrių įvairovę, sąveikas, reakcijas, tad ji nevisiškai atspindi individualias perspektyvas taip, kaip tai parodo individualus interviu.

Kita vertus, per tikslinę grupės diskusiją pavieniai tyrimo dalyviai gali jaustis laisviau reikšdami tam tikrą reakciją į tyrimo temą, galbūt taip elgtis jie varžytųsi arba viską pateiktų ne taip aiškiai kalbėdamiesi akis į akį su tyrėju (žr. 3.1 atvejį).

Neverbalinė informacija

Tikslinės grupės diskusijos metu fiksuojama tiek verbalinė, tiek neverbalinė informacija, kuri praturtina surenkamus duomenis. Be individualių neverbalinės kalbos apraiškų, galima stebėti ir grupės sąveikos elementus: kaip plėtojasi diskusija tarp dalyvių, kaip kyla naujų klausimų ar atsiranda kitų temų, kaip sprendžiami ar išreiškiami nesutarimai aptariamais klausimais ir pan. Kartais neverbalinė informacija ne tik reikšmingai papildo verbalinę, bet gali būti ir gerokai iškalbingesnė (žr. 3.1 atvejį).

3.1 atvejis. Neverbalinės informacijos prasmė

Vykdamas tyrimo projektą *Jaunimui palankios sveikatos paslaugos*¹⁸ (*Gaižauskaitė*, 2012) buvo organizuojamos tikslinės grupės diskusijos su jaunais žmonėmis (moksleiviais). Buvo diskutuojama apie jų patirtį sveikatos priežiūros srityje. Tikslinės grupės diskusijos buvo rengiamos skirtingose Lietuvos vietovėse.

Tačiau vienas klausimas, susijęs su tam tikrų sveikatos paslaugų teikimu, visose grupėse sukeldavo labai panašią reakciją – ironiškų komentarų pliūpsnį, juoką ir bendrą sujudimą. Ši vienoda ir labai išraiškinga reakcija suteikė gerokai vertingesnės informacijos nei patys žodiniai atsakymai.

Be to, tokio pobūdžio informacijos nebūtume gavę, jeigu kiekvienas tyrimo dalyvis būtų buvęs klausinėjamas individualiai. Pavieniui pasikviestas moksleivis greičiausiai nedrįstų parodyti tokios aiškios reakcijos kalbėdamasis tik su tyrėju.

¹⁸ Projektas vykdytas 2004 m. UNDP Lietuvos biurui, UNFPA, UNICEF (WHO parama). Viena iš vadovėlio autorių buvo šio tyrimo lauko darbų grupės narė.

Taikymas

Nereikėtų pamiršti, kad taikant tikslinės grupės diskusijos metodą duomenims rinkti, turėtų galioti visi įprasti kokybinio tyrimo proceso žingsniai. Todėl pirmiausia reikėtų aiškiai apibrėžti, koks yra tyrimo tikslas ir kam ir (ar) koku būdu ketinama panaudoti gautus duomenis. Be abejo, tai turėtų įvykti prieš tai, kai pasirenkamas tikslinės grupės diskusijos metodas, t. y. pirmiausia apibrėžiama, kokią problemą keitinama šiuo tyrimu išspręsti, koks tyrimo tikslas bei svarbiausi klausimai, ir tik tada priimamas sprendimas, ar tikslinė grupės diskusija yra parankiausias (tinkamiausias) metodas šiam tikslui pasiekti.

3.2 paaiškinimas. Tikslinės grupės diskusijos pranašumai (pagal Stewart ir kt., 2007)

- Duomenys iš žmonių grupės surenkami greičiau ir mažesnėmis sąnaudomis, nei imant interviu iš kiekvieno individualiai.
- Atviri atsakymai – puiki galimybė surinkti gausius, įvairiapusių duomenis, paremtus pačių tyrimo dalyvių žodžiais.
- Tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika ir galimybė reaguoti vieniems į kitus.
- Lankstus metodas, kuris gali būti naudojamas įvairiems kontekstams.
- Tinkamas kalbėtis su vaikais ar nelabai raštingais žmonėmis.
- Gauti rezultatai paprastai lengvai suprantami įvairiems skaitytojams, nes pateikiama suprantama tyrimo dalyvių kalba, o ne sudėtinga statistinė analizė.

Remdamiesi anksčiau aptartomis svarbiausiomis tikslinės grupės diskusijos ypatybėmis, galime pateikti argumentų, aplinkybių ir kontekstų, kada paranku taikyti šį metodą (remiantis vadovėlio autorių patirtimi; *Krueger, Casey, 2000; Stewart ir kt., 2007; Hennink ir kt., 2011; kt. autoriais*).

Tikslinės grupės diskusijos tinkamos derinti su kitais duomenų rinkimo metodais. Nors atliekant tyrimą tikslinės grupės diskusijos gali būti rengiamos kaip pagrindinis (vienintelis) duomenų rinkimo metodas, jos taip pat prasmingai veikia kaip papildomas ar pagalbinis duomenų rinkimo būdas tyrimams, kuriems taikomi kiti duomenų rinkimo metodai arba jie dominuoja. Pavyzdžiui, tikslinė grupės diskusija gali

būti suorganizuota prieš kiekybinį tyrimą. Šios diskusijos metu galima surinkti reikalingos papildomos medžiagos kiekybinio tyrimo klausimynui parengti. Tikslinės grupės diskusijos metu surinkti duomenys leidžia efektyviau sudaryti atsakymo variantų sąrašus, atskleidžia tyrimo dalyviams būdingą kalbą per sąsają su tyrimo tema (t. y., kaip žmonės kalba apie tiriamąjį reiškinį) ir pan. Tai ypač paranku, jeigu tema nėra gerai žinoma, tyrėjai neranda pakankamai informacijos, reikalingos norint tinkamai parengti klausimyną. Tikslinė grupės diskusija (ar kelios grupės diskusijos) taip pat gali būti vedamos atlikus kiekybinę apklausą, siekiant surinkti duomenų, kurie padėtų interpretuoti, kontekstualizuoti apklausos rezultatus.

Kai tyrimui aktuali nauja, netirta tema. Tikslinės grupės diskusijos puikiai tinka žvalgomajam tyrimui, kai tiriamas mažai žinomas reiškinys ar kokie nors neaiškūs aspektai. Tokiu būdu per gana trumpą laiką galima surinkti nemažai duomenų, gauti bendros pirminės informacijos apie tiriamąjį reiškinį.

Kai per trumpą laiką reikia surinkti daug informacijos. Nuolat pabrėžiama, kad tikslinių grupės diskusijų pranašumas – efektyvumas išteklių prasme (angl. *cost-effective*), pasitelkus tikslinę diskusiją per ribotą laiką galima surinkti gana nemažai išsamių duomenų. Kiekvienoje grupės diskusijoje dalyvauja šeši ar aštuoni, kartais – daugiau žmonių, todėl kiekviena tikslinės grupės diskusijos sesija paprastai duoda gerokai daugiau ir įvairesnių duomenų nei kiekvienas individualiai tiriamas atvejis.

Kai tyrėjus domina tyrimo dalyvių sąveika. Kadangi skiriamoji tikslinių grupės diskusijų ypatybė – galimybė stebėti grupės dinamiką, tyrimo dalyvių sąveiką, tai paranku tyrimams, kuriuos atliekant ši sąveika domina kaip vienas tyrimo tikslo aspektų arba kai manoma, kad grupės dalyvių tarpusavio ryšys leis apčiuopti papildomą svarbią informaciją šalia tekstinės.

Kai ieškoma įvairovės ir naujų idėjų. Tikslinės grupės diskusijos labai efektyvios, kai ieškoma ir (ar) norima gauti ir (ar) apimti nuomonių ir patirčių įvairovę, idėjų rinkinį, skirtingus vertinimus, susijusius su dominančia tema. Vienu metu diskutuojant grupei panašių, tačiau tuo pat metu ir skirtingų, tyrimo dalyvių išreiškiami skirtingi

poreikiai, vertinimai, nerimą keliantys veiksniai, emocijos ir t. t. Jeigu individualių interviu metu dominuoja kiekviena atskira perspektyva, tikslinės grupės diskusijos metu tyrimo dalyvių indėlis subalansuoja bendrą gaunamą atsakymą, t. y. išgirstamos skirtingos perspektyvos. Tikslinės grupės diskusijos leidžia rasti galimų naujų temų, atskleisti netikėtų aspektų.

Norint palyginti. Tyrėjas gali siekti ne tik pateikti nuomonių įvairovę, bet ir palyginti skirtingų žmonių grupių ar kategorijų nuomones bei patirtį. Pavyzdžiui, tuo pačiu klausimu rengiant atskiras tikslines grupės diskusijas su berniukais ir mergaitėmis, galima atrasti, kad jie gali visiškai skirtingai suprasti tuos pačius dalykus, kitaip apie juos kalbėti, nors akivaizdžiai to galime ir nematyti. Taip pat tikslinės grupės diskusijos tinka, jeigu norime perprasti tipinį elgesį ar sociokultūrinės normas, būdingas tikslinei populiacijai, ir išryškinti neįprastą elgesį, ypač išskirtinius atvejus.

Norint suprasti veiksnius. Tikslinių grupės diskusijų metu galima nustatyti, detaliau suprasti, kokie veiksniai, kontekstai, sąlygos veikia žmonių nuomones, elgesį ar motyvus. Pavyzdžiui, kokioms sąlygoms ir (ar) kokiam kontekstui esant studentas ryžtųsi nusirašyti egzamino metu?

Kontekstai ir taikymo sritys. Tikslinės grupės diskusijos gali būti rengiamos įvairių mokslo krypčių ir paskirties taikomiesiems tyrimams, visokioms temoms nagrinėti.

Tokios diskusijos leidžia surinkti daug įvairių perspektyvų. Todėl šis metodas yra informatyvus, leidžiantis surinkti duomenų, kurie praverčia priimant sprendimus, rengiant ir (ar) kuriant ar vertinant programas (plačiąja prasme – versle, švietime, kalbant apie politikos priemones ir t. t.) (*Krueger, Casey, 2000*), produktus, paslaugas, organizacines struktūras ir pan. Jos padeda generuojant, vertinant ar tikrinant naujas idėjas ir dalykus, tobulinant jau esamus. Kitaip tariant, tikslinės grupės diskusijos dažnai pasitelkiamos efektyvumo vertinimo tyrimams, programų ir (ar) produktų ir (ar) paslaugų ir (ar) priemonių ir pan. kūrimo, tarpinio vertinimo ar testavimo etapais, problemų diagnozei, stipriosioms savybėms ir (ar) pranašumams nustatyti. Galima būtų apibendrinti, kad tikslinės grupės diskusijos parankios

kontinuumui „prieš–per–po“. Tokios diskusijos organizuojamos prieš pradedant plėtoti kokią nors programą, produktą ar paslaugą – galima surinkti duomenų apie esamą padėtį, sampratas ar poreikius, susijusius su dominančia tema. Programos ir (ar) produkto plėtros metu tikslinės grupės diskusijos padeda atlikti tarpinį įvertinimą, nustatyti grįžtamąjį ryšį per tarpinį etapą, palyginti alternatyvius kuriamo produkto variantus ir pan. Baigus vykdyti programą – vėl tikslinė grupės diskusija, per kurią gaunamas grįžtamasis ryšys, įvertinimas, sukurto ir (ar) pasirinkto produkto varianto rinkoje įvertinimas, pritaikytos priemonės tinkamumas tikslinės grupės požiūriu. Tiesa, tikslinės grupės diskusijos retai kada yra vienintelis informacijos šaltinis priimant sprendimus, bet jos efektyvios kaip vienas iš šaltinių.

Sunku glaustai nusakyti, kaip tikslinės grupės diskusijos gali būti taikomos sociologiniams tyrimams – kaip pagalbinis duomenų rinkimo metodas jos tinkamos beveik bet kokios tematikos tyrimui. Kaip pagrindinis duomenų rinkimo metodas – tada, kai norima labiau įsigilinti į tam tikrų žmonių kategorijų nuomonių, sampratų, patirčių įvairovę, kai norima palyginti, surinkti vertinimus, žodžiu, viskam, kas buvo aukščiau išvardyta.

Tikslinės grupės diskusijos gali būti organizuojamos atliekant socialinio darbo tyrimus įvairiose tikslinėse (klientų) grupėse: bendruomenėse, tarp paslaugų gavėjų, pačių socialinių darbuotojų, savanorių ir pan. Paskirtis įvairi: diegiant ar vertinant programas, nustatant programos ar paslaugų poreikį, aiškinantis, ar tikslinės grupės dalyviai patenkinti paslaugomis, modeliuojant personalo mokymų programą, norint įvertinti savanorių veiklą tam tikroje tikslinėje grupėje ir t. t. (*Linhorst, 2002; Rubbin, Babbie, 2010; Krysik, Finn, 2010*).

Politikai irgi gali rengti tikslines grupės diskusijas norėdami įvertinti viešąją nuomonę ir numatyti politikos priemones ir (ar) kryptis; rinkos tyrimams – apskritai neišsemiamos panaudojimo galimybės, pradedant nuo vartotojų preferencijų iki naujų produktų testavimo (*Gaiser, 2008*).

Organizacijoms tikslinės grupės diskusijos parankios įvairiais klausimais ir lygiais (*Krueger, Casey, 2000*):

- vartotojų ir (ar) klientų pasitenkinimo (produktu, paslauga, programa) tyrimai;

- organizacijos plėtos tyrimai (organizacijos narių, darbuotojų nuomonės);
- personalo tyrimai;
- planavimas, tikslų nustatymas;
- poreikių įvertinimas;
- kokybės įvertinimas ir palaikymas;
- politikos priemonių formavimas ir vertinimas.

Tikrai nenusakėme visų tikslinių grupės diskusijų panaudojimo galimybių ir sričių, pavyzdžiui, šis metodas tikrai taikomas atliekant sveikatos srities (sveikatos priežiūros, visuomenės sveikatos), psichologinius, su aplinkosauga susijusius ar teisės srities tyrimus – iš esmės visur, kur tikslinga pasikliauti šio metodo pranašumais renkant duomenis dominančiu klausimu.

3.1 pavyzdys. Tyrimų temos, kurioms tiktų rinkti duomenis tikslinės grupės diskusijos metodu

– Erasmus mainų studentų patirtis Lietuvoje. – Gyvenimas studentų bendrabutyje. – Jaunimui palankios sveikatos paslaugos. – Studijų programos efektyvumo vertinimas. – Viešbučio klientų patirtis ir nuomonės. – Žmonių, sergančių reta genetinė liga, priežiūros paslaugų poreikiai. – Naujos pieno pakuotės patrauklumas vartotojams.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Sunkumai, iššūkiai ir kritika

Keletas praktinių sunkumų, susijusių su tikslinių grupės diskusijų rengimu, vis dėlto egzistuoja. Vienas didžiausių grupės diskusijų pranašumų – tyrimo dalyvių sąveika. Tačiau būtent tai, kad diskusijoje dalyvauja grupė tyrimo dalyvių, yra ir pagrindinis iššūkių šaltinis.

Kartais iš tikrųjų gana sunku surinkti tyrimo dalyvius į tikslinę grupės diskusiją (nes juos reikia sukviesti tuo pat metu į tą pačią vietą). Be to, tikslinės grupės diskusijos sėkmė ir kokybė priklauso nuo to, kiek tinkamai bus parinkti tyrimo dalyviai (kiek jie atitiks tyrimo tikslus) ir kiek tyrimo dalyvių savybės bus palankios diskusijai (t. y., kiek aktyviai ir turiningai jie įsitrauks į diskusiją).

Norint surengti tikslines grupės diskusijas, reikalingos tam tikros sąlygos: speciali vieta (auditorija, posėdžių kambarys, nedidelė salė), į kurią būtų galima patogiai sutalpinti ir diskusijai patogiai (paprastai – ratu) susodinti tyrimo dalyvius. Tikslinių grupės diskusijų metu paprastai daromas ne tik garso, bet ir vaizdo įrašas, taigi reikia turėti tam skirtos technikos.

Valdyti grupės dinamiką ir tinkamai vesti tikslinę grupės diskusiją gali tapti išties nemenku iššūkiu. Nelengva kokybiškai vadovauti individualiems interviu. Dar sunkiau būti geru tikslinės grupės diskusijos vedėju. Diskusijos gali būti vangios arba, priešingai – labai dinamiškos ir neprognozuojamos. Vedėjas turi būti gana patyręs, kad galėtų tinkamai valdyti grupės dinamiką ir generuoti diskusiją. Būtinios psichologijos žinios, nes pasitaiko dominuojančių, iššaukiančių besielgiančių dalyvių, reikalingas pastabumas ir gebėjimas paskatinti tuos, kurie yra pasyvesni ir neparodžius papildomo dėmesio į diskusiją neįsitrauks. Taigi vedėjas turi būti pasirengęs priimti įvairių tyrimo dalyvių reakciją, elgesio modelius, galimus konfliktus, įtampą ar netikėtumus ir visa tai suvaldyti.

Grupės dinamika ne visada palanki iki galo atsiskleisti individualioms perspektyvoms. Grupėje gali būti patiriamas socialiai priimtų normų spaudimas, mažiau anonimiškumo ir konfidencialumo, lengviau pasiduodama grupės nuomonei. Nors visiškai šių dalykų išvengti nepavyks, nes grupės dinamika taip pat veikia ir kasdiniame socialiniame gyvenime, vis dėlto patyręs vedėjas gali pastebėti tam tikrus ženklus ir bent iš dalies sumažinti jų poveikį.

Laiko valdymas – dar vienas savitas dalykas, dėl kurio gali kilti keblumų. Tikslinei grupės diskusijai skirtas laikas turi ribas, tačiau tuo pat metu norima aptarti ne vieną klausimą, be to, stengiamasi, kad kiekvienas grupės dalyvis tuo klausimu ką nors pasakytų. Todėl tikslinės grupės diskusijos gali aprėpti mažiau klausimų, o kiekvienas klausimas aptiriamas išsamiai, tačiau išsamiai kaip grupės diskusijos turinys – kiekvienas pavienis tyrimo dalyvis tikrai atsako ne taip išsamiai, kaip su juo būtų kalbama individualaus interviu metu. Todėl būtina iš anksto tikslingai pamąstyti, į ką bus telkiamas dėmesys ir kokie yra svarbiausi momentai, siekiant efektyviai panaudoti grupės diskusijai skirtą laiką.

Kaip ir kiti kokybiniai duomenų rinkimo metodai, tikslinės grupės diskusijos sugeneruoja didelius tekstinių duomenų masyvus. Be to, kiekvienos tikslinės grupės diskusijos duomenys apima ne vieno asmens kalbėjimą, tad visi jie turi būti aiškiai apibendrinti išraše, t. y. iš išrašo turi būti aišku, ką ir kada kiekvienas dalyvis pasakė. Ne visada lengva tai išgryninti – jeigu vienu metu prabyla keletas dalyvių, sunkiau suprasti, apie ką jie kalba, ką kiekvienas iš jų nori konkrečiai pasakyti ir pan.

Grupės atsakymų analizė taip pat savita. Tenka gretinti, vieną su kita lyginti tyrimo dalyvių kalbas; jeigu tyrimui prireikia daugiau nei vienos tikslinės grupės diskusijos – tai ištis daug laiko, kruopštumo ir organizuotumo reikalaujantis darbas.

Literatūroje, diskutuojant su kitais tyrėjais, kartais bendraujant su potencialiais tyrimų užsakovais galima išgirsti kritikos ar pajusti skeptišką požiūrį į tikslines grupės diskusijas, pavyzdžiui, kad duomenys nebus reprezentatyvūs; jie bus paviršutiniški, nebus įsigilinama į detales, nes tam neužteks laiko; žmonės gali išsigalvoti atsakymus, gali norėti pasirodyti protingesni, galbūt nenorės dalytis savo tikraisiais jausmais ar patirtimi; šios diskusijos netinkamos jautriems klausimams nagrinėti.

Viena vertus, ši kritika iš dalies susijusi su požiūriu į kokybinius tyrimus apskritai ir supratimą (arba nepakankamą supratimą), kokie yra šių tyrimų tikslai ir vertė. Pavyzdžiui, minėtieji tyrimai dažniausiai ir nesiekia būti reprezentatyvūs, o jų metu sugeneruoti duomenys duoda tai, ko negausime reprezentatyvios apklausos metu.

Kita vertus, tokios rizikos (pvz., gauti išgalvotus, nenuoširdžius atsakymus) iš tiesų esama. Tačiau rizikuojama taikant visus metodus, paremtus klausimais ir atsakymais – ne mažesnė rizika, pavyzdžiui, gauti nenuoširdžius atsakymus kiekybinės apklausos tiesioginio interviu būdu. Šią riziką galima valdyti tinkamai planuojant tyrimą ir pasirenkant su metodo taikymu susijusius sprendimus. Todėl reikėtų: tinkamai pasirengti tikslinei grupės diskusijai, apsvaistyti jos eigos logiką, klausimų formuluotes, aplinką ir pan.; įvertinti, kiek tyrimo tema tinkama aptarinėti su žmonių grupe; kiek grupės diskusijos sudėtis tyrimo dalyvių savybių požiūriu padidintų ar sumažintų šią riziką;

reikėtų tinkamai naudoti tikslinės grupės diskusijos rezultatus – numatyti galimą riziką ir ją įvertinti darant išvadas bei naudojantis duomenimis priimant sprendimus; kartu taikyti ir kitas duomenų rinkimo strategijas, kurios sumažintų riziką pasukti „viena kryptimi“.

Neretai teigiama, kad tikslinės grupės diskusijos nėra tinkamos jautrioms temoms tirti, nes grupėje sunku atsiverti, papasakoti skaudžią, nemalonią, keistą patirtį, aptarti klausimus, kurie paprastai viešai nesvarstomi. Taip, paprastai nesirinktume tikslinės grupės diskusijos, jeigu tyrimo tema būtų susijusi kaip tik su tokiais klausimais. Tačiau kai kuriose srityse gali pasitaikyti išimčių. Pavyzdžiui, socialinio darbo, galbūt sveikatos tyrimų kontekste riba tarp jautrių ir nejautrių temų nėra labai aiški, nes tam tikras jautrumo laipsnis tiesiog yra integrali konteksto dalis (pvz., įprasti klausimai gali tapti labai jautrūs, jeigu kalbamasi su benamiais, kitomis pažeidžiamomis visuomenės grupėmis, nepagydomomis ligomis sergančiais ligoniais ir pan.). Todėl gali būti, kad esant tokiems kontekstams žmonės bus labiau linkę atsiverti jautriais klausimais, jeigu kalbėsis apsupti panašių į save, vieni kitus suprantančių, paremiančių tyrimo dalyvių (*Linhorst, 2000*).

Kaip jau minėjome, tinkamas laiko panaudojimas, diskusijos temos ribų nustatymas, apgalvotas ir argumentuotas į vieną tyrimą įtrauktų grupių skaičius ir pobūdis, tinkamai pasiruošęs patyręs vedėjas – visa tai gali užtikrinti tikslinės grupės diskusijos metodo efektyvumą ir pritaikomumą.

Tikslinės grupės diskusijos netiks, jeigu ieškote bendro sutarimo, tikėtės tyrimo dalyvių konsensuso nagrinėjamoju klausimu – tam tinka kiti grupės interviu variantai, nes ši diskusija skirta perspektyvų įvairovei generuoti. Tikslinės grupės diskusijos yra duomenų rinkimo metodas, ir jis turėtų būti naudojamas būtent tokiam tikslui – tai nėra šviečiamojo, informacinio ar kitaip tyrimo dalyvius paveikti turinčio pobūdžio diskusijos (nereikėtų auklėti, mokyti, „protinti“ tyrimo dalyvių, diskusijos metu teikti jiems su tyrimo tema susijusios informacijos). Tikslinės grupės diskusijos netinka, jei ketinama įtraukti ir tokių tyrimo dalyvių, kurių charakteristikos ar santykis su kitais tyrimo dalyviais nėra parankus diskusijai (pvz., dėl statuso, interesų skirtumo, iš anksto žinomų priešiško pozicijų ir pan.).

Kitaip tariant, tikslinės grupės diskusijos efektyviausiai veikia tada, kai šio metodo savybės ir pranašumai dera su tyrimo tikslais ir kontekstu.

3.2.

Tikslinės grupės diskusijos planavimas ir organizavimas

Remdamiesi bendraisiais kokybinio tyrimo proceso etapais ir žingsniais (žr. 1.3 poskyrį), galime numatyti šiuos tikslinės grupės diskusijos tyrimo žingsnius:

- tyrimo temos, problemos, tikslo, koncepcijos apibrėžimas;
- tyrimo klausimų formulavimas;
- atrankos sprendimai: tikslinės populiacijos (-ų) pasirinkimas, tikslinių grupių skaičiaus ir tyrimo dalyvių atrankos charakteristikų nustatymas, tyrimo dalyvių paieškos strategijos (-ų) pasirinkimas;
- tikslinės grupės diskusijos vedėjo parinkimas ir (ar) pasirengimas tapti tikslinės grupės diskusijos vedėju;
- tikslinės grupės diskusijos klausimyno-gairių (scenarijaus) sudarymas;
- tyrimo dalyvių paieška, pakvietimas ir surinkimas į diskusijos vietą;
- tikslinės grupės diskusijos ar kelių skirtingų diskusijų atlikimas;
- duomenų apdorojimas (išrašas);
- analizė ir interpretacija;
- tyrimo ataskaita;
- tikslinės grupės diskusijos metu gautų duomenų pritaikymas (pvz., sprendimų priėmimas; programos tobulinimas; naujų paslaugų teikimo siūlymai ir pan.)

Bendruosius klausimus jau aptarėme anksčiau (kokiems tikslams tinka šis metodas, kaip formuluojami kokybinių tyrimų klausimai ir pan.), darbo su duomenimis principai bus aptariami 6 skyriuje, todėl toliau šiame skyriuje daugiausia dėmesio skirsime rekomendacijoms,

kaip sėkmingai suplanuoti ir surengti tikslines grupės diskusijas. Organizuojant tikslinę grupės diskusiją reikia išspręsti bent šešis svarbiausius praktinius klausimus (*Gaižauskaitė, 2012*): vedėjo gebėjimai ir vaidmuo; tyrimo dalyvių paieška; vietos suradimas, laiko planavimas ir kiti organizaciniai klausimai; priemonių, reikalingų duomenims fiksuoti, parinkimas; klausimyno sudarymas ir tikslinės grupės diskusijos eigos planavimas.

Šiame poskyryje aptarsime būtent tai, kokios sąlygos reikalingos vedant tikslines grupės diskusijas ir kokius organizacinius klausimus reikia išspręsti, taip pat kokios techninės priemonės reikalingos ir kaip jas efektyviai panaudoti.

Tikslinei grupės diskusijai skirta vieta

Tikslinei grupės diskusijai pasirinkta vieta gana svarbi. Šios diskusijos metu siekiama, kad tyrimo dalyviai atvirai reikštų savo nuomonės, nebijotų atsiverti, išreikšti savo pozicijos. Taip elgtis jie bus linkę tik tada, kai aplinka bus patogi, priimtina, jauki, tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika pagrįsta pagarba, skirtingi požiūriai nebus kritikuojami. Taigi tyrėjas privalo tokią aplinką garantuoti, jeigu nori pasiekti tikslinės grupės diskusijos tikslus. Kas gali užtikrinti šiuos dalykus? Be abejo, vedėjo savybės, gebėjimai ir pasiruošimas, grupės dalyvių sudėtis ir tarpusavio ryšio suformavimas, tačiau ir pati vieta bei laikas, kur ir kada vyks tikslinė grupės diskusija, kaip sėkmingai bus suorganizuotas šis susitikimas, kaip sklandžiai ir patogiai jis vyks.

Kaip jau minėjome, tikslinei grupės diskusijai reikalinga speciali vieta – tikrai nepavyks su grupe žmonių įsiprašyti į svečius pas kurį nors tyrimo dalyvį ar suorganizuoti diskusiją įprastoje, prieinamoje viešojoje vietoje, pavyzdžiui, kavinėje. Patogu, jei dirbate organizacijoje ar institucijoje, kurios infrastruktūra galite pasinaudoti – pavyzdžiui, užsisakyti auditoriją universitete, vesti tikslinę grupės diskusiją tam skirtame posėdžių kambaryje ir pan. Jeigu tyrimo projekte skirta lėšų, patalpą tikslinei grupės diskusijai galite išsinuomoti. Užsakomojo tyrimo atveju tokią erdvę gali pasiūlyti užsakovas. Tačiau jei tokių galimybių nėra, teks pamąstyti, kaip rasti ir efektyviai pritaikyti kitas erdves. Kai tyrimas susijęs su koku nors organizaciniu, instituciniu

kontekstu (pvz., diskusijos bus rengiamos su mokiniais), galima susitarti dėl vietos (patalpos) šių institucijų viduje. Jei netinka nė vienas iš šių variantų, teks pasitelkti kūrybiškumą: pavyzdžiui, vadovėlio autorė tikslinę grupės diskusiją yra vedusi atokiame viešbučio hole – tyrimui aktualūs dalyviai buvo susirinkę į konferenciją, o po jos su kai kuriais iš jų buvo sutarta dėl dalyvavimo diskusijoje. Pasisekė, nes viešbučio administracija leido pasinaudoti savo erdve.

Renkantis tikslinės grupės diskusijos vietą ar dėl jos tariantis reikėtų svarstyti remiantis tokiu principu: ši vieta (tiek adreso, tiek patalpos, tiek aplinkos prasme) turi būti patogi tyrimo dalyviams ir nesumažinti jų noro dalyvauti tyrime. Nepamirškite, kad tyrimo dalyviams teks pas jus atvykti. Paprastai jie tai daro savo lėšomis ir pastangomis, tad jei vieta bus atoki, sunkiai randama, nesaugiame rajone ar į ją bus nepatogu atvykti viešuoju transportu (kai tai aktualu), tyrimo dalyviai vien dėl to gali nelabai norėti įsitraukti į tyrimą.

Patalpa, kur vyks grupės diskusija, turi būti atitinkamai sutvarkyta: kėdės sustatytos ratu, paruošta visa vaizdinė medžiaga (jei tokia bus naudojama), taip pat pageidautina turėti rašymo lentą, kurioje būtų galima žymėti svarbiausius akcentus, o pabaigoje padaryti diskusijos santrauką. Turi būti numatyta tinkama vieta garso ir (ar) vaizdo technikai, kad būtų užtikrinta įrašo kokybė (gerai aprėptas vaizdas ir (ar) geras garsas, vaizdo įrašė matomi visi grupės dalyviai).

Tikslinės grupės diskusijos patalpa turėtų būti gana erdvi, kad visi tyrimo dalyviai galėtų patogiai susėsti ratu. Be to, patogi ir lengvai randama tyrimo dalyviams. Kaip jau minėjome, nelabai tikėtina, kad dalyviai atvyks, jeigu jiems reikės klaidžioti ar labai ilgai važiuoti iki tikslinės diskusijos vietos. Visada galite parengti detalią instrukciją ir (ar) žemėlapią, kaip rasti tą vietą. Jei tyrimo dalyviai atvyksta, pavyzdžiui, pas jus į universitetą, būtų puiku juos pasitikti prie įėjimo, o ne versti klaidžioti po pastatą. Jeigu grupės diskusija susijusi su kokia nors bendruomene, organizacija ar pan., rekomenduotume vykti patiems ir tartis organizuoti diskusiją toje aplinkoje. Neretai gali tekti prašyti atsakingų asmenų leidimo jus priimti ir surengti tikslinę grupės diskusiją pas juos.

Viskas turėtų būti paruošta prieš susirenkant tyrimo dalyviams – kėdės sustatytos, visos reikalingos papildomos priemonės išdėliotos, parūpinta vandens atsigerti ir pan. Patikrinta technika. Pasiruošta sutikti kiekvieną dalyvį – netgi pasisveikinimas gali turėti įtakos jo entuziazmui dalyvauti diskusijoje. Tad reikėtų nusiteikti maloniai sutikti dalyvius, užimti juos nereikšmingais pokalbiais, kol visi susirinks. Jei tuo metu tvarkysite techniką, dalyviai gali pasijusti nelaukiami ar trukdantys.

Jeigu planuojama vieta tikslinei grupės diskusijai jums nežinoma, visada verta ten apsilankyti iš anksto (jeigu tik yra tokia galimybė), tarkim, keletą dienų prieš diskusiją, ir įvertinti, ar viskas yra tinkama. Bent jau atvykti šiek tiek iš anksto – jeigu matysite, kad aplinka nėra tinkama tikslinei grupės diskusijai, dar turėsite šiek tiek laiko padėčiai pakeisti. Pavyzdžiui, siūloma patalpa gali pasirodyti per maža, per daug triukšmingoje vietoje, neužtenka kėdžių, labai netvarkinga ir pan.

Nepamirškite tokių būtinų dalykų kaip, pavyzdžiui, tualetas. Pokalbis truks apie dvi valandas, tad subtiliai galite rekomenduoti kiekvienam apsilankyti tenai prieš prasidedant diskusijai, pavyzdžiui: „Čia galite nusirengti, o koridoriaus gale yra tualetas“.

Tikslinės grupės diskusijos vieta turėtų būti pritaikyta ir paranki garso ir (ar) vaizdo įrašo technikai. Kaip ir individualaus interviu metu, reikėtų vengti triukšmingų vietų, netinkamos akustikos, tokių vietų, kurios nėra pakankamai uždaros (privačios, netrukdomos pašalinių). Idealu, jei patalpoje vaizdo techniką galima sumontuoti taip, kad ji pernelyg neatkreiptų tyrimo dalyvių dėmesio (pvz., laikikliai ant sienų arba gana aukšti stovai; galbūt tam tiks ir spintos ar komodos viršus, koks nors kitas laikiklis, kurį galima panaudoti savo reikmėms). Tyrimo dalyviai tikrai gali reaguoti į vaizdo įrašymo techniką (paprastai labiau, nei tik į garsą įrašančią techniką), todėl jei ši technika bus prieš akis, ji gali trikdyti dalyvius viso pokalbio metu.

Tyrimo dalyvius reikėtų susodinti taip, kad būtų įmanomas akių kontaktas tarp kiekvieno dalyvio ir vedėjo, taip pat ir tarp visų dalyvių (*King, Horrocks*, 2010). Dažniausiai sodinama ratu – kartais aplink stalą, kartais tiesiog iš kėdžių sudarytu ratu. Stalas suteikia daugiau formalumo, kėdžių ratas – labiau neformali atmosfera. Viena vertus,

dalyvius galima susodinti atsižvelgiant į tyrimo temą, kita vertus – kartais aplinkybės ir sąlygos nubrėžia savo ribas, pavyzdžiui, apvalaus stalo tiesiog nėra. Kad ir kaip būtų, rato formą reikėtų išlaikyti, nes tai parankiausia diskusijai forma.

Tikslinės grupės diskusijos trukmė

Rekomenduojama tikslinės grupės diskusijos trukmė – nuo vienos iki trijų valandų, tai priklauso nuo tyrimo temos sudėtingumo, dalyvių skaičiaus. Vadovėlio autorių praktikoje grupės diskusijos vidutiniškai trukdavo nuo pusantros iki dviejų valandų, Hennink ir kt. (2011) nurodo nuo šešiasdešimties iki devyniasdešimties minučių trukmę. Tikslinei grupės diskusijai planuojamas laikas turi remtis prielaida, kad jo turi užtekti tyrimo temai aptarti, tačiau nereikėtų užtrukti pernelyg ilgai, kad tyrimo dalyviai nepavargtų. Jei tikslinė grupės diskusija trunka ilgiau nei dvi valandas, tyrimo dalyviai ir pats vedėjas gali pavargti, prarasti dėmesingumą, vis mažiau įsitraukti į diskusiją. Tai svarbu turėti galvoje sudarant klausimyną – jis turėtų būti sutelktas į esminius klausimus. Galima rekomendacija – nuo septynių iki dvylikos iš anksto numatytų pagrindinių teminių klausimų (*Kryšik, Finn, 2010*).

Tyrimo dalyviams reikėtų iš anksto pasakyti, kiek laiko truks diskusija. Iš tikrųjų ji neturėtų smarkiai viršyti numatytų laiko ribų, nes dalyviai paprastai pradeda nerimauti, jei diskusija pernelyg užsitęsia. Visada paranku praktiškai įvertinti, kiek laiko reikėtų skirti kiekvienam klausimyno klausimui aptarti, kiek truks susipažinimo įvadas, kiek laiko reikia diskusijai užbaigti ir pan. Tada lengviau suprasite, ar klausimynas tikroviškas. Tiesa, jeigu vedėjas nėra pakankamai patyręs, didesnė tikimybė, kad tikslinė grupės diskusija baigsis anksčiau nei numatyta, ypač jei patys tyrimo dalyviai nebus labai kalbūs ir aktyvūs.

Tikslinės grupės diskusijos laikas dalyviams turėtų būti patogus. Reikėtų nepamiršti sezoniškumo, svarbių viešųjų renginių ar datų, darbotvarkių įtakos laiko patogumui konkrečios dalyvių kategorijos atžvilgiu. Pavyzdžiui, nelabai tikėtina, kad surinksite studentus tikslinei grupės diskusijai liepos mėnesį arba dirbančius asmenis 14–16 val. darbo metu. Tad reikėtų iš karto pagalvoti, koks laikas yra tinkamiausias pagal pasirinktą žmonių kategoriją. Atliekant tą patį

tyrimą skirtingų kategorijų dalyvių grupėms gali tekti rinktis vis kitokią laiko planavimo strategiją.

Diskusijų laiką ir vietą reikėtų suplanuoti prieš pradėdant kontaktuoti su potencialiais tyrimo dalyviais. Vienu metu į vieną vietą turite sukviesti skirtingų žmonių grupę, tad nereikėtų tikėtis, kad rasite visiems idealiai tinkantį variantą. Todėl iš anksto raskite dalyviams optimalų sprendimą, kuris atitiktų ir jūsų galimybes, o tada ieškokite tinkamų ir tuo metu į tą vietą galinčių atvykti dalyvių. Jeigu rengsite daugiau nei vieną grupės diskusiją, jos vyks skirtingose vietose, taip pat pagalvokite, kaip geriausiai atlikti šį veiksma – planuokite išvykas taip, kad galėtumėte surengti keletą grupės diskusijų arba pasitelkite papildomų vedėjų ir per vieną išvyką veskite kelias diskusijas tuo pat metu. Pavyzdžiui, vieno tyrimo projektui buvo pasitelkta vedėjų komanda – jie pasidalijo į tris grupes (po tris vedėjus), kiekviena grupė vykdavo į skirtingas vietas ir per dieną surengdavo po šešias tiksles grupės diskusijas (t. y. vienam vedėjui tekdavo po dvi diskusijas per dieną).

Tyrimo dalyvių reikėtų paprašyti atvykti apie dešimt minučių anksčiau (tam, kad diskusija prasidėtų laiku), o vedėjas su padėjėju turėtų būti dar anksčiau (maždaug dvidešimt trisdešimt minučių prieš prasidedant diskusijai), kad viską parengtų dar prieš susirenkant dalyviams.

Viską planuokite taip, kad ir pasibaigus diskusijai užtektų laiko ramiai išsiskirstyti. Kaip dažniausiai pasitaiko per įprastai gyvenime vykstančias diskusijas, neretai dalyviai gali norėti dar šiek tiek pasikalbėti tarpusavyje ar su jumis, atsigerti vandens, baigti užkandžius (jei tokių buvo). Tad protingai skirkite laiko tokiam išsiskirstymui, kad nereikėtų išprašyti dalyvių, tik pakilusių nuo diskusijos stalo.

Duomenų fiksavimas

Per tikslią grupės diskusiją paprastai daromi garso ir (arba) vaizdo įrašai (naudojamasi diktofonu ir (arba) vaizdo kamera), kurie tiksliai fiksuoja viską, kas vyksta diskusijos metu, ir vėliau apdorojami bei analizuojami. Individualiems interviu retai kada naudojamas vaizdo įrašas, tačiau jis išties reikalingas tikslinei grupės diskusijai užfiksuoti.

Pati tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika yra svarbus informacijos šaltinis, ne tik žodžiu išreikštos mintys. Nors vedėjas atidžiai stebi ir pasižymi svarbiausią neverbalinę informaciją, esant grupei žmonių tikrai neįmanoma visko matyti ir (ar) užrašyti. Todėl vaizdo įrašas parankus norint tiksliai ir iki galo užfiksuoti neverbalinę komunikaciją – vėliau pasitelkus įrašą galima detalai ją išanalizuoti. Be to, toks įrašas padeda atskirti tyrimo dalyvių atsakymus, nes kai kalbasi žmonių grupė, vien garso įrašas tik iš dalies leidžia išgirsti individualų dalyvių kalbėjimą. Be abejo, jeigu nėra techninių galimybių ar tyrimo dalyviai nesutinka būti filmuojami, gali tekti išsiversti turint tik garso įrašymo techniką. Tada patariama turėti bent kelis diktofonus, kad būtų galima vienodai gerai užfiksuoti visų ratu sėdinčių tyrimo dalyvių kalbėjimą. Kaip jau minėjome, diskusijai skirtoje patalpoje turėtų būti numatyta vieta ar vietos, skirtos garso ir (ar) vaizdo įrašymo technikai. Tai išties svarbu norint užtikrinti duomenų kokybę. Pavyzdžiui, jeigu turėsite tik vieną diktofoną, kai kurie arčiau esančių tyrimo dalyvių balsai įsirašys geriau, kitų, sėdinčiųjų toliau, – blogiau. Be to, ir visų dalyvių balsai įrašė gali būti prastai girdimi, jeigu padėsite diktofoną stalo viduryje, o šis pasirodys esąs per toli, kad garso kokybė būtų gera. Vaizdo įrašė turėtų būti matomi visų dalyvių veidai – tad idealiu atveju ir kameros turėtų būti dvi (sumontuotos nepastebimai ir netrikdančiai). Jeigu kamera viena, reikėtų dėmesingai nustatyti filmavimo kampą, kad kiek įmanoma būtų aprėpiama viskas, ko reikia. Jei ir garsą, ir vaizdą įrašinėsite vienu prietaisu – patikrinkite, ar garso kokybė pakankamai gera. Gali pasirodyti, kad per daug akcentuojame tokias detales, tačiau praktika rodo, kad daug vertingų duomenų praradama būtent dėl techninių problemų.

Manome, kad tikslinėms grupės diskusijoms neparanku, kai pokalbis fiksuojamas tik užrašinėjant ranka, nes prarandama pernelyg daug informacijos (nors esant tam tikram kontekstui toks fiksavimo būdas įmanomas, žr. 6.3.2. poskyrį). Tačiau vedėjas ir jo padėjėjas turėtų vesti savo užrašus, kur žymėtų viską, kas jiems atrodo svarbu vykstant diskusijai, pavyzdžiui, neverbaliniai ženklai ar kiti pastebėjimai, kurių reikėtų nepamiršti. Šie užrašai irgi laikomi tyrimui svarbiais duomenimis.

Apie tai, kad bus daromas garso ir (ar) vaizdo įrašas, tyrimo dalyviams būtina pranešti iš anksto ir gauti jų sutikimą. Jei apie tai neužsiminsite per pirmąjį kontaktą, galite patekti į keblį padėtį, kai į grupės diskusiją atėję dalyviai atsisakys joje dalyvauti, jei bus įrašinėjama. Kaip šį klausimą aptarti su tyrimo dalyviai, jau rašėme 1.2 skyriuje.

Ar technika veikia gerai, svarbu patikrinti dar prieš prasidedant diskusijai. Taip pat būtina tikrinti techniką visos diskusijos metu, nes duomenys gali būti prarasti, jeigu, pavyzdžiui, nebus pastebėta, kad išsikrovė vaizdo kameros akumulatorius ir dalis diskusijos liko neįrašyta. Todėl paprastai rekomenduojama diskusijoje dalyvauti dviem informacijos rinkėjams: vedėjui ir padėjėjui, pastarasis rūpintųsi techniniais dalykais, papildomai raštu fiksuotų svarbiausius diskusijos momentus ar prireikus kaip nors kitaip padėtų vedėjui.

Kiti organizaciniai klausimai

Tikslinės grupės diskusijos rengimas – nemenkų organizacinių gebėjimų reikalaujantis darbas. Be visų aukščiau minėtųjų tiesiogiai su metodo specifika susijusių klausimų, yra ir įprastų, tačiau ne mažiau svarbių dalykų ir priemonių, kuriomis reikia pasirūpinti. Pavyzdžiui, padaryti vardų korteles tyrimo dalyviams – tiek tyrimo dalyviai, tiek vedėjas turi žinoti, kaip vieniems į kitus kreiptis. Daviesas (2007) pataria, kad jeigu tyrimo dalyviai ypač rūpinasi anonimiškumo užtikrinimu, galima dalyti išgalvotų vardų korteles – jos vis tiek reikalingos, kad tyrėjui būtų patogų kreiptis į dalyvius, o dalyviams – bendrauti tarpusavyje.

Kadangi pokalbis bus ilgas, intensyvus, reikėtų pasirūpinti, kad diskusijos metu ant stalo būtų vandens. Kartais, jeigu leidžia ištekliai, galima pasiūlyti ir šiek tiek užkandžių (svarbu – patogių valgyti tyliai, kad nekeltų papildomo triukšmo (pvz., išlupant saldinius) ar būtų kitaip nepatogūs tyrimo dalyviams). Galima organizuoti ir taip, kad buteliai vandens visą laiką stovėtų ant stalo, o užkandžių patiekti tik prieš diskusiją arba po jos.

Kartais tyrimo dalyviams gali prireikti rašymo priemonių ar kokių nors kitokių svarbių smulkmenų. Siūlome kontrolinį priemonių sąrašą (jį galite papildyti pagal konkretaus tyrimo poreikius, kad kas-kart galėtumėte patikrinti, ar viskas paruošta) (žr. 3.1 patarimą).

3.1 patarimas. Kontrolinis sąrašas: tikslinei grupės diskusijai reikalingos priemonės

- vardų kortelės
- vanduo (ir stiklinės arba vienkartiniai puodeliai)
- rašymo priemonės (tušinukai ir (ar) baltos lentos rašikliai ir (ar) spalvoti rašikliai ar kt.)
- rašytinė sutikimo dalyvauti tyrime forma kiekvienam dalyviui
- įrašymo technika (garso ir (ar) vaizdo) su pakrautomis baterijomis ir patikrinta atminties kortele
- vedėjo ir jo padėjėjo užrašinės
- jeigu reikia – tušti lapai ar kortelės tyrimo dalyviams (jeigu bus kokių nors užduočių)
- jeigu bus maisto – reikalingos priemonės (servetėlės rankoms nusišluostyti ir pan.)

Sudaryta vadovėlio autorių.

Kiekvienai diskusijos grupei reikia užvesti protokolą ir jį užpildyti, t. y. užfiksuoti konkrečiai su ta grupe susijusią faktinę informaciją, diskusijos pradžios ir pabaigos laiką ir pan. Visada nupiešiama grupės diskusijos dalyvių sėdėjimo schema (su vardais, vėliau pakeičiant juos kodais). Siūlome galimą tikslinės grupės diskusijos protokolo variantą (žr. 3.2 patarimą).

3.2 patarimas. Tikslinės grupės diskusijos protokolas

Protokolas	
Tyrimo pavadinimas	_____
Tikslinės grupės diskusijos data	_____
Tikslinės grupės diskusijos vieta	_____
Tikslinės grupės dalyvių kategorija (<i>pvz., X rajonas, 14–16 m. berniukai</i>)	_____
Tikslinės grupės diskusijos dalyvių skaičius: planuota	_____ atvyko
Tikslinė grupės diskusija prasidėjo (val. : min.)	_____
Tikslinė grupės diskusija baigėsi (val. : min.)	_____

Vedėjas _____

Vedėjo padėjėjas _____

Naudota duomenų įrašymo technika _____

Tikslinės grupės diskusijos dalyvių sėdėjimo schema

Sudaryta vadovėlio autorių.

Pasibaigus diskusijai, vedėjas turėtų surinkti ir į vieną bylą (dėklą) sudėti visą su šia diskusija susijusią surinktą medžiagą:

- diskusijos protokolą;
- lauko užrašus (angl. *fieldnotes*) (vedėjo ir jo padėjėjo). Juose gali būti pasižymimi klausimai, jeigu reikia papildomų; pastebėjimai apie elgesį, neverbalinius ženklus; kiti komentarai ar užrašai;
- diskusijos metu tyrimo dalyvių pasiektus rezultatus ir (ar) praktinius darbus, pavyzdžiui, jeigu per diskusiją buvo prašoma ką nors nupiešti, parašyti, sudaryti sąrašą ir pan.;
- jeigu diskusija apibendrinama rašant ant lentos, taip pat reikėtų užfiksuoti ir pridėti prie kitų dokumentų (pvz., nufotografuoti);
- garso įrašą;
- vaizdo įrašą (jei daromas).

3.3.

Tikslinės grupės diskusijos vedėjo vaidmuo ir funkcijos

Tikslinės grupės diskusijos metu veikia šie veikėjai: pakviestieji diskusijai tyrimo dalyviai (apie juos kiek vėliau); diskusijos vedėjas ir jo padėjėjas.

Patyręs, reikiamomis savybėmis ir gebėjimais pasižymintis vedėjas – išties svarbus veiksnys diskusijos proceso ir gautų duomenų

kokybei. Apibendrintai galima teigti, kad vedėjui priskiriamos šios atsakomybės sritys (*Gaižauskaitė, 2012*): pirma, jis atsako, kad tyrimui aktuali tema visą laiką būtų diskusijos dėmesio centre. Nors grupės diskusija yra lankstaus tipo interviu, vis dėlto tai yra tikslinė diskusija, tad neturėtų būti pernelyg nukrypstama nuo pagrindinio tyrimo klausimo. Antra, vedėjas turėtų matyti, kaip aktyviai kiekvienas tyrimo dalyvis įsitraukia į diskusiją – visi turėtų pasireikšti apylygiai. Vieni tyrimo dalyviai būna aktyvesni, kiti – daugiau tyli. Vedėjas turi siekti, kad renkant informaciją visi diskusijos dalyviai įneštų savo indėlį. Galiausiai vedėjas turėtų skatinti, aktyvinti diskusiją (ir jai netrukdyti). Tikslinė grupės diskusija – savitas interviu, ir jis neturėtų būti ribojamas tik užduodant klausimus iš anksto numatyta tvarka. Vedėjo tikslas – sukurti tokią atmosferą, kuri būtų palanki nesuvaržytai, įvairiapusei diskusijai. Daugelis savybių ir patarimų, kuriuos aptarėme prie individualių interviu (žr. 1.2 skyrių), galioja ir diskusijos vedėjui. Todėl šiame poskyryje labiau akcentuosime tai, į ką papildomai reikia atkreipti dėmesį, kai kalbamasi ne su vienu dalyviu, o su jų grupe.

Vedėjo vaidmuo diskusijos metu išties įtraukiantis ir intensyvus. Todėl jeigu tik įmanoma, rekomenduotume pasitelkti padėjėją. Vedėjo padėjėjo vaidmuo nekrintantis į akis, tačiau svarbus: jis papildomai užrašinėja įspūdžius, pastebėjimus, padeda parengti diskusijos aplinką, tvarko ir stebi techniką diskusijos metu, kitaip padeda vedėjui, jeigu prireikia.

Kartais kyla klausimas, kas turėtų būti vedėju – pats tyrėjas ar profesionalas iš šalies, o galbūt specialiai apmokytas asmuo, susijęs su diskusijos tema ir tiksline grupe. Tradiciškai dažniau teigiama, kad vedėjas neturėtų būti susijęs su tyrimo dalyviais, juo turėtų tapti pašalinis asmuo. Kitaip tariant, neutralus vedėjas. Tai galėtų būti svarbu tada, jeigu vedėjo ir tyrimo dalyvių santykis būtų nepalankus atsakymų nuoširdumo, diskusijos dalyvių atvirumo ir aktyvumo požiūriu. Tačiau kartais būtent savas, pažįstamas, tikslinės grupės kontekstui artimas vedėjas taip pat gali būti geras pasirinkimas. Pavyzdžiui, kai atliekant socialinio darbo tyrimus įtraukiamos socialiai pažeidžiamesnės grupės, socialinio darbuotojo kaip vedėjo kandidatūra gali būti

priimtina, t. y. bus išlaikomas balansas tarp vedėjo profesionalumo ir gebėjimo diskusijos metu atsižvelgti į savitus pažeidžiamos tikslinės grupės poreikius, juos pajusti ir (ar) atliepti (*Cohen, Garrett, 1999; Fern, 2001*).

Tikslinės grupės diskusijos vedėjui būdinga turėti visas savybes, apie kurias buvo kalbama aptariant individualų kokybinį interviu, tačiau jis dar papildomai turi gebėti valdyti grupės dinamiką ir skatinti diskusiją. Vedėjas turi pasižymėti šiomis savybėmis: būti geras klausytojas, domėtis žmonėmis, būti šilta, gyvybinga asmenybė ir tikėti savo darbu (*King, Horrocks, 2010*). Taip pat svarbu ir tinkamai save pateikti: vedėjo apranga ir (ar) bendra išvaizda turi atitikti tikslinės grupės diskusijos dalyvių tipą. Jeigu vesite diskusiją specialistams ekspertams – labiau formali apranga; jeigu kalbėsitės su jaunimu – neformali, kasdienė (*King, Horrocks, 2010*). Vedėjas nėra svarbiausias tikslinės grupės diskusijos asmuo ta prasme, kad grupėje išvis neturėtų būti hierarchijos. Jis nėra svarbesnis už tyrimo dalyvius ir veikia tik kaip nepastebima priemonė, užtikrinanti tyrimo dalyvių įsitraukimą į diskusiją. Vedėjo paskirtis:

- užduoti klausimus;
- klausyti ir girdėti atsakymus;
- išlaikyti reikiamą diskusijos kryptį;
- subalansuoti tyrimo dalyvių įsitraukimą (lygiavertį visų dalyvavimą);
- palaikyti pagarbią, konstruktyvią, diskusinę atmosferą.

Kruegeris ir Casey (2009) nurodo bent keturis vaidmenis, būdingus tikslinės grupės diskusijos vedėjui: vedėjas, klausytojas, stebėtojas, analitikas. Kokybinius tyrimus ir (ar) interviu atliekantis vedėjas turėtų pasižymėti šiomis pagrindinėmis savybėmis: pagarba tyrimo dalyviams; suvokimu, kad jie yra svarbiausias duomenų šaltinis ir tai nepriklauso nuo jų amžiaus, išsimokslinimo, socialinės padėties ir pan., taigi viską, ką jie sako, reikia išklausyti pagarbiai ir dėmesingai, nežeminant, nepamokslaujant, nesiginčijant ir pan. Galioja visi etikos principai. Svarbu kontroliuoti savo kūno kalbą – nerodyti pritarimo ar nepritarimo kuriam nors dalyviui, nediskutuoti, neprieštarauti.

Tikslinės grupės diskusijos metu gali nutikti, kad tyrimo dalyviai taip pat užduos klausimų vedėjui. Jau minėjome, kad pats vedėjas diskusijoje nedalyvauja. Ar jis turėtų atsakyti į dalyvių klausimus? Patarimas būtų toks: jeigu atsakymas į klausimą nepaveiks diskusijos krypties, neatskleis paties vedėjo požiūrio į diskutuojamą klausimą, neparodys, kad dalyviai klysta arba vadovaujasi neteisinga informacija, tada į klausimą galima atsakyti (paprastai tai dalykiniai klausimai apie diskusijos trukmę, dalyvavimo principus arba pvz., „Kas užsakė diskusiją?“); jeigu klausimai susiję su diskutuojama tema, parankios dvi strategijos – klausimą nukreipti visiems diskusijos dalyviams (pavyzdžiui, „Puikus klausimas. Ką apie tai mano šios diskusijos dalyviai?“) arba nukelti klausimo aptarimą po to, kai diskusija bus baigta (pavyzdžiui, „Jeigu domitės, apie tai galėsime pakalbėti, kai baigsis ši diskusija“). Nepamirškite, kad tyrimo dalyviai linkę laikyti vedėją atsakingą už diskusiją, tad bet kokia nuomonė, pareikšta koku nors diskusijos klausimu, gali būti palaikyti teisinga, ekspertine, tada kiti jos laikysis arba nedrįs pateikti priešingų pozicijų.

Kadangi vyksta diskusija, jos vedėjui gali būti sunku atsiriboti ir išlikti tik stebėtoju, pačiam apie nieką nediskutuoti. Per tikslinių grupės diskusijų imitacijas studentai, atlikę vedėjų vaidmenį, įvardijo tai kaip vieną sunkiausių užduočių – neretai pirmą kartą jiems net nepavyko neįsikišti kaip dalyviams ir nepareikšti savo nuomonės. To tikrai reikėtų vengti – pirma, vedėjo vaidmuo yra vesti, t. y. išlaikyti diskusijos kryptį, užduoti klausimus ir sekti atsakymus, palaikyti tvarką, o ne pačiam dalyvauti; antra, vedėjo komentarai ar nuomonė gali paveikti dalyvių aktyvumą – jie gali manyti, kad ką nors pasakė neteisingai, labiau pritarti vedėjo nuomonei, pasijusti kritikuojami ir pan.

Surengus daugiau nei vieną grupės diskusiją ta pačia tema, tam tikru metu informacija gali pradėti kartotis (tokie patys atsakymai, tokie patys pavyzdžiai ir pan.), tad vedėjui gali būti sunkiau sutelkti dėmesį, jis gali prarasti susidomėjimą ir tai gali pastebėti tyrimo dalyviai. Tikėtina, kad visa tai neigiamai paveiks diskusijos eigą ir renkamų duomenų kokybę. Pavyzdžiui, vedėjas gali nebenorėti aptarti dalies klausimų, darydamas prielaidą, kad „vis tiek visi tą patį pasakys“, o jo nuobodžiaujanti veido išraiška nuslopins dalyvių

iniciatyvą. Tad vedėjas turi išmokti išlaikyti dėmesį tiek, kiek reikia. Taip pat gebėti nuolat rodyti dalyviams, kad jų atsakymai yra svarbūs, kad jis klausosi ir fiksuoja informaciją.

Nagrindėdami individualų interviu minėjome, kad vienas iš keblumų, ypač pradedančiajam tyrėjui, – interviu metu gebėti girdėti ir suprasti bei reaguoti į tai, ką sako tyrimo dalyvis. Per grupės diskusiją tai vėlgi sunkiau, nes vedėjas privalo užduoti klausimus, sugebėti išgirsti, ką atsako visi tyrimo dalyviai, mokėti susitvarkyti taip, kad visi iš jų turėtų galimybę kalbėti, ir dar nuspręsti, kaip sklandžiai pereiti prie tolesnių klausimų. Tai ypač interaktyvus procesas, net jeigu atrodo, kad vedėjas daug nekalba, tačiau jis turi nuolat sekti pokalbį ir jį nepastebimai valdyti, įtraukdamas visus dalyvius ir nukreipdamas juos reikiama kryptimi, t. y. vedėjo galvoje nuolat veikia vidinis analitikas.

Vedėjui būtina puikiai suprasti tyrimo tikslą, jo klausimus ir žinoti (išsiminti) klausimyną-scenarijų. Tikslinės grupės diskusijos metu tikrai nėra laiko skaityti klausimus ar ko nors ieškoti, mėginti suprasti, kas parašyta scenarijuje. Jeigu tarp diskusijų pasitaiko ilgesnių tarpų ir diskutuojama su skirtingomis grupėmis, prieš kiekvieną pokalbį būtina peržvelgti net ir gerai žinomą scenarijų.

Į savo vaidmenį vedėjas turėtų įsitraukti dar prieš prasidedant diskusijai. Pavyzdžiui, stebėti, kokie dalyviai renkasi, kas galbūt labai tylus ar, priešingai, dominuoja, ir pagal tai nuspręsti, kaip reikėtų susodinti tyrimo dalyvius ar kaip elgtis.

Vedėjas į savo veiklą įsitraukia dar prieš diskusiją, stebėdamas besirenkančius tyrimo dalyvius. Prasidėjus diskusijai jis vienu metu seka pokalbį, nepastebimai valdo jo kryptį ir dalyvių įsitraukimą, taip pat interpretuoja gaunamus atsakymus ir atitinkamai reaguoja užduodamas kitų papildomų klausimų.

Planuodamas tyrimą vedėjas turėtų įvertinti savo darbo pajėgumą ir galimybes. Diskusijos vedimas yra intensyvi veikla, tad kiekvienu atveju reikėtų įvertinti, pavyzdžiui, kiek pokalbių jis gali vesti per vieną dieną, koks laiko tarpas reikalingas tarp diskusijų, kad vedėjas galėtų vėl efektyviai dirbti ir pan.

Patarimai, padėsiantys valdyti grupės dinamiką

Tikslinės grupės diskusijos eigai svarbi diskusijos pradžioje pateikiama informacija ir susitarimai su tyrimo dalyviais. Kalbantis su tyrimo dalyviais apie diskusijos principus ir taisykles, galima iš anksto užbėgti kai kurioms problemoms už akių. Pasitaiko atveju, kai dalyviai, kurie daug kalba, užgožia kitus. Prieš pradėdant diskusiją galima iš karto sutarti: „Visada būna žmonių, kurie kalba daugiau, ir dalyvių, kurie linkę kalbėti mažai. Tačiau mums yra svarbios visų dalyvių patirtys ir nuomonės. Todėl prašytume jūsų suteikti galimybę visiems pasisakyti. Jeigu matysime, kad kai kurie dalyviai ypač įsijaučia ir kalba labai daug, mes jus galime pertraukti ir paprašyti leisti pasisakyti kitiems. Jei pastebėsime, kad kažkas labai menkai dalyvauja pokalbyje, galime kreiptis į jus asmeniškai ir paprašyti išreikšti savo požiūrį. Iš anksto norime paprašyti dėl to neišžižesti – tiesiog norime aptarti viską, kas yra svarbu bei išgirsti visų čia esančiųjų nuomones“ (vadovėlio autorių siūlymas).

Akių kontaktas ir kūno kalba svarbūs vedant diskusiją – tiek siekiant paskatinti dalyvauti, tiek sutramdyti pernelyg aktyvius dalyvius. Akių kontaktas su diskusijos dalyviu paprastai paskatina jį kalbėti, parodo, kad laukiame jo indėlio, norime padėšinti. Ir, priešingai, demonstratyviai nutrauktas akių kontaktas arba jo neužmezgimas trukdo įsilieti į diskusiją, taip, pavyzdžiui, galima suvaldyti tuos dalyvius, kurie mėgina užgožti ar pertraukti kitus, dominuoti diskusijoje. Atviras atsisukimas į dalyvį jį paskatins, jeigu pasisuksime nuo jo – trukdys, suvaržys įsitraukimą. Jeigu rodytume, kad įdėmiai klausomės (žvilgsniu, palinkimu į priekį, rankų padėtimi), kalbėjimą skatinsime; jeigu nuleisime galvą, vartysime popierius ir pan. – rodytume, kad kalbėjimas nesulaukia daug dėmesio, tad paskatinsime kuo greičiau baigti kalbą. Yra du aspektai – šias priemones galime naudoti tiksliai, kai norime suvaldyti dalyvių elgesį. Tačiau vedėjui taip pat reikėtų vengti nesąmoningo savo kūno kalbos poveikio – pavyzdžiui, jeigu dalyvis kalba svarbius dalykus, o vedėjas tuo metu nepagalvojęs pradeda vartyti savo užrašus, dalyvis gali suprasti, kad jo kalba nesvarbi ir galima nekalbėti, nors vedėjas to tikrai nenorėjo, o nebaigta

kalba reikš prarastą svarbią informaciją. Todėl vienas iš svarbių dalykų, kuriuo turi pasižymėti geras vedėjas, yra kūno kalbos kontrolė, savęs valdymas.

Reikėtų nepamiršti, kad diskusija vyksta turint konkretų tikslą, todėl kai kurie mūsų kasdieniai įpročiai tikslinei grupės diskusijai gali būti netinkami. Norėtume atkreipti dėmesį į du aspektus:

- Per kasdienes pokalbius, kai pritariame pašnekovui, norime parodyti, kad jo klausome, kad jis tęstų kalbą, neretai linkčiojame galva, tariame kokius nors garsus (...mh..., ...aha...) ar žodžius (...taip..., ...suprantu...). Tikslinės grupės diskusijos metu tai gali praversti, tačiau gali turėti ir neigiamą poveikį. Skatinantys, pritariantys ženklai diskusijos dalyviams neturėtų siųsti žinutės, kad vieni atsakymai yra *teisingesni* už kitus. Visos nuomonės, susijusios su diskusijos tema, yra tokios pat teisingos ta prasme, kad mes ir susirinkome išgirsti, kokios jos gali būti įvairios tiriamuoju klausimu. Jeigu tam tikras pozicijas sąmoningai ar nesąmoningai išskirsime kaip teisingesnes, pagrįstesnes ar logiškesnes, galime netekti visų kitų, nes dalyviai pajus, į ką reikia atkreipti dėmesį, ir bus labiau linkę kalbėti ta linkme.
- Tikslinės grupės diskusijos metu kartais tenka pasinaudoti ir neigiamomis paskatomis, t. y. suvaldyti dalyvius, jeigu šie pradeda užgožti kitus, galbūt elgiasi nepagarbiai, nesilaiko sutartų taisyklių, kitaip trikdo diskusijos konstruktyvumą. Savo nepritarimą vedėjas turėtų reikšti labai subtiliai, vengti ryškesnių konfrontacijų, nerodyti susierzinimo, piktumo ir pan. Ir vėl kalbame ne tik apie žodžius (kai nesusitvardęs vedėjas pasako ką nors šiurkštaus), bet ir apie kūno kalbą, veido išraišką. Akivaizdus nepasitenkinimo išreiškimas gali sutrikdyti ne tik tą dalyvį, kurį norime nuraminti, bet ir nemaloniai paveikti visą grupę bei tolesnę diskusiją. Tad visus nepritarimo ženklus reikėtų rodyti pagarbiai, ne per daug išreikštai.

Dalyvių tipai ir jų valdymas

Kaip jau minėta, vienas iš vedėjo uždavinių – suvaldyti grupės narių aktyvumą, t. y. užtikrinti, kad visų dalyvių įsitraukimas į pokalbį būtų apylygis. Natūralu, kad visada yra žmonių, kurie linkę daugiau kalbėti, o kiti – tylėti. Vedėjo užduotis – tinkamai reaguoti, kai vieno dalyvio kalbėjimas ima gožti kitus arba kai žmogus visiškai nedalyvauja diskusijoje. Kruegeris ir Casey (2009, p. 100–101), Hennink ir kt. (2011, p. 159–161), Stewartas ir kt. (2007, p. 98–100) išskiria keturis probleminius diskusijos dalyvių tipus:

- *Ekspertai*. Tai žmonės, kurie mano esantys labiau patyrę svarstomuoju klausimu, galbūt yra bendruomenės lyderiai ar anksčiau dalyvavę tikslinėje grupės diskusijoje. Todėl tai, ką jie sako ir kaip tai daro, gali slopinti kitų dalyvių iniciatyvą pareikšti savo nuomonę, šie gali būti linkę pasiduoti jų įtakai. Jeigu diskusijoje dalyvauja tokio tipo „ekspertas“, padėtį galima suvaldyti pabrėžiant, kad visi dalyviai yra ekspertai ir visų jų patirtis bei sampratos yra svarbios ir turėtų būti išsakytos. Taip pat Kruegeris ir Casey (2009) pataria vengti kokių nors įvadinių klausimų, kurie galėtų išryškinti tyrimo dalyvių patirties ar žinių lygį tiriamuoju klausimu, jų socialinę ar politinę svarbą, išsilavinimo ar turtinius skirtumus.
- *Dominuojantieji*. Neretai pasitaiko dalyvių, kurių kalbėjimas, nuomonės sąmoningai ar nesąmoningai dominuoja, t. y. jie linkę kalbėti pastebimai daugiau nei kiti. Neretai jie stengiasi patys pirmieji atsakyti į klausimą ir jiems prireikia daugiau laiko nei kitiems dalyviams (*Hennink ir kt.*, 2011). Kaip teigia Kruegeris ir Casey (2009), dominuojančiojo kalbėtojo tipą neretai galima atpažinti dar prieš prasidedant diskusijos sesijai, t. y. dar tik renkantis dalyviams ar jų laukiant. Jeigu pavysta nuspėti potencialiai dominuoti linkusius dalyvius, rekomenduojama juos pasodinti šalia vedėjo, kad būtų galima valdyti kūno kalba. Jeigu tokiu būdu dominuojančių kalbėtojų suvaldyti nepavyksta (arba jie paaiškėja tik diskusijos metu), siūloma žodinė dėmesio nukreipimo taktika, pavyzdžiui: „Ačiū,

išgirdome vieną nuomonę [šiuo atveju kreipiamasi į dominuojantį kalbėtoją], gal kas nors mano kitaip?“ arba „Ačiū, Viliau. Kas dar norėtų pakomentuoti šį klausimą?“ ir panašiai. Reikėtų vengti akių kontakto su dominuojančiu kalbėtoju, dėmesį sutelkti į kitus dalyvius ir taip paskatinti, pakviesti juos dalyvauti diskusijoje. Tačiau svarbu visa tai daryti taktiškai ir mandagiai, nes bet kokia griežtesnė, šurkštesnė konfrontacija su dominuojančiuoju gali neigiamai paveikti visos grupės pokalbį. Iššūkis vedėjui – rasti kompromisą, kad būtų tinkamai išklausoma dominuojančiųjų atsakymo esmė, jų pozicija ir tuo pat metu neleidžiama jiems užvaldyti diskusijos ir užgožti kitų dalyvių (*Hennink ir kt.*, 2011).

- *Kuklieji* ir (ar) *drovieji*, ir (ar) *tyleniai*. Tai dalyviai, kurie, atrodo, linkę daugiau reflektuoti ir gerai apgalvoti savo mintis prieš jas pasakydami žodžiais. Kaip pabrėžia Kruegeris ir Casey (2009), neretai šie žmonės turi puikių įžvalgų, tačiau jiems prireikia papildomų pastangų, kad išdėstytų savo požiūrį kitiems. Esama rizikos, kad vedėjas nepastebės šių dalyvių, nepakankamai įtrauks juos į diskusiją ir jų perspektyva liks neaptarta, o tai jau praradimas. Todėl tarp vedėjo ir „droviųjų“ dalyvių labai svarbus akių kontaktas. Jo dažniausiai užtenka, kai norima padrąsinti nekalbiuosius įsitraukti į pokalbį, jeigu to nepakanka, galima paskatinti kreipiantis tiesiogiai vardu, pavyzdžiui, „Daiva, jūs kol kas neišreiškėte savo požiūrio. Ką manote jūs?“. Kaip teigia Hennink ir kt. (2011), kartais tyleniai gali sudaryti visą grupę. Tada prireikia papildomai laiko diskusijos atmosferai tarp dalyvių sukurti, paskatinti juos kalbėti pabrėžiant jų požiūrių svarbą.
- *Klajūnai* (angl. *rambler*). Tai dalyviai, kurie prie esmės artėja per aplinkui. Kitaip tariant, jie labai daug kalba, kol prieina iki to, ką iš tiesų nori pakomentuoti (jeigu apskritai turi ką nors konkretaus pasakyti). Tikslinės grupės diskusijos pokalbiui skirtas laikas yra ribotas, todėl nemenka prabanga leisti laisvai ir daug kalbėti, kai nukrypstama nuo svarbiausios temos. Rekomenduojama klajūnus valdyti pasitelkus akių kontaktą ir

kūno kalbą: po dvidešimties trisdešimties sekundžių dalyvio kalbėjimą vedėjas turėtų nutraukti akių kontaktą, pasisukti šonu į kalbėtoją, galbūt pradėti vartyti savo užrašus, įdėmiai į juos žiūrėti ir pan. Vos tik sulaukus kokios nors klajūno kalbos pauzės iš karto reikėtų užduoti kitą klausimą arba pakartoti svarstomąjį, kad diskusija grįžtų į vėžes. Be abejo, nereikėtų pradėti ignoruoti tokio dalyvio, tačiau taip pat netikslinga leisti jam nevaržomai kalbėti tiek, kiek jie norės. Kita vertus, jeigu daug kalbantis dalyvis pasako svarbių ir reikšmingų dalykų, jo nutraukti nevertėtų.

- *Nusiteikusieji priešiška* ir (ar) *pikčiurnos* (angl. *hostile*). Kartais pasitaiko, kad į diskusiją atvyksta „piktuolis“. Kaip pabrėžia Stewartas ir kt. (2007), galbūt žmogui tiesiog buvo nelabai vykusi diena ar tema ne tokia, kokios jis ar ji tikėjosi, ar dalyvis tiesiog yra tokio piktybiško charakterio. Tokio žmogaus buvimas verčia visus jaustis nepatogiai ir trikdo diskusiją. Jeigu toks priešiškas pastebimas dar prieš prasidedant diskusijai, galima mandagiai paklausti, galbūt jis norėtų nedalyvauti. Jeigu tai pasireiškia jau diskusijos metu, galima padaryti trumpą pertrauką, per kurią paprašoma „piktuolio“ išeiti. Jeigu žmogus nesutinka pasitraukti iš pokalbio, galbūt akių kontakto vengimas gali sumažinti jo norą dalyvauti ir reikšti savo nepasitenkinimą.

3.3 patarimas. Davieso (2007) patarimai vedėjams

– Aktyviai rodykite susidomėjimą kiekvieno dalyvio indėliu. – Būkite gerai susipažinęs su klausimais. – Būkite geras klausytojas. – Vadovaukite grupei užtikrintai, pasitikėkite savimi. – Visus skatinkite dalyvauti. – Pabaigoje apibendrinkite ir padėkokite. – Ieškokite būdų, kaip prakalbinti tyrimo dalyvius, kai diskusija nevyksta sklandžiai.

Bet:

- Nebūkite diskusijos dalyviu.
- Nedemonstruokite savo paties pažiūrų.
- Nekritikuokite jokių atsakymų.
- Neleiskite diskusijai užstrigti.
- Neleiskite vienam ar keliems dalyviams dominuoti.
- Nepalaikykite nė vienos diskusijos nuomonės.
- Nepertraukinėkite.

3.4.

Tikslinės grupės diskusijos dalyvių atranka ir paieška

Tikslinių grupės diskusijų tyrimams galioja bendri kokybiniais tyrimams būdingi atrankos principai ir strategijos (žr. 1 skyrių). Tačiau esama ir tam tikrų papildomų savitumų ir (ar) poreikių, susijusių su tyrimo dalyvių grupių formavimu.

Bendras tikslinės grupės diskusijos dalyvių atrankos principas – jie atrenkami pagal kokį nors bendrą požymį (-ius), kuris sieja juos su tyrimo tema (*Krueger, Casey, 2009*). Šis panašumas reikšmingas dvejopai: visi tyrimo dalyviai susiję su tyrimo tema, t. y. jie atitinka principą, kad į tyrimą įtraukiami tie žmonės, kurie labiausiai tinka tyrimo temai atskleisti, gali suteikti daugiausia informacijos; antra, šis panašumas yra susijęs su palankios tikslinei grupės diskusijai aplinkos sukūrimu. Tyrimo dalyviai bus labiau linkę atsiverti, diskusija bus sklandesnė, jeigu jie pasijus apsupti panašių žmonių. Šis panašumas dar nereiškia, kad visi turi vienodas perspektyvas. Jis parodo, kad tyrimo dalyvių statusas, galios padėtis, kitos charakteristikos leidžia jiems lygiaverčiai jaustis kitų dalyvių apsuptyje, nekelia įtampos. Pavyzdžiui, jei į vieną diskusiją pakviesime aukšto rango pareigūnus ir jų pavaldinius, vargu ar pastarieji jausis lygiaverčiai diskusijos dalyviai. *Kruegeris ir Casey (2009)* rekomenduoja tikslinės grupės diskusijos dalyviams aiškiai įvardyti šį panašumą. Pavyzdžiui: „Pakvietėme jus čia, nes jūs visi...“. Šis panašumas gali būti apibrėžtas labai bendrais bruožais (pvz., studentai) arba labai konkrečiai (pvz., turite ne mažesnę

nei penkerių metų dirbo su rizikos šeimomis patirtį). Taigi tikslinės grupės diskusijos dalyviai pasižymi kokiomis nors panašiomis savybėmis, patirtimi, demografiniais požymiais, kurie tiek atitinka tyrimo tikslą, tiek yra parankūs diskusijai, užtikrina diskusijos sklandumą (King, Horrocks, 2010).

Kita vertus, pagal vienus požymius diskusijos dalyviai bus panašūs, o pagal kitus – skirtingi, nes siekiama nuomonių įvairovės. Būtina rasti optimalų dalyvių sudėties variantą: jeigu dalyviai bus pernelyg panašūs, gali stigti nuomonių įvairovės; tačiau jeigu jie bus per daug skirtingi, tie skirtumai gali trukdyti diskusijai, nes dalyviai sunkiai derės tarpusavyje; homogeniškumas palengvina diskusijos eigą, tačiau heterogeniškumas generuoja daugiau idėjų (Fern, 2001; King, Horrocks, 2010).

Neretai tikslinės grupės diskusijos dalyviai yra visiškai nepažįstami žmonės, kurie po šios grupės, ko gero, daugiau nebesusitiks. Tai irgi skatina atvirumui palankią atmosferą („galiu kalbėti atvirai, nes niekas manęs nepažįsta ir aš jų daugiau nepamatysiu“). Literatūroje galima rasti rekomendacijų, kad tikslinės grupės diskusijos dalyviai būtinai turėtų būti nepažįstami (tai ypač būdinga rinkos tyrimams). Tačiau yra kontekstų, kai tyrimo dalyviai neišvengiamai pažins vienas kitą (pvz., tam tikroje programoje dalyvaujantys žmonės) arba išankstinis ryšys tarp tyrimo dalyvių gali būti parankus diskusijai (Cohen, Garrett, 1999). Gali būti, kad diskusijai tyrėjas pasirinks jau egzistuojančią grupę, pavyzdžiui, žmones, kurie gyvena, dirba ar socializuojasi kartu (King, Horrocks, 2010). Kartais beveik neįmanoma tyrimo tikslui surinkti nepažįstamų žmonių. Tarkime, rengiame tikslinę grupės diskusiją bendruomenėje – natūralu, kad šios nariai daugiau ar mažiau pažins vieni kitus. Tai gali būti ir pranašumas, ir trūkumas: palengvinti sąveiką, tačiau draugai gali būti linkę kalbėtis labiau tarpusavyje nei visai grupei, galbūt labiau pritarti ir nenorėti prieštarauti vieni kitiems. Tačiau nebūtinai. Šį klausimą tyrėjas turėtų išspręsti remdamasis konkrečiu tyrimu, atsižvelgdamas į šio tikslą ir jam aktualių savybių visumą.

Tikslinė grupės diskusija sutelkta į tam tikrą temą ir patirtį, taigi ir dalyviai parenkami pagal jų atitiktą nagrinėjamai temai, t. y. jie turi

būti tokie, kurie gali geriausiai atskleisti giluminius nagrinėjamojo klausimo aspektus, būti informatyvūs. Kaip jau minėjome, renkami diskusijos dalyviai turi būti panašūs kokių nors aspektu, svarbiu nagrinėjamai temai, pavyzdžiui, vyresniųjų klasių mokiniai, grožinės literatūros mėgėjai, jokiaje užklausinėje veikloje nedalyvaujantys mokiniai. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą, temą ir dalyvių savybes vienam tyrimui galima formuoti daugiau nei vieną diskusijos grupę, pavyzdžiui, lyginti užklausinėje veikloje dalyvujančių ir joje nedalyvujančių mokinių diskusijų rezultatus.

Kiek žmonių turi būti vienoje grupėje?

Vienos diskusijos grupės dalyvių skaičius gali svyruoti nuo šešių iki dvylikos žmonių. Kodėl toks skaičius? Tai paremta grupės dinamikos ir elgesio teorija. Esant mažesniai diskusijos dalyvių skaičiui, pokalbis tiesiog nevyks, nebus pakankamos nuomonių įvairovės; o grupę, turinčią daug dalyvių, gali tapti sunku suvaldyti, per didelis atsakymų srautas gali nebeužtikrinti vienodo visų dalyvių galėjimo pakalbėti kiekvienu klausimu. Jeigu grupė per didelė, gali susiklostyti tokia padėtis, kai diskusijos dalyviai pradeda kalbėti ne viešai, bet diskutuoti su esančiais šalia, nes tiesiog nesulaukia savo eilės kalbėti (per didelis atsakymų srautas, jie nebenori laukti, nori greičiau išsakyti, tad ima tyliai kalbėtis vieni su kitais). Tai vienas iš požymių, kad diskusija vyksta netinkamai. Kruegeris ir Casey (2000) apibendrina, kad diskusijos grupė turi būti gana maža, jog visi galėtų pasisakyti, tačiau ir užtektinai didelė, kad leistų surinkti perspektyvų įvairovę.

Literatūroje autoriai skirtingai nurodo tinkamą grupės dalyvių skaičių (žr. 3.2 pavyzdį), tačiau manytume, kad optimalus tikslinės grupės dalyvių skaičius yra šeši aštuoni žmonės, nes paprastai tokia sudėtis palanki minėtajam galimybės kalbėti ir perspektyvų įvairovės balansui. Tiesa, tai realiai į diskusiją atvykusių dalyvių skaičius. Kaip individualių interviu atveju, neretai į diskusiją neatvyksta dalis tyrimo dalyvių, kurie buvo sutikę joje dalyvauti. Tad geroji praktika yra susitarti su maksimaliu grupės dalyvių skaičiumi (pvz., penkiolika dvidešimt dalyvių) tikintis, kad bent minimalus jų skaičius atvyks į diskusiją (*Gaižauskaitė*, 2012).

3.2 pavyzdys. Literatūroje nurodomas tikslinės grupės diskusijos dalyvių skaičius

- Pattonas (2002) → **6–10** dalyvių
- Daviesas (2007) → Idealu **8** (6–7, jei esate nepatyręs vedėjas)
- Stewartas ir kt. (2007) → **8–12** dalyvių
- Kruegeris ir Casey (2009) → **5–10** dalyvių (mažiausia 4, daugiausia 12)
- Kingas ir Horrocks (2010, remiasi Morgan 1997) → **6–10** dalyvių
- Hennink ir kt. (2011) → **6–8** dalyvių

Planuojant konkrečios tikslinės grupės diskusijos dalyvių skaičių, Kruegeris ir Casey (2009) rekomenduoja atsižvelgti į šiuos aspektus:

- tyrimo tikslas: jeigu tyrimo tikslas yra perprasti reiškinį ar elgesį, reikėtų mažiau dalyvių; jei tikslas – patikrinti idėją ar medžiagą, galima kviesti daugiau dalyvių;
- tyrimo temos sudėtingumas: kuo sudėtingesnė tema, tuo mažiau dalyvių vienoje grupėje;
- dalyvių patirtis tiriamojo dalyko atžvilgiu ir (ar) išmanymo lygis: kuo labiau patyrę, išmanantys, tuo mažiau dalyvių;
- dalyvių aistra, atsidavimas temai: kuo labiau atsidavę, tuo mažiau dalyvių;
- klausimų skaičius: kuo daugiau klausimų norite aptarti, tuo mažiau dalyvių kvieskite.

Jeigu manote, kad tyrime dalyvaus žmonės, kurie labai įsitrauks į diskusiją ir, tikėtina, bus aktyvūs bei norės daug pasakyti, tada galima ir (ar) reikia jų kviesti mažiau. Tačiau jei į vieną vietą surinksime visiškai nepažįstamus jaunuolius, grupės diskusijai palaikyti gali prireikti daugiau dalyvių, nes galima tikėtis mažesnio kiekvieno dalyvio įsitraukimo, aktyvumo (bus nedrąsūs, bent kurį laiką) (King, Horrocks, 2010). Jeigu organizuojate mažesnes grupes, tada pačių diskusijų skaičius gali būti didesnis.

Kiek grupių reikia vienam tyrimui?

Grupių skaičius (kiek diskusijų reikia organizuoti konkretaus tyrimo metu) priklauso nuo tyrimo temos ir tyrėjo galimybių (tai yra teorinis ir praktinis sprendimas). Neretai per vieną tyrimą vedama daugiau nei viena grupės diskusija. Šis skaičius gali svyruoti nuo kelių iki kelių

dešimčių grupių. Tai nesusiję su kiekybiniais apibendrinamais, nes paprastai nei tyrimo dalyviai į vieną grupę, nei tyrimui reikalinga grupių visuma nėra surenkami remiantis statistinio reprezentatyvumo kriterijumi. Tyrimo dalyvių parinkimas ir grupių skaičius susijęs su gaunamų duomenų išsamumu, nuoseklumu ir galimų gauti išvadų rišlumu.

Jei į tyrimą bus įtraukta daugiau nei viena dalyvių grupė, kiekvienos grupės sudėtis (požymiai) priklausys nuo tyrimo tikslų. Kartais visos grupės gali būti panašios (tiesiog norima iš tam tikro tipo dalyvių gauti daugiau duomenų), tačiau jos gali būti ir skirtingos, atitinkančios su tyrimo tema susijusias konkrečias žmonių kategorijas. Pavyzdžiui, gali būti atskiros tikslinės grupės diskusijos su pacientais vyrais ir pacientėmis moterimis.

Konkrečiam tyrimui reikalingų grupių skaičius nėra aiškiai apibrėžiamas. Remiantis 1.4 poskyryje apie atranką išdėstytais principais ir atrankos metodais, galima iš anksto sudėlioti tikslinių grupės diskusijų skaičiaus ir sudėties modelį, tačiau taip pat rekomenduotina nepamiršti ir laipsniško imties sudarymo – atlikus pirmąsias tris ar keturias diskusijas ir pirminę duomenų analizę, galima spręsti, ar reikalingos papildomos dalyvių grupės ar kategorijos ir kokios jos turėtų būti.

Konkretaus tyrimo tikslas ir tai, kokios informacijos ieškoma ir kam ji bus naudojama, be abejo, lemia pasirinkimą. Tačiau galime pateikti keletą siūlymų:

- kiekviena grupė turi sukurti konstruktyvią, diskusijai patogią atmosferą. Todėl gali tekti surengti ir pavienių diskusijų – pavyzdžiui, jeigu norėsite kalbėtis su vaikais apie sveikatą – su berniukais ir mergaitėmis atskirai, nes kai kurie klausimai gali būti nepatogūs jiems aptarinėti kartu;
- nereikėtų kartu sukviesti žmonių, kurie skiriasi savo galios santykiais, pavyzdžiui, mokytojų ir mokinių;
- jeigu norima palyginti skirtingų žmonių kategorijų nuomones, rekomenduotina atlikti bent po kelias grupės diskusijas su kiekviena kategorija, pavyzdžiui, kelias su mergaitėmis ir kelias su berniukais. Kiekvienos kategorijos duomenis pirmiausia reikėtų išanalizuoti atskirai ir tik tada juos palyginti tarpusavyje, taip išryškinant skirtumus (jeigu tokių yra) lyties pagrindu, ne tik bendrą nuomonių įvairovę;

- kartais atliekant tą patį tyrimą atskiroms grupėms gali būti reikalingas skirtingas klausimynas, pavyzdžiui, studentų klausime vieny, programos vadovų – kitų dalykų. Tada ir diskusijos vedamos atskirai.

Sprendžiant, kiek ir kokių grupių reikėtų įtraukti į tyrimą, rekomenduojame sudaryti tam tikrą sistemą, į kurią surašytumėte, kokios dalyvių grupės ir (ar) kategorijos bei kokie jų požymiai galėtų būti reikalingi. Tada nutariama, kiek diskusijos grupių su kiekvienos kategorijos dalyviais reikėtų organizuoti. Pavyzdžiui, gali būti, kad kuri nors kategorija yra svarbiausia, tad su ja reikėtų surengti daugiau diskusijų, o papildomai – po vieną ar kelias grupes su pagalbinėmis kategorijomis: penkias diskusijas su studentais, dvi su programų vadovais, vieną su tėvais ir vieną su mokytojais. Sudarius sąrašą, kiek ir kokių grupių reikia, pravartu iš karto apmąstyti, kur tokių dalyvių ieškoti, kaip su jais susisiekti, o susisiekus pažymėti, koks kiekvieno kontakto rezultatas (pvz., remiantis 3.4 pavyzdyje mūsų siūloma ir išmėginta lentelė).

3.4 patarimas. Tikslinių grupės diskusijų atrankos planavimo lentelė

Tikslinės grupės diskusijos dalyvių tipas ir (ar) kategorija*	Reikalingas skaičius	Kur rasti? Kaip susisiekti?	Sąrašas ir kontaktai	Rezultatas po pirminio kontakto su dalyviais (susisiekti ir (ar) ne; sutiko ir (ar) ne; nesutiko – kodėl? Kas pakeis?)	Preliminari diskusijos sudėtis (sutikusieji dalyvauti)	Priminimas prieš diskusiją ir rezultatas (ketinantieji atvykti)
Tipas 1 [berniukai, 10–12 m.]						
Tipas 2 [mergaitės, 10–12 m.]						
Tipas 3 ...						
Tipas 4 ...						

Sudaryta vadovėlio autorių.

* Gali būti patogu kiekvienam tipui pildyti atskirą lentelę.

Kaip ir bet kuris tyrimas, tikslinės grupės diskusijos reikalauja laiko, žmogiškųjų ir materialinių išteklių. Skirtingai nei individualiems interviu, diskusijoms prireikia ir kiek daugiau specialiųjų techninių priemonių: vietos, kur galėtų būti sukviesti visi dalyviai; garso ir vaizdo įrašymo technikos; paprastai daugiau laiko duomenims apdoroti ir analizuoti; gali tekti samdyti vedėją ar net kelis (jei tyrėjas pats negali vesti diskusijos ir (ar) neturi reikiamos kvalifikacijos). Todėl planuojant tikslinių grupės diskusijų skaičių reikėtų pagalvoti ir apie išteklius. Patartina rasti kompromisą tarp idealaus ir realiai optimalaus varianto. Iš pradžių rekomenduojame sudaryti maksimalų grupių planą, vėliau jį įvertinti remiantis principu: kokia grupių variacija yra tikrai būtina ir tuo pačiu metu įmanoma, turint tiek išteklių?

Kaip į diskusiją sukviesti reikiamus dalyvius?

Didžiausias praktinis sunkumas – gebėti tuo pačiu metu į tą pačią vietą sukviesti reikiamą tinkamų dalyvių kiekį. Kaip jau minėjome, visada stenkitės turėti ilgesnį potencialių dalyvių sąrašą, nei jums reikia diskusijai. Taip pat paranku numatyti keletą atsarginių asmenų, kuriuos būtų galima pasikviesti papildomai, jeigu artėjant diskusijos dienai paaiškės, kad ne visi dalyviai galės atvykti. Nuo pirminio susitarimo iki realaus diskusijos laiko rekomenduojama bent kartą susisiekti su kiekvienu dalyviu ir gauti patvirtinimą dėl dalyvavimo. Suskaičiuokite, kiek yra tvirtai pasižadėjusiųjų dalyvauti; kiek yra žadančiųjų, tačiau netvirtai, o kiek yra abejojančiųjų. Pagal tai nuspręsite, kiek galbūt reikėtų iš anksto paieškoti atsarginių dalyvių.

Rekomenduojama visada numatyti maksimalų diskusijos dalyvių skaičių ir tikėtis, kad iš tikrųjų susirinks bent minimalus.

Prieš kiekvieną diskusiją patikrinkite datą, laiką, vietą – kad tai, ką nurodėte dalyviams ir kas pažymėta jūsų užrašuose, sutaptų. Be to, visada turėkite dalyvių, kuriuos pakvietėte ir kurie pažadėjo atvykti, sąrašą ir jų kontaktinę informaciją (pageidautina – telefono numerius). Jeigu atvykę į diskusijos vietą matote, kad renkasi labai mažai dalyvių, galite paskambinti dar nepasirodžiusiems asmenims ir išsiaiškinti, ar

jie tiesiog vėluoja, ar išvis neatvyks. Jeigu atėjo bent keletas dalyvių, diskusiją vis dėlto reikėtų pradėti (keturi dalyviai jau visai neblogai). Tačiau reikėtų išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių neatvyko kiti, kad to pavyktų išvengti planuojant susitikimą su kita grupe. Taip pat turėkite galvoje, kad nepaisant kruopštaus pasirengimo kas nors vis tiek gali būti ne taip. Padarykite viską, kas nuo jūsų priklauso, tačiau į nesėkmės išmokite žiūrėti filosofiskai, nes atliekant kokybinius tyrimus taip gali nutikti.

Kaip ir individualaus interviu atveju, svarbus pirminis kontaktas su tyrimo dalyviais. Gerai pagalvokite apie argumentą (-us), kuriuo (-iais) mėginsite įtikinti tyrimo dalyvius, kad jiems verta dalyvauti jūsų tyrime. Jeigu įmanoma, siųskite vardinius kvietimus. Nevardiniai kvietimai dažniausiai parodo, kad žmogus yra vienas iš daugumos, taigi jis pamano, kad kas nors vis tiek dalyvaus, tad neverta į kvietimą kreipti dėmesio.

Pirminio kontakto metu mėginkite susitarti kaip įmanoma konkrečiau, patvirtinkite, kad papildomai susisieksite ir (ar) priminsite prieš artėjant diskusijos laikui. Priminimų gali būti ir pora, pavyzdžiui, savaitė prieš diskusiją el. paštu ir diena prieš diskusiją – telefonu. Fiksuokite visus pokalbius ir (ar) kontaktus su potencialiais tyrimo dalyviais ir mėginkite realiai įvertinti rezultatą – kiek yra tikrai pažadėjusių ir dalyvausiančių žmonių, kiek abejojančiųjų ir kiek galbūt dingsiančiųjų. Pagal tai renkite ir atsarginį planą. Būtinai išsamiai ir aiškiai nurodykite laiką, vietą, adresą ir pan., kad dalyviams nieko nereikėtų galvoti ir blaškytis.

Pradėti ieškoti kontaktų rekomenduotina likus užtektinai laiko iki tikslinės grupės diskusijos dienos. Kruegeris ir Casey (2009) šio darbo siūlo imtis prieš dvi savaites. Šis laikas ganėtinai optimalus. Vadovėlio autorės yra patyrusios, kad jeigu nuo pirminio kontakto iki tyrimo pradžios susidaro didesnis laiko tarpas (trys keturios savaitės), žmonės per tiek laiko pamiršta, kad susitarė, arba negali planuoti tiek laiko į priekį. Tačiau gali būti specifinės grupės, pavyzdžiui, verslininkai, vadovai, kurių darbotvarkė, priešingai, suplanuota toli į priekį, tada parankiau pradėti tartis gerokai iš anksto.

Tyrimo dalyviams paaiškinkite tikslinės grupės diskusijos esmę, kiek ji truks, kur vyks ir pan., kas ją atlieka, kokia tema ir klausimai

(nedetalizuojant) bus aptariami, kad vėliau į diskusiją atvykusiems žmonėms nekiltų nesusipratimų. Kontaktuojami su tyrimo dalyviais jokių būdu nepagražinkite padėties, pavyzdžiui, nurodykite realią diskusijos trukmę. Jeigu norėdami sulaukti kuo daugiau teigiamų atsakymų tvirtinsite, kad diskusija truks apie keturiasdešimt minučių, o iš tikrųjų prireiks dviejų valandų, nuvilsite dalyvius. Verta pagalvoti ir apie paskatinimus (žr. skiltį žemiau).

Kaip savikritiškai apibendrina Kruegeris ir Casey (2009, p. 73), pirmosios jų tikslinės grupės diskusijos nebuvo labai sėkmingos, nes pasirodė vos keletas dalyvių, ir, kaip teigia tyrėjai, nieko keisto, nes „mes prašėme žmonių mumis pasitikėti ir skirti savo laiko temai, kuri nebuvo jiems prioritetinė, mūsų kvietimai nebuvo suasmeninti, nedarėme priminimų, ignoravome sezoniškumo įtaką kai kurioms grupėms, nesinaudojome esamais socialiniais ir organizaciniais ryšiais ir nesiuėlėme jokių paskatinimų. Stebėtina, kad apskritai kažkas pasirodė“.

Strategijos, kaip ieškoti ir (ar) pasiekti reikiamus tyrimo dalyvius, aptartos 1.4 skyrelyje. Tačiau atsižvelgdami į tai, kad vienai diskusijai mums reikia grupės žmonių, galime pateikti keletą papildomų siūlymų. Jeigu tikslinė grupės diskusija skirta kokiai nors programai įvertinti, vartotojų patenkinimui nustatyti ar panašiam tikslui, parankūs su ta veikla susiję sąrašai, jeigu tokie egzistuoja, pavyzdžiui, registruoti vartotojai, programos dalyviai ir pan. Tai gali būti geras pagrindas, jeigu įmanoma gauti prieigą prie tokių sąrašų.

Diskusiją galite susieti ir su koku nors kitu renginiu, jeigu jums tinkami žmonės jame dalyvauja. Pavyzdžiui, kažkada vedėme tikslinę grupės diskusiją su kaimo bendruomenių atstovais (lyderiais). Pokalbį priderinome prie jų renginio – konferencijos. Sutarėme, kad dienos pabaigoje jie dalyvaus diskusijoje.

Galima ir atranka vietoje (angl. *on location*) (Krueger, Casey, 2009) – tikslinę grupės diskusiją rengiame ten, kur reikalingi dalyviai atvyksta ilsėtis, apsipirkti ar kitais tikslais, susijusiais su tyrimo tema. Iš esmės tokiai dalyvių atrankai ir diskusijai reikia mažiau laiko – susitariama su žmonėmis ir netrukus toje pačioje vietoje organizuojama diskusija (pvz., parduotuvėje su jos klientais). Svarbus aspektas – nepamiršti patikrinti, kad sutikusiai dalyvauti atitiktų atrankos kriterijus. Kitas dalykas – žmones galima kaip nors paskatinti, atsižvelgiant

į konkrečią vietą, pavyzdžiui, nacionalinio parko lankytojai, sutikę dalyvauti diskusijoje, gauna nemokamą dienos leidimą.

Paskatinimai

Vienas tikslinėms grupės diskusijoms būdingas elementas – paskatinimai ir (ar) padėkos tyrimo dalyviams (angl. *incentives to participate*). Taip yra todėl, kad, palyginti su kitais duomenų rinkimo būdais, dalyvavimas tikslinėje grupės diskusijoje iš tyrimo dalyvių reikalauja kiek daugiau asmeninio indėlio ir pastangų – jie ne tik turi atsakyti į klausimus, bet ir atvykti į specialiai tam skirtą vietą (taigi laikas, lėšos, pastangos), skirti tam gana daug laiko (vien pokalbis trunka apie dvi valandas), keisti dienotvarkę, bendrauti su kitais dalyviais per intensyvų pokalbį. Paskatinimai gali būti piniginės formos (atlygis, čekis) arba nepiniginės (maistas diskusijos metu, nedidelės dovanėlės ar koks nors renginio bilietas ir pan.). Pavyzdžiui, kaip paskatinimo dovanėlė gali būti užrašų knygelė ir tušinukas; produkto mėginukų rinkiniai; tam tikros sumos apsipirkimo čekis. Paskatinimo dydis ir forma priklauso nuo tyrimo projekto turimų išteklių, temos, dalyvių bruožų. Vis dėlto turėtumėte nepamiršti, kad tai yra paskatinimas dalyvauti, o ne atlygis, tad nereikėtų nusižengti tyrimo etikai, nepamiršti galimo poveikio atsakymams. Apie paskatinimus reikėtų užsiminti pirminio kontakto metu ir vėliau apie juos priminti, kad žmogus būtų motyvuotas nepamiršti dalyvauti. Paskatinimas gali būti ir žodinis, pavyzdžiui, galimybė prisidėti prie bendruomenės ar studijų kokybės plėtros ir pan.

Paskatinimas yra daugiau simbolis – jis turi būti svarbus dalyviams, o ne pats savaime labai didelis (*Krueger, Casey, 2009*). Bent jau vanduo atsigerti tikslinės grupės diskusijos metu visada privalomas, nes tai ilgas pokalbis. Paskatinimai turėtų būti gana universalūs – kas vertinga vienam žmogui, kitam gali būti visiškai bevertis dalykas. Todėl neretai paskatinimai turi piniginę išraišką (*Stewart ir kt., 2007*). Tačiau jeigu jūs norite sukviesti, pavyzdžiui, mamas, siūlymas užtikrinti jų vaikų priežiūrą diskusijos metu (juos atsivedant) irgi gali būti paskatinimas (*Stewart ir kt., 2007*).

3.5.

Tikslinės grupės diskusijos klausimynas ir eiga

Tikslinės grupės diskusijos eiga yra kruopščiai planuojama. Nors jos metu tyrimo dalyviams viskas turėtų atrodyti natūralu ir spontaniška, vis dėlto diskusija vedama pagal iš anksto apgalvotą ir parengtą scenarijų, gaires, klausimų maršrutą (angl. *question route*). Tai iš dalies struktūruotas klausimynas, kurį sudaro atviri klausimai, sudėlioti pagal iš anksto apgalvotą planą, kurį vedėjas vėliau gali šiek tiek keisti, atsižvelgdamas į diskusijos eigą. Svarbu suvokti, kad diskusijos vedėjo tikslas – ne gauti atsakymus į klausimus (t. y. klausimų ir atsakymų serija), o pokalbio, diskusijos generavimas, dalyvių tarpusavio sąveikos skatinimas. Todėl sudarant tikslinės grupės diskusijos klausimyną reikia ne tik apgalvoti aktualius teminius klausimus, bet ir diskusijos metu mokėti juos taip formuluoti ir pateikti, kad jie skatintų diskusiją. Kartais šis klausimynas vadinamas scenarijumi, nes numato ne tik aptartinus klausimus, bet ir visus kitus diskusijos eigos elementus – kaip bus pristatytas tyrimas prieš prasidedant diskusijai, kaip bus organizuojamas tyrimo dalyvių susipažinimas ir pan.

Tikslinės grupės diskusijos klausimynas primena giluminio interviu gaires: klausimų eiga turi būti logiška ir aiški tyrimo dalyviams, klausimai suprantami, paprasti, nuo bendrųjų klausimų pereinama prie konkrečių, detalizuojančiųjų. Klausimynas paprastai sudaromas iš teminių blokų ir remiasi esminiais teminiais klausimais. Tačiau tikslinės grupės diskusijos klausimynas skiriasi keletu aspektų: pirma, tai diskusijos klausimai, tad jie turėtų skatinti kalbėti (tam turi pagelbėti formuluotės ir numatyta eiga); antra, kadangi dalyvauja žmonių grupė, aptariamų teminių blokų ir esminių teminių klausimų skaičius bus mažesnis.

Kaip jau minėta, tikslinė grupės diskusija trunka nuo vienos iki dviejų valandų (neturėtų būti ilgesnė, nes vargina dalyvius). Vidutiniškai planuojama, kad užtruks apie dvi valandas. Reikėtų nepamiršti, kad diskusijos laikas – ne tik diskusijos klausimai, bet ir dalyvių atėjimas, susipažinimas, vėliau – diskusijos užbaigimas, atsisveikinimas.

O vedėjui – dar ir aplinkos paruošimas bei sutvarkymas. Tad šiuos dalykus reikėtų įskaičiuoti į visą vienai diskusijai reikalingą laiką (tar-kime, sau skirti dvi su puse valandos, o dalyviams – dvi valandas nuo atėjimo iki išėjimo). Būtina prisiminti ir informuojant dalyvius įspėti, kad tai vidutinis laikas – pokalbis gali baigtis šiek tiek anksčiau arba kiek užtrukti, tačiau ne ilgiau kaip penkiolika minučių.

Kiek klausimų turėtų būti numatyta tikslinės grupės diskusijos gairėse? Nėra tiksliai apibrėžta, tačiau neabejotinai mažiau, nei planuotume individualiam interviu. Nepamirškite, kad tai tikslinė diskusija su grupe žmonių. Taigi ji sutelkta į gana konkrečią temą, be to, diskutuoja grupė žmonių, vadinasi, turi pakakti laiko į vieną klausimą išgirsti visų dalyvių atsakymus ir dar padiskutuoti plačiau, t. y. kiekvieno dalyvio atsakymai gali paskatinti naujas kitų dalyvių mintis, prisiminimus ar reakcijas, tad vienas klausimas gali būti aptarinėjamas keliais ciklais. Kruegeris ir Casey (2009) rekomenduoja kiek daugiau nei dešimt klausimų dviejų valandų diskusijai, Krysik ir Finn (2010) – nuo septynių iki dvylikos. Tad optimalus skaičius paprastai – nuo aštuonių iki dešimt temų ir (ar) teminių klausimų.

3.5 patarimas. Hennink ir kt. (2011) patarimai, kaip formuluoti tikslinės grupės diskusijos klausimus

- Klausimai turėtų būti aiškūs, trumpi ir paprasti, lengvai suprantami tyrimo dalyviams.
- Klausimai turi būti atviri (kokybine prasme).
- Kalba kasdienė, įprasta, vengti techninių terminų, mokslinio teksto.
- Vengti dvejojų klausimų. Vienu metu atsižvelgti tik į vieną aspektą.
- Neklausama asmeniškai kurio nors dalyvio (t. y. pagrindinis klausimas skiriamas visiems, o asmeniškai kreipiamasi tik norint paskatinti visus dalyvauti, kai jau diskutuojama užduotu klausimu).

Be abejo, galimi įvairūs tikslinės grupės diskusijos vedimo scenarijai ir strategijos, kaip efektyviai sudaryti tikslinės grupės diskusijos klausimyną. Pateiksime vadovėlio autorių siūlomą variantą, tačiau literatūroje (tiesa, dažniau anglų nei lietuvių kalba) tikrai galima rasti ne vieną siūlymą, kaip planuoti tikslinės grupės diskusijos eigą.

Iš pradžių tiesiog paranku sudaryti diskusijos klausimų sąrašą, kuris vėliau įgyja scenarijaus formą. Rengiant diskusijos klausimų sąrašą, vienas iš galimų būdų, kurį taikome savo praktikoje, būtų toks:

- Iš pradžių galima sudaryti nemažą sąrašą ir į jį įtraukti viską, kas tik domina. Tikrai paranku su kolegomis suorganizuoti „proto šturmą“ ar „idėjų lietu“, turėsite iš ko rinktis. Jeigu tyrimas yra užsakomasis, visada bendradarbiaujama su užsakovu, aptariamoms jo idėjomis, pamąstymais, suderinami tyrėjo siūlymai ir užsakovo poreikiai.
- Surinkus ir (ar) sudarius klausimų idėjų sąrašą, reikėtų išskirti, kurie klausimai yra svarbiausi, o visa kita reikėtų atmesti arba kai ką galima pasižymėti kaip „galbūt“ (primename, kad diskusijos trukmė – ribota, tad „galbūt“ galime palikti tik tam atvejui, jeigu liks laiko). Pagalvokite, kurie klausimai tiks pagrindinei diskusijai, o kurie bus panaudoti tik apšilimui ir pabaigai.
- Išgryninus esminius diskusijos klausimus, reikia juos tinkamai suformuluoti (žr. 2 skyrių ir šio skyriaus 3 priedą).
- Parengus galutinį klausimų sąrašą, apsvarstoma ir numatoma jų eilės tvarka. Paprastai siūloma tokia logika: pirmiausia – bendresni klausimai, tada – konkretesni; iš pradžių teigiami aspektai, po jų – neigiami; pirmiausia – pagrindiniai, o tik tada – susiję, detalizuojantieji, skatinamieji klausimai.
- Įvertinamas su kiekvienu klausimu susijusiai diskusijai reikalingas laikas.
- Parengiamas tyrimo pristatymas, diskusijos principų paaiškinimas ir kita reikalinga informacija, kuri bus pateikiama prieš pradėdant diskusiją.
- Suplanuojama tyrimo dalyvių susipažinimo procedūra, įvadiniai diskusijos klausimai.
- Numatomas diskusijos užbaigimas.
- Jeigu yra galimybė, aptarkite scenarijų su kolegomis.

Tikslinę grupės diskusiją siūlytume matyti kaip keturis didelius žingsnius: įvadą; apšilimą; pokalbį (diskusiją); užbaigimą (apibendrinimą). Remdamiesi šiais žingsniais, 3.1 lentelėje pateikiame vadovė-

lio autorių siūlomą tikslinės grupės diskusijos scenarijaus variantą, papildytą patarimais ir priminimais iš autorių asmeninės patirties (šio skyriaus 4 priede pateikiamas įsivaizduojamos grupės diskusijos pavyzdys, kurį galite pritaikyti savo tyrimams).

3.1 lentelė. Tikslinės grupės diskusijos scenarijus

<p>1 žingsnis</p> <p>Įvadas</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Vedėjo (ir padėjėjo) prisistatymas, tyrimo dalyvių pasveikinimas. – Tyrimo ir diskusijos tikslų apibūdinimas. – Tyrimo etikos principų bei vaizdo ir (ar) garso įrašymo technikos panaudojimo paaiškinimas. – Tikslinės grupės diskusijos formato ir eigos pristatymas. – Diskusijos taisyklių pateikimas ir aptarimas. Vedėjas turėtų motyvuoti tyrimo dalyvius, kad kiekvieno iš jų nuomonė yra svarbi ir bus gerbiama. Pasiūloma susitarimų, kurie leistų sklandžiai dalyvauti kiekvienam diskusijos dalyviui (pvz., diskusijos metu kalbėti po vieną, nepertraukinėti kitų dalyvių kalbos ir pan.). Paprastai diskusijos taisyklės nustato vedėjas, tačiau diskusijos dalyviai taip pat gali pateikti siūlymų. – Laisvo informuoto asmens sutikimo dalyvauti tyrime gavimas ir (ar) pasirašymas. – Konfidencialumo aptarimas (susitarimas) – su tyrimo dalyviais sutariama, kad viskas, kas bus sakoma diskusijos metu, liks tarp diskusijos narių. Kiekvienas dalyvis įsipareigoja niekam nepasakoti ir už grupės ribų neskleisti kitų dalyvių nuomonių. Šis įsipareigojimas gali būti įtrauktas ir į raštišką informuoto sutikimo formą, jeigu ji naudojama. – Paprašoma tyrimo dalyvių išjungti telefonus, jų garsą, geriausia – apskritai padėti juos į šalį.
<p>2 žingsnis</p> <p>„Apšilimas“ – įsijautimas į diskusijos atmosferą</p>	<p>Kad diskusija vyktų sklandžiai, reikia sukurti tam tinkamą atmosferą. Todėl prieš pradėdant pagrindinę diskusiją reikia padėti tyrimo dalyviams įsijausti. Jeigu iš karto pereisite prie pagrindinės diskusijos, kurį laiką tyrimo dalyviai greičiausiai atsakinės vangiau, tada esminiais klausimais galite netekti svarbios informacijos, kol diskusija įsivažiuos.</p> <p>Šiuo metu gali padėti tinkamai organizuotas diskusijos dalyvių prisistatymas: jų paprašoma prisistatyti, pasakant vardą ir tai, kas bendriausia prasme galėtų sietis su tyrimu, tačiau visa tai yra gana asmeniška (pvz., pomėgiai, užklausinės veiklos būrelis),</p>

	<p>mėgstama knyga ar pan.). Kaip jau minėta, tikslinė grupės diskusija turi ribotą laiką, tačiau daug dalyvių, iš kurių kiekvienas turi pasisakyti. Todėl apšilimo klausimas turėtų būti paprastas, lengvai ir greitai atsakomas, neužimantis laiko bei leidžiantis sklandžiai ir be pastangų kiekvienam dalyviui įsilieti į diskusiją. Visa tai turėtų trukti kelias minutes.</p> <p><i>Įvadinė dalis ir apšilimas turėtų trukti iki dvidešimties minučių.</i></p>
<p>3 žingsnis</p> <p>Diskusija</p>	<p>Pradedama kalbėtis pagrindiniais diskusijos klausimais. Įsijaučiamas į pagrindinę diskusiją taip pat turėtų būti laipsniškas:</p> <ul style="list-style-type: none"> – išanginis, pagrindinę diskusijos temą bendrai paliečiantis klausimas → <i>Apibūdinkite, kas, Jūsų manymų, yra gera biblioteka? Kaip jūs tapote (pvz., gydytoju)?</i> – prie pagrindinės diskusijos vedantis klausimas → <i>Prisiminkite, kada pastarąjį kartą buvote bibliotekoje. Ką ten veikėte?</i> – pagrindiniai diskusijos klausimai. <p>Pagrindiniai klausimai – svarbiausi diskusijos klausimai. Į juos laukiama išsamesnių atsakymų, tikimasi, kad bus diskutuojama. Taigi ir laiko kiekvienam atsakymui bus skiriama daugiau nei įvadiniam klausimams. Be to, tikimasi, kad į kiekvieną klausimą bent ką nors atsakys kiekvienas dalyvis.</p> <p>Reikėtų planuoti, kad kiekvienam pagrindinės diskusijos klausimui teks apie dešimt minučių. Taigi jeigu tikslinei grupės diskusijai planuojate dvi valandas (šimtą dvidešimt minučių), galite sau leisti vidutiniškai nuo šešių iki aštuonių klausimų (<i>nuo šešiasdešimt iki devyniasdešimt minučių</i>). Atitinkamai, jeigu manote, kad atsakymai į kiekvieną klausimą užtruks ilgiau, jų turėtų mažėti. Nepamirškite, kad jei duodate kokią nors užduotį (sudaryti sąrašą, peržiūrėti vaizdelį), būtinai apskaičiuokite tam reikalingą papildomą laiką ir dar šiek tiek jo pridėkite diskusijai.</p>
<p>4 žingsnis</p> <p>Diskusijos apibendrinimas</p>	<p>Diskusija užbaigiama apibendrinant pagrindines jos mintis. Kiekvienas dalyvis pabrėžia jam svarbiausius aspektus. Diskusijos vedėjas (arba padėjėjas) padaro trumpą apžvalgą, o dalyviai trumpai išsako ar pakomentuoja, jeigu kyla dar kokių nors svarbių minčių. Remiantis patirtimi galima teigti, kad tokie užbaigimai tikrai būna informatyvūs.</p> <p><i>Galima planuoti nuo dešimties iki penkiolikos minučių.</i></p>

Adaptuota pagal: Gaižauskaitė (2012)

Be abejo, 3.1 lentelėje pateikiame tik orientacinį planą. Tačiau juo remdamiesi galite realiau įsivaizduoti, kokius sprendimus reikės priimti planuojant tikslinę grupės diskusiją. Sudarę klausimų sąrašą ir sukūrę scenarijų, pasistenkite įvertinti, kiek prireiks laiko.

Kaip pabrėžia Kruegeris ir Casey (2009), iš pradžių tikslinės grupės diskusijos dalyviai savo atsakymus yra linkę skirti ne vienas kitam, o būtent vedėjui. Ir tik išsiplėtojus pokalbiui pradeda vienas su kitu kalbėtis. Vedėjo tikslas – pasitraukti iš dėmesio centro ir išlaikyti pokalbio kryptį nedominuojant, siekiant, kad kiek įmanoma didesnę laiko dalį dalyviai kalbėtųsi tarpusavyje pagal norimus klausimus, o ne skirtų savo atsakymus tik vedėjui. Todėl pokalbio pradžioje svarbu užmegzti tyrimo dalyvių tarpusavio ryšį, pradėti nuo paprastesnių klausimų, kurie leidžia sukurti norimą atmosferą.

Sekite laiką tikslinės grupės diskusijos metu. Prioritetas – išsamiai aptarti esminiai tyrimo klausimai. Jeigu matote, kad dėl kokių nors priežasčių užsitęsė įvadinė, apšilimo dalis – galbūt verta kai kuriuos pereinamuosius, neesminius klausimus praleisti. Vėlgi, sudarant tikslinės grupės diskusijos scenarijų, rekomenduojama iš anksto apgalvoti, į kuriuos klausimus tiesiog privalote gauti atsakymus. Kurie yra svarbūs ir labai norėtumėte, kad į juos būtų atsakyta. Kurie reikalingi, tačiau nebus labai skausminga, jeigu į juos neatsakys. Ir kurie yra įdomūs, galbūt naudingi, bet labiau papildomi nei svarbiausi. Galite pasižymėti juos skirtingomis spalvomis, ir jeigu matysite, kad laikas neina taip, kaip jūs norėtumėte, iš karto žinosite savo prioritetus. Žinoma, gali nutikti ir taip, kad dalyviai kalbės mažiau, nei tikėjotės. Būkite pasiruošę ir tam – iš anksto galite susidėlioti detalesnius klausimų paruoštuką, diskusiją skatinančių formų ir pan. Diskusijos metu galimi įvairūs netikėtumai ir variantai, todėl išankstinis pasiruošimas neretai labai gelbsti.

Pradedantiesiems, nepatyrusiems tyrėjams rekomenduotume tikslinės grupės scenarijų sudaryti „sluoksniavimo“ principu – šalia pagrindinių temų pasižymėti smulkesnių, galimų papildomų ar diskusiją skatinančių klausimų. Jeigu matysite, kad diskusija vyksta sklandžiai, į klausimus atsakinėjama gerai, išsamiai, viso to neprireiks. Tačiau jeigu paaiškės, kad diskusija stringa, turėsite iš anksto paruoštą pagalbą.

Jeigu tyrimui suplanuota daugiau nei viena diskusija, o per pirmą pokalbį kas nors vyko nesklandžiai, Kruegeris ir Casey (2009) rekomenduoja jo pabaigoje tyrimo dalyviams paaiškinti, kad tai pirmoji tyrimo diskusija ir jūs pageidaujate grįžtamojo ryšio, ką būtų galima pagerinti.

Tikslinės grupės diskusijos metu gali būti užduodama klausimų ne tik klausimo, bet ir vizualine forma, pavyzdžiui, pateikiama paveikslukų ir prašoma dalyvių nusakyti savo reakciją į juos. Taip pat galima prašyti nupiešti savo įsivaizdavimus, sudaryti kokius nors minčių žemėlapius (pvz., tyrimo dalyvis pažymi raktinį žodį ir aplinkui jį surašo visas mintis, kokios tik ateina į galvą). Be to, kokius nors užduočių galima atlikti ir prieš tikslinę grupės diskusiją. Pavyzdžiui, per vieną tyrimą buvo rengiamos grupės diskusijos apie televizijos laidą. Prieš pokalbį buvo pateikiama fragmentų iš keleto laidų, tyrimo dalyviams primenant laidos formatą ir turinį, kad būtų lengviau tikslingai diskutuoti.

Beje, tikslinės grupės diskusijos gali turėti skirtingus tikslus, tad ir jų turinys bei eiga gali būti gana stipriai modifikuoti, pavyzdžiui, atliekant vartotojų tyrimus jos gali būti trumpesnės, naudojama nemažai vaizdinės medžiagos, vertinami produktai, o per mokslinius tyrimus daugiau kalbama, ilgiau diskutuojama, užduodama konceptualesnių klausimų.

3.6 patarimas. Tikslinės grupės diskusijos klausimų tipai pagal Kruegerį ir Casey (2009)

- *Įvadiniai klausimai* (angl. *introductory questions*). Padeda pradėti diskusiją, įsijausti į jos veiksmą, prisiminti su tema susijusią patirtį.
- *Perėjimo klausimai* (angl. *transition questions*). Perėjimas prie pagrindinės diskusijos. Pradedama kalbėti konkrečiau, pateikiama detalių.
- *Pagrindiniai klausimai* (angl. *key questions*). Užduodami svarbiausi diskusijos klausimai.
- *Užbaigimo klausimai*. Trys variantai (paranku visus tris efektyviai panaudoti baigiant diskusiją):
 - *Klausimas „Viską apsvarsčius“* (angl. *all things considered*). Tyrimo dalyvių prašoma apgalvoti vykusią diskusiją ir pateikti savo galutinį verdiktą, savo esminę mintį ir vertinimą, ką laiko svarbiausiu aspektu.

- *Apibendrinimo klausimai* (angl. *summary questions*). Vedėjas apibendrina svarbiausius atsakymus ir mintis bei paklausia dalyvių nuomonės, ar viskas šiuo apibendrinimu pasakyta teisingai, ar tinkamai atskleista esmė.
- *Finalinis klausimas* (angl. *final question*). Primenamas diskusijos tikslas ir klausiama, ar viskas buvo aptarta, gal kas nors dar ką nors nori pridurti, kažkas liko nepaminėta. Taip išsamiai užbaigti tikrai svarbu, nes tai leidžia įvertinti tiek vedėjo darbą, tiek dar kartą užfiksuoti esmines diskusijos išvadas.

Apibendrindami galime teigti, kad tikslinės grupės diskusijos – dinamiškas, informatyvus metodas, kurio lauko darbų etapas gali būti nemenkas iššūkis. Nors didelė atsakomybė tenka vedėjui, jo savybėms ir pasirngimui, yra nemažai organizacinių ir praktinių klausimų, kurie gali palengvinti ar, priešingai, pasunkinti šio metodo taikymą. Todėl šiame skyriuje stengėmės aprašyti įvairius tikslinių grupės diskusijų momentus tikėdamiesi, kad tai pravers tiek norintiesiems išmėginti šį metodą pirmą kartą, tiek tiems, kurie galbūt jau turi patirties ir ieško būdų, kaip galėtų pagerinti diskusiją kitą kartą.

Trečiojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra

Viskas apie tikslines grupės diskusijas, pradedant istorija ir teorija:

Stewart D. W., Shamdasani P. N., Rook D. W. 2007. *Focus Groups: Theory and Practice*. 2nd ed. London: Sage Publications.

Labai praktiškai apie tikslines grupės diskusijas:

Krueger A. R., Casey M. A. 2009. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. 4th ed. Los Angeles: Sage Publications.

Liamputtong P. 2011. *Focus Group Methodology – Principles and Practice*. London: Sage Publications.

Užduotys

1. Sugalvokite temą, kuriai tiktų tikslinės grupės diskusijos metodas. Paruoškite klausimyną-scenarijų (apgalvodami visas detales), dalyvių pasirinkimo planą. Jeigu yra galimybė, išmėginkite tikslinę grupės diskusiją (pagalbinę priemonę žr. 4 priede) – surinkite keletą pažįstamų ir (ar) draugų ir surenkite nuo trisdešimties iki šešiasdešimties minučių diskusiją. Tada su dalyviais aptarkite, kaip jie jautėsi dalyvaudami pokalbyje, ką mano apie jūsų, kaip vedėjo, darbą. Ši užduotis puikiai tiks studentams seminarų metu (veiklos aprašą žr. 5 priede).
2. Užduotis pagal Stewartą ir kt. (2007): sugalvokite tyrimo temą ir, remdamiesi kiekybinės apklausos principais, pateikite kelis tai temai tinkamus klausimus, t. y. klausimus, turinčius atsakymo variantų. Tada šia tema surenkite nedidelę bandomąją tikslinę grupės diskusiją su keliais žmonėmis. Tačiau diskusijos metu tuos pačius klausimus užduokite nesiūlydami atsakymo variantų. Vėliau palyginkite gautus atsakymus su savo numatytais apklausos klausimų variantais. Po diskusijos tai galite aptarti ir su jos dalyviais – kiek, jų manymu, iš anksto suformuluoti uždari atsakymai apčiuopia aptariamą temą esmę.

Trečiojo skyriaus priedai

1 priedas. Kontakto su potencialiu tyrimo dalyviu pavyzdys

Kontakto tipas: pokalbis telefonu ir (ar) pritaikius – el. laiškas

Kontaktiniai duomenys gauti iš: Studentų mainų skyriaus ir (ar) Tarptautinių ryšių skyriaus

Vardas _____

Tel. numeris _____

Skambučio data ir laikas _____

Rezultatas _____

– *pasizymima, jei sutiko dalyvauti; kurioje diskusijoje sutiko dalyvauti (jei bus vedamos kelios); kada parašyti priminimą ar paskambinti (kaip patogiau, kaip sutarta?)*

– *jei negalėjo kalbėti, ar sutarta, kada vėl paskambinti (parašyti)?*

– *jei atsisakė, galbūt nurodė priežastį (pasizymėti, kokia ji)*

Labą diena, aš esu ... [skambinančiojo vardas ir (ar) pavardė] ... iš ... [kokia institucija atstovaujama] ... Šiuo metu atliekame tyrimą apie... Jūsų kontaktą gavau iš... Jūs esate dalyvavęs Erasmus programos studentų mainuose ir todėl galbūt norėtumėte pasidalyti savo patirtimi.

Ar tiesa, kad jūs buvote išvykęs pagal šią programą? [sulaukiama atsakymo]

Kur buvote? [galime apie tai šiek tiek šnektelėti, kad užmegztume ryšį]

Mes renkame nedidelę Erasmus mainų studentų grupę pokalbiui–diskusijai, per kurią norėtume sužinoti jūsų patirtį ir nuomones siekdami tobulinti ir plėsti studentų mobilumo galimybes. Dalyvautų maždaug aštuoni studentai. Planuojame diskusiją [data, laikas, vieta, trukmė]. Diskusijos metu bus daromas įrašas vaizdo kamera, tačiau užtikriname, kad šis įrašas bus naudojamas tik duomenims užfiksuoti, niekur nebus platinamas ar rodomas [jei reikia, apie tai papildomai paaiškinama].

Kiekvienam diskusijoje dalyvavusiam studentui įteiksime nedidelę dovanėlę su Universiteto atributika. Ar jūs galėtumėte dalyvauti šioje diskusijoje?

Ne – Ačiū [jei įmanoma, paklausiamo atsakymo priežasties; padėkojama ir atsisveikinama].

Taip – Puiku, ačiū. Prieš susitikimą atsiųsime jums informaciją ir priminimą. Gal galėtumėte pasakyti savo el. pašto adresą ir (ar) telefono numerį _____

Dar kartą ačiū, siųsime laišką ir labai lauksime jūsų diskusijoje.

Sudaryta vadovėlio autorių.

2 priedas. Priminimas apie tikslinę grupės diskusiją

Laba diena,

neseniai kalbėjome telefonu, sutikote dalyvauti diskusijoje apie ... Dėkojame, kad sutikote prisidėti. Kaip jau minėjome, mums labai svarbi ... nuomonė ir patirtis.

Diskusija vyks ... [*data, laikas, vieta, jeigu reikia – žemėlapiu nuoroda ar atvykimo instrukcija*] ...

Tai bus aštuonių žmonių grupė, visi studentai, kaip ir jūs. Kiekvienam diskusijoje dalyvavusiam studentui įteiksime nedidelę dovanėlę su Universiteto atributika. Diskusija truks apie ... Kaip jau minėjome, diskusijos metu bus daromas vaizdo įrašas, kad tinkamai užfiksuotume visų jūsų mintis ir vėliau jos nebūtų iškraipytos. Įsipareigojame šiuos įrašus saugoti konfidencialiai, jie niekur nebus platinami ar rodomi.

Jeigu kartais nebegalėtumėte dalyvauti, labai prašome mus iš karto informuoti šiuo el. pašto adresu arba telefonu _____.

Labai tikimės jus, Jonai, pamatyti ... (antradienį).

Iki susitikimo,
Vardenis Pavardenis

Sudaryta vadovėlio autorių.

3 priedas. Rekomendacijos formuluojant tikslinės grupės diskusijos klausimus

- Venkite klausimų, į kuriuos atsakymas yra tik „taip“ arba „ne“; paprastai tokius atsakymus skatina klausimas „Ar...“: „Ar jums patiko...?“ „Patiko“. Verčiau klauskite „kaip?“ ir pan.
- Venkite formuluotės „kodėl?“; nes tai taip pat dažnai lemia glaustą atsakymą. Geriau formuluokite: „kas lėmė?“; „kokių paskatų turėdami...?“; „kokie dalykai paskatino...?“
- Venkite pateikti pavyzdžių, nes jie gali apriboti atsakymų variantus. Taip pat atsakingai formuluokite klausimus, kad juose nebūtų užkoduota atsakymo kryptis – tai paveiks atsakymą.
- Reikėtų vengti įvairių terminų, sudėtingų ar tarptautinių žodžių (išskyrus atvejus, kai kalbate su savo srities ekspertais). Klausimų kalba turėtų būti paprasta ir aiški, be to, jei reikia, pritaikyta tai tyrimo dalyvių kategorijai, su kuria bus kalbama. Pavyzdžiui, net ir tie patys klausimai bus pateikiami kitaip kalbantis su vaikais ir su suaugusiais.
- Klausimai neturėtų būti ilgi. Kuo ilgesnis klausimas, tuo didesnė tikimybė, kad tyrimo dalyvis pamirš ir (ar) praleis klausimo esmę. Jeigu klausimui reikalingas koks nors paaiškinimas ir (ar) kontekstinė informacija, ją taip pat stenkitės formuluoti kaip galima trumpiau ir paprasčiau. Kitaip tariant, turi dominuoti dalyvių atsakymai, o ne klausimų tekstas.
- Vienu klausimu reikėtų klausti vieno dalyko ir (ar) pateikti vieną aspektą ar dimensiją. Nesistenkite vienu klausimu aprėpti visko, kas susiję su tam tikra poteme, skaidykite klausimus į konkrečius aspektus.
- Klausimai turėtų gerai skambėti žodžiu. Kaip pabrėžia Kruegeris ir Casey (2009), neretai klausimai būna puikiai suformuluoti raštu, tačiau kai vedėjas perskaito juos garsiai, skamba keistokai. Todėl klausimynas turėtų būti ne tiek techniškai tvarkinga tyrimo plano priemonė, bet patogus praktiškai naudotis ir vedėjui, ir tyrimo dalyviams būtent žodžiu.
- Skatinkite tyrimo dalyvius kalbėti pasitelkdami šias formuluotes: „Prašau pateikti pavyzdį...“; „Ką jūs turite omenyje?“; „Gal galėtumėte paaiškinti plačiau?“; „Kaip jūs dėl to jautėtės?“; „Kaip jūs į tai reagavote?“ ir pan.
- Jei negaunate atsakymo į pateiktą klausimą, mėginkite jį performuluoti paprasčiau ar išsamiau.
- Parankūs hipotetiniai klausimai: „Jei jums tektų rinktis, Jūs...?“; „Jei galėtumėte (šiuo klausimu) ką nors pakeisti, ką darytumėte?“

- Pasitelkite priminimą ar referenciją į anksčiau pasakytą mintį. Pavyzdžiui, „Laura anksčiau minėjo, kad ji nemėgsta lankytis bibliotekoje, nes jos darbuotoja nėra paslaugi. Diana, kaip apibūdintumėte Jūsų lankomos bibliotekos darbuotoją?“
- Galima prisiminti asmeninę patirtį: „Prisiminkite, kai pastarąjį kartą lankėtės poliklinikoje. Papasakokite savo patirtį“
- Parankus svarbiausių dalykų išvardijimas: galima paprašyti dalyvių išvardyti, kokius nors su tyrimo klausimu susijusius dalykus. Pavyzdžiui, kiekvieno dalyvio galime paprašyti nurodyti tris ypatybes, kuriomis, jų manymų, pasižymi gera biblioteka. Galime prašyti išvardyti žodžiu, tačiau gana efektyvu duoti dalyviams po tuščią lapelį, kur jie, gavę šiek tiek laiko, surašytų atsakymus ir tada juos perskaitytų. Taip jie turi laiko pagalvoti, prisiminti, o mes galime gauti papildomos informacijos, kokios kategorijos galbūt kartojasi dažniau.

Sudaryta vadovėlio autorių.

4 priedas. Gairės tikslinės grupės diskusijos vedėjui
(tikslinės grupės diskusijos eigos pavyzdys pagal vadovėlio autorės)

***Tikslinė grupės diskusija
gairės vedėjui***

Išankstinis pasiruošimas tikslinei grupės diskusijai

Rekomenduojama dėl vietos, kur vyks tikslinė grupės diskusija, susitarti ir (ar) apsispręsti iš anksto.

Vedėjas į tikslinės grupės diskusijos vietą turėtų atvykti bent dvidešimt minučių anksčiau. Jis (jei yra – kartu su padėjėju) atlieka paruošiamuosius darbus. Reikia:

- Patikrinti, ar niekas nepasikeitė dėl sutartos vietos ir (ar) auditorijos tikslinei grupės diskusijai.
- Kėdes sustatyti ratu.
- Parengti visą reikalingą įrangą: įrašymo techniką, rašymo lentą ir priemones bei pan.
- Patikrinti įrašymo priemonių veikimą (kasetė ir (ar) diskas ir (ar) atminties kortelė; baterijos; garso savybės ir pan.).
- Jei diskusijos dalyviams bus siūloma atsigerti vandens, išdėlioti jį iš anksto.
- Pasisveikinti ir priimti kiekvieną atvykstantį diskusijos dalyvį.

Tikslinės grupės diskusijos eiga

Prisistatymas. Tikslinė grupės diskusija pradedama nuo vedėjo (ir padėjėjo) prisistatymo ir diskusijos eigos paaiškinimo.

Prisistatymo pavyzdys:

Laba diena. Aš esu ... [vedėjo vardas, pavardė] ... ir atstovauju ... [organizacija, kurios vardu ir (ar) sudėtyje atliekate tyrimą]. Šiuo metu atliekame tyrimą, kurio tikslas Atlikdami tyrimą, paprašėme jūsų dalyvauti šioje diskusijoje apie, norėdami sužinoti (gauti informacijos) apie Norėčiau jums padėkoti, kad skyrėte laiko ir dalyvaujate šioje diskusijoje. Manome, kad siekiant pagerinti visų pirma svarbu sužinoti jūsų, kaip (pvz., dalyvavusių šioje programoje) patirtį ir nuomones. Tad jūsų išsakytos mintys ir pastebėjimai mums labai svarbūs.

Iš pradžių norėčiau trumpai pristatyti, kaip vyks ši diskusija. Aš vesiu diskusiją ir stengsiuosi užtikrinti, kad kiekvienas iš jūsų turėtumėte galimybę kalbėti. Man padės ... [pristatomas padėjėjas (-ai)] ... Jis (jie) užrašys per diskusiją išsakytas mintis, kad nebūtų praleisti svarbūs dalykai. Taip pat mes

naudosime garso ir (ar) vaizdo įrašymo techniką. Kaip matote, turime diktofoną ir (ar) vaizdo kamerą. Tai reikalinga tam, kad kuo tiksliau įrašytume jūsų išsakomas mintis. Nors diskusija bus įrašoma, saugosime duomenų konfidencialumą. Duomenys bus naudojami apibendrinti, diskusijos metu į jus kreipsimės tik vardais, vėliau jie bus pakeisti kodais. Įrašyta informacija bus naudojama tik tyrimo komandos narių ir tik šiam tyrimui, įrašai bus saugomi ir neprieinami jokiems kitiems asmenims. Ar visi sutinkate, kad diskusija būtų įrašinėjama ir (ar) filmuojama? [*vedėjas turėtų būti tikras, kad sutikimą davė visi*]

Pasikvietėme jus čia todėl, kad manome jus esant šios srities ekspertais [*turite daug patirties šiuo klausimu... ar panašiai*]. Norime sužinoti, kaip jūs vertinate [*ką manote ar pan., priklausomai nuo diskusijos temos*] šį reiškinį, todėl laukiame visapusiškų komentarų, kad ir kokie jie būtų. Labai prašome išsakyti savo mintis ir patirtį atvirai bei nuoširdžiai. Mus domina įvairios nuomonės, todėl nebijokite nesutikti su kitais dalyviais, išreikšti skirtingas nuomones ar papasakoti apie išskirtinę patirtį.

Kad diskusija vyktų sklandžiai, siūlome laikytis tam tikrų taisyklių. Prašome nepertraukinėti vienas kito. Labai svarbu, kad kiekvienas iš jūsų galėtų kalbėti. Taip pat prašome gerbti vieni kitų nuomones ar patirtį. Norėtume, kad šios diskusijos aplinka būtų jauki ir kiekvienas jaustųsi laisvai išsakyti visas savo mintis. Jei manote, kad reikėtų susitarti dėl dar kokių nors dalykų, siūlykite.

Kaip jau esame minėję, diskusija užtruks apie val. Visiems išdalijome vardų korteles, tad galite kreiptis vieni į kitus vardais. Taip pat jauskitės laisvai, jeigu norėsite atsigerti – visi turite stiklines, galite tai daryti pokalbio metu.

Ar kas nors turite klausimų prieš pradėdant diskusiją?

Prisistačius ir susitarus dėl diskusijos eigos, pereinama prie jos temos. Pokalbis vyksta etapais.

Apšilimas. Jis skirtas tam, kad dalyviai palengva įsitrauktų į diskusiją. Paprastai apšilimo metu prašoma dalyvių prisistatyti. Atsižvelgiant į temą ir dalyvių savybes, galima panaudoti įvairius apšilimo variantus.

Pavyzdys:

Pradėkime diskusiją nuo jūsų prisistatymo. Kreipiantis vardais, bus lengviau diskutuoti. Tačiau vėliau visa informacija bus naudojama anonimiškai ir išlaikoma konfidenciali. Taigi prašome paeiliui pasakyti savo vardą, savo ... [pvz., profesiją] ir pagrindinį laisvalaikio užsiėmimą [kaip jau minėta, čia galime prašyti įvairių dalykų, atsižvelgdami į tai, kas yra aktualu ar susiję su pagrindine diskusijos tema].

Diskusija. Ji vedama pagal jau sudarytą klausimyną. Iš anksto numatomos temos ir aspektai, kuriuos norima aptarti per diskusiją. Tačiau tiek šių klausimų turinys, tiek jų uždavimo tvarka numatomi tik preliminariai, scenarijus yra lankstus. Tai yra diskusija, todėl svarbiausias jos vedėjo tikslas – ne klausimų ir atsakymų serija, o pokalbis, kurį jis orientuoja remdamasis sudarytu scenarijumi, tačiau atsižvelgdamas į realią jo eigą.

Diskusijos etapai:

Įvadinis klausimas. Diskusija pradedama įvadininiu klausimu, kuris paprastai yra gana platus arba abstraktus. Šio klausimo tikslas – paskatinti grupės dalyvius pradėti galvoti apie diskusijos temą, į ją įsijausti. Pavyzdžiui, jei diskusijos tema susijusi su aktyviu laisvalaikiu, įvadinis klausimas diskusijos dalyviams galėtų būti: „Kaip jūs suprantate, kas yra aktyvus laisvalaikis?“ arba „Ką jums reiškia laisvalaikį leisti aktyviai?“.

Pagrindinė diskusija. Paprastai įvadinis klausimas išrutulioja ar suteikia kryptį tolesnei (t. y. pagrindinei) diskusijai. Jeigu ne, vedėjas nusprendžia, kuris iš scenarijuje numatytų klausimų bus nagrinėjamas toliau. Pavyzdžiui, jei uždavus dalyviams įvadinį klausimą išryškėja kokia nors tema, galima plačiau susitelkti į jos nagrinėjimą.

Rekomenduojama kiekvieną naują diskusijos aspektą ar potemę pradėti nuo platesnių, bendresnių klausimų, juos po truputį siaurinant ir aptariant detaliau.

Vykstant pagrindinei diskusijai, lentoje galima žymėti svarbiausias mintis. T. y. diskusijos metu daryti ir jos santrauką, kuri bus naudinga vėliau apibendrinant su dalyviais išsakytas mintis.

Galimos kelios rekomendacijos, kaip paskatinti žmones kalbėti:

Diskusijos metu parankūs įvairūs tikslinamieji klausimai: „Gal galite pateikti pavyzdžių?“; „Kaip jūs tuo metu jautėtės?“; „Kaip jūs į tai reagavote?“; „Ką jūs turite galvoje sakydamas, kad...?“; „Ne visai supratau jūsų mintį, gal galėtumėte paaiškinti plačiau?“ ir pan.

Jeigu uždavę klausimą nesulaukiate jokio atsakymo arba atsakymai sunkiai klostosi, pamėginkite klausimą reformuluoti aiškiau, paprasčiau.

Diskusiją skatina ir hipotetiniai klausimai. Pavyzdžiui, „Jei jums reikėtų atlikti ... užduotį, į ką jūs kreiptumėtės?“; „Jei jus paskirtų X organizacijos vadovu, kokį dalyką padarytumėte ir (ar) pakeistumėte pirmiausia?“; „Jei galėtumėte rinktis, tai būtų...?“

Sakinio užbaigimo klausimai. Galima pateikti su tema susijusio sakinio dalį ir paprašyti kiekvieno dalyvio jį baigti savo mintimis. Pavyzdžiui, vedėjas sako dalyviams: „Prašau, kiekvienas baikite šį sakinį: Daugelis žmonių mano, kad politikoje sunkiausia..., tačiau iš tiesų sunkiausia...“ arba „Jei universitete pasiūlytų ...(X)... studijų programą, aš ...“.

Jeigu vedėjas pastebi, kad grupėje yra keletas žmonių, kurie kalba rečiau arba apskritai tyli, turėtų pasistengti juos prakalbinti. Tokiu atveju paranku pasitelkti jau išsakytas kitų diskusijos dalyvių mintis ir užduoti referentinių klausimų: „Lina minėjo, kad ji nesilanko universiteto bibliotekoje, nes jos darbo laikas jai visiškai netinkamas. Jūrate [čia kreipiamasi į dalyvę, kuri mažiausiai reiškia savo mintis], ar yra kokių nors veiksnių, kurie apriboja jūsų norą ir (ar) galimybę lankytis universiteto bibliotekoje?“ Arba „Tomai, Ieva minėjo, kad kai ji lankėsi ...(X)... bendrovėje, patyrė ... (kažkokį dalyką). Kokia buvo jūsų patirtis apsilankius toje bendrovėje?“

Diskutuoti skatina ir prašymas prisiminti asmeninę patirtį. Pavyzdžiui, klausiamo: „Prisiminkite tą laikotarpį, kai lankėte mokyklą. Kokie jūsų prisiminimai, susiję su ... (kažkoks aspektas)... mokykloje?“ arba „Prisiminkite pastarąjį kartą, kai rašėte rašto darbą. Kokių esminių sunkumų jums kilo?“

Apibendrinimas. Diskusijos pabaigoje užduodamas reziumuojantis, apibendrinantis klausimas. Paprastai siūloma dalyviams pagalvoti, kas buvo pasakyta diskusijos metu ir kiekvienam pateikti savo galutinę mintį.

Po paskutinio dalyvio kalbos diskusiją apibendrina vedėjas. Jeigu ji buvo konspektuojama lentoje, paranku tiesiog peržvelgti, kas ten pažymėta. Tada dalyvių prašoma pagalvoti, ar nebuvo praleista kas nors svarbaus.

Taip pat reiktų dalyvių paklausti, gal jie turi kokių nors minčių ar reakcijų į pačią tikslinę grupės diskusiją kaip sąveikos formą. Vedėjui tai gali būti naudinga planuojant kitas diskusijas.

Diskusija baigiama padėka ir dar kartą pakartojama, kad dalyvių indėlis į tyrimą buvo labai svarus.

5 priedas. Tikslinės grupės diskusijos imitacijos veikla

Užduotis: Grupėje parengti tikslinės diskusijos scenarijų, pasiskirstyti vaidmenimis ir surengti tikslinę grupės diskusiją.

Vaidmenys:

- *Vedėjai* (du žmonės). Iš anksto pasiruošia diskusijai; numato jos vietą; veda pokalbį.
- *Padėjėjai* (du žmonės). Diskusijos metu parenka gaunamos informacijos fiksavimo būdą; surenka duomenis; parengia diskusijos rezultatų pristatymą.
- *Vertintojai* (du žmonės). Stebi diskusijos eigą ir pagal iš anksto numatytus kriterijus vertina, kaip ji vyksta, fiksuoja vedėjo darbo savybes. Parengia apibendrinimą ir rekomendacijas dėl tikslinės grupės diskusijos eigos.

Pasiruošimas: Scenarijus. Klausimyną bendrai kuria visa grupė. O jį apibendrina ir galutinį variantą sudėlioja vedėjai.

Sudaryta vadovėlio autorių.

6 priedas. Pagalbinė tikslinės grupės diskusijos organizavimo priemonė

Aplinka
<ul style="list-style-type: none"> – pasirinkite ir (ar) raskite vietą, kuri tinkama tikslinei grupės diskusijai – jei nesate buvęs numatomoje vietoje, apsilankykite prieš pirmąją diskusiją, kad įsitikintumėte, ar ji tikrai tinkama – jei reikia rašymo lentos ar kitų dalykų, kurių nėra (pvz., pakankamo kėdžių skaičiaus), mėginkite tai rasti, suorganizuoti
Dalyviai
<ul style="list-style-type: none"> – visada planuokite ir kontaktuokite su didesniu dalyvių skaičiumi, nei jums reikia vienai diskusijai – pirmasis kontaktas – savaitė ar dvi iki nustatytos datos – jei įmanoma, po pirminio kontakto ir (ar) pokalbio papildomai nusiunčiama visa informacija el. paštu – būtina prieš dieną paskambinkite ir priminkite – jei kontaktuojate ne telefonu, visada prašykite ir telefono numerio, kad būtų galima susisiekti dėl priminimo arba tam atvejui, jeigu pažadėjęs atvykti tyrimo dalyvis laiku nepasirodo – visada turėkite tyrimo dalyvių sąrašą ir jų kontaktus – nepamirškite atsarginių tyrimo dalyvių sąrašo
Scenarijus
<ul style="list-style-type: none"> – sudarykite diskusijos klausimų sąrašą ir parenkite scenarijų – sutikdami dalyvius pasiruoškite temų „apie nieką“ – iš anksto įvertinkite diskusijos žingsniams ir klausimams aptarti reikalingą laiką – patikrinkite klausimų formuluotes
Pasiruošimas ir (ar) priemonės
<ul style="list-style-type: none"> – vardų kortelės – baterijos – kasetės ir (ar) atminties kortelės – laidai – išspausdintas scenarijus – reikalinga dalomoji medžiaga – rašymo priemonės – patikrinta technika – vanduo – popierius – informuoto sutikimo formos

<ul style="list-style-type: none"> – visko turėkite daugiau nei reikia – vedėjas su padėjėju susitaria, kuris už ką bus atsakingas 	
Vedėjas	Padėjėjas
<ul style="list-style-type: none"> – pagalvokite apie savo aprangą – išmokite scenarijų – pasipraktikuokite, prisiminkite gerąsias diskusijos skatinimo strategijas 	<ul style="list-style-type: none"> – apgalvokite sau patogią darbo strategiją – iš anksto aptarkite funkcijų pasidalijimą tarp vedėjo ir padėjėjo – sudarykite savo darbų sąrašą
Atvykimas į vietą	
<ul style="list-style-type: none"> – atvykti planuokite anksčiau nei diskusijos pradžios laikas – sutvarkykite aplinką – sumontuokite ir parenkite techniką – viską, ką naudosite, sudėkite laisvai pasiekiamose vietose (kad nereikėtų krapštytis po kuprinę diskusijos metu) – išdėliokite vandenį, stiklines ir pan. – pasiruoškite dalomąją medžiagą, kad galėtumėte greitai ją išdalyti – padėjėjas ir vedėjas pasidalija veiklos sritis: padėjėjas paprastai daugiau tvarko aplinką, o vedėjas pasitinka ir kalbina tyrimo dalyvius – padėjėjas turi rasti sau vietą, kur galėtų geriausiai atlikti savo funkcijas diskusijos metu: užrašinėti esmę; stebėti techniką; padalyti medžiagą; padaryti apibendrinimą ir pan. 	
Diskusijos metu	
<i>Vedėjui</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – pasitikimo metu būkite malonus ir dėmesingas, pakalbėkite su kiekvienu naujai atvykusiu dalyviu – jūs atsakingas už atmosferos sukūrimą ir palaikymą – kalbėkite aiškiai, girdimai, bet ne formaliai – sekite laiką (prieš tai scenarijuje apskaičiuokite, kam kiek laiko skirsite) – nesivelkite į diskusiją, nereikškite savo nuomonės – naudokite visas strategijas, kad pokalbis įsibėgėtų – valdykite kitus akių kontaktų, kalba, kūno kalba, nepamirškite nekalbiųjų, saugokitės dominuojančiųjų (tokius mėginkite pamatyti dar prieš prasidedant diskusijai) 	
<i>Padėjėjui</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – būkite nepastebimas, netrukdykite – nesiimkite vedėjo vaidmens – turėkite viską po ranka 	

- stebėkite techniką, bet ne per daug įkyriai
- sekite diskusijos eigą – turite matyti, jeigu vedėjui reikia pagalbos, ir padėti neprašomas
- nupieškite tyrimo dalyvių sėdėjimo planą

Kiekvienam atėjusiajam

- pasisveikinkite
- susipažinkite
- parodykite, kur nusirengti, kur tualetas
- nuspręskite, kada leisite tyrimo dalyviams susėsti į vietas – visiems kartu, ar kas kada ateina
- įteikite kortelę su vardu
- įteikite informuoto sutikimo formą

Po diskusijos

- iš karto patikrinkite, ar viskas įrašyta (jei ne, iš karto surašykite, ką prisimenate)
- perkeltkite įrašą į PC ir dar kokią nors laikmeną
- aptarkite su padėjėju ir užrašykite pagrindinius išpūdžius
- sukataloguokite visą papildomai surinktą medžiagą

Sudaryta vadovėlio autorių.

4 skyrius

Kitos galimos kokybinio interviu formos ir tikslai

4 skyriaus turinys

4.1. Ekspertų interviu.....	211
4.2. Porų interviu	213
4.3. Kokybiniai interviu su vaikais	218
4.4. Tarpkultūrinis interviu	223
4.5. Galimos kitos grupės interviu formos	229
Ketvirtojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	232

Jau buvo kalbėta, kad kokybinis interviu apima nemenką galimų variacijų spektrą (žr. 1 skyrių). Nors pamatiniai kokybinio interviu principai išlieka tie patys, skirtingos interviu formos taikomos savitiems tikslams pasiekti ir skiriasi kai kurie praktiniai interviu ėmimo aspektai.

Šiame skyriuje aptarsime tokias kokybinio interviu formas:

- ekspertų interviu;
- porų interviu;
- interviu su vaikais;
- tarpkultūrinį interviu;
- kai kurias savitas grupės interviu formas.

4.1.

Ekspertų interviu

Studentų darbuose (ir ne tik) gana dažnai minima, kad buvo imamas ekspertų interviu. Vis dėlto matome, kad metodologinėje literatūroje ekspertų interviu gana retai aptariami kaip specifinė kokybinio interviu forma. Tačiau ji tokia yra, tad norėtume aptarti svarbiausius aspektus, kurie išskiria ekspertų interviu, ir ką svarbu žinoti, ketinant juos imti.

Paprastai ekspertų interviu vadinami individualūs interviu naudojant klausimyną-gaires, o tyrimo dalyvis yra ekspertas – kokios nors srities profesionalas, žinovas, turintis išskirtinių (specifinių) žinių ir patirties savo srityje. Tyrėjus domina ne jo, kaip žmogaus, asmenybė ar asmeninė biografija, o konkrečios srities žinios, kurių jis turi kaip tam tikrų funkcijų atlikėjas ir dėl šių žinių yra tam tikros srities ekspertas ir (ar) jam priskirtas eksperto statusas (*Flick, 2014; Littig, Pöchhacker, 2014*).

Kodėl ekspertų interviu galima laikyti atskira (specifine) kokybinio interviu forma? Visų pirma tyrimo metu reikia metodologiškai pagrįsti eksperto ir ekspertinių žinių sąvoką; be to, ekspertų interviu būdingi saviti praktiniai iššūkiai, gana geras tyrėjo žinių lygis tiriamąja tema (tyrėjas turi tapti kvaziekspertu), o ekspertų statuso ir laiko ribos pasunkina jų pasiekiamumą tyrėjams (*Littig, Pöchhacker, 2014*).

Ekspertas – tai asmuo, kuris turi specifinių įžvalgų ir žinių dėl savo profesinės padėties ir patirties (ekspertizės lygio) (Flick, 2014). Būtent specifinės žinios, kurias ekspertai įgyja per savo profesinę veiklą, daro juos įdomius ir patrauklius socialiniams mokslininkams (Littig, Pöchhacker, 2014). Kaip apibendrina Littig ir Pöchhackeris (2014), ekspertai ne tik turi specialių profesinių ar techninių žinių, išmano organizacines procedūras ir savo veiklos lauką, tačiau paprastai jų užimamas statusas (organizacijoje ar visuomenėje) leidžia jiems kalbėti tam tikro profesinio lauko ar organizacijos vardu, juos reprezentuoti.

Vis dėlto „ekspertizė“ nėra universaliai taikomas kriterijus – ką ir dėl kokių savybių priskirsime eksperto statusui, priklausys nuo tyrimo temos ir tikslo.

Interviu su ekspertais iššūkiai

Nors ekspertų interviu yra patrauklūs dėl surenkamos informacijos vertingumo, planuojant ir imant šiuos interviu išryškėja kai kurie iššūkiai. Tinkamai nepasirengęs tyrėjas gali patirti nemenkų sunkumų, o kartais ir apskritai likti be reikiamų duomenų.

Visų pirma ekspertai nėra lengvai pasiekiami. Dėl užimamo statuso, įtemptos darbotvarkės, profesinės veiklos specifikos ekspertų įtraukimo į tyrimą galimybės gali būti ribotos. Kuo aukštesnis eksperto statusas, tuo sunkiau jį pasiekti (ypač, pvz., studentui).

Net jeigu ekspertas ir sutinka dalyvauti tyrime, gali būti sunku su juo suderinti laiką (ar gauti jo užtektinai). Pavyzdžiui, ne kartą esame patekę į tokią padėtį, kai ekspertai po keletą kartų nukelia sutartą interviu laiką, nes atsiranda svarbesnių, neatidėliotinų reikalų; arba iš karto nubrėžia skiriamo laiko ribą, pavyzdžiui, „galiu skirti ne ilgiau nei pusvalandį“.

Antra, kaip pabrėžia Kvale'as (2007) ir kiti autoriai, tyrėjas turėtų ypač kruopščiai pasirengti ketindamas rengti interviu su ekspertais. Dėl šių statuso galimas nemenkas gali būti disbalansas interviu sąveikos metu, t. y. ekspertas dominuos, o tyrėjui teks tenkintis pasyvia padėtimi. Apibendrinami įvairių tyrėjų patirtį, Littig ir Pöchhackeris (2014) nurodo, kad ypač svarbu, kokių žinių apie interviu temą turi

tyrėjas. Nuo tyrimo dalyvio—eksperto požiūrio į tyrėją (kiek gerbs ir kiek svarbiu laikys), kokį statusą jam priskirs (pvz., žinovo ar ne) priklausys ir eksperto noras bendradarbiauti, dalytis žiniomis. Tyrėjas turėtų iš anksto įgyti žinių tyrimo tema ir susipažinti su svarbiausiais eksperto biografijos faktais – temoje susigaudantis tyrėjas turi daugiau galimybių pelnyti eksperto pagarbą ir bent iš dalies pasiekti interviu sąveikos simetriją (*Kvale, 2007; Flick, 2014*). Pavyzdžiui, vienas studentas, grįžęs po interviu su ekspertu, dalijosi nejaukiaus įspūdžiais, kaip ekspertas interviu metu nuolat pertraukinėjo jo klausimus, komentuodamas „ai, čia nesvarbu“ arba „ai, klausinėjat čia jūs (to, ko neišmanot)...“ ir pan. Išrašas parodė, kad interviu išties buvo neinformatyvus.

Dar vienas su tyrėjo pasirengimu susijęs aspektas – bent minimalus specifinės terminologijos išmanymas. Ekspertai neretai linkę kalbėti specifine kalba (profesiniu žargonu), tad visiškai jos nesuprantantis tyrėjas negalės efektyviai vesti interviu.

Ekspertai gali būti įpratę, kad iš jų imami interviu, ir turėti iš anksto parengtus šabloninius atsakymus. Vėlgi – norint pro juos „prasibrauti“, reikalingos papildomos žinios ir gebėjimai (*Kvale, 2007*). Nepatyręs ir (ar) nepasiruošęs tyrėjas gali pasijusti ne kaip interviu imantis asmuo, o kaip eksperto paskaitą (monologą) išklausančias studentas.

Taigi nors ekspertų interviu – labai patrauklus, naudingas ir efektyvus metodas, jam būtinas stiprus tyrėjo pasiruošimas ir nusistatymas suvaldyti su ekspertais susijusius iššūkius.

4.2.

Porų interviu

Nors literatūroje aptariamas nedažnai, porų interviu (jungtinis interviu, diadų interviu) (angl. *joint couple interview; joint interviewing; joint interviews; dyad interviews; linked interviews; conjoint interviews*) gali būti parankus tyrimams, kurių tema susijusi būtent su porų sąveikos kontekstais, pavyzdžiui, atliekant šeimos tyrimus. Kaip pabrėžia Bjørnholt ir Farstad (2012), pagrindiniuose tyrimų

metodologijai skirtuose leidiniuose porų interviu beveik neminimas, nors iš tiesų ši interviu forma gali būti labai naudinga ir efektyvi. Porų interviu gali būti taikomas kaip atskiras (pagrindinis) duomenų rinkimo metodas atliekant tyrimą arba kartu su individualiais interviu. Kendall ir kt. (2009) vadina juos daug perspektyvų apimančiu interviu (angl. *multiperspective*), nes, skirtingai nei per individualius interviu, to paties interviu metu atskleidžiama daugiau nei viena perspektyva, t. y. abiejų (ar daugiau) susijusių šalių perspektyvos.

Ir vėl, kaip galima matyti iš anglišku sinonimų gausos, nėra bendrai vartojamo termino ir kartais gali būti kalbama apie kokią nors specifinę variaciją. Tačiau šiame skyriuje kalbėsime apie porų interviu šia prasme – tai interviu su dviem žmonėmis vienu metu; šiuos žmones tarpusavyje sieja tam tikra santykių istorija (jie yra pora ne tik interviu metu); be kitos informacijos, tyrėją domina poros tarpusavio sąveika ir galimybė ją atskleisti. Nors poros interviu tyrimai, kaip jau minėta, įprastai siejami su šeiminiiais ryšiais (vyras ir žmona, mama ir vaikas), pora taip pat gali būti ir kitame kontekste, pavyzdžiui, atliekant sveikatos, socialinio darbo tyrimus, tai gali būti globotinio ar priežiūros gavėjo ir globėjo ar priežiūros teikėjo pora (pvz., pacientas ir gydytojas; neįgalusis ar ligonis ir jį slaugantis šeimos narys) (angl. *care-give/care-taker, care recipient*) ir pan. Svarbu, kad tai yra tam tikrame kontekste natūraliai kaip vienetas veikianti pora. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad, skirtingai nei per tikslines grupės diskusijas, kur neretai grupės interviu vyksta su vienais kitų nepažįstančiais žmonėmis, porų interviu dalyvauja pažįstami ir neretai artimai susiję asmenys. Pavyzdžiui, per vieną Bjørnholt ir Farstad (2012) tyrimą buvo imami porų interviu apie vaiko priežiūros atostogas, t. y. tiriami, kaip poros pasiskirsto vaiko priežiūros atostogas, kaip planuoja prižiūrėti vaikus, kokie priimami darbo ir vaiko priežiūros derinimo sprendimai.

Beje, taip pat gali būti ir triadų interviu, jei toks darinys yra būdingas tiriamojo reiškinių kontekstui (pvz., draugų triada; brolių ir seserų triada; atliekant sveikatos tyrimus – pacientas, globėjas ir sveikatos priežiūros specialistas (*Kendall ir kt.*, 2009).

Kodėl renkamasi tokia interviu forma? Daroma prielaida, kad vienu metu apklausiant abi poros šalis gaunama papildomos informacijos. Paranku, kai norima suprasti santykius ir jų dinamiką, sužinoti porą sudarančių šalių sampratų bei patirties panašumus ir skirtumus. Polak ir Green (2015) nurodo, kad porų interviu padeda geriau suprasti sprendimų priėmimo procesą (kaip pora priima sprendimus). Porų interviu leidžia gauti išvalgų, kurios gali būti neprieinamos imant individualius interviu, nes tik porų interviu leidžia pažvelgti į porų pasaulį, apčiuopti patirtį ir prasmes, kuriomis jie dalijasi (*Taylor, Vocht, 2011*). Taigi porų interviu suteikia kitokio pobūdžio informacijos, nei galima gauti individualaus interviu metu.

Informaciją, surinktą poros interviu metu, galima papildyti individualiais interviu su kiekviena iš poros šalių atskirai. Tokiu būdu surenkama visapusiškų duomenų tiek apie porą kaip vienetą, tiek apie kiekvieną poros sąveikos dalyvį asmeniškai.

Duomenų gausa

Kaip apibūdina Polak ir Green (2015), tiek porų interviu pranašumai, tiek trūkumai kyla iš sąveikos interviu metu. Svarbiausias pranašumas – duomenų gausa ir išsamumas. Remiantis porų interviu pritaikiusiais užsienio autoriais, galima apibendrinti keletą požymių, rodančių, kokios pridėtinės vertės duomenims suteikia interviu su poromis:

- imamas ne tik interviu, bet ir stebima – poros interviu metu galima matyti partnerių tarpusavio sąveiką, šios sąveikos modelius. Pavyzdžiui, kartais pora pradeda tarpusavyje diskutuoti, o tyrėjui pasitaiko proga stebėti poros sąveikos dinamiką, taip gaunama vertingos papildomos informacijos (*Bjørnholt, Farstad, 2012*). Atkreipiamas dėmesys tiek į verbalinę, tiek į neverbalinę sąveiką, pavyzdžiui, kalbėjimo manierą, pokalbio eigą (pvz., kas lyderiauja; kaip aptariamas ar sprendžiamas klausimas, kada išsiskiria partnerių nuomonės; kokie kūno kalbos signalai pasireiškia tarp partnerių ir pan.). Poros sąveikos stebėjimas interviu metu leidžia suprasti kiekvienos šalies vaidmenį palaikant tarpusavio santykį (*Kendall ir kt., 2009*);

- tyrimo dalyviai gali padėti atskleisti informaciją papildydami vienas kitą, paaiškindami tam tikrus posakius, primindami ar kartu aptardami tam tikrą klausimą (*Bjørnholt, Farstad, 2012; Kendall ir kt., 2009*);
- poros interviu metu galima suprasti tiek tuos aspektus, dėl kurių pora sutaria, tiek įtampos, konfliktų priežastis;
- per poros interviu gali pasireikšti netikėtų, spontaniškų reakcijų į partnerio teiginius, kurios atskleistų tai, ko iš individualių interviu greičiausiai neįmanoma gauti (nebūtų to šaltinio, į kurį reaguojama);
- poros interviu atskleidžia ir poros, ir individualias istorijas. Be to, individualios istorijos gali būti patvirtintos kitos poros šalies ar, priešingai, pakoreguotos.

Sąveikos ir jų valdymas

Kaip jau minėjome, sąveikos, kurios vyksta poros interviu metu, yra ne tik pranašumas, bet ir iššūkis. Kai imamas poros interviu, sąveika vyksta keliomis kryptimis: tarp poros šalių; tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvių (poros kaip visumos ir kiekvienos poros šalies). Tai, kaip vyksta ir pavyksta šios sąveikos, turi įtakos interviu eigai, jos valdymui, sklاندumui, duomenų kokybei.

Didesnis iššūkis tyrėjui yra vesti poros nei individualius interviu. Būtinai papildomos žinios ir gebėjimai norint sėkmingai valdyti poros interviu dinamiką. Pavyzdžiui, per pokalbį viena poros šalis gali visą laiką dominuoti, tarp partnerių įvykti konfliktų, tarp poros ar vieno iš partnerių ir tyrėjo kilti įtampa. Tyrėjas turi gebėti rasti pušiausvyrą tarp poreikio stebėti skirtingo pobūdžio tyrimo dalyvių sąveikas (tokiu būdu surenkama daug savitų duomenų) ir kartu sukurti konstruktyvią interviu aplinką, kad jo metu kalbėtų abi poros šalys, ir tai iš tiesų būtų poros, o ne vieno jos asmens interviu.

Dar vieną galima sunkumą nurodo Bjørnholt ir Farstad (2012): poros pasakojimas gali būti per daug nugludintas arba vienas asmuo gali papasakoti už abu, o kitas tik pritarti. Vis dėlto remdamosi savo praktika šios tyrėjos pabrėžia, kad per porų interviu išties gali pasitaikyti ir konfliktų, ir nesutarimų, kurie interviu metu ir aptariamais (tai vertinga ir įdomi informacija).

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad per porų interviu gali menčiau atsiskleisti individualios partnerių perspektyvos (abiejų arba vieno iš jų) (*Kendall ir kt.*, 2009; *Polak, Green*, 2015). Tai, kad abi poros šalys dalyvauja interviu, gali stabdyti pokalbį, kai nenorima atverti ko nors labai asmeniško arba to, ko viena šalis nenorėtų atskleisti kitai arba aptarinėti (pvz., diskutuoti, aiškintis) prie tyrėjo. Kartais viena poros šalis gali užgožti kitą, ypač jeigu aptariamai jautrūs klausimai. Gali likti neatskleista tai, ką poros šalys lengviau išsakytų individualių interviu metu.

Todėl tyrėjas, ketinantis imti porų interviu, turi mokėti jausti padėtį, pokalbio dinamiką ir gebėti valdyti poros sąveikas ta prasme, kad nė vienas partneris nebūtų nustumtas į prastesnę padėtį. Kaip pabrėžia Taylor ir Vocht (2011), tyrėjui reikėtų nesivelti į diskusiją, jokiū būdu nepalaikyti kurios nors poros šalies, juo labiau neleisti, kad kuris nors iš partnerių taptų pažeidžiamas.

Etika

Imant individualius interviu, anonimiškumas, konfidencialumas, laisvas informuoto asmens sutikimas gaunamas iš vieno asmens. Dalyvauti porų interviu turi sutikti abi poros šalys. Kartais per tą patį tyrimą tyrėjai derina porų ir individualius interviu, atsižvelgdami į tai, kad kartais poros nesutinka dalyvauti porų interviu, tačiau sutinka duoti individualius interviu.

Vieną svarbų su etika susijusį niuansą, aktualų šeimų ar panašių darinių tyrimams, pabrėžia Bjørnholt ir Farstad (2012): jei tame pačiame tyrime dalyvauja keli šeimos nariai (su jais atliekami individualūs interviu), tyrėjui kyla problema, kaip išsaugoti jų anonimiškumą ir konfidencialumą pristatant duomenis (nes artimai susiję žmonės gali lengvai atpažinti šeimos narių citatas ir pan.). Visada gali būti, kad šeimoje yra klausimų, kuriais nesutariama, kurie bendrai neaptariamai ar nenorima, kad tai, ką tyrėjui atkleidė vienas šeimos narys, sužinotų kiti. Imant interviu su abiem poros šalimis iš karto, ši problema mažėja, nes tyrimo dalyviai gali geriau kontroliuoti, kokia bus jų bendra istorija, be to, kalbama „viešai“, dalyvaujant tyrėjui ir abiem poros šalims.

Porų interviu yra įdomus, informatyvus, savitų duomenų leidžiantis surinkti metodas. Tačiau šio interviu dinamika skiriasi nuo įprastų individualių interviu, todėl tyrėjui būtina papildomai pasiruošti atsižvelgiant į potencialius iššūkius interviu metu.

4.3.

Kokybiniai interviu su vaikais

Vaikai gerokai dažniau tampa socialinių tyrimų objektu nei jų dalyviais; kitaip tariant, tradiciškai apie vaikus prašoma papasakoti suaugusiųjų. Vis dėlto požiūris į tyrimus keičiasi ir vietoj siekio gauti informacijos apie vaikus stengiamasi užmegzti su jais tiesioginį kontaktą (*Docherty, Sandelowski, 1999*). Stiprėja tendencija, kai vaikai suvokiami kaip aktyvūs socialiniai veikėjai, turintys savitą požiūrį ir įžvalgų apie juos supančią realybę (*Shaw ir kt., 2011*). Viena priežasčių vaikus ir paauglius įtraukti į tyrimą kaip dalyvius – suteikti jiems galimybę išreikšti savo nuomonę ir mintis, o ne pasikliauti vien suaugusiųjų interpretacijomis apie vaikų gyvenimą (*Eder, Fingerson, 2001*). Pavyzdžiui, vietoj to, kad mes, suaugusieji, spręstume apie vaikų žiniasklaidos turinį, svarbu sužinoti, kaip vaikai patys interpretuoja iš knygų, televizijos, filmų ar žurnalų gaunamas žinias ir pranešimus (*Eder, Fingerson, 2001*). Būtent kokybiniai interviu matomi kaip viena iš tinkamų priemonių šiam tikslui pasiekti (*Docherty, Sandelowski, 1999; Irwin, Johnson, 2005*).

Gal ir keistoka manyti, kad galima imti interviu iš vaikų, tačiau tyrėjai tvirtina, kad net ir labai maži vaikai gali tapti tyrimo dalyviais, savitais būdais išreikšti savo požiūrį ir svarbias įžvalgas apie savo kasdienį gyvenimą (*Docherty, Sandelowski, 1999; Eder, Fingerson, 2001; Irwin, Johnson, 2005*). Per interviu su vaikais galima išgirsti unikalių, su įvairiomis detalėmis asmeninių pasakojimų, kurie įvairiais klausimais leistų papildyti mūsų turimas žinias ir supratimą (*Gill ir kt., 2008*). Apibendrinę daugybę tyrimų, *Docherty ir Sandelowski (1999)* daro išvadą, kad interviu su vaikais duomenys yra kitokie nei interviu su suaugusiaisiais, tačiau jie nėra mažiau vertingi ar nepatikimi. Vis dėlto įtraukiant vaikus į tyrimus būtina atsižvelgti į jų amžiu

būdingus atminties ir komunikacijos savitumus, kalbinius gebėjimus, sukurti reikiamą aplinką, kuri leistų jiems atsiskleisti ir kalbėti.

Punch (2002) teigimu, tyrėjų požiūris į vaikystę bei vaikų statusą visuomenėje ir lemia, kaip vaikai ir vaikystė suvokiami atliekant tyrimus. Tyrėjos manymu, per daug paprasta į tyrimus su vaikais žiūrėti kaip į vieną iš dviejų kraštutinių alternatyvų: arba vaikai yra tokie pat kaip suaugusieji, arba jie visiškai skiriasi nuo suaugusiųjų. Tyrimai su vaikais turėtų būti vertinami kaip visuma, kai atliekant realų tyrimą veikiama neperžengiant šios visumos ribų, atsižvelgiant į individualų vaiką, tyrimui aktualius klausimus, kontekstą, vaikų amžių (jaunesni ar vyresni vaikai) bei paties tyrėjo požiūrį ir elgesį. Net jeigu ir laikytume vaikus gana kompetentingais socialiniais veikėjais, dar nereiškia, kad ir tyrimą su jais turime ir (ar) galime atlikti visiškai taip pat, kaip ir su suaugusiais.

Savitumai

Remdamiesi savo patirtimi, Irwin ir Johnson (2005) aptaria šiuos interviu su vaikais savitumus:

Ryšio tarp tyrėjo ir tyrime dalyvaujančio vaiko ir (ar) vaikų užmezgimas. Norint užmegzti ryšį su vaikais, reikia laiko. Todėl tikėtina, kad pirmojo susitikimo metu toks ryšys dar nebus užmegztas. Irwin ir Johnson (2005) pataria tyrėjams dirbti ne tik su vaiku, bet ir su jo tėvais – dar prieš interviu išsiaiškinti, kaip vaikams labiausiai patinka bendrauti, kas jiems padėtų jaustis patogiai interviu metu. Patariama planuoti vieną ar kelis išankstinius susitikimus ir susipažinti prieš pagrindinį interviu. Geriau rinktis keletą trumpesnių interviu vietoj vieno ilgo, nes tai gali tapti iššūkiu tam tikro amžiaus vaikams.

Aplinka ir veiklos interviu metu. Aplinka turi būti natūrali ir patogi vaikui, tačiau neblaškanti dėmesio. Irwin ir Johnson (2005) pateikia pavyzdį, kai per pokalbį vienas vaikas negalėjo nustygti vietoje, nes norėjo žaisti su vaikais, kuriuos matė kieme.

Kartais siūloma interviu su vaikais naudoti žaidimo elementus. Vis dėlto tyrėjos pataria prieš tai įsitikinti, ar konkrečiam dalyviui tokie žaidimo elementai tinkami, pavyzdžiui, galbūt kuris nors vaikas nemėgsta spalvinti. Jeigu šiam vaikui pasiūlysite tokią veiklą, jam išvis gali dingti noras bendrauti ir (ar) bendradarbiauti.

Vaikai yra įpratę judėti, būti aktyvūs. Tad susodinti juos pokalbiui gali ir nepavykti (nors pasitaikys ir tokių vaikų, kurie ramiai sėdės tėvams ant kelių ir pasakos). Bet kuriuo atveju į aplinką reikia žiūrėti kūrybiškai ir atvirai, nes kai kuriems vaikams kur kas geriau sekasi kalbėti tuo pat metu vaikstant, bėgiojant, būnant lauke. Tad tyrėjams reikėtų prisitaikyti.

Vaikų gebėjimas kalbėti gali būti labai skirtingas ir individualus. Todėl tyrėjai turėtų būti lankstūs ir pasiruošę bendrauti įvairiais būdais, kurie palengvintų prakalbinti vaikus. Pavyzdžiui, galbūt interviu pradžioje panaudoti klausimus su pasiūlytais atsakymo variantais, kad vaikas ištrauktų. Galbūt leisti daugiau nukrypti į kitą temą, kad įsijautęs į patį interviu veiksma vaikas daugiau ir laisviau kalbėtų reikiama tema.

Atsakymų įpiršimas. Kalbėdami vaikai ne visada gali rasti tinkamą žodį apibūdinti tam, ką jie nori pasakyti, arba tyrėjai ne visada supranta, ką vaikas sako, nes jis kalba savitai, „sava“ kalba. Tada kyla nemaža pagunda siūlyti savo (suaugusiųjų) žodžius, „padėti“ kalbėti. O tai gali labai pakenkti minties autentiškumui, pasiūlyti atsakymą, nes vaikai linkę priimti tai, kas siūloma. Todėl „pasakinėti“ reikėtų labai atsargiai. Prašykite pateikti pavyzdžių, apibūdinti, nupasakoti, nei tiksliai pasakyti mums žinomais žodžiais.

Tėvų dalyvavimas interviu metu. Nors tradiciškai manytume, kad pašalinių asmenų, šiuo atveju tėvų, buvimas netinkamai paveiks interviu eigą, Irwin ir Johnson (2005) savo praktikoje pastebėjo priešingą tendenciją – neretai tėvai labai prasmingai papildė vaikų interviu, pavyzdžiui, pasiūlydami tokių paskatinių kaip „Atsimeni, kai...“ arba „Ką tu man pasakojai aną dieną, kai...“; paaiškindami tyrėjui kai kuriuos savitai vaikų vartojamus žodžius ar interviu metu minimų žmonių svarbą vaiko gyvenimui. Be to, jaunesniojo amžiaus vaikai daugelyje kasdienių sąveikų dalyvauja kartu su tėvais, tad tėvų buvimas šalia jiems sukuria natūralią aplinką ir būseną.

Be abejo, visi aukščiau išvardyti aspektai nėra universalūs visiems vaikams ir visiems atvejams, nes, pavyzdžiui, skirtingo amžiaus vaikams gali būti itin svarbūs vieni dalykai, o kiti – visiškai nedominantys. Planuodami interviu su vaikais, tyrėjai turėtų pasiruošti būti

lankstūs ir kūrybingi, pasidomėti tam tikro amžiaus tarpsnio atmin- ties, kalbos, sąveikų, savarankiškumo ir kitais ypatumais.

Praktiniai dalykai

Atsižvelgdami į aukščiau išvardytus interviu su vaikais ypatumus, ga- lime pateikti keletą praktinių patarimų.

Tikėtina, kad interviu su vaikais truks ilgiau – tyrėjui gali tekti skirti laiko susipažinti su tyrimo dalyviu, apsiprasti vienas su kitu, išsiaiškinti, kokia aplinka būtų palankiausia konkrečiu atveju. Jeigu vaikas yra vyresniojo amžiaus, interviu gali būti imamas visas iš karto ir trukti gana ilgai. Tačiau rengiant interviu su mažais vaikais reikėtų pagalvoti apie šio trukmę – tokie interviu turėtų būti trumpi arba suskaidyti į kelis susitikimus (*Stewart ir kt.*, 2007).

Aplinka turėtų būti palanki vaikui. Kai kurias kliūtis, pokalbio metu atsirandančias tarp suaugusiojo ir vaiko, galima pašalinti surengus interviu vaikams įprastoje ir priimtinoje aplinkoje (*Kvale*, 2007). Ji taip pat neturėtų būti per daug blaškanti, kad neatitrauktų vaiko dėmesio nuo interviu. Paranku tyrimus su vaikais įterpti į kasdienę veiklą, tai leis išvengti tyrimo aplinkos dirbtinumo ir dėl to vaikams ar jauniems žmonėms kylančio nejaukumo jausmo (*Shaw ir kt.*, 2011). Pavyzdžiui, darželyje per ryto ratą surengti ne įprastą pokalbį, o tyrimo diskusiją.

Tyrėjas neturėtų priminti mokytojo ar auklėtojo, nes tai kuria distanciją ir dar gali paskatinti manyti, kad yra koks nors „teisingas“, „tinkamas“ atsakymas. Interviu su vaikais metu esama nemažai rizi- kos, kad jie pasiduos suaugusiojo įtakai – labai lengva vaikams įpiršti suaugusiojo nuomonę, nukreipti jų atsakymus (*Kvale*, 2007), vaikai gana lengvai pritaria suaugusiojo pozicijai. Todėl tyrėjai turėtų būti kantrūs, išlaukti, palengva „išgauti“ paties vaiko suformuluotus atsa- kymus. Nereikėtų pamiršti, kad vaikai ir jaunimas turi savitą bend- ravimo, komunikavimo manierą ir ja reikėtų pasidomėti, nes tai leis geriau suprasti, kas sakoma.

Lankstumas irgi būtinas dirbant su vaikais. Jiems nepaaiškinsite, kad „dar reikia pakalbėti“ ir pan. Jeigu jie nori ko nors paklausti – klausia. Jeigu nori pertraukėlės – teks ją daryti.

Reikėtų prisiminti, kad norint įtraukti vaikus ar jaunus (nepilnamečius) žmones į tyrimus būtina gauti tėvų, globėjų ar atsakingų mokytojų sutikimą.

Grupės interviu su vaikais

Kaip pabrėžia Shaw ir kt. (2011), atliekant tyrimus su vaikais labai svarbu atsižvelgti į galios disbalansą, kuris būdingas mūsų visuomenėms, t. y. vaikai kaip visuomenės nariai nėra lygūs suaugusiesiems, yra nuo jų priklausomi, nuolat valdomi tėvų, mokytojų ir pan. Todėl tyrimo metu reikėtų kaip galima labiau sumažinti šį galios disbalansą. Todėl galbūt parankiau su vaikais organizuoti ne individualius, o grupės interviu. Juo labiau kad buvimas grupėje yra gana natūrali ir įprasta vaikų bei paauglių socializacijos forma.

Kalbėdami apie tikslines grupės diskusijas su vaikais, Stewartas ir kt. (2007) nurodo, kad vaikai yra puikūs tikslinių grupės diskusijų dalyviai, tačiau jie kelia ir savitų iššūkių:

- vedėjas būtinai turi užtikrinti, kad vaikai jausis patogiai ir bus atsipalaidavę;
- vaikai jaučia, kada suaugęs asmuo būdamas kartu su jais jaučiasi nejaukiai ar nepatogiai, tada ir jie pasijunta prastai ir nusiteikia priešišškai. Su taip nusiteikusiai vaikais nepavyks pabendrauti;
- tikrai ne visi vedėjai, net ir labai geri, yra tinkami atlikti užduotį su vaikais. Tad labai svarbu parinkti vedėją, kuris patogiai jaučiasi su vaikais ir turi bendravimo su jais patirties.

Stewartas ir kt. (2007) atkreipia dėmesį į vedėjo lytį, kai interviu imamas iš vaikų: jų manymu, vaikai neretai jaučiasi geriau kalbėdami su vedėja moterimi. Tačiau tai priklauso ir nuo tikslinės grupės diskusijos dalyvių sudėties bei interviu klausimų tematikos. Jeigu diskusijos grupė sudaryta iš mergaičių, labiau tiks vedėja moteris; jeigu grupė – berniukų, jie gali gerai jaustis kalbėdamiesi su moterimi, tačiau kai kuriais klausimais gali būti atviresni vyriui.

Skirtingo amžiaus vaikų nereikėtų surinkti į vieną grupę, nes tada tarp jų sunkiai mezgasi pokalbis.

Klausimų kalba turėtų atitikti tam tikro amžiaus vaiko suvokimo galimybes. Jeigu vaikai yra mažesni, jų kalbinė raiška yra ribotesnė, todėl reikėtų atitinkamai pritaikyti ir tikslinės grupės diskusijos ar interviu veiklą. Vaikai gerai reaguoja į paveikslėlius ar žaidimus vaidmenimis, šie leidžia jiems išreikšti savo atsakymus. Žaidimo elementai padės vaikams išlaikyti dėmesį (*Stewart ir kt., 2007*).

4.4.

Tarpkultūrinis interviu

Vykstant globalizacijai įprasti tampa tyrimai, per kuriuos vyksta sąveika tarp kultūrų. Neretai tyrimo temos apima grupes, kurios nuo tyrėjo skiriasi savo kultūra, kultūriniu kontekstu, kalba. Pavyzdžiui, interviu su labai skirtingų kultūrų imigrantais, užsienio ekspertais ar etninės mažumos nariais. Kaip ir bet kurios kitos socialinės sąveikos, kurioje dalyvauja skirtingų kultūrų nariai, atveju, taip ir atliekant tyrimus, tarpkultūrinis bendravimas turi tam tikrų savitumų. Kadangi interviu (skirtingai nei, pvz., apklausa raštu) yra glaudi ir aktyvi tyrėjo bei tyrimo dalyvių sąveika, atliekant interviu su kitų kultūrų nariais kyla papildomų iššūkių. Galima išskirti bent du aspektus: skirtingos kultūros normos, kurios tiesiogiai veikia bendravimą (pvz., bendravimo savitumai, gestų prasmių skirtumai, skirtingos tabu temos ir pan.), ir kalbos skirtumai (neretai duomenys renkami ir interpretuojami daugiau nei viena kalba). Įtakos gali turėti ir tarp kultūrų nusistovėjusio santykio tradicijos, pavyzdžiui, jeigu tyrėjas ir tyrimo dalyvis yra iš skirtingų etninių grupių, priešišškai nusiteikusių viena kitos atžvilgiu, tai gali paveikti interviu kontekstą. Taigi tyrėjas, kuris ketina imti interviu iš kitos kultūros ar kultūrų tyrimo dalyvių, be visų kitų bendrai aptartų aspektų, turėtų pasiruošti ir tarpkultūrinio bendravimo požiūriu.

Tyrėjo ir tyrimo dalyvių tarpusavio pasitikėjimo santykis

Rengiant interviu tarp kultūrų būtina skirti daugiau laiko tarpusavio ryšiui tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvių užmegzti. Tai ypač aktualu, kai į tyrimą įtraukiamos etninės mažumos, pažeidžiamos kultūrinės ar socialinės grupės.

Apibendrinami daugelio tyrėjų patirtį, Renert'as ir kt. (2013) teigia, kad nepasitikėjimas tyrėjais ar jų tikslais gali būti viena svarbiausių kliūčių ieškant tyrimo dalyvių iš etninių mažumų grupių, ypač tų, su kuriomis istoriškai susiklostę įtempti santykiai. Reikšmingi tarpininkai ir potencialūs tyrimo dalyviai gali laikytis nuostatos, kad tyrėjai iš dominuojančios etninės–kultūrinės grupės tyrimo duomenis panaudos jų etninei grupei nepalankiu būdu. Tad tyrėjams gali tekti skirti daugiau laiko ir pastangų aiškinant savo tyrimo tikslus bei etikos principus. Ne mažiau svarbu sukurti pagarbos ir lygiavertiškumo santykį.

Imant tarpkultūrinį interviu svarbu pagalvoti, kaip tyrėjo ir tyrimo dalyvio kultūriniai požymiai bei tapatybės (ypač išoriškai pastebimi bruožai) susiję su tyrimo tema ir kaip tai gali paveikti interviu sąveiką ir gaunamus duomenis. Pavyzdžiui, jeigu tema susijusi su rasine diskriminacija, o interviu su diskriminaciją patiriančios grupės nariu ima tyrėjas iš tos rasinės grupės, kuri laikoma diskriminacijos šaltiniu, – kyla klausimas, kiek tikėtina, kad tyrimo dalyvis bus atviras ir linkęs bendradarbiauti?

4.1 atvejais. Tyrimas su etninės mažumos grupe

Per projekto *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje tapatumo tyrimas* (Kazėnas ir kt., 2014) atliekamą interviu ir apklausą buvo juntami empirinių duomenų rinkimą sunkinantys veiksniai. Renkant tyrimo duomenis neretai buvo matomas tyrimo dalyvių nepasitikėjimas tyrėjų tikslais, vengimas kalbėtis kai kuriais klausimais, nenoras atvirai išsakyti savo nuostatų. Pavyzdžiui, atliekant kokybinius interviu, labai atvirų komentarų buvo pateikiama ne paties interviu metu, o išjungus diktofoną.

Temos jautrumas lėmė ir sunkią tyrimo dalyvių paiešką. Tikslinė tyrimo populiacija buvo Lietuvos lenkai, t. y. lenkų kilmės (arba su ja besitapatinantys) Lietuvos gyventojai. Buvo tikslingai ieškoma tokių tyrimo dalyvių. Išėities taškas buvo geografinis pasiskirstymas – tyrimas vyko vietovėse, kur gyvena daugiausia Lietuvos lenkų. Kontaktuojant su tyrimo dalyviais pasitaikė nemažai atvejų, kai į tyrimą buvo reaguojama priešišškai, tyrimo tema ir tikslas įvardijami kaip „politizuoti“, „kurstantys nesantaiką“, „keliantys įtampą“ ir pan.

Kalbos klausimas

Atliekant tarpkultūrinius tyrimus svarbiausiu dalyku neretai tampa interviu kalbos klausimas. Ką daryti, jeigu tyrėjo ir tyrimo dalyvio kalbos skiriasi? Galimi bent trys sprendimo variantai:

- tyrėjas ir tyrimo dalyvis kalbasi trečia, abiem ne gimtąja, tačiau suprantama kalba (pvz., anglų kalba);
- tyrėjas kalba (veda interviu) tyrimo dalyvio kalba (priešingi atvejai, kai tyrimo dalyvis kalba tyrėjo kalba, yra retesni);
- samdomas vertėjas.

Kiekvienas šių pasirinkimų turi savų trūkumų ir pranašumų. Bet kuriuo atveju visada aktualus surinktų duomenų interpretacijos klausimas, pavyzdžiui, kiek tiksliai įmanoma perteikti ir (ar) pagauti prasmę, kai bendraujama ir analizuojama skirtingomis kalbomis.

Sprendžiant kalbos klausimą, idealu, kad interviu vyktų tyrimo dalyvio gimtąja ar vietine, kasdiene kalba (*Stewart ir kt.*, 2007; *Littig, Pöchhacker*, 2014). Kadangi kokybinio tyrimo dėmesio centras yra tyrimo dalyvių perspektyvos, jų pasaulėžiūra, interviu metu turi būti sudarytos sąlygos kiek galima laisviau ir be trukdžių šias perspektyvas atskleisti. Jeigu tyrimo dalyviams tenka bendrauti kita kalba ir šią kalbą jie moka nelabai gerai, jiems bus sudėtingiau reikšti mintis, pasakyti tai, ką nori, ir tai labai varžys pokalbį.

Idealu, kai interviu su kitakalbiu vyksta jo gimtąja kalba.

Kita vertus, tyrėjui reikia suprasti, ką sako tyrimo dalyvis, ir sekti, kad pokalbis atitiktų tyrimo tikslus. Jeigu tyrėjas nepakankamai gerai moka tyrimo dalyvio kalbą, šis procesas taip pat gali būti nelabai sklandus. Tad jeigu interviu imamas tyrimo dalyvio kalba, tyrėjas turėtų būti tikras, kad jo kalbos žinios yra pakankamos suprasti tyrimo dalyvio atsakymus, jausti kalbos niuansus, ir, be abejo, užduoti klausimus. Kaip teigia Littig ir Pöchhackeris (2014), nėra visiškai aišku, kaip efektyviai įvertinti, ar tyrėjo ir tyrimo dalyvio kalbos gebėjimų užtenka, kad jie suprastų subtilesnius komunikacijos momentus, tokius kaip ironija, perkeltinės žodžių prasmės, posakiai ir pan. Tiesiog

įsivaizduokite, kad kurioje nors užsienio valstybėje imamas interviu iš lietuvių imigranto. Patys pagalvokite, kaip anglų, vokiečių ar bet kokia kita užsienio kalba skambėtų lietuviškasis „pasipustė padus“, „lekia kaip akis išdegęs“ ir pan. O juk tokių posakių, turinčių aiškia perkeltinę prasmę, gausu kiekvienoje kalboje.

Kartais tenka rengti interviu esant dvikalbiams kontekstams, t. y. kai tyrimo dalyvis kasdien vartoja dvi kalbas. Tada reikėtų prašyti tyrimo dalyvio pasirinkti ar nurodyti, kuria kalba jis norėtų kalbėtis interviu metu. Pavyzdžiui, atliekant jau minėtą *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje tapatumo tyrimą* (Kazėnas ir kt., 2014) buvo numanoma, kad tyrimo dalyviai gali kalbėti lietuviškai arba lenkiškai. Kadangi tyrėjai taip pat mokėjo abi kalbas, tyrimo dalyvių buvo prašoma patiems pasirinkti, kuri kalba jiems priimtinesnė interviu metu, o tyrėjai priitaikydavo prie jų pasirinkimo.

Ar verta interviu su kitos kultūros atstovu rengti tyrėjui ir tyrimo dalyviui svetima, tačiau abiem suprantama kalba? Jeigu yra galimybė rinktis, kaip jau minėjome, visada parankiau, kad interviu vyktų tyrimo dalyvio gimtąja ar vartojama kalba. Tačiau kartais nėra kito pasirinkimo, kaip tik vartoti kokią nors sutartinę, pavyzdžiui, anglų kalbą. Tarkime, tyrėjas nekalba tyrimo dalyvio kalba, o tyrimo ištekliai neleidžia samdyti vertėjo. Vis dėlto tada reikėtų būti tikriems dėl abiejų interviu dalyvių kalbos mokėjimo lygio. Jis turėtų būti toks, kad abi šalys galėtų laisvai reikšti savo mintis ir suprasti viena kitą. Jeigu taip nėra, interviu kokybė (perduodamos ir suprantamos informacijos kokybė) nukenčia: mažėja tyrimo dalyvio galimybė išsamiai ir sklandžiai išreikšti savo perspektyvą, o tyrėjas gali nevisiškai suprasti ir (ar) ne taip efektyviai interpretuoti tai, ką girdi.

Kai neįmanoma efektyviai suderinti tyrėjo ir tyrimo dalyvio kalbos, tenka pasitelkti vertėją. Tačiau ir šis pasirinkimas susijęs su iššūkiais. Pavyzdžiui, Stewartas ir kt. (2007) mano, kad vertėjo reikėtų vengti kaip įmanoma labiau. Jis tampa tarpininku tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio, o tai gali lemti prasmių iškraipymą. Littig ir Pöchhackeris (2014) pabrėžia, kad retai kada tyrimams samdomi profesionalūs vertėjai, nes tyrimų biudžetas būna ribotas. Tada gali būti pasitelkiamas kolega ar pažįstamas, kuris galėtų atlikti vertėjo funkciją. Bet kuriuo atveju vertėją reikėtų rinktis labai atidžiai.

Kaip turėtų susiklostyti triados tyrėjas–vertėjas–tyrimo dalyvis sąveika? Vertėjo tikslas yra padėti, bet ne perimti interviu vedėjo ar jo dalyvio vaidmenį (Kvale, 2007). Vertėjas – tik priemonė informacijai perduoti. Interviu metu tyrėjas turi kreiptis tiesiogiai į tyrimo dalyvį. Akių kontaktą taip pat reikia palaikyti tik su tyrimo dalyviu, o ne su vertėju. Ypač užduodant klausimą reikėtų kreiptis tiesiai į dalyvį, o ne į vertėją. Paprastai tariant, tyrėjas turi ignoruoti vertėją. O šis pats neturėtų uždavinėti klausimų ar kitaip aktyviai įsitraukti į pokalbį. Apie visa tai reikėtų iš anksto susitarti su vertėju, jį pamokyti, paaikškinti interviu eigos principus.

Svarbu, kokį vertimą atliks vertėjas. Rekomenduojama, kad vertimas būtų kiek galima autentiškesnis, verčiamas kiekvienas sakinyas atskirai ir iki galo, o ne pateikiama atsakymo santrauka. Kadangi kokybiniu interviu siekiama autentiškumo, vertėjas turėtų versti netaisydamas kalbos, kiek galima geriau perteikti vietas kontekstą. Jeigu ko nors neįmanoma išversti, ir nereikia (bus užfiksuota originalo kalba). Vertėjas turėtų kalbėti pirmuoju asmeniu, t. y. ne „Jis (tyrėjas) nori paklausti...“, bet „Norėčiau paklausti...“; ne „Jis (tyrimo dalyvis) sako...“, bet tiksliai taip, kaip kalba tyrimo dalyvis.

*Interviu metu vertėjas yra informacijos laidininkas,
bet ne jos kūrėjas.*

Iš savo patirties atliekant interviu tarpkultūriniuose kontekstuose Lie (2006) nurodo daugybę dalykų, apie kuriuos reikėtų pagalvoti, kai į interviu tyrimą įtraukiamas vertėjas:

- vertėjo asmeninės savybės ir kilmė (tai gali įvairiai paveikti vertėjo santykį su situacija, kuri susiklosto vertimo metu, pavyzdžiui, jeigu vertėjo ir tyrimo dalyvio etninė kilmė susijusi su etninės įtampos ir (ar) konfliktų lauku). Tą patį pabrėžia Litting ir Pöchhackeris (2014) – tyrimo dalyvis gali pasitikėti tyrėju, bet ne vertėju, jeigu jis, pavyzdžiui, yra kitos etninės grupės atstovas;
- vertėjo ir tyrimo dalyvio atitikimas. Lie (2006) manymu, kuo labiau atitinka jų socialinės ir demografinės savybės (lytis,

tautybė, amžius, religija ir pan.), tuo geriau tyrimui. Tačiau būtinas ir kalbos atitikimas – pavyzdžiui, tarmės, kalbos senumo ar naujumo ir pan.;

- vertimo tikslumas ir kokybė. Dėl to kyla daugiausia klausimų – kaip versti, kad būtų kuo tiksliau perteikiama tyrimo dalyvio, o ne vertėjo suteikta prasmė? Labiau pažodžiui ar geriau ne taip tiksliai, bet perteikiant prasmę? Lie (2006) pabrėžia, kad tai ypač daug pastangų reikalaujantis analitinis procesas;
- vertėjo profesiniai įgūdžiai. Vertėjų lygis gali būti labai skirtingas – vienas gali labai gerai mokėti vietos kalbą, bet ne taip gerai – tyrėjo kalbą. Vienas labiau patyręs versti kasdienę kalbą, kitas – formalią, profesinę ir pan.;
- ryšys tarp vertėjo ir tyrimo dalyvio. Vertėjas turėtų būti tik vertėjas, o ne dar vienas informaciją kuriantis tyrimo dalyvis.

4.2 atvejis. Tyrėjui ir tyrimo dalyviui svetimos kalbos pritaikymas interviu metu

Vienos iš vadovėlio autorių dėstomo dalyko *Erasmus* mainų studentė iš Italijos ėmė bandomąjį interviu iš savo pažįstamos (taip pat italės). Buvo me susitarę, kad atskiri studentai skirtingai elgsis kalbos klausimu – vieni ims interviu savo (ir tyrimo dalyvio) gimtąja kalba, kiti – anglų kalba. Ši studentė su tyrimo dalyve pasirinko kalbėtis angliškai, taigi abiem svetima kalba. Tačiau po interviu, padarius jo išrašą, paaiškėjo, kad tai nebuvo geras pasirinkimas – pasirodė, kad tyrimo dalyvės anglų kalbos žinios nėra tokios geros, kaip tikėtasi, ji labai dažnai interviu metu angliškai pradėtus sakinius užbaigdavo itališkai. Be abejo, tai turėjo įtakos ir bendram jos atsakymų išsamumui. Be to, jeigu interviu vedėja pati nemokėtų itališkai, tos interviu dalys (iš išrašo matyti, kad jos sudarė apie penkiasdešimt procentų atsakymo tekstų) liktų nesuprastos.

Kalba ir vertimas nėra tik technikos klausimas. Kalba perteikia prasmes, kuriomis keičiasi tyrimo dalyvis ir tyrėjas. Todėl būtina reflektuoti apie vertimo ir (ar) kalbos skirtumų poveikį kuriant, perteikiant ir interpretuojant prasmę (*Fersch*, 2013).

Kultūriniai skirtumai

Be abejo, visų kultūrinių skirtumų aptarti neįmanoma – kiekvienu atveju tyrėjui reikėtų pasidomėti, kokie niuansai gali būti reikšmingi planuojant interviu su tam tikros kultūros nariais. Pavyzdžiui, skirtingų kultūrų žmonėms tam tikri gestai gali turėti priešingą reikšmę, gali skirtis priimtinos asmeninės erdvės ribos, pasisveikinimo ritualai ir t. t. Tad svarbu, kiek tyrėjas gebės interviu metu tinkamai suprasti tyrimo dalyvio siunčiamus signalus ir į juos reaguoti.

Reigiant tarpkultūrinius interviu, verta atkreipti dėmesį į laiko suvokimo skirtumus. Pavyzdžiui, vienos kultūros vertina punktualumą, o kitos, priešingai, į laiko ribas žiūri lanksčiau, ir tai gali turėti tiesioginės įtakos tyrėjo ir tyrimo dalyvio (ar dalyvių, jei tai, pvz., grupės interviu) sąveikai (*Stewart ir kt.*, 2007). Vienur reikės stengtis laiku pradėti interviu ir jį baigti po tiek laiko, kiek buvo sutarta, o kitur galima iš anksto numatyti, kad tyrimas realiai prasidės vėliau nei planuota – tyrimo dalyviai bus linkę vėluoti, nes jiems tai įprasta.

Iš kultūrų, kurioms kalbėjimas, bendravimas, ilgi pokalbiai yra įprasti, narių taip pat galima tikėtis ilgesnių, išsamesnių interviu, o kiti tyrimo dalyviai gali kalbėti konkrečiau, nenorėti skirti daug laiko pokalbiams, nes tiesiog nėra tokio tipo pasikalbėjimų kultūros.

Jeigu interviu ketinama imti šalyje, kurioje dėl kultūros ar politinės situacijos vyrauja kokia nors įtampa, tyrimo dalyviai gali būti labiau nei įprastai susirūpinę dėl anonimiškumo, konfidencialumo ar pokalbio įrašymo.

4.5.

Kitos galimos grupės interviu formos

Kaip jau minėjome, tikslinė grupės diskusija yra dominuojanti, tačiau tik viena iš galimų grupės interviu formų. Trumpai pristatysime kai kurias kitas grupės interviu formas, kurios parankios socialiniams tyrimams.

Nominalioji grupė (angl. *nominal group*; *nominal group technique*). Tai tokia interviu forma, kai į jo klausimus atsakoma ne tyrimo

dalyvių susitikimo metu, o kalbantis su kiekvienu tyrimo dalyviu atskirai, vėliau grupėje pateikiama kiekvieno dalyvio pasisakymo santrauka.

Nominalioje grupėje generuodami idėjas tyrimo dalyviai sąveikauja minimaliai; kartais tai „grupė“ tik iš pavadinimo, nes realiai tyrimo dalyviai gali ir nesusitikti, o vienų dalyvių apibendrinimus kitiems pateikia tyrėjas (*Stewart ir kt.*, 2007; *King, Horrocks*, 2011). Kiekvienas tyrimo dalyvis atskirai atsako į klausimus, o tada kiekvieno dalyvio ar visų dalyvių kartu atsakymų santrauka yra išsiučiama kitiems ir paprašoma jų pareikšti savo nuomonę antrą kartą.

Net jeigu vyksta tyrimo dalyvių grupės susitikimas, jis iš esmės skiriasi nuo tikslinės grupės diskusijos, nes susitikimo metu kiekvienas dalyvis kalba atskirai, t. y. pristato savo idėją, išklauso kitus, tačiau nėra diskutuojama. Bitinas ir kt. (2008) nurodo, kad kiekvieno tyrimo dalyvio prašoma iš anksto parengti atsakymus grupės susitikimui ir juos pristatyti per grupės pokalbį. Vienu metu kalba tik vienas asmuo. Kiti gali ką nors pridurti šio pasisakymo pagrindu, tačiau tik tada, jeigu klausama. Tyrimo dalyviams neleidžiama sąveikauti su kitais grupės nariais.

Kingo ir Horrocks (2011) teigimu, nominaliosios grupės patogios tada, kai norima išvengti bendros nuomonės poveikio atsakymams; kai tarp grupės narių gali kilti konfliktas, o tai neišvengiamai pasunkintų diskusiją; taip pat, kai tikimasi, kad dauguma turės panašią nuomonę, tad kitokios nuomonės niuansams gali būti sunku pasireikšti. Nominalioje grupėje siekiama gauti kaip galima didesnę indėlį iš kiekvieno tyrimo dalyvio atskirai, dėl to ir ribojama jų sąveika (*King, Horrocks*, 2010). Kitaip tariant, numanoma, kad tyrimo metu gali susiklostyti padėtis, kai sąveika trukdys, užgoš tyrimo dalyvių reakciją, atsakymų aktyvumą (angl. *responsiveness*), pavyzdžiui, kai į grupę įtraukiami vadovai ir pavaldiniai; kai grupėje yra labai dominuojanti asmenybė ar asmenybių; vaikų ir tėvų grupė (*King, Horrocks*, 2010).

Nominalioji grupė gali būti derinama su tiksline grupės diskusija – iš pradžių dalyviai apklausiami atskirai, o jų pasisakymų santraukos pateikiamos detalesnei diskusijai tikslinės grupės diskusijos metu (*Stewart ir kt.*, 2007).

DELFI metodas (angl. *delphi technique*). Tai interviu su ekspertų grupe forma. Kaip nurodo Bitinas ir kt. (2008), ekspertai tyrime dalyvauja anonimiškai, jie vieni kitų nemato, apie kitus dalyvius nežino. Tyrėjai iš ekspertų surenka atsakymus į probleminius klausimus. DELFI grupės esmė – suformuluoti bendrą svarstomo klausimo išvadą. Todėl paprastai DELFI interviu vyksta keliais ciklais, kol pasiekiamas sutarimas. Tai kokybinis metodas (nors esama ir kiekybinių variantų), kuriuo stengiamasi pasiekti ir (ar) rasti tarpusavio sutarimą ekspertų grupėje. Esminis DELFI metodo elementas yra dalyvių anonimiškumas tuo metu, kai jie pateikia savo nuomones. Tai leidžia išspręsti problemą, kuri kiltų, jeigu grupėje dominuotų keli reikšmingi individai (Charlton, 2004).

„*Smegenų šturmo*“ metodas (angl. *brainstorming*). Tai kolektyvinis naujų idėjų svarstymas. Stewartas ir kt. (2007) apibrėžia, kad tai grupės interviu forma, šio metodo tikslas – suformuluoti kiek įmanoma daugiau naujų idėjų. „Smegenų šturmo“ grupė gali turėti vedėją arba jo išvis nebūti. Tyrimo dalyviams paaiškinama, kad jų tikslas – siūlyti idėjas, sprendimus ar požiūrius, susijusius su pateiktu klausimu. Grupės dalyviai negali vieni kitų kritikuoti. Priešingai, pasiūlytų idėjų pagrindu skatinama kurti naujas, jas modifikuoti ir tobulinti. „Smegenų šturmo“ sėkmės rodiklis – idėjų kiekis. Tai labai kūrybiška ir įdomi veikla. Jeigu yra vedėjas, jo vaidmuo ganėtinai pasyvus, paprastai neturima išankstinės formalios klausinėjimo struktūros (King, Horrocks, 2011). Kaip pabrėžia Kingas ir Horrocks (2011), „smegenų šturmas“ gali būti paranki pradinių grupės interviu fazių strategija – ne tik leidžia generuoti idėjas, bet ir yra geras grupės sąveikos katalizatorius.

„*Grupė be lyderio*“ (angl. *leaderless group*). Tai dar viena įdomi specifinės paskirties grupės diskusija–veikla. Kaip matyti iš pavadinimo, tai – diskusija, neturinti lyderio (vedėjo). Dalyvių grupei skiriama užduotis, pavyzdžiui, „per devyniasdešimt minučių pasiūlykite naują produktą“. Esmė – pačios grupės dinamikos stebėjimas. Žiūriama, kaip grupėje prisiimami vaidmenys, sąveikų dinamika, pogrupių formavimasis, funkcijų pasidalijimas ir pan., taigi šiuo atveju daugiau stebima nei diskutuojama ar klausinėjama (Stewart ir kt., 2007). Tokios grupės kuriamos siekiant įvairių personalo vertinimo tikslų.

Ketvirtojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra

Apie socialinius tyrimus su vaikais:

Alderson P., Morrow V. 2011. *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. 3rd ed. London: Sage Publications.

Christensen P., James A. (eds.) 2008. *Research with Children— Perspectives and Practices*. 2nd ed, London: Routledge Falmer.

Clark C. D. 2011. *In A Younger Voice: Doing Child-Centered Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press.

Praktinė priemonė ir pavyzdžiai, kaip vaikai ir jaunimas gali būti įtraukti į tyrimą ne tik kaip informantai, bet ir kaip konsultantai, padėjėjai ar net tyrėjai:

Shaw C., Brady L.-M., Davey C. 2011. *Guidelines for Research with Children and Young People*. London: NCB Research Centre. Prieiga per internetą, <<http://www.nfer.ac.uk/schools/developing-young-researchers/NCBguidelines.pdf>>.

Tyrimo (interviu) su vaikais pavyzdys:

Harris E., Doyle E., Green Sh. 2011. *Growing Up in Ireland: National Longitudinal Study of Children: The Findings of the Qualitative Study with the 9-Year-Old and their Parents* / ESRI, Trinity College Dublin, Department of Children and Youth Affairs. Qualitative Research Report, 1. Dublin: Minister for Health and Children. Elektroninis išteklius, <http://www.growingup.ie/fileadmin/user_upload/documents/Qual_Docs_Child_Cohort/Growing_Up_in_Ireland_-_The_Findings_of_the_Qualitative_Study_with_the_9-Year-Olds_and_their_Parents.pdf>.

Apie ekspertų interviu:

Bogner A., Littig B., Menz W. 2009. *Interviewing experts: Methodology and Practice*. Basingtoke: Palgrave Macmillan.

Apie kokybinius tarpkultūrinius tyrimus:

Liamputtong P. 2010. *Performing Qualitative Cross-Cultural Research*. Cambridge: Cambridge University Press.

Straipsnis apie porų interviu vertę:

Polak L., Green J. 2015. Using joint interviews to add analytic value. *Qualitative Health Research*. P.1–11. Prieinamas per SAGE Journals duomenų bazę.

Užduotys

1. Įsivaizduokite, kad turite surengti interviu su imigrantais iš Kinijos. Kaip pasiruošite tokiam interviu? Kaip spręsite susikalbėjimo su šiais tyrimo dalyviais klausimą? Kokie galimi lietuvių ir kinų kultūrų skirtumai, kurie gali turėti svarbios teigiamos arba neigiamos įtakos tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveikai interviu metu?
2. Norite rengti tikslinę grupės diskusiją su *Erasmus* mainų programos studentais, atvykusiais studijuoti į Lietuvą. Kokių iššūkių galite tikėtis planuodami ir veddami diskusiją, kurios dalyviai yra skirtingų šalių ir kalbų atstovai?
3. Suplanuokite kokybinius interviu su ketverių penkerių metų vaikais. Kuriuos interviu elementus taikysite specialiai vaikams? Kodėl? Kokias priemones galėtumėte panaudoti siekdami išlaikyti vaikų dėmesį interviu temai ir veiklai? Jeigu turite galimybę (pvz., mažų giminaičių), išmėginkite interviu su vaikais. Remdamiesi šia patirtimi, įvertinkite interviu su vaikais skirtumus, pranašumus ir trūkumus (sunkumus).
4. Turite surengti interviu su ekspertais – komercijos atašė, dirbančiais Lietuvos Respublikos diplomatinėse užsienio atstovybėse. Kokią strategiją pasirinksite, ieškodami ryšių su šiais ekspertais ir kontaktuodami su jais?

5 skyrius

Informacinių ir komunikacinių technologijų taikymas imant kokybinius interviu

5 skyriaus turinys

5.1. Nuotolinių interviu formos ir jų taikymas	238
5.2. Interviu telefonu.....	247
5.3. Interviu internetu.....	256
5.3.1. Nuotoliniai interviu naudojant garso ir (ar) vaizdo komunikacijos priemones	257
5.3.2. Nuotoliniai interviu raštu.....	264
5.3.2.1. Interviu elektroniniu paštu	265
5.3.2.2. Interviu momentinių pranešimų forma	278
5.4. Nuotoliniai grupės interviu	290
5.5. Tyrimo dalyvių paieška virtualiojoje erdvėje	298
5.6. Tyrimų etikos klausimai rengiant nuotolinius interviu	300
Penktojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės.....	307

Tradiciškai kokybinis interviu siejamas su tiesioginio pokalbio forma. Tačiau šiuolaikinio pasaulio realybė (vis laisvėjantis ir lengvėjantis žmonių mobilumas viso pasaulio mastu), informacinių ir komunikacinių technologijų (toliau – IKT) plėtra, jų taikymas socialinėms sąveikoms kasdieniame gyvenime ir kasdienio gyvenimo elementų perkėlimas į virtualiąją (elektroninę) erdvę vis dažniau pabrėžia klausimą apie IKT taikymo kokybiniams tyrimams ir konkrečiai kokybiniams interviu galimybes: ar to reikia, kuo tai gerai ar blogai, kokių iššūkių ir metodologinių klausimų kyla? James ir Busheris (2009) pabrėžia, kad pirmiausia IKT buvo pritaikytos kiekybiniams tyrimams, būtent apklausoms; tačiau pastaraisiais metais šios priemonės vis plačiau naudojamos ir atliekant kokybinius tyrimus. Įprasti kokybinio tyrimo metodai, tarp jų ir kokybiniai interviu, taikomi nuotolinei komunikacijai, kuri leidžia pasiekti nutolusius, kitose laiko juostose gyvenančius tyrimo dalyvius jiems patogiu metu bei forma ir tam neprireikia didelių papildomų piniginių išlaidų. Taip pat vis dažniau diskutuojama metodologinio tokių interviu formų pagrįstumo klausimais.

Be abejo, IKT taikymas kokybiniams tyrimams vis dar yra mėginimo įsitvirtinti stadijos. Rinkos (vartotojų) tyrimams IKT taikomos dažniau, galima rasti labai daug specialios programinės įrangos, pavyzdžiui, virtualioms (angl. *online*) vartotojų tikslinėms grupės diskusijoms organizuoti. Tuo metu moksliniams tyrimams kai kurie tyrėjai IKT naudoja drąsiau, kiti kur kas skeptiškiau žiūri į IKT taikymo kokybiniams tyrimams galimybes. Tad remdamiesi savo (esame ėmę ne vieną interviu telefonu, per programą „Skype“ ir el. paštu) ir kitų tyrėjų patirtimi bei įvairiais pavyzdžiais pristatome, kokių esama galimybių ir kokių iššūkių kyla, kas dar ne iki galo aišku susiejant IKT su kokybiniais interviu.

Šiame skyriuje aptarsime:

- nuotolinių interviu formas ir jų taikymą kokybinių interviu tyrimams;
- interviu telefonu;
- interviu pasitelkus kompiuterį ir interneto prieigą;
- tikslinių grupės diskusijų organizavimą nuotoliniu būdu;
- kai kuriuos savitus tyrimo dalyvių atrankos ir etikos klausimus.

5.1.

Nuotolinių interviu formos ir jų taikymas

Įprastai kokybiniai interviu (tiek individualūs, tiek tikslinės grupės diskusijos ar kitos formos) siejami su tiesioginiu bendravimu tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvių, t. y. bendravimu tiesiogiai (angl. *face-to-face*). Seitzas (2015) pabrėžia, kad būtent tiesioginis interviu, kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis susėda pokalbio, leidžia jiems sukurti asmeninį ryšį bei leidžia tyrėjui „skaityti“ neverbalinius ženklus interviu metu. Todėl tiesioginis interviu labai ilgai dominavo kaip vienintelė pripažinta kokybinio interviu forma (*Opdenakker, 2006*). Socialiniuose moksluose tvirtinama, kad tiesioginis interviu yra parankiausia forma naratyvams, giluminiams pasakojimams generuoti, o kitos formos taikytinos tik iš bėdos (*Holt, 2010*). Dėl tiesioginio interviu dominavimo matoma ir tai, kad skirtingoms kokybinio interviu formoms palyginti literatūroje skiriama gana nedaug dėmesio (*Sturges, Hanrakan, 2004; Nehls, 2013*).

Vis dėlto ne visada kokybiniai interviu imami bendraujant tiesiogiai. Socialiniams tyrimams taikomi ir nuotoliniai interviu (angl. *remote interviewing*), t. y. kai bendravimas tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvių vyksta pasitelkus kokias nors ryšio priemones. Visų pirma kokybiniams interviu buvo pritaikytas telefonas, pavyzdžiui, interviu su ekspertais telefonu. Pastaraisiais metais ypač sparčiai plėtojasi kompiuterinių priemonių, programų ir interneto ryšio naudojimas imant kokybinius interviu (angl. *online interviewing*), tad daugėja ir kokybinių tyrimų perkėlimo į virtualią (elektroninę) aplinką atvejų.

Tačiau kol kas nėra bendros nuomonės apie IKT ir kokybinių interviu dermę. Kai kurie tyrėjai mano, kad nuotoliniai interviu imami tik tada, kai nėra galimybės jų imti tiesiogiai (tik kaip ne toks vertingas tiesioginio interviu pakaitalas) arba jų taikymas yra ribotas. Kiti tyrėjai gana entuziastingai nusiteikę nuotolinių interviu atžvilgiu, jie mano, kad tokie interviu gali būti ypač efektyvūs esant tam tikriems kontekstams ir patys juos išmėgina.

Pavyzdžiui, Seidmanas (2013) teigia, kad kokybinei perspektyvai galėtų būti priimtini interviu telefonu arba pasitelkus programą „Skype“, tačiau jis skeptiškai žiūri į interviu elektroniniu paštu, nes per tokius interviu prarandamas atsakymo žodžiu spontaniškumas, taip pat ir tyrėjas turi mažiau galimybių performuluoti savo klausimus. Bendra Seidmano (2013) pozicija tokia: jeigu nėra būtinybės, jis nesi-rinktų nuotolinio interviu vietoj tiesioginio; tačiau jis taip pat mano, kad geriau imti nuotolinį interviu nei jokio interviu apskritai.

Tačiau tiek šio vadovėlio autorės, tiek nemažai kitų autorių savo patirtimi yra išmėginę ir tyrimais įrodę, kad šiuolaikinio virtualiojo gyvenimo ir elektroninės komunikacijos plėtros požiūriu nuotolini-iai interviu be reikalo nuvertinami. Gali pasitaikyti atvejų, grupių ar kontekstų, kai kitokios nei tiesioginio kokybinio interviu formos gali būti palankesnės ir priimtinesnės bei išplėsti tyrimo lauko ribas. Bampton ir kt. (2013) mano, kad interviu pasitelkiant ryšio priemonės leidžia išplėsti ir praturtinti kokybinių interviu repertuarą, t. y. siūlo naujų būdų, kaip paimti interviu tyrimus. Ryšio priemonės gali suteikti tyrimams daugiau įvairiapusiškumo: sumažina erdvinius atstumus, leidžia plėsti tarptautiškumą be papildomų išlaidų kelionėms ir gali būti naudingi tiems tyrėjams, kurie nori į tyrimą įtraukti grupes, sunkiai prieinamas kitais būdais, pavyzdžiui, apribotas judėti fiziškai (*O'Connor ir kt.*, 2008) arba žmones, gyvenančius kitoje šalyje. Interneto prieiga ir platus programinės įrangos prieinamumas reiškia, kad tyrėjai gali lengvai tiesiogiai kalbėtis su tyrimo dalyviais jų namuose ar biuruose. Elektroniniai interviu yra perspektyvi alternatyva, nes tyrėjai iš įvairių komunikacijos priemonių gali rinktis tas, kurios bus tinkamiausios tyrimo tikslui ir planui (*Salmons*, 2010).

Nuotolinių interviu formos

Kadangi IKT iš tiesų labai sparčiai plėtojasi, tai ir naujai atsirandančių interviu formų, jų įvardijimų, terminų ir taikymo galimybių taip pat gausu. Pristatysime labiau paplitusias ir nusistovėjusias nuotolinių interviu formas.

Apibendrinami įvairias aplinkas, kurios skirtos komunikacijai ir veikia pasitelkus kompiuterį ir (ar) internetą ir (ar) kitą įrenginį

(pvz., telefono), pateikiame tris požymius, kuriais remdamiesi galime išskirti nuotolinių interviu variantus:

- *Naudojamos ryšio ir (ar) komunikacijos priemonės pobūdis.* Šiuo požiūriu yra du pagrindiniai pasirinkimo variantai: per telefoną ir kompiuterį¹⁹ veikiančios komunikacijos priemonės (angl. *computer mediated communication, CMC*).
- *Sinchroninė arba asinchroninė komunikacija* (Skågeby, 2010; Redlich-Amirav, Higginbottom, 2014; Paulus ir kt., 2014). Sinchroninė komunikacija reiškia, kad interviu pokalbis vyksta realiu laiku, o asinchroninė – interviu sąveika nepriklauso nuo laiko ir vietos, t. y. kiekviena interviu šalis (tyrėjas ir tyrimo dalyvis) atsako į vienas kito pranešimus jiems patogiu laiku ir vietoje, dėl to tarp klausimų ir atsakymų gali susidaryti nemenki laiko tarpai (Opdenakker, 2006; Redlich-Amirav, Higginbottom, 2014). Sinchroninė komunikacija gali vykti telefonu, per programą „Skype“ (ar jai analogišką), pokalbių svetainių (angl. *chat rooms*) ar momentinių pranešimų (angl. *instant messages*) forma, o asinchroninis interviu – elektroniniu paštu ar pokalbių blogų (angl. *blog*), ar internetinių forumų (angl. *internet forum*), ar internetinių pranešimų lentų (angl. *message board*) pavidalu.
- *Bendravimo tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio būdas.* Galima išskirti du aspektus:
 - Žodinė ir (ar) rašytinė komunikacija. Nuotoliniai interviu gali vykti žodžiu ir (ar) raštu. Būtent kompiuterinės technologijos leidžia interviu metu pasitelkti rašytinę komunikaciją, nors tai retokai pasitaiko per tiesioginius interviu. Pavyzdžiui, interviu elektroniniu paštu vyksta bendraujant išskirtinai raštu.
 - Komunikacija su vaizdu ir be vaizdo. Kai kurios nuotolinio interviu formos (pvz., per programą „Skype“) sudaro sąlygas tyrėjui ir tyrimo dalyviui bendrauti matant vienas kitą pokalbio metu, kitos formos tokios galimybės neturi (pvz., elektroninis paštas).

¹⁹ „Kompiuterį“ vartojame plačiausia prasme, nes jau atliekami tyrimai pasitelkiant planšetinius kompiuterius ar net išmaniuosius telefonus.

Iš esmės tiesioginis interviu nuo nuotolinio skiriasi tuo, kad imant interviu tiesiogiai yra vietos sinchronija – t. y. tyrėjas ir tyrimo dalyvis susitinka toje pačioje fizinėje erdvėje (*Opdenakker, 2006*) – kurios neturi nė viena iš nuotolinio interviu formų. Tuo metu laiko sinchronija pasižymi daugelis nuotolinio interviu formų.

Toliau pateiksime nuotolinių interviu formų sąrašą ir kiekvieną iš jų apibūdinsime pagal minėtuosius požymius:

- *Interviu telefonu* [sinchroninė komunikacija, žodžiu, paprastai neturint vaizdo galimybės]
- *Interviu internetu:*
 - nuotolinis vaizdo pokalbis [sinchroninė komunikacija, žodžiu, su vaizdu];
 - nuotolinis garso pokalbis [sinchroninė komunikacija, žodžiu, be vaizdo];
 - interviu elektroniniu paštu [asinchroninė komunikacija, raštu, be vaizdo];
 - interviu per internetinius forumus [asinchroninė komunikacija, raštu, be vaizdo];
 - momentinių pranešimų (toliau – MP) ir (ar) pokalbių svetainių interviu [sinchroninė komunikacija, raštu, be vaizdo];
 - mišrus nuotolinis interviu [kai derinamos kelios anksčiau išvardytos formos, pavyzdžiui, programa „Skype“ leidžia vienu metu kalbėtis žodžiu, matyti vienas kitą per vaizdo kamerą ir keistis rašytiniais pranešimais].

Šiame skyriuje aptarsime visas išvardytas formas ir nusakysime jų paskirtį, pateiksime taikymo pavyzdžių, pranašumų ir trūkumų, aptarsime reikalingas technines priemones. Remsimės savo patirtimi imant nuotolinius interviu, žiniomis, sukauptomis domintis ir naudojant IKT naujienas, užsienio autorių ir tyrėjų pateikiama informacija bei tyrimų pavyzdžiais.

5.1 paaiškinimas. Termino „nuotolinis interviu“ reikšmė

Literatūroje skirtingai įvardijami interviu, kurie imami ne tiesiogiai, o pasitelkus kokias nors ryšio (komunikacijos) priemones. Dažniausiai vartojami du terminai: nuotolinis interviu (angl. *remote interviewing*, kartais – *long-distance interview*) ir interviu internetu ir (ar) elektroninis interviu (angl. *online interview* arba *e-interview*). Nuotolinio interviu terminas yra platesnis, jis apima visas interviu formas, kurios susijusios su bendravimu per ryšio priemones – tiek interviu telefonu, tiek internetu. Tuo metu interviu internetu nurodo visas interviu variacijas, kai pasitelkiamas kompiuteris (ar kitas išmanusis įrenginys) ir interneto ryšys. Tokia prasme šie terminai vartojami ir šiame vadovėlyje.

Bendri nuotolinių interviu pranašumai

Nors kiekviena nuotolinio interviu forma turi tik jai būdingų savybių, kai kurie aspektai yra bendri. Jie atskleidžia nuotolinių interviu vertę plečiant kokybinių interviu lauko ribas, tačiau taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad nuotolinių interviu naudojimas kelia tam tikrų metodologinių, techninių, interpretavimo ir analizės iššūkių. Šioje skiltyje aptarsime pagrindinius nuotolinių interviu pranašumus.

Tyrimo dalyvių pasiekiamumas. Vienas iš pagrindinių nuotolinių interviu pranašumų (ir svarbiausių priežasčių, kodėl jie vis dažniau naudojami) yra tyrimo dalyvių pasiekiamumas (*Opdenakker, 2006; James, Busher, 2009; Salmons, 2010; Couch, Liamputtong, 2013; Markham, 2004* ir daugelis kitų autorių). Pasitelkus nuotolinį interviu galima susisiekti su tyrimo dalyviais, kurie yra geografiškai nutolę nuo tyrėjo arba dėl kitų priežasčių neprieinami susitikti tiesioginiam interviu:

- didesnė galimybė į tyrimą įtraukti tuos tyrimo dalyvius, kurių negalėtume pasiekti, jeigu interviu vyktų gyvai, nes jie tiesiog yra per toli, ir nuvykti pas juos neleidžia finansinės, laiko ar kitokios aplinkybės. Pavyzdžiui, kai tyrimui reikalingi dalyviai gyvena skirtingose ir (ar) tolimose užsienio šalyse. Jeigu tik potencialūs tyrimo dalyviai turi telefoną arba kompiuterį ir (ar) interneto prieigą, geografinių ribų tyrimui nebelineka;
- didesnė galimybė įtraukti sunkiai prieinamas grupes. Technologinės priemonės gali padėti atlikti tyrimą su „neregimosiomis“

(angl. *hidden*), sunkiai prieinamomis populiacijomis, pažeidžiamomis (angl. *vulnerable*) ar atskirties (angl. *marginalised*) grupėmis, tokiomis kaip LGBT (lesbietės, gėjai, biseksualai ir transseksualai), ŽIV nešiotojai, sekso darbuotojai, priklausomybių turintys ar specifinėmis ligomis sergantys žmonės ir pan. (*Matthews, Cramer, 2008; Cook, 2012*);

- didesnė galimybė į tyrimą įtraukti žmones iš uždarų, ribotą prieigą turinčių vietų ar bendruomenių, pavojingų ar politiškai jautrių vietų. Pavyzdžiui, ligoninės, religinės bendruomenės, kultai, kalėjimai, kariuomenės dariniai, karo zonos, užkrečiamųjų ligų protrūkio zonos ir pan. (*Mann, Stewart, 2000; Opendakker, 2006*);
- nuotoliniai interviu gali būti parankūs atliekant tyrimus su neįgaliais žmonėmis, pavyzdžiui, turintieji kalbos ar regėjimo sutrikimų gali efektyviai bendrauti elektroniniu paštu ar momentinio pranešimo būdu (be abejo, jeigu yra įvaldę tam skirtas kompiuterines priemones) ar telefonu; turintieji judėjimo negalią gali lengvai dalyvauti tikslinėje grupės diskusijoje internetu ir t. t.;
- kartais ne tiek geografinis atstumas, kiek tyrimo dalyvių (ne) noras ir (ar) (ne)galėjimas dalyvauti pokalbyje pasunkina tyrimo dalyvių paiešką ir jų į(si)traukimą į tyrimą. Tokiais atvejais taip pat galima efektyviai panaudoti nuotolinio bendravimo priemones. Pavyzdžiui, esame pastebėję, kad ekspertai (verslo organizacijų vadovai, aukštesnio rango valstybės tarnautojai ir pan.) dėl savo užimtumo gali būti nelabai linkę susitikti kalbėtis tiesiogiai arba labai sunku suderinti susitikimo laiką. Neretai ekspertai patys siūlo ir (ar) prašo pasiūlyti kitokią interviu formą nei susitikimas – interviu telefonu arba gauti interviu klausimus elektroniniu paštu ir tokiu pačiu būdu atsiųsti atsakymus. Per vieną vadovėlio autorės darytą tyrimą Lietuvos gydytojų sąjungos vadovas pats pasiūlė duoti interviu telefonu, o ne tiesiogiai akis į akį, nes taip jam buvo kur kas patogiau ir greičiau, nereikėjo važiuoti į susitikimo vietą ar rūpintis pokalbio vieta savo aplinkoje. Tai gali būti ir kitos

socialinės grupės, kurias sunkiau pritraukti dalyvauti interviu tiesiogiai, pavyzdžiui, mamos, auginančios mažus vaikus ar žmonės, dirbantys pamainomis (Mann, Stewart, 2000), bet pasiekiami nuotoliniais interviu.

Tad iš esmės IKT taikymas leidžia pagerinti imties sudarymo galimybes ir kokybę – aprėpiama didesnė geografinė erdvė bei galimas didesnės įvairovės pasirinkimas.

Efektyviau naudojami tyrimo ištekliai. IKT taikymas taip pat vertinamas dėl jo ekonomiškumo. Nebereikalingos lėšos ir laikas kelionėms (tyrėjo pas tyrimo dalyvius ar priešingai). Kai kurios tyrimo idėjos arba imtys apskritai tampa praktiškai įmanomos tik dėl IKT. Tai ypač svarbu tyrimų projektams, kurių biudžetas ribotas arba kurie atliekami savarankiškai, nesant kokių nors finansavimo šaltinių (pvz., tyrimą atlieka studentai). Lengviau sudaryti tyrimo grafiką (didesnės lankstumo galimybės, nes nepriklausoma nuo kelionės į tam tikrą vietą), mažiau problemų, jeigu tyrimo dalyvis (ar tyrėjas) nori pakeisti susitikimo laiką. Galiausiai tai yra patogiu tiek tyrėjui, tiek tyrimo dalyviui, nes kiekvienas gali pasirinkti būtent jam komfortišką aplinką, kurioje bus interviu metu.

Didesnės galimybės pačiam tyrėjui imti interviu ir neieškoti kitų žmonių, kurie tai padarytų. Tokiu atveju ne tik neprireikia papildomų lėšų, bet ir tikėtina, kad tai teigiamai paveiks tyrimo duomenų kokybę. Kaip jau esame minėję, pats tyrėjas geriausiai žino, kokie yra tyrimo tikslai ir kokie duomenys reikalingi atsakant į tyrimo klausimus. Pasitelkęs IKT, pats tyrėjas ar jų grupė gali lengviau aprėpti visą imtį.

Be to, IKT gali būti svarbios ir dėl tyrėjo saugumo. Neretai tyrimo temos (pvz., tiriant deviantinį ar socialiai nepriimtina elgesį) apima rizikingas, nesaugias vietas (pvz., dideliu nusikaltimų skaičiumi pasižymintys rajonai), tada nuotoliniai interviu leidžia tyrėjams šios rizikos išvengti. Sturges ir Hanrahan (2004) manymu, tyrėjų saugumui neretai skiriama per mažai dėmesio (tiek metodologinėje literatūroje, tiek planuojant tyrimus).

Nuotoliniai interviu gali tikti labiau nei tiesioginiai dėl tyrimo temų specifikos. Galima konstatuoti, kad dalis kasdinių veiklų ir bendravimo šiuolaikinėse visuomenėse yra persikėlę į virtualiąją erdvę.

Apsipirkimas e.parduotuvėje, e.bankininkystės paslaugos, pažinčių svetainės internete, socialiniai tinklai, informacijos paieška, diskusijų grupės internete, visa gausybė virtualių žaidimų aplinkų ir t. t. Todėl jeigu tyrimo tema susijusi su kokiais nors gyvenimo *online* aspektais, nuotoliniai interviu tampa kur kas aktualesni, nes jie labiau susiję su ketinamos tyrinėti realybės kontekstu ir geriau jį atliepia. Kai kurioms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, paaugliams, jauniems žmonėms bendravimas ir savęs išreiškimas, tarkime, momentinių pranešimų forma, yra tapęs savaime suprantamas. Tad kartais juos bus lengviau prakalbinti bendraujant virtualiai nei tiesiogiai.

Tinka kalbėtis jautriomis, „nepatogiomis“ temoms. Kaip teigia Couch ir Liamputtong (2013), nuotoliniai interviu gali būti efektyviai naudojami tiriant temas, susijusias su jautriais, deviantiniais, neteisėtais, tabu dalykais, nes tyrimo dalyviui nereikia susitikti tiesiogiai su tyrėju, o tai suteikia daugiau laisvės, anonimiškumo ir saugumo. Nėra peržengiama privati tyrimo dalyvio erdvė, tad tikėtina, kad tyrimo dalyvis ne taip nerimaus, patirs mažiau spaudimo, jausis patogiau kalbėdamas jautria tema.

5.1 atvejis. Nuotolinio interviu taikymas dėl tyrimo dalyvio neprieinamumo tiesioginiam interviu

Tyrime, kuriam buvo reikalinga susitikti su ekspertais—valstybės lygmens politikos institucijų atstovais, vadovėlio autorė susidūrė su sunkumais derindama tiesioginių interviu laiką. Pavyzdžiui, vienos institucijos atstovas (aukštas pareigas einantis asmuo) kelis kartus keitė susitikimo laiką, o atvykus galutiniu sutartu laiku į susitikimą, vėl nepavyko pasikalbėti, nes pasikeitė tyrimo dalyvio dienvakė ir interviu teko atšaukti. Kadangi tokio tipo eksperto nebuvo kuo pakeisti, išeitis buvo rasta pasitelkus nuotolinį interviu: ekspertui el. paštu išsiųsti interviu klausimai, gautas atsakymas raštu ir per keletą papildomų susirašinėjimų (patikslinimų ir papildymų) buvo surinkta interviu reikalinga informacija.

Taigi nuotolinius interviu galima naudoti tikslingai, kaip pirminį pasirinkimą, nes jie efektyviausi tyrimo tikslui ir reikiamų dalyvių prieinamumui; arba kaip alternatyvą, kuri padeda tada, kai pirminis pasirinkimas yra tiesioginis interviu, tačiau jo nepavyksta pritaikyti pasirinktiems tyrimo dalyviams. Bet kuriuo atveju, prieš imant

nuotolinius interviu, reikėtų apsvarstyti, kokie yra specifiniai klausimai, ką reikia papildomai pasirošti ir žinoti.

Kita vertus, būtina prisiminti, kad esama ir tam tikrų nuotolinių interviu taikymą ribojančių veiksnių. Visų pirma, jeigu norite imti interviu telefonu arba pasitelkę kompiuterį ir (ar) interneto prieigą, būtina sąlyga – jūsų tyrimo dalyviai turi turėti šias priemones ir būti jas tiek įvaldę, kad bendravimas jomis nekeltų įtampos ir nepatogumo. Kitaip tariant, į tyrimą gali būti įtraukiami tik tie asmenys, kurie turi reikiamų techninių priemonių, pavyzdžiui, interneto ryšį ir pokalbių programą, bei moka ir yra įpratę ja naudotis. Jei jūsų tyrimo dalyviai kasdieniame gyvenime išvis nesinaudoja technologijomis arba apskritai yra priešiški nusiteikę jų atžvilgiu, nuotolinis interviu nebus geras pasirinkimas. Tad nors, viena vertus, nuotoliniai interviu atveria labai plačias galimybes pasiekti tyrimo dalyvius, kita vertus, jų prieinamumas yra ribotas.

Be to, tyrėjas, kuris kokybiniam tyrimui norėtų pasitelkti IKT, apie techninius dalykus turėtų išmanyti daugiau, nes elementarių kompiuterinių technologijų žinių tikrai neužteks. Reikėtų būti susipažinusi su įvairiomis internetinės komunikacijos priemonėmis (el. paštu, interneto forumais, pokalbių svetainėmis, MP ir pan.), gebėti jomis naudotis, kurti paskyras, grupes ir pan.; turėti kokybišką kompiuterį ir interneto ryšį. Gebėti efektyviai perkelti informaciją iš e.erdvės į kompiuterio laikmenas. Trumpai tariant, pats tyrėjas turi gebėti efektyviai naudotis technologijomis.

Norint rengti nuotolinius interviu, būtinos gana geros techninės sąlygos, pavyzdžiui, netrūkinėjantis interneto ryšys, kokybiškas garsas telefonu ir pan.

Dar vienas subtilus niuansas, kurį pabrėžia Seidmanas (2013) – kaip nuotolinio interviu taikymas atsiliepia tyrėjo ir tyrimo dalyvio santykiui bendražmogiškąja prasme. Tyrėjo manymu, jei pasirinkimas imti nuotolinį interviu nėra būtinybė, jis nesusijęs su tyrimo dalyvių prieinamumo klausimu, pačių tyrimo dalyvių patogumu, o tiesiog todėl, kad tyrėjui taip paprasčiau, tai rodo nedėmesingumą tyrimo dalyvių atžvilgiu, sugriaunama tam tikra indėlio pusiausvyra – mes iš tyrimo dalyvio gauname labai daug (jo asmeninę istoriją), tačiau

patys neįdedame jokių pastangų nuvykti pas jį ir pabendrauti tiesiogiai, užmegzti artimesnį ryšį, tad tarytum išnaudojame tyrimo dalyvį.

Būtų galima apibendrinti, kad nuotoliniai interviu ir IKT taikymas kokybiniams interviu suteikia išties daug galimybių, tačiau jas reikėtų naudoti atsakingai, laikantis visų tyrimo principų ir etikos standartų, bei tinkamai pasiruošti tokiems interviu.

5.2 atvejis. Kompiuterio ir interneto ryšio naudojimas Lietuvoje

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2015 m. 67,6 proc. namų ūkių Lietuvoje buvo apsirūpinę kompiuteriais ir 68,3 proc. turėjo interneto ryšį.

Lyginant asmeninį naudojamąsi kompiuteriu ir internetu, matoma skirtumų tarp amžiaus grupių (2015 m.):

- **16–24 m.:** 96,5 proc. naudojosi kompiuteriu ir 97,0 proc. internetu;
- **25–34 m.:** 93,5 proc. naudojosi kompiuteriu ir 94,5proc. internetu;
- **35–44 m.:** 82,7 proc. naudojosi kompiuteriu ir 83,4proc. internetu;
- **45–54 m.:** 70,2 proc. naudojosi kompiuteriu ir 70,5 proc. internetu;
- **55–64 m.:** 53,0 proc. naudojosi kompiuteriu ir 52,8 proc. internetu;
- **65–74 m.:** 22,1 proc. naudojosi kompiuteriu ir 21,9 proc. internetu.

Taigi interviu internetu tikrai būtų galima planuoti, kai tyrimui aktualūs jaunesni tyrimo dalyviai. Tačiau ši forma gali būti neparanki 65–74 m. tyrimo dalyviams įtraukti (net tikslingai ieškant tokių dalyvių, teks įdėti gerokai daugiau pastangų nei kitų amžiaus grupių atveju).

Saltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

5.2.

Interviu telefonu

Paprastai interviu telefonu siejamas su kiekybinėmis apklausomis. Tačiau telefonas kaip komunikacijos priemonė gali būti efektyviai pasitelkiamas ir kokybiniams interviu. Tyrėjai, kurie sėkmingai savo tyrimams pritaikė interviu telefonu, nors jiems ir atrodė, kad tai netinkama (pvz., naratyviniams interviu), teigia, kad iš pradžių ir patys nesvarstė tokios interviu formos kaip tinkamos jų tyrimui, savaime rinkosi tiesioginį interviu kaip vienintelį įprastai priimtina

variantą. Tačiau tyrimo metu dėl įvairių aplinkybių buvo priversti rinktis interviu telefonu, tada ir įvertino šio būdo pranašumus ir trūkumą (*Sturges, Hanrahan, 2004; Stephens, 2007; Holt, 2010*).

Holt (2010) iš savo tyrimo, kuriam ne tik ėmė interviu telefonu, bet ir paprašė dalyvių refleksijos apie jų dalyvavimą tyrime tokia forma, daro išvadą, kad tiriant tam tikras grupes (visų pirma – susijusias su jautriomis temomis, deviantiniais kontekstais) ir ketinant atlikti naratyvinius interviu, interviu telefonu forma turėtų būti apsvaistytą kaip tinkamesnė alternatyva nei tiesioginis interviu. Stephensas (2007) konstatuoja, kad interviu telefonu su elito ir superelito atstovais yra produktyvus ir teisėtas tyrimo sprendimas (remdamasis savo tyrimo patirtimi, jis daro išvadą, kad bendraujant su tyrimo dalyviais telefonu galima užmegzti ne mažiau konstruktyvų tarpusavio ryšį nei darant interviu gyvai ir surinkti puikių duomenų). Remdamiesi savo patirtimi matome, kad interviu telefonu labai parankūs tada, kai jie atliekami su ekspertais. Neretai ir patiems tyrimo dalyviams ši forma yra priimtinausia dėl jų užimtumo. Be to, jie yra labiau įpratę prie tokio pokalbio ir paprastai dalykiškai supranta tai kaip tyrimą, svarbų pokalbį, o ne šiaip paplepėjimą. Kalbėdamiesi su ekspertais abiem būdais: tiesiogiai arba telefonu, didelio duomenų turinio ar kokybės skirtumo nesame pastebėję. Vogl (2013) taip pat remiasi savo patirtimi ir parodo, kad interviu telefonu gali būti pagrįstai ir efektyviai taikomas net atliekant tyrimą su vaikais.

Galima apibendrinti, kad kartais interviu telefonu nepelnytai nustelbti tradicinio tiesioginio interviu. Esant tam tikram tyrimo kontekstui, interviu telefonu nėra „prastesnioji alternatyva“, priešingai – geriau atliepia tyrimo tikslus, jo dalyvių savybes ir teigiamai veikia tyrimo duomenų kokybę. Todėl nevertėtų automatiškai atmesti šios interviu formos planuojant kokybinių interviu tyrimus.

Interviu telefonu savybės ir taikymas

Atliekant kokybinius interviu tyrimus akcentuojama tyrėjo ir tyrimo dalyvio tarpusavio ryšio svarba, asmeniškumas, todėl tiesioginis interviu laikomas tinkamiausia forma, o interviu telefonu naudojamas ribotai kaip alternatyva. Tačiau *Sturges* ir *Hanrahan* (2004) pabrėžia,

kad interviu būdo pasirinkimas yra glaudžiai susijęs su tyrimo siekiniais ir kontekstu. Todėl tikrai pasitaiko atvejų, kai interviu telefonu gali būti parankesnis nei tiesioginis interviu, arba abu variantai vienodai tinkami. Apibendrinsime pagrindines interviu telefonu savybes, kurios parodo šios formos pranašumus.

Telefonu galima pasiekti tuos žmones ar grupes, kurie nenori dalyvauti tiesioginiame interviu arba yra sunkiai pasiekiami asmeniškai (tiesioginiam pokalbiui). Be to, šia prasme telefonas veikia universaliau nei internetas. Dauguma žmonių tikrai turi telefoną ir tai yra visiškai įprasta komunikacijos priemonė. Tuo metu kompiuteris ir interneto prieiga, nors ir paplitę labai plačiai, neapima tam tikrų socialinių grupių, esama nemenkų gebėjimo ir norėjimo naudotis kompiuterinėmis technologijomis skirtumų. Be to, interviu telefonu nebūtinos jokios papildomos techninės sąlygos, išskyrus veikiančią telefono aparatą.

Interviu telefonu yra efektyvus išteklių (išlaidų) prasme. Nors, kaip pabrėžia Stephensas (2007), išlaidos nebūtinai turi būti mažos, pavyzdžiui, jo tyrimo atveju buvo skambinama iš Europos į Šiaurės Ameriką (turint galvoje vidutinę kokybinio interviu trukmę, tai turėjo nemažai kainuoti), tačiau nuvykti pas tyrimo dalyvius būtų atsiėję gerokai brangiau (ir užtruktų kur kas ilgiau). Vis dėlto svarbiausia nepamiršti, kad šis pranašumas turi derėti su duomenų kokybe – jei-gu gauti duomenys dėl pasirinktos interviu formos nebus kokybiški, efektyvumas tiesioginių išteklių prasme vis tiek neatsipirks.

Kadangi per interviu telefonu tyrėjas ir tyrimo dalyvis nemato vienas kito, tyrėjas neperžengia tyrimo dalyvio asmeninės erdvės, ši forma ypač paranki, kai tema yra jautri dėl to, kad ji susijusi su nepatogumu, drovumo jausmu, jautria ar įprastų socialinių normų neatitinkančia patirtimi (pvz., tiriant deviantinį elgesį) – sąlygiškai didesnis anonimiškumas telefonu gali palengvinti šių kontekstų keliamą įtampą ir užtikrinti geresnę duomenų kokybę. Kai tyrimo dalyviai jaučiasi anonimiški, jie linkę lengviau atsiverti jautriems ar kebliams pokalbiams. Be to, „nematomumas“ reiškia, kad nematomos ir savybės, kurios gali sudaryti santykio tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio disbalansą – galios ir nelygybės santykių, tyrimui nepalankaus reagavimo į vienas kito savybes (Holt, 2010). Pavyzdžiui, tyrėja Holt (2010)

atlikdama tyrimą telefonu galėjo nutylėti, kad yra baltosios rasės atstovė – tai galėjo būti nelabai paranki aplinkybė kalbinant kitos rasės tyrimo dalyvius tema, susijusia su nusikalstamumu, tai neretai yra rasinės atskirties veiksnys. Būtent atstumo (užsklandos) tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio susidarymas pokalbio telefonu metu yra viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios ši forma atliekant tam tikrus tyrimus yra parankesnė nei tiesioginis interviu.

Telefonas suteikia daugiau lankstumo ir patogumo planuojant interviu (tiek tyrėjui, tiek ir tyrimo dalyviui). Interviu telefonu tyrimo dalyviui leidžia laisviau kontroliuoti savo aplinką ir veiklą. Pavyzdžiui, jeigu kalbantis telefonu į kambarį atsitiktinai užėjo kitų žmonių (pvz., šeimos narys ar nariai), galima pereiti į kitą kambarį; vaikai bus mažiau linkę trukdyti savo mamas ar tėčius, kai šie kalba telefonu (*Holt, 2010*). Tad nesunku užtikrinti pokalbio privatumą. Mažiau nepatogumų kelia dėl kokių nors aplinkybių pasikeitęs pokalbio laikas – jei paskambinus tyrimo dalyviui sutartu laiku pasirodys, kad jam kalbėti nepatogu, laiką galima perkelti nepatiriant didelės įtampos, kuri, pavyzdžiui, susidarytų, jei atvyktume pas tyrimo dalyvį į namus ir paaiškėtų, kad jo nėra arba jis šiuo metu negali ramiai kalbėti, skirti pakankamai laiko pokalbiui.

Kita vertus, tyrėjas gali mažiau kontroliuoti pokalbį ir užtikrinti, kad tyrimo dalyvio pasirinkta vieta bus palanki interviu eigai. Pavyzdžiui, jei tyrimo dalyvis kalbasi su jumis būdamas darbe, o darbdavys ir (ar) vadovas atėjo ir jį pakvietė, teks nutraukti pokalbį, nes tyrimo dalyviui reikės atlikti savo tiesioginę veiklą (*Opdenakker, 2006*). Tad apie pageidaujamą interviu vietą (kurioje tyrimo dalyvis bus pokalbio telefonu metu) ir jos savybes reikėtų iš anksto susitarti su tyrimo dalyviu.

5.3 atvejis. *Interviu telefonu taikymo atvejis*

Holt (2010) aprašo savo tyrimą, kuriam buvo atliekami naratyviniai interviu (atvirų klausimų nestruktūruotas interviu–pasakojimas). Tyrimo tikslinė grupė – tėvai, kurių vaikai patekė į įtariamųjų padarius nusikaltimą sąrašą. Tyrėjos teigimu, tyrimo pradžioje ji nė neabejojo, kad tinkamiausias būdas tokiam interviu yra tiesioginis susitikimas su tyrimo dalyviais. Kitaip tariant, apie telefoną kaip galimą ar galbūt net geresnę priemonę už tiesioginį interviu nė nebuvo svarstoma. Tik pradėjus rinkti tyrimo dalyvius, apie interviu telefonu imta mąstyti norint pasiekti labiau geografiškai nutolusius asmenis. Taip pat buvo apsvarstyta telefono nauda tiriant jautrius klausimus. Tad dėl tyrimo aplinkybių ir temos tyrėja atliko dvidešimt naratyvinių interviu telefonu. Iš pradžių pasakydavo, apie ką nori kalbėtis ir paprašydavo papasakoti, ką patys tyrimo dalyviai norėjo. Po interviu tyrėja dar klausdavo, ką jie mano apie tokią interviu formą (interviu telefonu). Tyrimo dalyviams šis interviu būdas nepasirodė nepriimtinas ar nepatogus. Visi atsiliepimai buvo pozityvūs. Holt (2010) taip pat nurodo, kad ir duomenų išsamumas tikrai buvo pakankamas – interviu truko nuo dvidešimt vienos minutės iki trijų su puse valandos. Tyrėjos manymu, jeigu tyrimo dalyviai yra įpratę naudotis telefonu, pasakojimai tikrai bus sklandūs.

Apibendrinama savo patirtį Holt (2010) daro išvadą, kad telefono naudojimas naratyviniams interviu gali būti ideologiškai, metodologiškai ir praktiškai pagrįstas. Tačiau ji taip pat mano, kad būtina toliau svarstyti ir reflektuoti apie tai, kokia yra tokių interviu geroji patirtis ir kaip tinkamai naudoti šią interviu formą.

Galimi keblumai

Kaip jau minėjome, vienas svarbiausių pranašumų, dėl kurio tam tikroms temoms verta rinktis interviu telefonu, – tyrimo dalyvis ir tyrėjas nemato vienas kito. Tačiau tai yra ir didžiausias keblumas, siejamas su interviu telefonu. Komunikacija telefonu yra išskirtinai verbalinė. Vadinasi, nėra galimybės stebėti neverbalinės tyrimo dalyvio kalbos ir ženklų. Taigi surenkama tik žodinė informacija, sunkiau perteikti arba pastebėti žodžius, papildančias ar įprasminančias neverbalines užuominas.

Be to, tai turi įtakos tyrėjo ir tyrimo dalyvio bendravimui interviu metu. Kadangi nėra vaizdo, nėra ir galimybės vienas kitam siųsti

neverbalinių signalų apie pokalbio eigą. Pavyzdžiui, sunkiau bus pajusti, kad tyrimo dalyvis galbūt pradeda nuobodžiauti ar nervintis, yra pavargęs ir pan. Šis irgi nematys, ar jūs įdėmiai klausotės, ar jums svarbu, ką jis sako, ir jūs norite, kad jis tęstų savo atsakymą. Todėl prieš interviu telefonu reikėtų pagalvoti, kokie verbaliniai, garsiniai tarpai galėtų pakeisti įprastus neverbalinius ženklus (pvz., vietoj linkčiojimo galva reikėtų kartkartėmis ištarti „mh“ ir pan.). Tiesioginio pokalbio metu tyrimo dalyvis ar tyrėjas gali matyti, jeigu kitas pokalbio dalyvis suglumo, ko nors nesuprato ar susidomėjęs laukia tęsinio. Interviu telefonu metu visa tai reikėtų gebėti išreikšti žodžiais.

Vis dėlto pokalbis telefonu nelieka visai be papildomų užuominų. Pavyzdžiui, balsas, intonacija, pauzės, atsidusimai, uždelstas ar paskubėtas atsakymas – irgi ženklai, kurie leidžia suprasti pokalbio eigą (*Sturges, Hanrahan, 2004; Opdenakker, 2006*). Tyrėjui tik reikia gebėti šiuos ženklus pastebėti. Be to, tyrėjas gali rašyti pastabas ir tai netrikdo tyrimo dalyvio – jis tiesiog to nemato ir tai nestabdo jo kalbėjimo (kaip tai greičiausiai įvyktų tiesioginio interviu metu, jeigu tyrėjas pradėtų intensyviai ką nors rašyti).

Interviu telefonu metu tyrėjas turėtų daugiau dėmesio skirti artikuliacijai – klausimus formuluoti kiek galima tiksliau, taip pat aiškiai tarti žodžius. Tai reikėtų iš(si)bandyti prieš interviu, pasiruošti pagalbinių priemonių klausimams formuluoti (pvz., turėti po ranka klausimų formuluočių siūlymų ar fragmentų). Tyrimo dalyvis jūsų nemato, todėl jeigu pradėsite daryti pauzes tam, kad sugalvotumėte, kaip užbaigti pradėtą klausimą, kaip geriau pasakyti, ką norite, tyrimo dalyvis šias pauzes gali interpretuoti kaip skatinimą kalbėti toliau, arba kad galbūt jūs ko nors nesupratote ir pan. (*Stephens, 2002*).

Su tyrimo dalyviu reikėtų aiškiai sutarti, kiek konkrečiai laiko reikės interviu. Kokybiniai interviu trunka ilgai, nes siekiama detalaus ir išsamaus pokalbio. Tačiau yra žmonių, kurie nėra pratę ilgai kalbėtis telefonu. Tad ir interviu metu jie gali pritaikyti kasdieniams pokalbiams būdingą stilių – kalbėti konkrečiai, trumpai, nedetalizuodami. Paaiškinkite tyrimo dalyviui, kokia pokalbio esmė, kokią jo trukmę reikėtų planuoti. Dėl kokybinių interviu reikėtų tartis iš anksto, apklausą galima atlikti ir pirminio kontakto su respondentu metu

(paskambinti atsitiktinai parinktu telefono numeriu ir, jei tyrimo dalyvis sutinka dalyvauti apklausoje, iš karto užduoti klausimų), tačiau labai sudėtinga rasti tyrimo dalyvių, kurie pirminio kontakto metu galėtų skirti nuo pusantros iki dviejų valandų pokalbiui. Rekomenduotume kaip galima konkrečiau pasakyti, kiek laiko tyrimo dalyvis turėtų skirti, ir paprašyti, kad pasirūpintų tam parankia aplinka – atidėtų į šalį darbus, būtų ramioje, uždaroje, netriukšmingoje patalpoje. Tai leis tyrimo dalyviui labiau susikaupti pokalbio metu, jis žinos ir planuos, kiek laiko truks interviu; antra, geriau supras, kad tikimasi išsamaus paaiškinimo, o ne greitų, paviršutiniškų atsakymų.

Apie ką reikėtų pagalvoti ir ką įvertinti rengiantis interviu telefonu

Jau iš ankstesnės skilties buvo galima suprasti, į ką ruošiantis interviu reikėtų atkreipti dėmesį, kad būtų galima numatyti potencialius sunkumus. Yra dar keletas dalykų, kuriems reikėtų pasiruošti, kad interviu būtų kuo sklandesnis.

Duomenų fiksavimas. Kaip jau minėjome, interviu rekomenduotina įrašyti diktofonu. Ketinant imti interviu telefonu, reikėtų iš anksto pagalvoti, kaip užtikrinti gerą įrašo kokybę. Jūsų tyrimo dalyvis (svarbiausias garso šaltinis, kurį reikia įrašyti) yra kitame laido gale, taigi jo tikrai negirdėti taip gerai, kaip tiesioginio pokalbio metu. Paprasčiausias būdas – įjungti telefono garsiakalbį ir įrašyti pokalbį. Kai kurie telefono aparatai turi įrašymo funkciją. Bet kuriuo atveju būtina iš anksto išsiaiškinti, kuris variantas geriausias: pasidarykite keletą bandomųjų įrašų skirtingais būdais (pvz., paprašykite draugo jums paskambinti ir įjungę garsiakalbį pokalbį įrašykite į diktofoną), taip įsitikinsite, kurio įrašo kokybė geriausia. Svarbu įsidėmėti, kad jeigu telefonas ir diktofonas bus pernelyg arti vienas kito, tai gali rimtai pakentki įrašo kokybei. Mobiliojo telefono skleidžiamos bangos sukelia traškesį, todėl abu įrenginiai vienas nuo kito turėtų būti nutolę bent per trisdešimt ar keturiasdešimt centimetrų. Tai reikėtų aptarti ir su tyrimo dalyviu – paprašyti kalbėti per daug nenutolus nuo aparato, kiek garsiau ir aiškiau nei įprastai. Jeigu ketinate imti daug interviu telefonu, galbūt verta įsigyti specialų išorinį telefonui skirtą įrašinėjimo priedėlį, kuris leidžia įrašyti telefono pokalbius.

Telefono padėtis. Kalbame apie kokybinį interviu, tad pokalbis gali būti netrumpas. Tiek tyrėjui, tiek tyrimo dalyviui bus sunku valandą ar ilgiau išlaikyti telefoną rankoje. Puiku, jei abiem pusėms prieinama laisvų rankų įranga arba garsiakalbis. Stephensas (2007), remdamasis savo karčia patirtimi, pasakoja, kad dėl telefono laikymo rankoje gali kilti gana rimtų nepatogumų: kai viena ranka nuolat užimta telefonu, sumažėja galimybė rašyti antrąją bei skaityti ir (ar) vartyti iš anksto parengtą medžiagą, pavyzdžiui, klausimyną; be to, dar tokios žmogiškos smulkmenos, kaip nuimti rašiklio kamštelį, atsisukti vandens buteliuką ir pan. Visa tai reikėtų padaryti iš anksto. Galų gale net ir fiziškai sunku valandą ar dvi laikyti telefoną rankoje. Todėl jei tik įmanoma, pasitelkite rankas išlaisvinančias technines priemones.

Aplinka ir nusiteikimas pokalbiui. Kaip jau minėjome, dar pirminio kontakto metu tyrimo dalyviams būtina paaiškinti, ko iš jų tikėtės, kokio tipo pokalbiui jie turėtų nusiteikti, nes įprasti interviu telefonu būna kasdieniškesni, dalykiškesni, o mes norime atvirų ir išsamių pokalbių, per kuriuos daug visko pasakojama. Paruoškite daugiau skatinamųjų klausimų, jų prireiks dar daugiau nei tiesioginio interviu metu: tokie klausimai leis tyrimo dalyviui suprasti, kad norite išsamaus pokalbio, parodyti, kad klausote, domitės tuo, ką jis sako (neverbaliniais ženklais to padaryti negalite).

Paskambinę sutartu laiku būtinai paklauskite, ar tyrimo dalyvis jau pasirengęs, galbūt jam dar reikia šiek tiek laiko pasiruošti pokalbiui. Kaip pabrėžia Stephensas (2007), pokalbis telefonu tyrėjui suteikia tam tikrą pranašumą: skirtingai nei tiesioginio interviu atveju, tyrėjas gali parengti sau tokią darbo vietą, kokia jam patogi. Tačiau, kita vertus, – tyrėjas negali paveikti tos aplinkos, kurioje bus tyrimo dalyvis. Tad Stephensas (2007) pataria skirti laiko tyrimo dalyviams ir jiems patarti, kaip pasiruošti būsimam pokalbiui įvertinant jo paskirtį ir ilgą trukmę, pavyzdžiui, pasiūlyti iš karto pasidėti vandens, susirasti patogią vietą atsisėsti, ir, be abejo, pasistengti rasti kiek galima privatesnę erdvę.

5.4 atvejis. Interviu telefonu ir tiesioginio interviu palyginimas tyrimo pavyzdžiu

Atlikę kokybinį tyrimą (buvo gilinamasi į lankytojų ir pareigūnų perspektyvas, susijusias su kalinių lankymu) Sturges ir Hanrahan (2004) palygino interviu telefonu ir tiesioginio interviu savybes bei gautus duomenis (iš viso atlikti keturiasdešimt trys iš dalies struktūruoti individualūs giluminiai interviu: dvidešimt vienas tiesioginis ir dvidešimt du telefonu):

- informacijos kiekis, gautas iš interviu telefonu ir tiesioginių interviu, panašus. Interviu telefonu išrašai sudarė nuo trijų iki šešiolikos puslapių (spausdintas tekstas, 2pt tarpai tarp eilučių), o interviu akis į akį išrašai – nuo trijų iki aštuoniolikos puslapių. Imant interviu telefonu iš viso buvo gauti 153 tekstiniai puslapiai, o iš tiesioginių interviu – 158 tekstiniai puslapiai;
- atlikusios analizę, tyrėjos padarė išvadą, kad atsakymų pobūdis ir išsamumas nesiskyrė;
- visi tyrimo dalyviai, kurie dalyvavo tiek tiesioginiame interviu, tiek interviu telefonu, paprašyti pakomentuoti savo patirtį, neišreiškė jokių nusiskundimų nei dėl vieno, nei dėl kito interviu būdo. Jiems labai patiko, kad galėjo rinktis. Abu metodai buvo patogūs ir priimtini juos pasirinkusiems žmonėms;
- pasirinkusieji interviu telefonu nurodė pagrindines šio pasirinkimo priežastis: jiems buvo nepatogu ar neturėjo laiko tartis dėl tiesioginio susitikimo; buvo sunku suderinti susitikimo laiką; turėjo tokių išipareigojimų (pvz., vaikų priežiūra), dėl kurių susitikimas būtų neįmanomas. Pasirinkusieji interviu telefonu taip pat minėjo, kad toks būdas suteikia daugiau privatumo;
- pasirinkusieji tiesioginį interviu nurodė, kad jie turėjo tam laiko;
- tyrėjos taip pat pabrėžė interviu telefonu pranašumus, kurie buvo svarbūs joms pačioms: laikas (nereikėjo vykti pas visus tyrimo dalyvius) ir saugumas; tiesioginiai interviu neretai vykdavo įkalintųjų lankymo vietose (kalėjime), kur vietos pokalbiui buvo nelabai palankios.

Taigi interviu telefonu paprastai pasirenkamas tada, kai tokia forma paranki tyrimo tikslui. Būtina apgalvoti, ar tyrimo dalyviai yra pakankamai pripratę prie pokalbio telefonu ir (ar) jis nesukels sunkumų; ar užtektinai turima gerų techninių priemonių.

5.3.

Interviu internetu

Kompiuterinių technologijų ir interneto ryšio naudojimas daro reikšmingą įtaką socialiniams tyrimams – kuriamos ir plėtojamos duomenų apdorojimo ir analizės programos, informacijos ir duomenų kaupimo, saugojimo bei dalijimosi sistemos, galimybės mokslininkams iš viso pasaulio bendradarbiauti pasitelkus virtualias grupes ir aplinką (pvz., *Google Docs*, kurie leidžia grupei žmonių vienu metu redaguoti tą patį dokumentą, tad galima kartu kurti klausimyną ar tyrimo projektą), ir, be abejo, plečiasi įvairių priemonių pasiūla bei jų taikymas duomenų rinkimo etapui.

Kaip jau rašėme 5.1 poskyryje, kompiuteris ir internetas leidžia lanksčiau ir įvairiau modeliuoti duomenų rinkimo procesą: imti interviu žodžiu arba raštu, arba tuo pat metu ir žodžiu, ir raštu, galima kalbėtis naudojant vaizdo kamerą arba sukurti tokią interviu aplinką, kuri maksimaliai užtikrintų tyrimo dalyvių privatumą ir anonimiškumą, galima sukviesti visus tyrimo dalyvius diskusijai realiu laiku arba leisti grupei diskutuoti išitraukiant jiems patogiu metu ir t. t. Tiesa, pastebime, kad pačios technologijos plėtojasi sparčiau nei metodologinė diskusija apie interviu internetu pagrįstumą, suderinamumą su kokybinių tyrimų prielaidomis, apie etikos savitumus atliekant tokius tyrimus. Tačiau pastaruoju metu vis daugiau tyrėjų ištraukia į šią diskusiją – ne tik taiko technologijas, bet ir aptaria bei analizuoja savo patirtį socialinių tyrimų metodologijos požiūriu.

Šiame poskyryje apibendrinsime savo ir kitų tyrėjų patirtį, kaip galima taikyti interviu internetu kokybiniais tyrimams, kokių tam reikia sąlygų ir kokių galimybių turima, kokie galimi trūkumai ar iššūkiai. Manytume, kad interviu internetu atliepia socialinės realybės pokyčius, išties išplečia tyrėjų galimybes ir turi didelį potencialą, tačiau, kita vertus, interviu internetu taikymas kokybiniais tyrimams neturėtų būti pasirenkamas lengvabūdiškai – pasirinkimą reikėtų pagrįsti metodologiškai svariais argumentais.

Prieš pereidami prie atskirų interviu internetu formų aptarimo, norėtume atkreipti dėmesį, kad šiems interviu būtinos tam tikros techninės sąlygos. Vienas svarbiausių nuotolinių interviu pranašumų – jie išplečia geografinės tyrimų ribas. Jeigu kalbėtume apie interviu telefonu, šis pranašumas išties veikia beveik universaliai – telefonizacijos lygis daugelyje pasaulio šalių yra labai aukštas. Tuo metu interneto paplitimas yra kur kas netolygesnis, esama nemenkų interneto ryšio aprėpties ir spartos skirtumų, galiausiai telefonas vis dėlto yra daugeliui įprasta ir didelių gebėjimų nereikalaujanti ryšio priemonė, o dirbti kompiuteriu geba tikrai ne visi, ypač kai atliekant tyrimus dirbama kompiuterinės ir (ar) interneto komunikacijos aplinkose. Galiausiai ir patys tyrėjai labai skirtingai vertina ir naudoja šias technologijas bei geba su jomis dirbti. Todėl kalbant apie interviu internetu reikėtų prisiminti, kad būtina sąlyga – pakankamas tyrėjo ir tyrimo dalyvių technologinis raštingumas; tyrėjo ir tyrimo dalyvių palankumas technologijoms ir nevaržomas jų naudojimas; geros kokybės technologijų priemonės ir sąlygos; pakankamas kompiuterių ir interneto ryšio paplitimas tyrimui aktualioje populiacijoje, grupėje ar šalyje. Šios sąlygos bus tolesnės diskusijos apie interviu internetu pagrindas.

5.3.1. Nuotoliniai interviu naudojant garso ir (ar) vaizdo komunikacijos priemones

Kai kurios skeptiškos ir kritiškos nuomonės apie nuotolinius interviu remiasi argumentu, kad tokie interviu praranda ryšio tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio artumą, nes nėra galimybės vienas kito matyti, keistis neverbaline informacija ir ją stebėti ir (ar) fiksuoti, nematomas tyrimo dalyviui artimas kontekstas. Taigi prarandama ta vertė, kuri reikalinga vadinamajam giluminiam reiškinių supratimui. Tačiau kai kurios internetinės komunikacijos priemonės leidžia sukurti aplinką, savo savybėmis gana artimą tiesioginiam interviu. Lietuvos kontekste gana gerai žinoma internetinės telefonijos programa „Skype“. Būtent šios programos pavyzdžiu pristatysime nuotolinę vaizdo ir (ar) garso interviu formą.

Programa „Skype“ veikia vadinamosios IP (internetų protokolo) telefonijos pagrindu (angl. *VoIP – Voice over Internet Protocol*),

kai balso ryšys perduodamas duomenų perdavimo tinklais pasitelkus interneto protokolą. Tačiau ši programa leidžia bendrauti ne tik žodžiu – galimi vaizdo pokalbiai, susirašinėjimas, dokumentų siuntimas ir daugelis kitų funkcijų. Tikrai yra ne viena tokio tipo programa, pavyzdžiui, *Google Talk*, *Viber* ir pan., jos leidžia sukurti skirtingas komunikacijos variacijas: kompiuteris–kompiuteris, kompiuteris–telefonas ar telefonas–telefonas. Nors ir kalbėsime plačiau, mėgindamos išskirti bendras tokio tipo programų ypatybes ir jų naudojimo savitumus, kaip pavyzdį dažniausiai pateiksime programą „Skype“; nes vadovėlio autorės, atlikdamos kokybinius tyrimus, pačios yra ją išmėginusios, ji gana paplitusi Lietuvoje ir pasaulyje, gausu kitų autorių pavyzdžių, kaip jie pasitelkė šią programą savo tyrimams.

Kaip teigia Seitz (2015), vaizdo pokalbio funkciją turinčios kompiuterinės programos, tokios kaip „Skype“, kokybinių interviu tyrimams siūlo daug įdomių galimybių. Kitaip nei bendraujant telefonu, tyrėjas ir tyrimo dalyvis interviu metu gali matyti vienas kitą net ir būdami skirtingose vietose. Kita vertus, net bendraudami sąlygiškai tiesiogiai tyrėjas ir tyrimo dalyvis neperžengia vienas kito asmeninių ribų – kiekvienas lieka savo privačioje, jam patogioje, saugioje erdvėje. Tad interviu metu kiekvienas išlieka neutralioje asmeninėje erdvėje – tyrimo dalyvis nepatiria tyrėjo „išiveržimo“ į jo asmeninę erdvę, o tyrėjui nereikia jaustis nepatogiai, kad į tą erdvę „įsibrovė, įsiprašė“ (Redlich-Amirav, Higginbottom, 2014).

Taigi, kaip galima sėkmingai naudoti internetines vaizdo ir (ar) garso komunikacijos priemones imant kokybinius, giluminius interviu ir ką reikėtų žinoti ir (ar) išspręsti planuojant jų naudojimą?

Tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika: kiek ji panaši į tiesioginę sąveiką?

Kiek vaizdo interviu gali pakeisti tiesioginį pokalbį? Kokie yra vaizdo sąveikos savitumai, pranašumai ir trūkumai?

Lyginant interviu internetu formas tarpusavyje, vaizdo pokalbiai, be abejo, yra artimiausias įmanomas tiesioginio interviu atitikmuo. Tačiau norint, kad interviu vaizdo pokalbis būtų kokybiškas, tyrimo dalyvis turi jaustis patogiai ir būti įpratęs bendrauti tyrimui naudojama komunikacijos priemone (programa).

Jeigu pats technologijos naudojimo faktas tyrimo dalyviui kelia įtampą, sunku tikėtis, kad pokalbis bus ramus, atviras, išsamus ir nuoširdus.

Gali būti, kad potencialūs tyrimo dalyviai naudojasi skirtingomis VoIP (angl. *Voice over IP*) programomis, tad tyrėjui vertėtų išsiaiškinti, kokią programą kiekvienas dalyvis turi, prie kurios įpratęs, ir tada pačiam susikurti vartotojo paskyras šiose programose. Taigi su kiekvienu dalyviu reikia kalbėtis ta programa, kuri jam yra parankiausia. Jei tyrimo dalyvis apskritai neturi ir (ar) nėra naudojęs tokios programos, gali tekti apsvarstyti kitas interviu alternatyvas.

Nors „Skype“ tipo pokalbis nesukuria tokio atstumo kaip interviu telefonu, kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis visiškai nemato vienas kito, tačiau jis nesuteikia ir viso vaizdo galimybės. Pokalbio per „Skype“ metu paprastai galimas pašnekovo vaizdas iki juosmens. Kuo platesnį regėjimo lauką apima vaizdas, tuo prasčiau matyti pats pašnekovas. Aplinkos vaizdas apimamas ribotai arba jo beveik nėra (tai priklauso nuo pasirinktų nustatymų ir vaizdo kameros parametrų). Taigi gaunamas tarpinis sąveikos variantas – tyrėjas ir tyrimo dalyvis mato vienas kitą, tačiau tik iš dalies. Tyrėjas gali sekti neverbalines užuominas, tačiau ribotai. Pavyzdžiui, nematomi ir (ar) šiek tiek matomi tyrimo dalyvio rankų judesiai, jeigu prastesnė vaizdo kokybė – sunkiau pastebėti veido išraiškas, emocijas. Todėl sąveika nepateikia tokio neverbalinės informacijos kiekio, kaip imant tiesioginį interviu. Taip pat reikia prisiminti, kad imant interviu per „Skype“ daug techninių dalykų nuo jūsų nepriklauso, t. y. ryšio kokybė ir jo pastovumas.

Būtina atkreipti dėmesį, kad pokalbio per „Skype“ metu tiek tyrėjas, tiek tyrimo dalyvis kartais pamiršta, jog tai vaizdo pokalbis – kartais tyrimo dalyvis kalbėdamas tuo pat metu įsitraukia į kokią nors pašalinę veiklą su kompiuteriu (nors tuo pat metu kalba su tyrėju, tačiau matyti, kad akių kontaktas ir judesiai sutelkti į ką nors kito), arba tyrėjas per ilgai užsižiūri į užrašus, kol kalba tyrimo dalyvis, nes pamiršta, kad ir šis jį mato (esame įpratę, kad mes žiūrime į kompiuterį, o kompiuteris į mus – ne). Taip pat reikia išmokti palaikyti akių kontaktą kalbant per kompiuterio kamerą – žiūrėti į ekraną dar nereikia žiūrėti į vaizdo kamerą, todėl neretai atrodo, kad pašnekovas nuolat yra išsiblaškęs, žvelgia kažkur į šoną ar į apačią.

Seitz (2015) taip pat atskleidžia dvejopą „Skype“ poveikį aptariant jautresnes, asmeniškas temas. Viena vertus, kai kurie žmonės bus linkę labiau atsiverti, jaustis patogiau kalbėdami tokiomis temomis ne akis į akį, o šiek tiek per atstumą. Tai ypač būdinga intravertiškiems, droviems žmonėms. Kita vertus, per „Skype“ gali būti sunkiau užmezgti išties gana artimą ryšį tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio, kad jautrūs klausimai būtų aptariami išsamiai, su detalėmis – tam paprastai reikia, kad tyrimo dalyvis jaustų tyrėjo supratimą ir nuoširdumą; jeigu interviu metu tyrimo dalyviui pasireiškia stipresnės emocijos (liūdesys, galbūt ašaros), tyrėjui, esančiam per atstumą, sunkiau parodyti savo palaikymą (bet vėlgi – ne taip sudėtinga kaip, pvz., imant interviu telefonu).

Svarstant, ar interviu per „Skype“ tiktų jūsų tyrimui, būtina atsižvelgti į minėtuosius savitumus. Jeigu tyrimo temai atskleisti neverbalinė informacija yra labai svarbi, būtina kiek galima detaliau apčiuopti niuansus ir kontekstą, tada tiesioginis interviu tikrai labiau atitiks tyrimo poreikius. Tačiau jeigu svarbesnis pats pasakojimas, tema galbūt labiau dalykiška, o tai, kad neverbalinė informacija bus prieinama tik iš dalies, neturės esminės įtakos atsakant į tyrimo klausimus – programa „Skype“ puikiai tiks. Be to, kaip jau minėjome, jeigu alternatyva – jokio interviu apskritai, vis dėlto „Skype“ yra geresnis pasirinkimas.

Reikalingos techninės sąlygos

Nors argumentavome, kad nuotoliniai interviu yra parankūs, nes techninės priemonės leidžia pasiekti geografiškai nutolusius tyrimo dalyvius, vis dėlto vienas iš potencialių sunkumų taip pat yra susijęs būtent su techniniais parametrais. Pirma, reikalingų techninių priemonių turi turėti ne tik tyrėjas, bet ir tyrimo dalyviai, t. y. būtinai kompiuterį ir interneto ryšį. Antra, kad kokybinis interviu vyktų sklandžiai, reikalingas gana greitas ir netrūkinėjantis interneto ryšys; gana nauja ir gerai veikianti technika: mikrofonas (netraškantis, geros garso kokybės); kompiuterio vaizdo kamera (angl. *web camera*) ar išorinė vaizdo kamera (nestringanti pokalbio metu; geros vaizdo kokybės). Nors pastaruoju metu itin sparčiai plėtojasi su interneto komunikacija susijusi įranga ir programos, jas išbandę skaitytojai ti-

krai bus patyrę sunkumų, kai kameros vaizdas trūkinėja, ryšys netikėtai dingsta, garsas „ateina“ uždelstai ar su pertrūkiais ir pan. Todėl planuojant „Skype“ interviu būtina įvertinti techninių sąlygų pakankamumą, nes tai neabejotinai veiks pokalbio sklandumą ir kokybę. Įjungus vaizdo kamerą, garso ryšys gali pablogėti, todėl gali būti, kad vaizdą teks paaukoti dėl garso – norint geriau girdėti arba apskritai girdėti pašnekovą, teks išjungti kamerą. Tai priklauso ir nuo to, su kuria šalimi užmezgamas kontaktas. Pavyzdžiui, vadovėlio autorės patirtis rodo, kad su Vokietija, Belgija ryšys yra gana kokybiškas net naudojant vaizdo funkciją, tačiau bendraujant su Ispanija, Norvegija, JAV gali kilti techninių keblumų. Seitz (2015) pateikia vienos studentės patirtį: tyrimo dalyvis pradeda pasakoti asmenišką istoriją, ir viduryje jo pokalbis pertraukiamas (nutrūksta ryšys); dar kartą paskambinus tenka pradėti pasakojimą nuo pradžių. Kiekvienas toks techninis nesklaidumas sunkina tyrėjo ir tyrimo dalyvio bendravimą, tarpusavio ryšio kūrimą bei, tikėtina, prastina pasakojimo kokybę.

Norint daryti „Skype“ interviu, tyrėjui ir tyrimo dalyviui reikės:

- vaizdo kameros (pas tyrėją ir tyrimo dalyvį);
- mikrofono (pas tyrėją ir tyrimo dalyvį). Reikalui esant, gali būti naudojamos ir ausinės (kalbama per mikrofoną, klausoma per ausines, o ne per garsiakalbį);
- įdiegtos *VoIP* programos (pas tyrėją ir tyrimo dalyvį). Programų įvairovė tikrai nemaža, svarbu, kad abi interviu pusės turėtų tokią pačią programą arba būtų tikri dėl skirtingų programų suderinamumo;
- vartotojų paskyrų (tyrėjo ir tyrimo dalyvio) *VoIP* programoje. Abi šalys turi susikurti savo vartotojo paskyras bei pridėti vienas kitą prie savo kontaktų sąrašo;
- įrašymo technikos (tyrėjui) – išorinio diktofono arba specialios kompiuterinės garso įrašymo programos.

Tyrėjas turi turėti pakankamai žinių ir patirties, kad galėtų pats susitvarkyti techniką reikiamu lygiu, paaiškinti ir (ar) padėti išspręsti su technika susijusius klausimus tyrimo dalyviui. Rekomenduotume iš anksto, dar prieš interviu pokalbį, su tyrimo dalyviu pabendrauti

technikos parengimo klausimais – išbandyti abiejų pusių interneto ryšio stiprumą, patikrinti, ar visi prietaisai įjungti, ar visiškai pakrautos baterijos ir jos neišsikraus pokalbio metu, patikrinti vaizdo kamerų, mikrofonų veikimą abiejose pusėse ir pan. Skirtingai nei tiesioginio interviu metu, planuojant interviu internetu tam tikrą paruošiamąjį darbą turės atlikti ir tyrimo dalyvis (tad reikėtų su juo apie tai susitarti jau pirmojo kontakto metu).

Kai kurios *VoIP* programos turi integruotą garso įrašymo funkciją. Tada nereikalingas išorinis diktofonas. Vis dėlto reikėtų būti atidiems – iš anksto išsiaiškinti, kaip išsaugomas įrašas nutrūkus interneto ryšiui ar esant kokiam kitam techniniam trikdžiui. Manytume, kad visada pasiteisina dvigubas įrašas – *VoIP* ir diktofonu. *VoIP* galbūt užtikrins geresnę įrašo kokybę, tačiau diktofonas garantuos, kad įrašas liks užfiksuotas nepriklausomai nuo netikėtumų, susijusių su interneto ryšio ar kompiuterinės technikos nesklandumais. Redlich-Amirav ir Higginbottom (2014) teigia, kad integruota įrašymo funkcija leidžia nebegalvoti apie ne laiku nusėdusias diktofono baterijas, įrašo kokybę, tačiau mūsų patirtis rodo, kad tyrėjui visada turėtų rūpėti bet kokios technikos veikimas – kaip ir diktofono, taip pat netikėtai gali nusėsti nešiojamojo ar planšetinio kompiuterio baterija, ar būti netinkamai parinktas koks nors automatinio įrašo parametras ir pan. Todėl bet kokių atveju rekomenduojame įrašyti interviu į diktofoną – taip iš karto užtikrinsite įrašo išsaugojimą dviejose vietose ir tai atitiks interviu apsaugos nuo praradimo prielaidas.

Matthewsas ir Cramer (2008) pastebi privalumą, kurį leidžia kai kurios vaizdo konferencijų programos – galima sustabdyti kameros vaizdą nesustabdant pačios komunikacijos. Pavyzdžiui, jei tyrėjas nori kažką pasižymėti, tačiau nenori trikdyti ir (ar) pertraukti tyrimo dalyvio kalbos, gali „užšaldyti“ vaizdą, o tyrimo dalyvis ramiai kalbės toliau.

5.2 paaiškinimas. „Skype“ internetinės telefonijos programa

„Skype“ yra internetinės telefonijos programa, sukurta 2003 m. Šiuo metu „Skype“ yra *Microsoft* dalis. Tai programinės įrangos ir internetinės telefonijos tinklo derinys, kurią pasitelkę vartotojai visame pasaulyje gali bendrauti tarpusavyje.

„Skype“ apima vaizdo, garso ir teksto komunikaciją. Visas šias komunikacijos formas galima naudoti kartu arba atskirai, pavyzdžiui, tik kalbėtis balsu arba tik susirašinėti. „Skype“ turi duomenų siuntimo tarp įrenginių funkciją – galima persiųsti bet kokią dokumentą, nuotrauką ar vaizdą įprasto priedo (angl. *attachment*) principu.

Programą atsisiųsti ir įsidiegti galima nemokamai, <<http://www.skype.com/en/download-skype/skype-for-computer>>. Ji tinka daugeliui operacinių sistemų: *Linux*, *Mac*, *Windows* ir kt. Programos aplinka veikia ne tik anglų, bet ir daugeliu kitų pasaulio kalbų, todėl prieinama ir patogi labai plačiam vartotojų būriui. „Skype“ programą galima įdiegti į asmeninius bei nešiojamuosius ar planšetinius kompiuterius, mobiliuosius ir kai kurius namų telefonus, skaitmeninius televizorius, kitus įrenginius. Skambučiai „Skype“ programa yra nemokami (pakanka turėti interneto ryšį). „Skype“ leidžia ne tik ryšį tarp kompiuterinių įrenginių – iš „Skype“ galima skambinti tiesiai į telefoną, siųsti pranešimus (*SMS* žinutes) ir pan.

„Skype“ naudotis yra gana paprastai, tai vartotojui labai palanki aplinka. Tiesa, būtina susikurti vartotojo paskyrą. „Skype“ leidžia ne tik tarpasmeninį bendravimą, tačiau taip pat ir bendravimą grupėje – garso, vaizdo pokalbius ar susirašinėjimą su grupe vartotojų vienu metu. „Skype“ yra skirta tiek asmeniniam naudojimui, tiek ir verslo, organizacinėms aplinkoms.

Šaltinis: <<http://www.skype.com/en/>>.

5.5 atvejis. Nuotolinis interviu per „Skype“ su užsienyje gyvenančiais aukštos kvalifikacijos specialistais

Vadovėlio autorė per savo disertacinį tyrimą su užsienyje gyvenančiais tyrimo dalyviais interviu ėmė naudodamasi „Skype“. Toks sprendimas buvo priimtas dėl tyrėją ir tyrimo dalyvius skiriančio geografinio nuotolio, kuriam įveikti nebuvo reikalingų išteklių. Pirminis kontaktas su potencialiais tyrimo dalyviais vyko elektroniniu paštu. Pirmieji du uždaviniai, kuriuos turėjo atlikti tyrėja, – nustatyti potencialių interviu dalyvių atrankos reikalavimų atitikimą ir susitarti dėl konkrečios interviu datos bei laiko. Prireikė vidutiniškai dviejų susirašinėjimo sesijų iki paties

interview, per kurias prisistatė pati tyrėja, nurodė savo kontaktinę informaciją, taip pat pateikė nuorodų į socialinius tinklus, kur būsimieji dalyviai galėjo pamatyti jos nuotrauką, darbo vietą, publikacijas; buvo pristatyta tyrimo tema, tikslas, dalyvių vaidmuo tyrime, paaiškinta, kam bus panaudojami interviu duomenys, kol buvo sutarta dėl konkrečių interviu datos ir laiko detalių.

Pagrindiniai interviu per „Skype“ iššūkiai buvo interneto ryšio kokybė ir laiko juostų skirtumas. Metodinėje literatūroje daug dėmesio skiriama ryšio kokybei, tačiau svarbu suprasti, kad tyrėjas negali jos lemti. Todėl dar prieš pradėdant interviu buvo svarbu aptarti ryšio trukdžius ir veiksmus jiems įvykus. Vieni interviu šiuo atžvilgiu praėjo itin sklandžiai (su Belgija, Vokietija, Norvegija), per kitus interviu pasitaikė retesnių ar dažnesnių ryšio pauzių (Norvegija, Ispanija, JAV). Trūkinėjantis interneto ryšys kėlė nepatogumų, nes pertraukdavo natūralią interviu eigą, tekdavo kartoti klausimą arba paskutinį sakinį, išsiaiškinti, ką dalyvis girdėjo paskiausiai, ir stengtis atkurti pokalbį. Tuose interviu, kur tokių pertrūkių buvo mažai, tai stipriai nepaveikė informacijos. Tačiau per tuos interviu, kur ryšys nutrūkdavo gana dažnai, po valandos pokalbio buvo justi natūralus nuovargis. Vis dėlto, nors ir pasitaikė nesklaidumų, tyrimo dalyviai reagavo labai ramiai ir konstruktyviai: nutrūkus ryšiui, jį atkurdavo; per tas pertraukėles, kol vėl vienas prie kito pasijungdavo, buvo naudojamos žinučių funkcija. Nors ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, šios techninės problemos sumažino distanciją tarp tyrėjos ir dalyvių, nes kartu bendradarbiaudami jie sprendė techninius klausimus ir taip sukūrė savotišką tarpusavio vienybę.

Kitas labai praktinis aspektas, susijęs su ryšio kokybe, – vaizdo transliavimas per „Skype“. Deja, vaizdo funkcijos naudojimas gali pabloginti garso kokybę. Tam tikru interviu metu teko išjungti vaizdą, kad būtų išsaugota geresnė garso kokybė. Kai kurie tyrimo dalyviai neturėjo vaizdo kamerų, tad jie tyrėją matydavo, o tyrėja jų – ne. Kiekvienu atveju šis klausimas buvo sprendžiamas individualiai.

Laiko skirtumas kėlė daugiausia iššūkių tyrėjai, o ne tyrimo dalyviams. Pietų pertrauka JAV reikšia 21 val. Lietuvoje. Tai iš tyrėjos reikalavo išlaikyti guvų protą net ir vėlų vakarą, kėlė papildomų iššūkių sprendžiant, kurioje vietoje ji turėtų būti interviu metu: namie, darbe ar kur kitur. Tai reikšia, kad tyrėja turėjo papildomai suderinti savo šeimos gyvenimą (mažų vaikų mitymą ir darbuo laiką) ir darbo reikalus.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad tyrimo dalyviai labai aktyviai ir geranoriškai dalyvavo tariantis dėl abiem interviu šalims patogaus laiko. Ir, kas buvo maloniai netikėta, jie ruošdavosi interviu. Pavyzdžiui, vienas tyrimo dalyvis, suprasdamas, kad interneto ryšys jo namuose yra prastas, specialiai interviu pasiūlė laiką po darbo ir davė jį būdamas savo darbovietėje; kitas – interviu davė būdamas atskirame kambaryje, kad jo mažamečiai vaikai neįsiterptų į pokalbį; trečias tyrimo dalyvis prieš interviu iš anksto pasiruošė arbatos su citrina puodelį. Tai rodo, kad tyrimo dalyviai, gaudami informacijos apie planuojamą interviu laiką, suvokė, kad tai daug laiko reikalaujantis procesas ir ėmėsi priemonių didesniajam savo patogumui interviu metu užtikrinti.

Interviu aplinkos paruošimas

Kaip ir interviu telefonu atveju, tyrėjas negali kontroliuoti, kokią aplinką interviu metu pasirinks tyrimo dalyvis. Reikėtų dėl to su juo pasitarti, paaiškinti svarbiausias pokalbiui tinkamos aplinkos ypatybes ir paprašyti pokalbio metu būti kiek įmanoma tinkamesnėje aplinkoje. Būtų idealu, jeigu tyrimo dalyvis per interviu galėtų sėdėti, nes judėjimas neigiamai veikia garsą; jei tyrimo dalyvis (ar tyrėjas) kalbėdamas per daug nusisuka nuo kompiuterio – mikrofonas nepagauna garso. Subtiliai paprašykite tyrimo dalyvio atidėti pašalinę veiklą į šalį – dirbdami kompiuteriu neretai vienu metu darome daugelį dalykų: kalbame, tikriname elektroninį paštą ar žiūrime draugų naujienas socialiniame tinkle. Būtų idealu, jei tyrimo dalyvis visą dėmesį skirtų pokalbiui (nors to, skirtingai nei tiesioginio interviu metu, kaip nors kontroliuoti ar lemti, deja, negalime). Be abejo, ir pats tyrėjas interviu metu neturėtų užsiimti kitais reikalais.

Vieną svarbų momentą pabrėžia Seitzas (2015) – tyrėjas turėtų apsižiūrėti, kad aplinkos vaizdas, kurį jam už nugaros matys tyrimo dalyvis, nebūtų „keistas“, pavyzdžiui, indais apkrautas stalas. Parinkite tokią sėdėjimo vietą, kad vaizdo kamera rodytų neutralius vaizdus jums už nugaros, pavyzdžiui, sienos fragmentą. Pagalvokite ir apie

savo aprangą, išvaizdą – visa tai, skirtingai nei imant interviu telefonu, matys tyrimo dalyvis.

„Skype“ ir panašios *VoIP* programos gali būti naudojamos labai lanksčiai. Galite imti vaizdo interviu arba tik garso interviu. Vaizdo interviu metu tyrimo dalyvio galima paprašyti ką nors užrašyti, pavyzdžiui, sudaryti savo šeimos narių sąrašą, parašyti tikslų užsienio vietovės, kurioje gyvena, pavadinimą – tai galima padaryti „Skype“ programos pranešimų laukelyje ir vienu spragtelėjimu perduoti tyrėjui. „Skype“ gali būti išties puikus įrankis kokybiniams interviu atlikti, tačiau būtinas tinkamas pasirengimas, į kurį reikėtų įtraukti ir tyrimo dalyvius.

5.3.2. Nuotoliniai interviu raštu

Interviu raštu – tikrai išskirtinė interviu forma, kuri skiriasi tiek nuo tiesioginio interviu, tiek nuo aukščiau aptartų interviu telefonu ir internetu formų tuo, kad čia visiškai nėra nei verbalinės, nei vizualinės komunikacijos – „pokalbis“ vyksta susirašinėjant (naudojantis kompiuteriu ar kitu įrenginiu ir internetu ar mobiliuoju ryšiu). Tai gali būti interviu elektroniniu paštu (angl. *e-mail interview*) arba MP interviu (momentinių pranešimų, angl. *instant messaging*), ar pasitelkus kitas pokalbių svetaines ir (ar) programas (angl. *chat room*). Abiem atvejais vyksta pokalbis–susirašinėjimas tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio (ar grupės dalyvių)²⁰. Pokalbis elektroniniu paštu vyksta asinchroniškai, t. y. pasitaiko ilgesnių ar trumpesnių laiko tarpų tarp klausimų uždavimo (išsiuntimo) ir atsakymų gavimo. Tuo metu MP tipo interviu būdingas susirašinėjimas realiu laiku – tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio vyksta nenutrūkstamas keitimasis žinutėmis ar pranešimais.

Susirašinėjimas elektroniniu paštu yra gana paplitusi ir įprasta bendravimo forma, kuri, tikėtina, tyrimo dalyviams nekels papildomų sunkumų. Tuo metu MP yra savitesnė komunikacijos priemonė, paplitusi kai kuriose grupėse (pvz., tarp paauglių, jaunų žmonių),

²⁰ Šiame skyriuje daugiau kalbėsime apie individualius interviu, tačiau interviu raštu gali vykti ir su grupe tyrimo dalyvių, t. y. grupės interviu (pvz., tikslinė grupės diskusija) raštu. Plačiau apie tai žr. 5.4 skyrių.

tačiau kitoms nebūdinga. Apibendrintai galima būtų teigti, kad interviu elektroniniu paštu taikytini universaliau, o MP tipo interviu parankūs, kai tyrimo tema susijusi su kokiais nors virtualiojo gyvenimo aspektais ir todėl tyrimui aktualios populiacijos nariai šią priemonę yra įvaldę ir (ar) ją nuolat naudojami. Kita vertus, „Skype“ taip pat turi MP funkciją, tad jei tyrimo dalyviams yra priimtina pati bendravimo susirašinėjant forma, potencialių tyrimo dalyvių ribos išsiplečia.

Bendras interviu raštu pranašumas – iš karto formuojamas interviu išrašas, tyrimo dalyvio informacija užfiksuojama tiksliai taip, kaip jis pats pateikė. Aptarsime, kodėl, kada ir kaip galima taikyti interviu raštu ir kaip jie dera su kokybinio interviu prielaidomis.

5.3.2.1. Interviu elektroniniu paštu

Remiantis tradicinėmis kokybinio interviu prielaidomis, interviu elektroniniu paštu atrodo dar keistesnis pasirinkimas nei interviu telefonu ar naudojantis programa „Skype“. Tačiau šiais laikais kasdienis susirašinėjimas elektroniniu paštu tikrai labai paplitusi ir įprasta bendravimo bei keitimosi informacija forma. Todėl ji gali būti efektyviai naudojama ir kokybiniams tyrimams. Nehlsas (2013) pabrėžia, kad elektroninis paštas yra tapęs įprasta bendravimo priemone tarp draugų, kolegų ar bendradarbių, todėl vykdant kokybinių tyrimų projektus interviu elektroniniu paštu turėtų būti laikomas vienu iš daugelio galimų ir ne mažiau patikimų nei tradicinis interviu duomenų rinkimo būdu.

Lietuvoje ir daugelyje kitų šalių gana didelė populiacijos dalis naudojami elektroniniu paštu²¹, jį naudoti yra paprasta ir įprasta. Kadangi tai pokalbis raštu, informacija yra iš karto fiksuojama ir nebereikia daryti išrašo. Išankstinis reikalavimas norint imti interviu elektroniniu paštu – tyrėjo ir tyrimo dalyvių gebėjimas naudotis šia priemone.

Paprastai tiesioginis interviu vyksta kaip vienkartinis susitikimas, viena pokalbio sesija pagal iš anksto parengtus klausimus. Tuo metu interviu elektroniniu paštu klausimynas formuojasi etapais: retai kada

²¹ Pavyzdžiui, Statistikos departamento duomenimis, 2013 m. 55,1 proc. 16–74 m. gyventojų nurodė naudojantys interneto ryšį elektroniniams laiškamsi siųsti arba jiems gauti.

užtenka vieną kartą nusiųsti klausimus ir gauti atsakymus – paprastai vyksta keletas susirašinėjimo sesijų tam, kad gauta informacija savo turiniu ir kiekiu priartėtų prie informacijos, gaunamos per tiesioginį interviu, lygio. Pirmą kartą gavęs atsakymus į išsiųstus klausimus, tyrėjas juos peržiūri ir nusiunčia dar papildomų klausimų (siekiama patikslinti, išplėtoti, pagilinti, tęsti pokalbį). Todėl renkantis interviu formą elektroniniu paštu daugiau laiko reikia skirti duomenų rinkimo etapui, nes jis dėl kontaktų tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio kartojimosi tampa ilgesnis, nei imant interviu sinchroniškai.

Pasirinkimas imti interviu elektroniniu paštu susijęs bent su trimis aspektais:

- *tyrimo dalyvių savybės ir prieinamumas*. Elektroniniu paštu galima pasiekti geografiškai nutolusius tyrimo dalyvius. Taip pat tuos, su kuriais sunku suderinti tiesioginį pokalbį arba konkretų nuotolinio pokalbio laiką (pvz., ekspertais, kitose laiko juostose gyvenančiais tyrimo dalyviais ir pan.) – pokalbis elektroniniu paštu vyksta kiekvienai šaliai asmeniškai patogiu laiku. Svarbi interviu elektroniniu paštu paskirtis – pasiekti tyrimo dalyvius, kurie susiję su ypač jautriomis temomis, pažeidžiamomis ar atskirties grupėmis. Pokalbis elektroniniu paštu užtikrina gana didelį privatumą ir anonimiškumą, todėl tyrėjai pabrėžia, kad ši forma priimtina dalyviams, kuriuos gerokai sunkiau įtraukti į tiesioginį interviu ar kitas realiu pokalbiu paremtas formas;
- *tyrimo temos savitumas*. Kaip ką tik minėjome, interviu elektroniniu paštu tinkamas tiriant jautrias temas. Taip pat tada, kai tiriamasis reiškinys susijęs su e. gyvenimo aspektais – tada bendravimas elektroniniu paštu geriau atitinka tiriamąjį kontekstą nei tiesioginis interviu;
- *praktiškumas*. Tai pigi, patogi, papildomų išteklių nereikalaujanti bendravimo forma, mažai priklausanti nuo technologinių parametrų – tereikia turėti elektroninio pašto paskyrą ir galimybę reguliariai atsakinėti į elektroninius laiškus, iš karto gaunamas išrašas, tyrimo dalyviui ir tyrėjui nereikia vienam prie kito derintis laiko ir vietos atžvilgiu.

5.6 atvejis. Interviu elektroniniu paštu taikymas atliekant sveikatos tyrimą

Cook (2012) per savo tyrimą apklausė dvidešimt šešias moteris, kurioms buvo diagnozuota virusinė infekcija, iš Kanados, Naujosios Zelandijos, JAV ir Anglijos. Ji išvelgia pranašumą, kad į tyrimą buvo galima įtraukti dalyves, kurios kitu atveju į jį nepatektų dėl geografinio atstumo, laiko (laiko zonų) nesuderinamumo, reikšmingų tarpininkų įsikišimo (pvz., gydytojų) ir pačių moterų noro išlaikyti anonimiškumą (dėl su jų būkle susijusių fizinių ar emocinių priežasčių). Tyrėjos teigimu, tokia interviu forma leido įtraukti pažeidžiamas ir sąlygiškai neprieinamas dalyves į tyrimą jautriau klausimu.

5.7 atvejis. Interviu transformacija iš interviu per „Skype“ į interviu elektroniniu paštu

Atlikdama vieną sveikatos priežiūros specialistų mobilumo tyrimą vadovėlio autorė rinkosi interviu elektroniniu paštu vietoj interviu per „Skype“ dėl sąlygų, padiktuotų tyrimo dalyvės aplinkos. Planuojamas „Skype“ interviu vis neįvykdavo, nes tyrimo dalyvė turėjo trijų mėnesių kūdikį ir dėl to negalėjo iš anksto žinoti, kada galės ramiai ir nepertraukiamai kalbėtis. Todėl suplanuoti tokio interviu laiko buvo tiesiog neįmanoma. Kadangi ši dalyvė buvo svarbi tyrimui, buvo nuspręsta sinchroninį nuotolinį interviu pasitelkiant „Skype“ pakeisti į asinchroninį, t. y. interviu elektroniniu paštu. Tai reiškia, kad atsižvelgiant į tyrimo realijas interviu elektroniniu paštu gali būti pasirinktas kaip atsarginis interviu būdas.

Interviu elektroniniu paštu nėra visiškai tapatus pokalbiui žodžiu. Nors apskritai galima išplėtoti labai išsamius, atvirus, detalius susirašinėjimus, tam reikia papildomų pastangų. Aptarsime, kaip vyksta ir kuo išsiskiria interviu elektroniniu paštu.

Tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika bei ryšys

Šiandien bendravimas elektroniniu paštu yra gana įprasta tarpusavio ryšių palaikymo priemonė. Todėl vis pagrįstesnė tampa prielaida, kad tyrėjo ir tiriamojo bendravimas elektroniniu paštu gali prilygti bendravimo efektyvumui, kai interviu imamas tiesiogiai (King, Horrocks, 2010). Tačiau ryšio tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio užmezgimo

pobūdis turi ir skirtumų. Remdamiesi savo ir kitų autorių (*Kivits, 2005; Opendakker, 2006; Hunt, McHale, 2007; King, Horrocks, 2010*) patirtimi, galime išskirti keletą interviu elektroniniu paštu bendravimo savitumų:

- bendra vieno interviu elektroniniu paštu trukmė gali būti gana ilga. Tai tarytum trumpų interviu serija, kuri gali trukti kelias dienas, savaites ar net mėnesius, skirtingai nei vienos ar dviejų valandų tiesioginis interviu. Toks ilgesnis bendravimas gali būti parankus tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio skatinant tarpusavio supratimą, jis ypač tinka jautrioms, atvirumo reikalaujančioms temoms tirti;
- tiesioginio ar sinchroninio nuotolinio interviu metu tyrėjas turi iš karto galvoti, ko klausti toliau, kaip formuluoti klausimą, kaip bendrauti su tyrimo dalyviu. Tuo metu bendraudamas elektroniniu paštu tyrėjas turi laiko pagalvoti, apsvarstyti, kaip atsakyti tyrimo dalyviui ir (ar) toliau užduoti jam tokį klausimą, kuris padėtų stiprinti ryšį ir gauti tyrimui reikalingų duomenų. Taigi tyrėjas gali komfortiškai formuluoti ir gludinti kitus klausimus. Kitaip tariant, bendravimas elektroniniu paštu suteikia galimybę gerai pagalvoti, kas ir kaip pateikiama tyrimo dalyviui;
- sinchroninio interviu metu tyrimo dalyvis taip pat neturi daug laiko pamąstyti apie savo atsakymą (gali pamiršti paminėti ką nors svarbaus, nespėti suformuluoti geriausiai jo mintį atitinkančio žodinio atsakymo, kalbėdamas jautria tema tiesiog sunkiau reikšti mintis ar jaustis labiau suvaržytas). Interviu elektroniniu paštu galima skirti daugiau laiko atsakymui suformuluoti, tačiau prarandamas jo spontaniškumas;
- dar vienas galimas keblumas – bendravimas vyksta raštu. Tad tyrimo dalyvis turi gebėti ir (ar) norėti elektroniniu paštu pateikti išsamius atsakymus, t. y. jis turi būti pozityviai nusiteikęs ir skirti užtekinai laiko savo atsakymams surašyti. O tyrėjas turi mokėti ir (ar) turėti kantrybės skatinamaisiais klausimais surinkti visą jam reikiamą informaciją. Vis dėlto tai nėra koks nors išskirtinis interviu trūkumas – išties pasitaiko tyrimo

- dalyvių, kuriems per tiesioginį interviu sunkiai pavyksta išreikšti mintis žodžiu. Tad abiem atvejais atsakymų išsamumas daugiausia priklauso nuo tyrėjo patirties ir pastangų;
- dar vienas asinchroninio interviu pranašumas – interviu eigai netrukdo tiesioginiai aplinkos dirgikliai, tokie kaip netikėtas triukšmas, staiga pasirodę pašaliniai asmenys ir pan. – tai būdinga sinchroniniam interviu. Atsakymas į tyrėjo klausimus (ir jų uždavimas) nepriklauso nuo vietos ir laiko, todėl kiekviena šalis gali rasti sau patogaus ir ramaus laiko parašyti elektroninį laišką;
 - kartais gali būti sunku nuspręsti, kiek asmeninės informacijos apie save pateikti tyrimo dalyviui, kaip apsaugoti ne tik tyrimo dalyvio, bet ir savo (tyrėjo) privatumą. Be to, kaip nenukrypti nuo tyrimo temos – kartais tyrimo dalyviai gali įsijausti į atvirumą ir įsileisti tyrėją į asmeninį gyvenimą labiau, nei šiam norėtusi. Tada reiktų subtiliai grąžinti bendravimą į tyrimo temos ribas;
 - per interviu elektroniniu paštu tyrėjas ir tyrimo dalyvis nemato ir negirdi vienas kito, taigi negali reaguoti į intonacijas, neverbalinę kalbą, išvaizdą. Kai kurioms temoms tai labai parankus veiksnys, nes padeda sumažinti vadinamąjį interviuotojo efektą, t. y. tyrimo dalyvio reakciją į išoriškai matomas tyrėjo fizines ir socialines charakteristikas. Toks reaktyvumas paprastai lemia didesnę ar mažesnę duomenų iškraipymą, gali turėti neigiamos įtakos tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveikai (pvz., jeigu tyrėjo ir tyrimo dalyvio matomos charakteristikos atspindi tam tikrą socialinio konteksto įtampą). Taip pat darytina prielaida, kad nematant tyrėjo, o dar svarbiau – būnant nematomu tyrėjui, tyrimo dalyviai bus labiau linkę pasakyti tai, ko nedrįstų, jaustusi nepatogiai apie tai kalbėdami per tiesioginį susitikimą;
 - klausimas, kada baigti „pokalbį“ elektroniniu paštu, nėra toks aiškus kaip interviu bendraujant tiesiogiai ir (ar) sinchroninių nuotolinių interviu metu. Bendraudami sinchroniškai, pokalbio pabaigoje padėkojate tyrimo dalyviui ir išseinate ar

atsijungiate. Paprastai gana aišku, kad po interviu jūsų ryšys ir (ar) santykis su tyrimo dalyviu nutrūksta. Tuo metu bendraujant elektroniniu paštu, ypač jeigu tai giluminis bendravimas, trunkantis ilgą laiką, gali būti gerokai sunkiau nutraukti ryšį pasibaigus su tyrimu susijusių pokalbių (susirašinėjimų) serijai. Tyrėjui reikėtų nuolat reflektuoti apie pokalbio elektroniniu paštu eigą, kokio pobūdžio ir stiprumo ryšys mezgasi su tyrimo dalyviu, kaip tai atsiliepia surenkamų duomenų turiniui, kaip veikia patį tyrėją ir kada ir (ar) kaip būtų tinkamiausia paskelbti apie susirašinėjimo pabaigą;

- kaip elgtis, jeigu tyrimo dalyvis dingsta? Kalbėdami apie tiesioginį interviu minėjome, kad tyrimo dalyviai gali dingti. Jie tiesiog neateina į interviu, t. y. pokalbis nė neprasideda. O prasidėję pokalbiai paprastai vyksta iki pabaigos. Tuo metu bendraujant elektroniniu paštu, ypač ilgą laiką, gali atsitikti, kad kuriuo nors bendravimo etapu tyrimo dalyvis nebeatsiliepia. Tokiais atvejais pasitelkiami priminimai. Rekomenduotume tyrėjams susidaryti grafiką (bendrą ir kiekvienam prasidėjusiam pokalbiui), kuriame planuotumėte, kada ką išsiųsite, kiek laiko lauksite, kada siųsite priminimus, ir žymėtumėte, kaip kas vyko. Jeigu tokie priminimai nepadedą ir pokalbis neatsinaujina, teks spręsti, ką daryti su jau gautais duomenimis – įtraukti juos į tyrimą ar ne. Tai labiausiai priklausys nuo tyrimo temos ir nuo to, kiek ir kokios informacijos iki dingimo pavyko gauti. Jeigu prieš pradingdamas jūsų tyrimo dalyvis atsakė į tyrimui svarbiausius klausimus, galbūt verta jį prijungti prie imties. Tačiau jeigu prapuolė tik pradėjęs pokalbį arba nepateikė atsakymų į svarbiausius klausimus, ko gero, prasmės juos analizuoti yra mažai;
- interviu elektroniniu paštu komunikacija vyksta raštu. Tai reiškia, kad visa prasmė, kurią norime suteikti, ir ta, kuri ateina kartu su tyrimo dalyvių atsakymais, yra tik žodinė. Nėra akių kontakto, gestų, balso tono ar kitų ženklų, kurie papildomai įprasmina tekstą sąveikaujant tiesiogiai. Todėl gali tekti papildomai padirbėti tinkamai perteikiant ar išsiaiškinant prasmę, tačiau bet kuriuo atveju pokalbis elektroniniu paštu šiuo

aspektu iš esmės skiriasi nuo tiesioginio pokalbio. Vadinasi, skaitydami tyrimo dalyvio tekstą galime suteikti jam visai kitokią intonaciją, nei rašantysis turėjo omenyje tuo metu, kai rašė. Tiesa, virtualiajam bendravimui yra sukurta ir toliau plėtojama tam tikra neverbalinių reikšmių ir (ar) ženklų ir (ar) simbolių perdavimo sistema – vadinamieji emotikonai (jausmaženkliai) (angl. *emoticones*), veidukai ir (ar) šypsenėlės (angl. *smileys*) ir santrumpos (angl. *abbreviations*), kurias pasitelkus galima suteikti norimą papildomą prasmę, pavyzdžiui, kad kas nors sakoma (rašoma) su ironija, o atsakant šypsomasi ar juokiamasi ir pan. Be abejo, ne visi šiuos ženklus naudoja, ne visi apskritai apie juos žino, kažkam jie gali būti nepriimtini, be to, galimi tarpkultūriniai skirtumai interpretuojant virtualius neverbalinius ženklus. Be to, ženklais parodoma tik tai, kas norima, o tai, kas nevalinga, spontaniška – vis tiek lieka už kadro. Tačiau apskritai tai potencialiai daug žadanti alternatyva, kuri galėtų iš dalies kompensuoti tiesioginės neverbalinės informacijos trūkumą.

Interviu elektroniniu paštu eiga ir keitimosi elektroniniais laiškais sesijos

Bendravimo elektroniniu paštu procesas primena įprasto bendravimo logiką. Prieš interviu tyrėjas su tyrimo dalyviu turėtų užmegzti paprastą kasdienį ryšį, t. y. neformaliai prisistatyti, pabendrauti, atsakyti į tyrimo dalyvio klausimus taip, kaip atėjęs pas tyrimo dalyvį į namus.

Užmezgus pradinį ryšį, su tyrimo dalyviu suderinus etikos klausimus ir gavus sutikimą dalyvauti tyrime, pradedamos keitimosi elektroniniais laiškais sesijos. Viena sesija reiškia klausimų nusiuntimą tyrimo dalyviui ir atsakymų į juos gavimą. Kiek tokių sesijų turėtų būti per vieną interviu? Vienareikšmio atsakymo nėra, tai dažniausiai priklauso nuo tyrimo tikslo, tyrėjo sumanymo ir tyrimo dalyvio įsitraukimo (kiek išsamius atsakymus pateikia, kiek aktyviai nori ir (ar) gali dalyvauti). Galimi du variantai:

- kai iš anksto nus(is)tatoma ir su tyrimo dalyviu sutariama, kiek sesijų apims susirašinėjimas ir (ar) kiek laiko jis truks. Tarkime, po pirminio atsakymo dar bus trys papildomos

susirašinėjimo sesijos. Taip pat galima susitarti ir dėl gana konk-rečios susirašinėjimo tvarkos, tarkime, kiekviena sesija vyks kartą per savaitę ar kas savaitę. Šiuo atveju yra lengviau organizuoti tyrimą, daugmaž aiški lauko darbų pradžia ir pabaiga, tyrėjas ir tyrimo dalyvis, atsižvelgdami į susirašinėjimų grafiką, gali planuoti savo laiką. Tačiau kyla pavojus, kad tema nebus išnagrinėta taip išsamiai, kaip reikėtų; taip pat gali būti apribotas spontaniškumas, per griežtai ribojama pokalbio kryptis ar kryptys;

- kai iš anksto nesuderinama, kiek bus susirašinėjimo sesijų. Tiesiog susirašinėjama tiek laiko, kiek reikia temai išgvildinti. Viena vertus, tai leidžia kur kas plačiau išnagrinėti temą. Kita vertus, gali būti gerokai sunkiau praktiškai organizuoti tyrimą, nes neaišku, kiek laiko ir kokių intensyvumu iš tikrųjų bus susirašinėjama.

Savo praktikoje esame išbandę būtent planuojamus susirašinėjimus, galbūt todėl, kad tyrimo dalyviai buvo ekspertai, specialistai, ir tokia forma jiems buvo priimtinausia. Pavyzdžiui, atliekant tyrimą su politikos institucijų atstovais susirašinėjimas trukdavo nuo keturių iki penkių atsakymų. Tačiau literatūroje pateikiama pokalbių, kurie vyko ir per dešimtis susirašinėjimo sesijų, pavyzdžių (*Kivits*, 2005).

Vis dėlto Huntas ir McHale (2007) mano, kad gana paranku nustatyti laiko ribas. Jų manymu, kitu atveju interviu gali labai ilgai plaukti pasroviui ir nė vienai šaliai nebus aišku, kada pokalbis turėtų baigtis. Siūlomas toks susitarimo su tyrimo dalyviais pavyzdys: interviu truks ne ilgiau kaip savaitę; tyrėjas atsakys per vieną darbo dieną, tyrimo dalyvis sutinka parašyti per dvi darbo dienas ir pan.

Toks pavyzdys galėtų tikti konkretesnei temai, kuri nėra labai jautri ar sudėtinga. Išsamesniam pokalbiui savaitės greičiausiai neužtektų, taigi ilgesniems pokalbiams su tyrimo dalyviu galima sutarti tam tikrą susirašinėjimo schemą – ji bent iš dalies padės palaikyti pokalbio regularumą ir intensyvumą. Tiesa, visada teks taikytis prie individualių atvejų – kartais tyrimo dalyviai neturi nuolatinės interneto prieigos ar įpratę savo elektroninį pašta tikrinti tik kas kelias dienas ar savaitę.

Jeigu interviu elektroniniu paštu trunka ilgesnį laiką, esama rizikos, kad išblės tyrimo dalyvio ar tyrėjo aktyvumas (*Kivits, 2005; Hunt, McHale, 2007*). Paprastai tyrimo dalyviai daugiau susidomėjimo rodo tik prasidėjus interviu (per pradines susirašinėjimo sesijas), tačiau kai kurių iš jų aktyvumas vėliau priblėsta – pabosta interviu tema, nebe norima rašyti atsakymų, retokai prisijungiama prie elektroninio pašto, tad pokalbis pernelyg išsibarsto. Jeigu tyrėjui nepavyksta išlaikyti tyrimo dalyvio dėmesio, nepadeda ir papildomos priemonės (pvz., susirašinėjimo grafiko suderinimas, priminimai apie laukiamą atsakymą ir pan.), gali atsitikti taip, kad interviu taip ir liks nebaigtas.

*Imdamas interviu elektroniniu paštu, tyrėjas turėtų aktyviai
skatinti komunikacijos su tyrimo dalyviais procesą.*

Nebaigti pokalbiai iš dalies yra vienas specifinių interviu elektroniniu paštu trūkumų (tiksliau – potenciali rizika), nes interviu kitomis formomis paprastai visada turi kokią nors logišką pabaigą. Tokie nebaigti interviu yra problemiški tyrėjui – jam tenka spręsti, kiek jie yra tinkami įtraukti į analizės procesą (*Hunt, McHale, 2007*).

5.8 atvejis. Interviu elektroniniu paštu procesas ir bendravimo eiga

Kivitso (2005) aprašytas jo atlikto tyrimo pavyzdys rodo, kad interviu elektroniniu paštu tikrai nėra tik paviršutiniškas „tikro“ kokybinio interviu pakaitalas. Nors Kivitsas (2005) nurodo, kad per tyrimą nebuvo atsisakyta ir tiesioginio interviu bei kontaktų telefonu, norime detaliau pristatyti būtent tai, kas susiję su interviu elektroniniu paštu.

Kivitsą (2005) dominanti populiacija buvo interneto vartotojai, kurie internete ieškojo medicininės informacijos. Vienas iš būdų rasti tokių žmonių tyrimui buvo ji reklamuojantys skelbimai specialiose svetainėse, t. y. tose, kurių specializacija yra su sveikata susiję klausimai. Kaip nurodo Kivitsas (2005), skelbimuose buvo pristatomas tyrimas ir norintieji jame dalyvauti su tyrėju galėjo susisiekti paštu (paprastu arba elektroniniu) ar telefonu. Į skelbimus beveik visais atvejais buvo atsiliepiama elektroniniu paštu, tai ir buvo viena iš paskatų rinktis būtent tokią interviu formą. Tokiu būdu buvo pradėtas vienus metus trukęs susirašinėjimas elektroniniu paštu su trisdešimt vienu tyrimo dalyviu.

Kadangi tyrėjui pirmiausia parašė būtent tyrimo dalyviai (susisiekė skelbime nurodytu kontaktiniu elektroniniu paštu), pirmuoju savo atsakymu tyrėjas padėkojo už norą dalyvauti ir taip užmezgė draugišką, neformalų santykį. Taip pat pirmame laiške jis pateikė visą reikalingą informaciją apie tyrimą ir paaiškino, kaip vyktų interviu elektroniniu paštu. Antruoju laišku buvo pasirašoma sutikimo dalyvauti tyrime forma. Prieš pereidamas prie tyrimo klausimų, tyrėjas nurodė, kad siuntė dar keletą laiškų, kuriuose pats prisistatė: savo amžių, profesiją, mėgstamus užsiėmimus ir pan. Tokios pat informacijos prašė ir iš dalyvių. Tokiu būdu buvo siekiama toliau megzti draugišką ryšį ir suprasti, su koku žmogumi kiekvienu atveju bus susirašinėjama. Kaip teigia Kivitsas (2005), jo patirtis rodo, kad būtent tarpasmeninio ryšio užmezgimas yra ypač svarbus kokybiškai interviu elektroniniu paštu eigai ir padeda išlaikyti kontaktą iki pokalbio pabaigos.

Kivitso (2005) teigimu, per interviu elektroniniu paštu nuolat kaitaliojasi formalus ir neformalus bendravimas – pokalbis pradedamas neformaliai, tačiau palengva pereinama prie formalesnio interviu, o baigiama vėl neformaliai.

Kivitsas (2005) pabrėžia, kad labai svarbi interviu elektroniniu paštu dimensija – laikas. Iš pradžių tyrėjas buvo numatęs trijų mėnesių laikotarpį interviu atlikti. Tačiau realiai visas interviu tyrimui skirtas ir (ar) reikalingas laikas apėmė metus, įtraukiant laiką, reikalingą kontaktui užmegzti, pokalbiui palaikyti, tyrimo dalyviams sudominti ir patį dalyvavimą jame. Kiekvieno konkretaus interviu susirašinėjimo trukmė buvo skirtinga, tai priklausė nuo tyrimo dalyvio, pavyzdžiui, vieni atsakydavo iš karto, kitiems prireikdavo trijų ar keturių savaitių. Taip pat ir atsakymas į klausimus buvo skirtingas – kai kurie galėjo atsakyti tik *taip* ar *ne*, tada prireikė papildomų klausimų, kiti iš karto pateikė labai išsamų atsakymą.

Kaip teigia Kivitsas (2005), vienas didžiausių iššūkių jam buvo išlaikyti dalyvių susidomėjimą tyrimu. Anot jo, paprastai tyrimo dalyvių aktyvumas priblėsta po keleto pirmųjų atsakymo į klausimus sesijų. Todėl tyrėjas turi aktyviai kontroliuoti komunikacijos procesą. Jam reikia peržiūrėti atsakymus, kad būtų aiški jų vertė, ir pagalvoti, kaip toliau tęsti pokalbį; ilgai neatsakę tyrimo dalyviai į kai kuriuos klausimus gali išvis pamiršti atsakyti, taip pat perskaitytą, bet neatsakytą laišką, pamesti tarp kitų laiškų ir nesistengti jo ieškoti ir pan., tad šia prasme tyrėjas dirba ne ką mažiau nei tiesioginio interviu metu. Tenka rašyti priminimus, prašymus atsakyti į praleistus klausimus, keistis dienotvarkėmis ir atsižvelgti į tyrimo dalyvių grafiką (pvz., jie praneša, kad išvyksta atostogauti), viską kruopščiai žymėti, kad nesusipainiotų tyrimo dalyvių. Kivitso (2005) atveju susirašinėjimas baigdavosi įvairiai, po dešimties, dvidešimties ar keturiasdešimties sesijų.

Interviu elektroniniu paštu klausimynas formuojamas skirtingai nei kitoms interviu formoms. Pokalbis vyksta susirašinėjimo sesijomis, tad klausimynas „kuriasi“ susirašinėjimo metu. Tyrėjas gali turėti pasiruošęs bazinį interviu gairių variantą ir iš anksto numatyti, kaip klausimai bus suskirstomi sesijomis (vienu metu siunčiama kuri nors klausimų dalis, kad tyrimo dalyvis galėtų dėmesingai į juos atsakyti). Remiantis gautais tyrimo dalyvio atsakymais, sudėliojami kito laiško klausimai.

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad interviu elektroniniu paštu skiriasi dar ir tuo, kad vienu metu (vienu laišku) tyrimo dalyviui pateikiama daugiau nei vienas klausimas. Viena vertus, interviu elektroniniu paštu tyrėjas turi daugiau laiko pagalvoti, kaip ir ko klausti. Kita vertus, susirašinėjant klausimų serijomis reikia daugiau refleksijos apie tai, koku eiliškumu išdėstyti klausimus kiekviename klausimų rinkinyje – turi numatyti, kaip tyrimo dalyvio atsakymus gali paveikti kartu siunčiami klausimai (galbūt pateikiant kiekvieną klausimą atskirai atsakymas taip pat kitaip dėlįtųsi), kiek bendri ar detalūs turėtų būti klausimai (galbūt siųsti bendrus, o pagal atsakymus dar papildomai pridėti detalizuojančių, tikslinančių ar kitokių skatinamųjų klausimų), kaip dažnai ir (ar) kiek tokių klausimų užduoti, kad neįkryrėtų tyrimo dalyviams, tačiau vis tiek gauti gana išsamius atsakymus ir t. t.

Interviu elektroniniu paštu forma kol kas nėra pakankamai detaliai išanalizuota metodologinėje literatūroje, be to, išsamiai dar neišnagrinėta, kaip iš tiesų veikia toks palengva konstruojamas klausimynas.

Interviu elektroniniu paštu labai patogūs dar ir dėl to, kad vienu metu galima susirašinėti su keliais ar daugiau tyrimo dalyvių. Pavyzdžiui, vadovėlio autorė ėmė dešimt interviu su ekspertais ir visi jie vyko tuo pat metu. Kadangi su ekspertais pirmiausia susisiektė tyrėja ir pakvietė juos dalyvauti tyrime, pirmieji laišakai visiems buvo išsiųsti tuo pat metu. Į kvietimą atsiliepusiems ir teigiamai atsakiusiems asmenims buvo išsiunčiama tolesnė informacija ir (ar) apsiukeičiama susipažinimo laiškais. Kadangi ekspertai, kurie atsiliepė į kvietimą dalyvauti tyrime, tai padarė panašiu metu (per kelias dienas), interviu su kiekvienu dalyviu vyko lygiagrečiai interviu su kitais tyrimo daly-

viais. Taip vienu metu vesti kelis interviu yra labai praktiška – sutau-poma laiko (nors, kaip jau minėjome, laiko susirašinėti elektroniniu paštu vis tiek gali prireikti gerokai daugiau nei visus tuos pačius in-terviu paimti tiesiogiai, tai priklauso nuo tyrimo pobūdžio). Be to, iš tyrėjo reikalaujama puikaus organizuotumo. Kaip pabrėžia Huntas ir McHale (2007), svarbu nesusipainioti laiškų ir tyrimo dalyvių. Būtina registruoti, kam ir kada kokius klausimus siuntėte ir kokių atsakymų gavote ar išvis jų negavote, kam ir kada siuntėte priminimus ir t. t.

Kaip jau minėjome, kartais gali būti neaišku, kada baigti interviu. Viena vertus, natūralu, kad interviu baigiamas tada, kai nebelieka ko klausti, t. y. visos reikiamos temos jau aptartos. Kita vertus, atliekant giluminius interviu visada galima sugalvoti, ko dar pasiteirauti, ypač jeigu nėra iš anksto apibrėžto pokalbio scenarijaus. Tiesiog reikėtų pajusti, kada tyrimo dalyvio atsakymai leidžia spręsti, kad tema iš esmės išnagrinėta. Kaip ir kitų interviu atveju, pabaiga turėtų ateiti palengva – pavyzdžiui, tyrimo dalyviui parašoma, kad svarbiausi klau-simai jau aptarti, paprašoma atsakyti, ar jis turi kokių nors papildomų komentarų, padėkojama už dalyvavimą interviu.

Duomenų savitumas

Interviu elektroniniu paštu metu iš karto formuojasi interviu „iš-rašas“. Tačiau tai nereiškia, kad duomenų apdorojimo etapas tampa nebeaktualus. Kadangi susirašinėjama sesijomis, per vieną interviu susikaups serija abipusių laiškų, kuriuos reikės sutvarkyti ir sudėlioti į vientisą logišką pokalbį. Tad gali prireikti nemažai laiko atskiroms teksto dalims sulipdyti į nuoseklią visumą – kitaip tariant, nemažai *copy-paste-cut* darbo.

Interviu metu renkami duomenys pasižymi dar vienu savitumu – tiek tyrėjas, tiek tyrimo dalyvis bet kuriuo susirašinėjimo etapu gali grįžti prie ankstesnio pokalbio. Pavyzdžiui, gavęs tyrimo dalyvio at-sakymus tyrėjas gali atsiversti tuos, kurie atsiųsti anksčiau, juos pa-lyginti, pasitikslinti ir tik tada suformuluoti kitą klausimą. Taip pat ir tyrimo dalyvis, gavęs naujų klausimų, gali pasižiūrėti ankstesnius savo atsakymus ir jų pagrindu toliau tęsti pasakojimą. Tokios galimy-bės nėra imant tiesioginį interviu, kurio įrašą tyrėjas nuo pradžios iki

galo gali išklaustyti tik pasibaigus pokalbiui, o tyrimo dalyvis apskritai neturi galimybės grįžti prie ankstesnių savo atsakymų. Todėl interviu elektroniniu paštu yra galimybė daugiau reflektuoti ir analizuoti interviu jo metu, taip pat pagrįsčiau ir labiau apgalvotai vesti patį pokalbį.

Apibendrinant interviu elektroniniu paštu galima teigti, kad šis metodas reikalauja mažai išteklių: nereikia kelionių (nei tyrėjui, nei tyrimo dalyviui), įrašymo įrangos, atlikti išrašo ir t. t. Jeigu tyrimo biudžetas menkas – tai gali būti sprendimas, suteikiantis galimybę apskritai atlikti tyrimą. Tačiau, kaip pabrėžia Kivits (2005), reikia nepamiršti, kad tai yra santykio mezgimas, asmeninis ryšys tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio, abiejų jų įsipareigojimas dalyvauti tyrime susirašinėjant. Jeigu pakankamas tarpusavio ryšys neužmezgamas, interviu elektroniniu paštu nebus išbaigti, didesnė tikimybė, kad nutrūks dar nepasibaigę. Tad nors materialieji ištekliai ir mažesni nei daugeliu kitų atvejų, laiko ir pastangų investicijų tiek iš tyrėjo, tiek iš tyrimo dalyvio gali prireikti gerokai daugiau nei kitoms interviu formoms.

5.3.2.2. Interviu momentinių pranešimų forma

Bendravimas keičiantis neilgomis žinutėmis – šių dienų aktualija ir viena iš sąveikos formų. Naudojamos įvairios internetinės aplinkos, kurios leidžia bendrauti realiu laiku nuolatinio susirašinėjimo (angl. *messaging*) tarp sąveikos dalyvių forma. Pokalbių ar paplepėjimų (angl. *chatting*) bei momentinių pranešimų (MP) (angl. *instant messaging*) aplinkų yra labai įvairių – jos gali būti įtrauktos į tradicinio elektroninio pašto ar kitokias internetinės komunikacijos aplinkas. Pavyzdžiui, ta pati programa „Skype“ turi ir MP funkciją, ji būdinga ir *Facebook*, *Gmail* elektroniniam paštui, dar yra *Yahoo! Messenger*, *Windows Messenger*, *Viber*, *WeChat* ir t. t.²²

Tad iš tiesų ne tik vartotojai, bet ir tyrėjai turi labai didelį pasirinkimą ir gali ieškoti aplinkos ar programos, kuri jiems parankiausia ir įprasčiausia toje šalyje, kurioje atliekamas tyrimas, arba toje

²² Jeigu įdomu, galite pažiūrėti vieną iš analizių apie MP programėlių populiarumą, <<http://www.entrepreneur.com/article/230335>>.

socialinėje grupėje, kuri aktuali tyrimui (pvz., versle gal labiau paplitęs *Viber*, o tarp jaunimo – *Skype*, *Windows Messenger* arba tyrėjui apskritai nežinoma, bet tyrimo dalyviams labiausiai priimtina, programėlė). Tikrai verta tuo pasidomėti, nes tai leidžia efektyviau atlikti tyrimą pasirinktoje tikslinėje grupėje.

MP tipo pokalbis yra kur kas gyvesnis, spontaniškesnis ir interaktyvesnis nei interviu elektroniniu paštu. Tačiau būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad MP pokalbiai turi savitą stilistiką. Pavyzdžiui, pažiūrėjus MP susirašinėjimo tekstą tarp vaikų ar paauglių, galima apskritai nesuprasti, apie ką kalbama: dažnai vartojami įvairūs sutrumpinimai, sutartiniai simboliai, veidukai, ženklai ir pan. MP taip pat turi „greito ar pagreitinto pokalbio“ požymių, t. y. *instant* – momentinis, greitas, vadinasi, kad žinutė pašnekovą pasiekia akimirksniu, be to, kalbama labai spontaniškai. Tad jeigu tikitės labiau apgalvoto, išsamesnio pokalbio, MP tiks ne visada. Iš dalies šį klausimą galima išspręsti su tyrimo dalyviais iš anksto aptariant interviu tikslus ir poreikį gauti išsamesnius atsakymus, nei įprastai keičiantis momentiniais pranešimais.

Bent jau kol kas, manytume, MP interviu pritaikomumas kokybiniams tyrimams kelia daug metodologinių klausimų. MP natūralu gerokai skiriasi nuo tradicinio supratimo apie kokybinį interviu. Kita vertus, turime pripažinti, kad MP ir panašios bendravimo formos tampa įprastomis ir kasdienėmis, ypač esant tam tikram kontekstui, amžiaus ar socialinėms grupėms. Kai kuriais atvejais bendravimas MP gali būti priimtinesnis, efektyvesnis, netgi įprastesnis nei tiesioginiai pokalbiai. Vien dėl to MP interviu svarstyti kaip tinkamas metodas: jeigu norime kiek galima geriau suprasti tiriamąjį kontekstą, o to konteksto ašis – būtent MP paremtas bendravimas, tai jau svarus argumentas pasitelkti MP ir tyrimo metu.

Be to, MP suteikia nemažai privatumo, nes tyrimo dalyvis gali pasirinkti funkciją, dėl kurios pašnekovui nebus matomi jokie tyrimo dalyvio identifikavimo duomenys.

MP interviu tikrai nebus tinkami bet kuriam tyrimui, tačiau matome bent dvi sritis, kur jie gali būti labai parankūs ir efektyviai taikomi: visų pirma tyrimams, susijusiems su virtualiuoju gyvenimu ir veikla e.erdvėje; antra, tada, kai tyrimo tema yra jautri, tiriamos

pažeidžiamos grupės, tyrimo dalyviams labai svarbu privatumas ir anonimiškumas – pavyzdžiui, atliekant sveikatos tyrimus, kai kalbama apie jautrius, galbūt „nepatogius“ sveikatos būklės sutrikimus, taip pat atliekant tyrimus apie socialiai nepriimtina elgesį, atskirties grupes, seksualumą ir pan. Taip pat, kai į tyrimą įtraukiamos tokios populiacijos, kurioms MP – kasdienė ir visiškai įvaldyta bendravimo forma, pavyzdžiui, vaikai ar paaugliai ir pan.

Aptarsime MP pranašumus, bendravimo ir kalbos savitumus, kai kuriuos techninius klausimus ir pateiksime kitų autorių pavyzdžių bei patirties, kaip buvo panaudoti MP interviu (pačios tokių interviu savo praktikoje vadovėlio autorės kol kas neišbandė).

Pagrindinės savybės, pranašumai ir galimi sunkumai

Voida ir kt. (2004) vardija šiuos MP interviu pranašumus: tyrimo dalyvių pasiekiamumas išvengiant kelionės pas juos, iš karto sukuriamas išrašas ir dėl to sutaupoma laiko ir darbo. Tiesa, tyrėjai taip pat tvirtina, kad MP sąveika įgyja kitokį pobūdį ar charakterį nei tiesioginio interviu sąveika. Panašius dalykus pabrėžia ir kiti tyrėjai (pvz., *Dimond*, 2012; *Fontes, O'Mahony*, 2008). Pavyzdžiui, *Fontes* ir *O'Mahony* (2008) nurodo, kad MP interviu pasirinko dėl šių priežasčių:

- pirma, nereikia išlaidų, tokių kaip kelionėms, apgyvendinimo, kurios būtų reikalingos tiesioginiam interviu (jų tyrimo dalyviai buvo iš Brazilijos, Italijos, Prancūzijos ir kt. šalių);
- automatinis išrašas, o tai puiku, kai nėra daug lėšų ir laiko.

Tad būtent galimybė atlikti tyrimą pasauliniu mastu neturint ypatingo finansavimo buvo svarbiausias kriterijus (*Fontes, O'Mahony*, 2008). Jie rinkosi MP interviu, o ne interviu elektroniniu paštu dėl to, kad šiuo tyrimo dalyviai gali neatsakyti ar pamiršti atsakyti, o MP yra dinamiška, labiau įtraukianti bendravimo forma nei elektroninis paštas, sąveika vyksta realiu laiku, čia ir dabar.

MP interviu tinkami temoms, kurios analizuoja žmonių ir kompiuterio sąveiką, žmonių veiklą *online*: e.paslaugų vartotojai, e.parduotuvių klientai ar e.apsipirkimas, socialiniai tinklai, informacijos paieška, kibernetinis saugumas ir t. t. Pavyzdžiui, *Voida* ir kt. (2004) tyrinėjo privatumo naudojantis MP klausimą; *Fontes* ir *O'Mahony*

(2008) atliko tyrimą apie socialinius tinklus internete (šešiasdešimt giluminių iš dalies struktūruotų interviu), o Couch ir Liamputtong (2013) tyrė pažinčių internetu savitumus (angl. *dating online*). Pearce ir kt. (2014) MP interviu efektyviai pritaikė tirdami jautrią su sveikata susijusią temą – chirurginės arba natūralios menopauzės patirtį.

Galima apibendrinti pagrindines savybes, kuriomis pasižymi MP interviu ir kurias svarbu žinoti galvojant apie MP taikymą.

Kadangi pokalbis vyksta raštu, išrašo daryti nereikės, tačiau prieš analizuojant teks sutvarkyti pokalbio tekstą. Gali būti nelengva suprasti kalbą ir tikrąją jos prasmę dėl trumpinimų, spontanišku stiliumi parašytų atsakymų, simbolių ir pan. Jeigu pats tyrėjas turi bendravimo MP patirties ir išmano šią stilistiką, daug ką gali žinoti. Tačiau jeigu pats nesate patyręs e.kalbos žinovas, gali būti sudėtingiau.

Nors tiek interviu elektroniniu paštu, tiek MP interviu reikalauja tam tikrų technologinių gebėjimų ir išteklių, MP pokalbis yra intensyvesnis ir labiau priklausomas nuo laiko, todėl jautresnis techninėms problemoms, pavyzdžiui, „pakibimui“ (angl. *lag*), užstrigimams ir atsakymo uždelsimams dėl techninių kliūčių, o tai trikdo pokalbį, daro jį ne tokį sklandų (*Skågeby*, 2010).

Couch ir Liamputtong (2013) pabrėžia dar du dalykus:

- MP interviu metu žmonės užsiima įvairiomis veiklomis (angl. *multitasking*), t. y. tuo pačiu metu, kai kalbasi su tyrėju, užsiima ir kita e.veikla – plepa su kitais žmonėmis (MP programėlės leidžia tuo pačiu metu kalbėtis su tiek žmonių, kiek tik norime), tikrina savo elektroninį paštą ar socialių tinklų naujienas ir pan. Viena vertus, tai ne visada paranku pokalbiui, nes ne jam skiriamas visas dėmesys. Kita vertus, pastebime, kad tai yra būdingas, įprastas veikimo elektroninėje erdvėje požymis, todėl prašymas elgtis kitaip tyrimo dalyviui gali tik sukelti nepatogumų, o ne pagerinti pokalbio kokybę. Rekomenduotume tai su tyrimo dalyviu aptarti dar prieš pradėdant interviu;
- savitas MP patogumas – pokalbis, kuriuo visada galima „grįžti atgal“. Tyrėjai pasakoja, kad su kai kuriais tyrimo dalyviais teko interviu sustabdyti šiam dar nepasibaigus, nes jiems reikėjo išeiti ir pan. Tačiau patogiu, kad sutarus dėl pokalbio

pratęsimo kitu laiku prieš antrąją pokalbio dalį galima peržiūrėti pokalbio istoriją ir prisiminti, apie ką buvo kalbėta. Tiesioginis interviu tokios patogios galimybės nesuteikia.

Minėtasis MP pranašumas – nėra geografinių tyrimo dalyvių pasiekiamumo ribų. Tačiau reikia nepamiršti, kad MP pokalbis, skirtingai nei interviu elektroniniu paštu, vyksta realiu laiku. Todėl jeigu bus imami interviu iš tyrimo dalyvių, kurie gyvena kitose laiko zonos, tariantis dėl MP pokalbio laiko būtina įvertinti laiko skirtumus ir tiksliai sutarti, koku laiku (kieno laiku) „susitinkama“. Nesusipratiškai dėl laiko yra potencialus trikdys sklandžiai interviu pradžiai.

5.1 pavyzdys. MP interviu apie internetines pažintis

Couch ir Liamputtong (2013) tyrė pažintis internetu. Tyrėjos pasirinko MP interviu įvertinusios, kad tie, kurie naudojami pažinčių svetainių internete paslaugomis, yra pripratę prie tokios bendravimo formos. Jos paėmė dvidešimt devynis kokybinius interviu (dvidešimt šešis MP interviu ir tris interviu elektroniniu paštu). Įdomu, kad tyrimo dalyvių amžius svyravo nuo aštuoniolikos iki septyniasdešimties metų.

Kad būtų galima bendrauti MP būdu, abi šalys turėtų būti prisijungusios prie tos pačios MP sistemos. Jeigu tyrėjas gana patyręs, jis gali prisitaikyti prie tyrimo dalyvio turimos sistemos, t. y. susikurti vartotojo paskyras skirtingose sistemose ir jungtis prie tos, kuria naudojami konkretus tyrimo dalyvis. Tokiu būdu tyrimo dalyviams nereikia papildomai įsidiesti naujos sistemos ar joje registruotis. Kitas sprendimas – naudoti daugiaprotokoles (angl. *multi-protocol*) sistemas, kurios leidžia pasijungti ir bendrauti su skirtingas MP programėles turinčiais žmonėmis iš vienos vartotojo paskyros, esančios daugiaprotokolėje sistemoje. Kitaip tariant, tyrėjas susikuria vartotojo paskyrą daugiaprotokolėje sistemoje, iš kurios gali pasijungti prie bet kokios MP programos, taip pat ir tos, kurią turi tyrimo dalyvis. Pavyzdžiui, *Trillian* vartotojai gali susirašinėti su tais, kurie turi paskyras: *Facebook*, *Google*, *AIM*, *ICQ*, *XMPP*, *Yahoo!*, *Twitter* ir kt.

Kartais gali tekti pasidomėti, kokia sistema yra populiariausia jus dominančioje populiacijoje, nes tai gali palengvinti šios dalyvių pasiekiamumą ir įsitraukimą į tyrimą. Pavyzdžiui, jaunimas vienoje

šalyje gali mėgti vieną, o kitoje – kitą MP programą. Tėvai naudojami (jeigu naudojami) vienomis, vaikai – kitomis. Jaunimas sparčiai keičia programas ir ieško naujovių. Vyresnio amžiaus žmonės MP naudoja rečiau, paprastai pripranta prie vienos programos ir sunkiau gali prisitaikyti prie kitos. Verslo aplinkoje taip pat paplitusios specifinės programos. Tiesa, iš savo tyrimo praktikos esame pastebėję, kad Lietuvoje programą „Skype“ žino ir vyresnio amžiaus žmonės, nes jie šią programą naudoja bendraudami su savo vaikais ir vaikais, gyvenančiais užsienyje.

MP interviu kiek kitaip sprendžiamas ir tyrimo dalyvių atrankos bei paieškos klausimas. Apžvelgę tyrimų pavyzdžius matome, kad MP interviu atveju atranka neretai atliekama parašant skelbimus apie tyrimą su juo susijusiose aplinkose, pavyzdžiui, internetinių pažinčių portale, sveikatos klausimus aptariančiame internetiniame forume, socialinio tinklo skelbimų skiltyje ir pan. Tyrimu susidomėję žmonės susisiekiama su tyrėju skelbime nurodytu būdu. Tai dar vienas savitumas, kuriam per metodologines diskusijas reikėtų skirti daugiau dėmesio – kiek pagrįsta gali būti tokiu būdu formuojama imtis (pavyzdžiui, kaip užtikrinti, kad internetu anonimiškai su tyrėju susisiekęs potencialus tyrimo dalyvis iš tiesų yra tas žmogus, kuriuo prisistato ir pan.; kaip užtikrinti „savaimę“ besiformuojančios imties įvairiapusiškumą, kad nepatektų vieno tipo, per daug panašūs atvejai ir pan.).

Bendravimo proceso savitumas

MP, kaip ryšio priemonė, turi savo bendravimo specifiką. Susirašinėjimas vyksta sinchroniškai – abi šalys vienu metu yra prisijungusios prie MP aplinkos, kurioje vyksta sklandus, nepertraukiamas, aktyvus keitimasis įrašais (tyrėjo klausimais ir tyrimo dalyvio atsakymais ar komentarais). Kiekvienas sąveikos dalyvis įrašą daro savo „pusėje“ tam skirtame laukelyje. Kitai šaliai įrašas matomas tik tada, kaip paspaudžiamas įrašo pateikimo (angl. *post*) mygtukas (arba tiesiog kompiuterio klavišas *Enter*). Todėl, nors pokalbis laiko požiūriu vyksta sinchroniškai, atsakymų spontaniškumas skiriasi, nei kalbantis tiesiogiai (arba nuotolinio garso pokalbio metu). Vykstant tiesioginiam pokalbiui tyrėjas girdi viską, ką sako tyrimo dalyvis, – kaip pats save pataiso, kaip

mėgina suformuluoti atsakymą ir pan. MP pokalbio metu tyrimo dalyvis pateikia atsakymą tik tada, kai mano, kad jau baigė jį formuluoti. Kitaip tariant, prieš pateikdamas jį tyrėjui gali koreguoti, kiek tik nori, o tyrėjas nematys (negirdės), kaip buvo formuluojamas atsakymas, negalės sekti minčių eigos ar stebėti taisyčių, pirmųjų parašytų, tačiau ištrintų minčių. Matyti galima tik tai, ką kita šalis veikia – pavyzdžiui, specialus cursorius rodo, kad kita šalis rašo, sustojo (pauzė), trina (t. y. koreguoja). Šią atsakymo formulavimo proceso ypatybę galima vertinti dvejopai – taip, spontaniškumas prarandamas, ir tradiciškai tai būtų vertinama kaip interviu formos trūkumas. Tačiau tai, kad atsakymas apgalvojamas, gali reikšti ir jo išsamumą, ir tyrimo dalyvio gebėjimą kuo tiksliau išreikšti viską, ką tik norėjo.

MP pokalbio metu tyrėjas ir tyrimo dalyvis vienas kito nemato ir negali stebėti neverbalinės kalbos ir aplinkos. Tai savitai veikia tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveiką, interviu eigą ir surenkamų duomenų pobūdį.

Tyrėjas ir tyrimo dalyvis negali keistis matomais neverbaliniais ženklais apie pokalbio eigą. Kai kurie tyrėjai tai įvardija kaip sąveikos keistumą. Pavyzdžiui, per tiesioginį interviu akių kontaktu parodome, kad įdėmiai klausomės ir norime tęsinio, kartkartėmis veido išraiška ar pakėlęs antakius tyrimo dalyvis gali parodyti, kad nesuprato klausimo; per interviu telefonu galime tarstelėti „mhm“, „uhu“. MP interviu metu tokių galimybių nėra. Vaida ir kt. (2004) pasakoja, kad kartais apimdavo keistas jausmas, kai tyrimo dalyvis ilgokai rašydavo atsakymus, ir neturėjome būdo jam parodyti, kad mes laukiame atsakymo, kad nepasitraukėme nuo kompiuterio. Kita vertus, jie tvirtina, kad vėliau, laukdami ilgesnių atsakymų, išmoko laiką leisti naudingai – peržvelgti ligtolinį pokalbio tekstą, apmąstyti, ko dar reikia būtinai paklausti. Fontesas ir Mahony (2008) taiko tokią pat strategiją – kol tyrimo dalyvis rengia atsakymą, jie peržiūri, kurie atsakymai yra įdomesni ar nevisiškai aiškūs, kokių skatinamųjų klausimų suformuluoti ir pan. Tai išties unikali galimybė, nes pokalbis vyksta ne tik raštu, bet ir realiu laiku – kitos sinchroninio pokalbio formos tokio pranašumo neturi.

Delsti gali ir pats tyrėjas. Kai pateikiamas atsakymas (o šis gali būti ilgokas), reikia šiek tiek laiko jam perskaityti ir apmąstyti. Net jeigu tyrėjas turi iš anksto parengtą klausimyną-gaires, šis turėtų būti priderinamas prie interviu eigos ir tapti panašus į natūralų pokalbį. Voida ir kt. (2004) pasakoja, kad turėjo pasiruošę klausimyną, tačiau MP pokalbio metu kiekvieną tyrimo dalyviui pateikiamą klausimą redaguodavo, kad šis atitiktų einamojo pokalbio kontekstą. Tačiau jie pabrėžia, kad kai klausimo nereikėdavo redaguoti ir jie jį tiesiog iš karto įklijuodavo į pokalbio laukelį, sulaukdavo kai kurių tyrimo dalyvių reakcijos: „Ar jūs spausdinate taip greitai?“. Tad reikia pamąstyti, kaip valdyti šį procesą, kad jis būtų kuo natūralesnis.

Kaip ir daugelis kitų nuotolinio interviu formų, MP interviu neleidžia fiksuoti neverbalinės su pokalbio turiniu susijusios informacijos, o tai gali turėti įtakos norint iki galo suprasti, kas sakoma. Vis dėlto niekad nenutinka taip, kad nebelieka nieko, kas galėtų papildyti tyrimo dalyvio perteikiamą verbalinę informaciją – kaip telefonu girdimi balso, intonacijos pasikeitimai, pauzės ir pan.

MP bendravimas turi papildomų ženklų – tyrėjui reikia išsiaiškinti, kas pakeičiama per šio tipo pokalbį raštu perteikiant tai, ką paprastai matome bendraudami tiesiogiai.

Pavyzdžiui, jeigu prie kurio nors klausimo matome, kad tyrimo dalyvis ypač daug kartų ką nors trina ar koreguoja – tai ženklas, kad jam sunku formuluoti atsakymą, jis negali atsakyti spontaniškai, tad blaškosi. Užuominų gali pateikti ir skyryba – pavyzdžiui, įvairius gyvai girdimus ir (ar) matomus „na“ ir mąšlių veido išraišką arba „hm“ gali atstoti daugtaškiai. Dar dažniau nei kitoms elektroninėms bendravimo priemonėms MP pokalbiams dažnai naudojami vadinamieji emotikonai (jausmaženkliai), santrumpos, veidukai, kurie padeda papildyti tekstą emocijomis, „veido“ išraiškomis, papildomomis prasmėmis (išsamiau šiuos specialius rašytinės kalbos priedus aiškiname žemiau, skiltyje „MP kalba ir jos „papildiniai“).

Manome, kad dėl pokalbio išrašo išskirtinumo – išrašas yra autentiškas ir tikslus pokalbio eigos registras – MP interviu turi nemenką pranašumą prieš kitas interviu formas, kurių išrašus tyrėjas daro tik

pasibaigus pokalbiui. Visų pirma MP išrašui būdingi paties tyrimo dalyvio sudėti skyrybos ženklai ir akcentai. Taip nenutinka, kai interviu išrašą daro tyrėjas – jis skyrybos ženklus sudėlioja savo nuožiūra, o tai gali pakeisti prasmę. Jeigu esate darę išrašus, greičiausiai pastebėjote (arba pastebėsite, kai juos darysite), kaip kartais sunku nuspręsti, kada dėti tašką, o kada – kablelį, kur yra vienas sakinys, o kur tyrimo dalyvio kalbą reikėtų suskirstyti į kelis sakinius ir pan. MP išrašas fiksuoja autentišką tyrimo dalyvio tekstą, t. y. pažodinę interviu atskaitą. Darrant tiesioginio interviu išrašą gali kilti problemų dėl kirčio ženklo ar akcento, taip pat skyrybos, negirdimo ar sunkiai girdimo teksto, o skaitant interviu raštu išrašą visa tai matyti be iškraipymų ir praradimų (*Mann, Stewart, 2000*).

MP pokalbio išrašas unikalus dar ir tuo, kad jame fiksuojamas tikslus atsakymo laikas sekundėmis ir taip sužymimas visas tekstas – matyti, kada išsiųstas klausimas ir po kiek laiko gautas atsakymas. Kol kas nėra išsamiai aptariama, kokios papildomos informacijos tai galėtų suteikti, tačiau akivaizdu, kad jos pasitaiko. Pavyzdžiui, galima lyginti, kiek laiko skirtingiems dalyviams užtruko atsakyti į tą patį klausimą ir pan.

Voida ir kt. (2004) dar išskiria tokių netikėtų pranašumų:

- MP pokalbio pabaigoje tyrimo dalyviai, paklausti, ar norėtų dar ką nors pasakyti, ar liko dar kas nors neaptarta, gali peržvelgti visą buvusį pokalbį ir efektyviau nuspręsti;
- taip pat ir tyrėjas, jeigu norėdavo, kad tyrimo dalyvis pakoментuotų kurią nors savo mintį, galėdavo nukopijuoti ir į klausimo laukelį įklijuoti autentišką tyrimo dalyvio tekstą ir jo pagrindu užduoti klausimą.

Kaip jau minėjome, vienas galimų keblumų (ir MP pokalbių savitumų) yra tai, kad tyrimo metu kalbėdamasis su tyrėju tyrimo dalyvis gali užsiimti ir kitokia veikla. Pavyzdžiui, Voida ir kt. (2004) pasakoja, kad per jų tyrimą (per dvi su puse savaitės buvo atlikta šešiolika interviu MP būdu) kai kurie tyrimo dalyviai tuo pat metu ne tik bendravo su tyrėju, bet ir užsiimdavo kuo nors kitu, vis atsiprašinėdami, kad užtrunka atsakyti. Tad tyrėjas turėtų pagalvoti, kaip būtų galima paskatinti tyrimo dalyvį sutelkti dėmesį tik į interviu,

pavyzdžiui, paprašyti tyrimo dalyvio nustatyti savo statusą kaip „neprijungęs“ (angl. *offline*), kad niekas jo netrukdytų, ir jis visą pokalbio laiką galėtų skirti tik tyrėjui.

Visos minėtosios MP pokalbio savybės neabejotinai sukuria MP interviu specifiką. Tyrėjas turėtų įvertinti, kiek ši specifika yra priimtina ar nepriimtina jo tyrimui, kiek MP interviu tinka ar netinka pasirinktos tikslinės grupės požiūriu; kiek įmanoma kontroliuoti ir valdyti keblesnius MP sąveikos momentus ir kaip padidinti MP interviu efektyvumą. Kita vertus, manytume, kad netikslinga MP pokalbiams taikyti tiesioginio interviu kaip efektyvumo etalono. Tai savita bendravimo forma, būdinga kasdieniam gyvenimui, todėl kaip tik gali būti efektyvu ją pasitelkti tiksliai tokią, kokia ji yra tiriamoje realybėje – pavyzdžiui, priimti tai, kad tyrimo dalyviai pokalbio su tyrėju metu daro dar ką nors kita, nes taip jie elgiasi naudodami šią bendravimo formą kasdienybėje. Apsvarstyti, ar iš tiesų gyvos neverbalinės informacijos nebuvimas yra trūkumas – juk ir kasdieniame kontekste tyrimo dalyviai bendrauja pasitelkdami MP be vaizdo, tačiau efektyviai perduoda norimas prasmes ir reikšmes. Kitaip tariant, MP interviu kol kas yra labai įdomus tyrimų metodologijos iššūkis.

MP kalba ir jos „papildiniai“

MP komunikacijos stilius labai savitas ir įdomus, beje, yra susiformavęs ir tam tikras „netiketas“ (angl. *netiquette*), t. y. virtualaus bendravimo (e.bendravimo) etiketas (taikytinas visoms bendravimo internetu formoms)²³. Tyrėjui, kuris nėra susipažinęs su MP kalbos stiliumi ir rašytinę kalbą papildančiomis priemonėmis, gali būti gana sunku vesti, palaikyti ir suprasti pokalbį bei jo niuansus. Nors Fontesas ir Mahony (2008) teigia, jog jų atveju tyrimo dalyviai tikrai nenaudojo tiek daug santrumpų, kad nebūtų galima suprasti teksto, be to, buvo linkę paaiškinti, ką jos reiškia, jie pripažįsta, jog tyrėjai, kuriems visa tai svetima, gali kiek nusivilti MP procesu. Pavyzdžiui, Mannas ir Stewart (2000) pabrėžia, kad raštu ypač sunku perteikti sarkazmą, o tai

²³ Mannas ir Stewart (2000) pateikia tokį *netiketo* apibrėžimą: tai terminas, kuris (a) apibūdina įsigalėjusius internetinės komunikacijos papročius ir (ar) susitarimus; (b) nusako socialumo ir tarpusavio ryšio palaikymo internetu standartus.

gali sukelti nemažai nesusipratimų, bus netinkamai interpretuojama teksto prasmė. Tokiais atvejais sutartiniai ženklai iš tiesų reikalingi.

Išskirtume keletą būdingiausių priemonių (jas e.bendravimui naudojame ir pačios), kurios bendraujant virtualiai padeda įprasminti raštu pateikiamą informaciją:

- emotikonai arba jausmaženkliai – įvairiausi sutartiniai ženklai, kurie padeda perteikti tiesiogiai išreiškiamas neverbalines užuominas ir jomis papildo rašytinį tekstą. Yra sukurta daugybė jausmaženklių skirtingomis formomis – pavyzdžiui, šypsena galima išreikšti pasitelkus paprastus spausdinimo ženklus :) arba ;) (neretai kompiuteryje instaliuotos programos automatiškai pakeičia atitinkamą spausdinimo ženklų variaciją į jausmaženklį). Taip pat galima pasitelkti specialias ikonas, sukurtas kompiuterine grafika ir išreiškiančias emocijas, kokią nors veiklą ir pan. (pvz., veidukas paraudusiais žandais reikš, kad susigėdote ar drovitės; ikona su rankų paspaudimu gali reikšti pasisveikinimą arba tai, kad dėl ko nors sutarta; veidukas su laikrodžiu ir į jį žiūrinčiomis akimis rodo, kad laukiate ir pan.). Paprastai prie kiekvieno jausmaženkliaus galima rasti tekstinį jo reikšmės įvardijimą, be to, šis tekstas, parašytas skliaustuose, paspaudus kompiuterio klavišą *Enter*, virsta jausmaženkliaus simboliu (pvz., (*waiting*) – jūsų pašnekovas gaus ženkliauką, kad jūs laukiate; (*think*) – pašnekovas gaus susimąščiusį veiduką, kuris reiškia, kad kita šalis apie ką nors mąsto ir pan.);
- šypsenėlės ir (ar) veidukai (angl. *smileys*) – jausmaženklių rūšis, susijusi būtent su veido išraiškomis. Šypsenėlės ir kiti jausmaženkliai gali būti tiek universalūs (pvz., padaromi pasitelkus spausdinimo ženklus), tiek sukurti specialiai tam tikrai pokalbių programai (dažniausiai gražesnio, sudėtingesnio grafinio dizaino). Tiesa, šypsenėlės tikrai nėra naudojamos vien tik teigiamoms emocijoms reikšti – yra pykčio, suglumimo ir kitų „šypsenėlių“;
- santrumpos arba akronimai (angl. *abbreviations* arba *acronyms*) – sutartiniai žodžių ar žodžių junginių sutrumpinimai naudojant pirmąsias raides ar kitokį trumpinimo būdą. Jeigu

jausmaženklių ir veidukų prasmes neretai galima suprasti be papildomų pastangų, santrumpos yra sudėtingesnės, gali tekti papildomai paieškoti informacijos, norint suprasti, ką jos reiškia.

5.3 paaiškinimas. Trumpas savitų MP kalbos ženklų žodynelis

Akronimai:

LOL – angl. *laughing out loud* – garsiai juoktis

BBS – angl. *be back soon* – greitai grįšiu

AFAIC – angl. *as far as I am concerned* – kiek tai su manimi susiję

TBH – angl. *to be honest* – jei atvirai...

OTOH – angl. *on the other hand* – kita vertus, ...

ASAP – angl. *as soon as possible* – kiek galima greičiau

BTW – angl. *by the way* – beje

NBD – angl. *no big deal* – nieko tokio

Santrumpos:

PPL – angl. *people* – žmonės

IC – angl. *I see* – supratau

BF arba GF – angl. *boyfriend/girlfriend* – vaikinai ar mergina (turint omenyje romantiškus santykius)

Jausmaženkliai, šypsenėlės ir veidukai:

:-) arba :) arba ☺ šypsena („normali“) arba juokas („normalaus“ stiprumo)

:)) plati šypsena arba juokas

:))) labai plati šypsena arba garsus juokas

;) mirktelėjimas

:D „išsišiepęs“

:(liūdnas

:| griežtas

:|| piktas

:-/ suglumęs, „hm“

:-] sarkazmas

Sudaryta vadovėlio autorijų.

Opendakker (2006) pabrėžia dar vieną labai svarbų dalyką – bendravimas raštu gali būti sudėtingas, jeigu norima imti tarpkultūrinį interviu, t. y. kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis yra kilę iš skirtingų kultūrų, kalba ne tomis pačiomis kalbomis. Visi aukščiau minėtieji neverbalinę kalbą perteikiantys sutartiniai ženklai yra nulemti kultūriškai, t. y. gali turėti specifinių, tam tikrai kultūrai būdingų prasmų.

Kai tyrėjas ir tyrimo dalyvis priklauso skirtingoms kultūroms, imti interviu raštu gali būti sudėtinga.

Kitaip tariant, kaip ir bendraujant tiesiogiai, taip ir virtualioje erdvėje, kultūros skiriasi. Opendakker (2006, remiantis Aoki, 1995) puikiai parodo internetinės kalbos skirtumus tarp Vakarų Europos, JAV ir Japonijos kultūrų:

Meaning of emoticons in USA/Europe:		Meaning of emoticons in Japan:	
:-)	normal laugh	(^_^)	normal laugh
:-(saddened	(^o^;>)	ardon!
;-)	wink	(^_^;)	cold sweat
:-))	very happy	(^o^)	happy
:-o	wowl	(*^o^*)	excited
:-	strict	(_o_)	I am sorry
:-	angry	(^ . ^)	girls laugh
8-)	laugh with spectacles	(*^_^*;))	sorry

Šaltinis: Opendakker (2006, remiantis Aoki, 1995)

5.1 paveikslas. Jausmaženklių skirtumai Vakarų Europos, JAV ir Japonijos kultūrose

Kodėl savo paaiškinime viršuje pateikėme santrumpų ir akronimų anglų, o ne lietuvių kalba reikšmes? Iš savo patirties, kiek esame bendravę su paaugliais ar jaunais žmonėmis, galime tvirtinti, kad net jeigu MP pokalbis vyksta lietuvių kalba, šie sutartiniai ženklai perimami iš anglų kalbos. O ir lietuviškos santrumpos neretai turi anglų kalbos elementų, pavyzdžiui, MP kontekste santrumpa „sveikas“ virsita SW (vietoj SV) ir pan. Tiesa, skirtinguose kontekstuose lietuviški akronimai gali būti nevienodi, tad tyrėjams dar vienas uždavinys – perprasti šią savotišką ženklų, prasmių ir kalbos visumą.

Duomenų išsaugojimas

Norėtume atkreipti ypatingą dėmesį tų, kurie galvosite apie MP interviu panaudojimą, kad MP pokalbių programos įvairiai išsaugo pokalbių istoriją. Pavyzdžiui, „Skype“ visus pokalbius išlaiko labai ilgai. Paprastai susirašinėjimo tekstas automatiškai išsaugo pokalbio metu,

istorijoje išlieka viskas, po ko buvo paspaustas kompiuterio klavišas *Enter*. Vis dėlto reikėtų pasidomėti, kaip tai veikia kiekvienoje specifinėje programoje, pavyzdžiui, kas ir kaip išsaugoma, jeigu nutrūksta interneto ryšys, jeigu netyčia uždaromas pokalbio langas ir pan. Būtinai išsiaiškinti šiuos niuansus, kad dėl kokio nors menkniekio neprarastumėte valandą ar ilgiau trukusio pokalbio teksto.

MP interviu yra įdomus, dinamiškas, savitas duomenų rinkimo būdas. Pavyzdžiai rodo, kad jis gali būti efektyviai taikomas kokybiniam tyrimams, tačiau taip pat yra sąlygiškai naujas, išsamiai neanalizuotas metodas, turintis nemažai su tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika bei gaunamų duomenų forma susijusių savitumų, kuriuos reikia įvertinti planuojant tokio tipo tyrimą.

5.4.

Nuotoliniai grupės interviu

Nuotoliniu būdu gali vykti ne tik individualūs interviu, bet ir interviu su tyrimo dalyvių grupe. Daugelis aspektų, aptartų prie atskirų nuotolinių interviu formų ankstesniuose poskyriuose, būdingi ir kalbant apie nuotolinius grupės interviu. Pagrindinis skirtumas – techniškai kiek sudėtingiau išspręsti grupės žmonių prisijungimą prie vienos pokalbio sistemos. Tačiau jeigu techninės sąlygos palankios, surinkti tyrimo dalyvių nuotolinei tikslinei grupės diskusijai ar kitai grupės interviu formai yra lengviau, nei juos sukviesti į vieną vietą, visų sulaukti ir paimti tiesioginį interviu.

Techniškai galimi keli nuotolinių grupės interviu variantai:

- grupės interviu telefonu (sinchroninė komunikacija žodžiu);
- grupės interviu kaip vaizdo ir (ar) garso pokalbis internetu (sinchroninė komunikacija žodžiu, galbūt su vaizdu, kai tyrimo dalyviai mato vieni kitus; kai tyrimo dalyviai vieni kitų nemato, bet yra matomi tyrėjui (ir kiekvienas atskirai mato tyrėją); kai vaizdo nėra, t. y. iš esmės analogija interviu telefonu);
- grupės interviu raštu (asinchroniniai arba sinchroniniai):

- grupės interviu elektroniniu paštu;
- grupės interviu internetinio forumo (angl. *online forum*) ar diskusijų stalo, ar lauko (angl. *discussion board*) forma, taip pat MP grupės forma.

Kaip pabrėžia Gaiseris (2008), tiek sinchroninė, tiek asinchroninė formos turi savo pranašumų ir trūkumų. Pavyzdžiui, sinchroninius grupės interviu lengviau vesti, tačiau, kaip ir tiesioginio grupės interviu atveju, juos sunkiau suorganizuoti; tuo metu asinchroninius grupės interviu lengviau suorganizuoti, nes kiekvienas grupės dalyvis pasireiškia tada, kai gali, tačiau tokių grupių valdymas gerokai sudėtingesnis. Trumpai aptarsime skirtingai organizuojamus nuotolinius grupės interviu (pagrindū laikysime tikslinės grupės diskusijos formą, tačiau nuotoliniu būdu galima rengti ir kitokius grupės interviu).

Tikslinės grupės diskusijos telefonu

Tikslinė grupės diskusija gali vykti telefonu, taip pat pasitelkus telefoninę konferenciją (konferencinį skambutį, angl. *conference call*). Tokiu būdu vedėjas gali vesti diskusiją su įvairiose vietovėse esančiais dalyviais, kuriems nereikia atvykti į vieną vietą. Tad jie gali būti labai plačiai geografiškai išsibarstę. Didžiausias tokios grupės diskusijos trūkumas – nėra galimybės stebėti neverbalinės komunikacijos. Taigi prarandama dalis pridėtinės tikslinės grupės diskusijos vertės, kuri gaunama dalyviams diskutuojant akis į akį.

Tikslinės grupės diskusijos telefonu kokybė priklauso nuo techninių galimybių – tai gali būti ir visiškai paprastas konferencinio tipo pokalbis, tačiau vedėjui reikalingas ir specialus valdymo pultas, kuriame matomas kiekvieno dalyvio vardas, yra galimybė perjunginėti mikrofoną kalbėti norinčiam dalyviui, matyti, kai kitas dalyvis nori ar laukia galimybės pareikšti savo nuomonę (*Krueger, Casey, 2009*).

Tikslinė grupės diskusija telefonu gali būti visai nebloga alternatyva įprastoms grupės diskusijoms, ypač jeigu jos panaudojimas dera su tyrimo tikslu ir poreikiais. Tai gali būti nebrangus, praktiškai patogus, leidžiantis surinkti gana gerų duomenų tikslinės grupės diskusijos variantas.

Tikslinė grupės diskusija telefonu turėtų būti trumpesnė nei įprasta, taip pat reikėtų pagalvoti apie turinį ir formą, pritaikyti juos prie techninių sąlygų ir pokalbio telefonu specifikos (žr. 5.2 poskyrį).

Tikslinės grupės diskusijos raštu

Kaip ir per individualų interviu, tam tikrais atvejais paranku organizuoti asinchronines arba sinchronines internetines grupės diskusijas.

MP grupės diskusijos. Kalbėdami apie MP interviu minėjome, kad daugelis MP programų leidžia vienu metu palaikyti ryšį su grupe žmonių. Pavyzdžiui, programa „Skype“ suteikia galimybę vienu metu į pokalbį įtraukti grupę dalyvių. Tad galima suorganizuoti gana gyvą ir interaktyvią tikslinę grupės diskusiją. Tiesa, vadovauti tokiai grupei – intensyvus darbas tyrėjui, nes teks įdėmiai sekti greitai atsirančius naujus įrašus, pokalbio metu įterpti naujų klausimų, suvaldyti diskusiją, jeigu ši pakryps su tyrimu nesusijusia linkme ar kils kokios nors įtampos (kartais didesnis anonimiškumas gali reikšti ir didesnę laisvę pasakyti kategoriškiau, kontroversiškiau). Grupės dinamiką valdyti bus sunkiau nei tiesioginio tikslinės grupės interviu ar nuotoliniu vaizdo ir (ar) garso pokalbių metu, nes jam vadovaujantis asmuo nėra akivaizdžiai matomas, dalyviams kur kas lengviau apskritai pamiršti, kad diskusiją išvis kas nors veda, nes vedėjas negali į save atkreipti dėmesio nei balsu, nei neverbaliniais ženklais. Vienu metu vedėjas gali naudoti vaizdines priemones, matyti visų prisijungusių dalyvių vardus ir patį pokalbį²⁴.

Asinchroninė grupės diskusijos raštu. Kingas ir Horrocks (2010) pabrėžia, kad toks būdas gali būti ypač vertingas tada, kai tyrimo dalyviai yra geografiškai išsibarstę ar tyrimui aktuali populiacija yra labai maža arba specifinė, pavyzdžiui, kai norima surengti tikslinę grupės diskusiją su žmonėmis, sergančiais ypač reta genetinė liga arba ekspertais iš ypač specializuotos srities. Tokius žmones vienu metu sukviesti į vieną vietą gali būti tiesiog neįmanoma, o tikslinė asinchroninė grupės diskusija suteikia galimybę atlikti tokį tyrimą.

²⁴ MP grupės diskusijos aplinkos pavyzdį, atliekant vartotojų tyrimą, žr.: <<https://groupquality.com/products/online-focus-groups>>.

Ji taip pat paranki, jeigu tyrimo dalyviai dėl kokių nors savybių ar savo būklės negalėtų ar jiems būtų per sunku dalyvauti intensyviai nuotolinės sinchroninės grupės diskusijos pokalbyje. Pavyzdžiui, neįgaliesiems ne tik atvykimas, bet ir intensyvus bendravimas su MP ar vaizdo konferencijos grupė kartais gali būti pernelyg varginantis. Asinchroninės tikslinės grupės diskusijos raštu ypač parankios, kai aptariamoms temoms yra jautrios – kaip minėjome trečiame skyriuje, tiesioginės diskusijos nelabai tinka tokiems klausimams tirti. Tuo metu diskusija, kai tyrimo dalyviai vienas kito nemato ir negauna jokios identifikacinės informacijos, gali labai palengvinti jautrių temų aptarimą grupės aplinkoje. Tai patogu visais atvejais, kai tyrimo dalyviai dėl įvairių priežasčių negali ar nenori vienu metu dalyvauti grupės interviu vienoje realioje ar virtualioje erdvėje.

Asinchroninės grupės diskusijos gali vykti elektroniniu paštu arba naudojant internetinių forumų aplinkas. Tikslinė grupės diskusija elektroniniu paštu labiau primena grupės žmonių klausimų ir atsakymų seriją, nors gali išsirutulioti ir diskusija. Sakytume, tokį interviu kiek sunkiau organizuoti ta prasme, kad į visas puses eina daugybė laiškų (klausimai ir ypač atsakymai), tad tiek tyrėjui, tiek tyrimo dalyviams gali būti sunkoka juos surikiuoti pagal eiliškumą ir efektyviai dalyvauti pokalbyje. Tačiau elektroninis paštas, kaip jau minėjome, yra įprastesnė elektroninio bendravimo forma, ji labiau paplitusi, taip pat turi ir papildomų funkcijų (pavyzdžiui, gavėjų sąrašai, kai kiekvienas laiškas išsiunčiamas visiems adresatams ir tyrėjas šiuos adresatus gali padaryti nematomus kitiems dalyviams (nematomus jų elektroninius pašto adresus ir pan.), ir visas šias subtilybes bei technologinius sprendimus išmanus tyrėjas gali panaudoti efektyvesniam grupės interviu surengti.

Ko gero, tikslinės grupės diskusijos internetinių forumų forma labiau primena realias grupės diskusijas, nes tyrėjas tikrai gali atlikti vedėjo vaidmenį, o tyrimo dalyviai, kad ir asinchroniniu būdu, iš tiesų gali diskutuoti ir įsitraukti į sąveiką. Bendras tokių forumų veikimo principas – sukuriama specialiai diskusijai skirta aplinka; prie jos prijungiami ir (ar) prisijungia tikslinės grupės diskusijos dalyviai; tyrėjas užduoda diskusijos klausimą, apie kurį grupės dalyviai diskutuoja

nustatytą laiko tarpą. Paskui pateikiamas kitas klausimas (ar skatinamųjų klausimų) ir t. t., kol diskusija baigiama surinkus reikiamus duomenis ar išsėmus tyrimo dalyvių mintims.

Tokie forumai neretai leidžia panaudoti įvairių papildomų priemonių, pavyzdžiui, įkelti nuorodų, kur pateikiama tyrimo dalyviams reikalinga informacija, prijungti apklausos funkciją ir pan. Taip pat jos vizualiai tvarkingos, patrauklios, sukuria interaktyvumo, gyvumo, dinamikos įspūdį, net jeigu visas susirašinėjimas yra asinchroninis.

Norint sėkmingai organizuoti tikslinę grupės diskusiją pasitelkus internetinį forumą, reikalingas tam tikras tyrėjo ir tyrimo dalyvių supratimas apie šią bendravimo priemonę ir tam tikros techninės sąlygos. Pirma, tyrėjas turi gebėti sukurti ir valdyti diskusijos aplinką (internete yra gausybė nemokamų forumams skirtų programų ir svetainių). Antra, turi būti apgalvota ir organizuota vartotojų (tyrimo dalyvių) prisijungimo tvarka – kaip pakviesti tyrimo dalyvius į forumą, kaip jiems prisijungti ir pan. Būtina pamąstyti, kiek laiko bus skiriama diskusijai kokiu nors klausimu, kokia forma priminti ar paskatinti tuos, kurie nedalyvauja ar dingsta iš diskusijos. Be to, gali prireikti papildomai instrukuoti tyrimo dalyvius techniniais klausimais: kaip prisijungti, kaip naudotis forumu, nes kur kas mažiau yra turinčiųjų patirties, kaip naudotis tokia sistema, nei, pvz., elektroniniu paštu. Žinoma, ir pats tyrėjas turėtų būti patyręs, kad tokią aplinką galėtų efektyviai taikyti savo tyrimo reikmėms.

Nemenkas grupės diskusijų raštu pranašumas – išrašas, kuris formuojasi savaime, kai tik kiekvienas tyrimo dalyvis ar pats tyrėjas ką nors įrašo. Kaip jau minėjome, darant tiesioginio interviu išrašą kartais sunku teisingai sudėlioti akcentus ar skyrybos ženklus, dar daugiau – neretai tyrimo dalyvių pasisakymai susipina, sunku iššifruoti kiekvieno jų tikslų, pažodinį tekstą. Per diskusiją raštu visų dalyvių tekstai bus užfiksuoti tiksliai taip, kaip pateikti, be jokios pertaros ar prarastų epizodų.

Vaizdo ir (ar) garso grupės interviu internetu

Šiuo metu jau naudojamos ir toliau tobulinamos tam tikros programos, kurios leidžia grupei žmonių bendrauti vaizdo ir (ar) garso forma internetu ir kompiuteriu. Tikslinės grupės diskusijos, kurios

vyksta tyrimo dalyviams vieniems kitus matant ir girdint, yra artimos tiesioginės grupės diskusijos formai (apie pagrindinius tiesioginio bendravimo ir bendravimo vaizdo konferencijos forma skirtumus žr. 5.3.1 skyrelį).

Techninių galimybių yra labai įvairių. Gali būti paprastas garso arba vaizdo pokalbis su grupe dalyvių per bet kurią tokių galimybių suteikiančią pokalbių programą. Pavyzdžiui, „Skype“ leidžia į vaizdo konferenciją įtraukti iki dvidešimt penkių dalyvių. Tačiau gali būti ir specialiai sukurtų programų būtent tikslinėms grupės diskusijoms internetu. Tada specialioje platformoje vedėjui matomas kiekvienas dalyvis, o dalyviai taip pat mato vieni kitus prisijungę prie šios platformos; yra ir specialiai vadovavimui sukurtų grupės dinamikos valdymo priemonių (tiesa, jos greičiausiai bus prieinamos tokių techninių priemonių galinčioms turėti bendrovėms, o ne paviniams tyrėjams ar studentams, tačiau ir nemokamų kompiuterinės ar internetinės komunikacijos alternatyvų esama tikrai nemažai). Šiuo atveju galima panaudoti įvairią vaizdinę medžiagą, taip pat derinti vaizdo pokalbį ir MP funkciją. Visa tai, kas vyksta, yra fiksuojama (tiek įrašai, tiek vaizdas, tiek garso pokalbis), tad vėliau viską galima peržiūrėti tiek kartų, kiek reikia²⁵.

Tyrimo dalyviams nereikia specialiai važiuoti į interviu vietą – jie gali prisijungti patogiausiu būdu iš sau tinkamiausios vietos. Grupės diskusijos aplinka paprastai interaktyvi, išsaugo daugelį tiesioginės grupės diskusijos savybių. Tačiau būtinos tam tikros vedėjo ir tyrimo dalyvių turimos techninės sąlygos, noras ir gebėjimas bendrauti būtent tokia forma. Dalyviai turi turėti ausines ir (ar) mikrofoną ir internetinę vaizdo kamerą. Labai svarbu geras interneto ryšys – jeigu jis pradeda trūkinėti grupės diskusijos metu, atsiranda delsimo ar kitų techninių trikdžių, tai labai neigiamai veikia internetinės grupės diskusijos sąveiką ir kokybę.

Taip pat gali kilti įvairių techninių klausimų, susijusių su tyrimo dalyvių turimų kompiuterinių aplinkų suderinamumu su specialios tikslinei grupės diskusijai naudojamos aplinkos parametrais,

²⁵ Tikslinės vaizdo grupės diskusijos internetu pavyzdį žr., < <https://groupquality.com/products/online-focus-groups>>.

prisijungimu prie grupės aplinkos ir pan. Kai kurios specialios aplinkos yra labai tinkamos vartotojams, tačiau tyrėjui būtina viską pabandyti iš anksto, galbūt parengti tyrimo dalyviams trumpus vartotojų žinynus.

Gaiseris (2008) išvardija keletą savitumų, susijusių su tyrimo dalyvių tarpusavio bei tyrėjo ir tyrimo dalyvių sąveika, kai tikslinė grupės diskusija vyksta internetu:

- per grupės diskusiją internetu vedėjui gali kilti visiškai naujų iššūkių nei tie, su kuriais susiduriama tiesioginės grupės diskusijos metu. Pavyzdžiui, Gaiserui (2008) teko patirti, kai tikslinės grupės diskusijos dalyviai pradėjo tarpusavyje diskutuoti be jo. Prisijungę tyrimo dalyviai savo iniciatyva susipažino ir pradėjo aptarinėti tiriamąją temą. Tyrėjas nusprendė, kad neverta nutraukti tarp tyrimo dalyvių užsimezgsio tarpusavio ryšio ir pasitikėjimo, todėl tiesiog išlaukė momento, kai galėjo sklandžiai įsiterpti ir pradėti vesti diskusiją pagal iš anksto parengtą scenarijų. Beje, tyrėjas taip pat įvertino, nuo ko patys tyrimo dalyviai pradėjo pokalbį minėtąja tema – tai leido peržiūrėti išankstinę tyrėjo sumanymą ir pažvelgti į jį iš kitos perspektyvos;
- sąveikaujant tiesiogiai juntamas didesnis spaudimas pasiduoti bendros nuomonės įtakai. Tuo metu diskutuojant internetu šis poveikis sumažėja (ypač jeigu grupės diskusijos metu tyrimo dalyviai vieni kitų nemato). Tad kartais grupės diskusijos internetu leidžia surinkti tokių duomenų, kokių negalima gauti vykstant tiesioginei diskusijai;
- Gaiseris (2008) taip pat mano, kad tradiciškai trūkumu laikomas faktas, kad tyrimo dalyviai ir tyrėjas negali vieni kitų matyti ir sekti neverbalinių ženklų, nebūtinai toks ir yra. Tyrėjo teigimu, jeigu tyrimo dalyviai nemato vedėjo arba mato jį tik iš dalies, jie nereaguoja ir į jo neverbalinius įsiterpimus. Pavyzdžiui, nusišypsojus galima netyčia paskatinti palaikyti kokią nors nuomonę, nes tyrimo dalyvis manys, kad būtent tai ir yra svarbu. O kai tokių užuominų nelieta, tyrimo dalyviai diskutuoja taip, kaip jiems atrodo tinkamiausia. Šypsena,

vyptelėjimas ar bet kuris kitas ženklas gali turėti įtakos tyrimo dalyvių atsakymams ar tam, kaip jie tęsia pradėtą diskusiją. Kai viso to tyrimo dalyviai nemato, diskusija gali išsiplėtoti arba pasisukti taip, kaip tyrėjas nesitikėjo, ir suteikti galimybę gauti reikšmingų įžvalgų.

Apibendrinant vadovėlio autorių patirtį, galima išskirti dar keletą momentų, ką reikėtų žinoti ir apsvarstyti apie grupės diskusijų organizavimą internetu:

- specialios programos turi daug galimybių, tačiau tos, kurios yra modernesnės ar kokybiškesnės, turi daugiau specialių funkcijų, dažniausiai būna mokamos;
- dalyviai paprastai prisijungia iš savo namų aplinkos ar darbo vietos, o tai gali būti ne tik pranašumas, bet ir trukdis. Pavyzdžiui, pašaliniai žmonės, kyla pagundų užsiimti papildomais darbais – ką nors peržiūrinėti, skaityti ar pan., kol kalba kitas dalyvis, sulaukti telefono skambučio, svečio ir pan. Todėl dalyviams reikėtų iš anksto nusakyti tikslinės grupės diskusijos eigą ir paprašyti pasistengti susikurti tinkamą aplinką, pasitikrinti technines priemones, prieigą prie interneto;
- prisijungimo vardai ir kita identifikacinė informacija: reikia pagalvoti, kaip dalyviai pasijungs prie diskusijos programos – jei savo asmeniniu vardu, tada jiems gali kilti klausimų dėl anonimiškumo ir konfidencialumo. Be to, su dalyviais gali tekti iš anksto susisiekti ir kitu būdu – elektroniniu paštu ar telefonu – ir paaiškinti, kaip, kada ir kur prisijungti. Paprastai vedėjas tikslinei grupės diskusijai sukuria specialią paskyrą, o šiai pasibaigus, tyrimo dalyviai iš šios paskyros ištrinami, taip jie daugiau nebetrukdomi ir išsaugomas jų privatumas. Specialiose aplinkose siūloma prisijungti per tyrimo dalyviams nusiunčiamas nuorodas, kurios automatiškai nustoja veikti pasibaigus grupės diskusijai.

5.5.

Tyrimo dalyvių paieška virtualioje erdvėje

Neretai nuotoliniai interviu pasitelkiami tada, kai tiriamos specifinės temos, susijusios su kokiais nors virtualaus gyvenimo ar veikimo elektroninėje erdvėje aspektais. Todėl ir dalyvių paieška tokiems tyrimams neretai vyksta būtent virtualioje erdvėje. Galimos labai įvairios vietos ir strategijos, kur ir kaip ieškoti tyrimo dalyvių.

Visų pirma internete gausu bendruomenių, susitelkusių kokio nors pomėgio, intereso ar savybių pagrindu. Todėl tyrimo dalyvių galima ieškoti per tokias e.bendruomenes, jų svetainėse ir (ar) forumuose paskelbiant informacinius pranešimus apie atliekamą tyrimą, susisiekiant su jų lyderiais (grupės administratoriais) ir pan. Pavyzdžiui, žaidimų, sporto ar kokiam nors sveikatos klausimui skirtoje svetainėje, mamų ar šeimų forumuose, pažinčių portale ir pan. Kartais gali tekti gauti svetainės ar grupės, bendruomenės administratoriaus leidimą (tiesa, neretai su jais susisiekus ir sudominus tyrimu, galima sulaukti pagalbos ir efektyviau pasiekti reikiamus tyrimo dalyvius), kartais prireiks užsakyti mokamą skelbimą, tačiau galima rasti daugybę pokalbiams ir diskusijoms skirtų vietų, kur tyrėjas gali nemokamai sukurti savo pranešimą ar žinutę apie tyrimą ir laukti į jį atsiliepančių tyrimo dalyvių. Internete galima rasti išties specifinių, specializuotų ar į tam tikrą dalyką sutelktų bendruomenių, siaurų interesų turinčių žmones vienijančių grupių. Neretai tai leidžia kur kas efektyviau pasiekti tokius tyrimo dalyvius, nei tai būtų galima padaryti realiame gyvenime. Pavyzdžiui, jeigu norite į tyrimą įtraukti reta genetinė liga sergančius asmenis – didelė tikimybė, kad rasite tokius žmones iš viso pasaulio vienijančią grupę, o pritraukti potencialių dalyvių kitais būdais gali būti labai sunku.

Svarbu tinkamai suformuluoti informacinį pranešimą-kvietimą apie tyrimą. Jame turi būti paaiškinti tyrimo tikslai ir kas jį atlieka, gana aiškiai suformuluota, kokiomis savybėmis pasižyminčių dalyvių ieškoma, patraukliai motyvuojama, kodėl jie turėtų sutikti dalyvauti, kas galėtų juos paskatinti domėtis tyrimu, pateikiama dalyvavimo tyrime

forma (pvz., vyks diskusija arba individualūs interviu), aiškiai nurodoma, kaip susisiekti su tyrėju, jeigu asmuo sutiks įsitraukti į tyrimą. Pranešimas turėtų būti gana išsamus, tačiau ne per ilgas, patraukliai pateiktas ir turėti ką nors tokio, kas patrauktų potencialių tyrimo dalyvių dėmesį, sukeltų susidomėjimą ir norą būti naudingiems.

Tyrimo dalyvių paieškai efektyviai galima panaudoti socialinius tinklus, ypač specializuotus. Pavyzdžiui, specialistų ar ekspertų paiešką galima efektyviai atlikti *LinkedIn* tinkle. Čia galima pateikti įrašą apie atliekamą tyrimą arba ieškoti konkrečius kriterijus atitinkančių narių ir parašyti jiems asmenines žinutes bei pakviesti dalyvauti tyrime.

Jeigu tyrimo dalyviai susiję su kokiomis nors organizuotomis realaus gyvenimo aplinkomis, tačiau nėra tiesiogiai pasiekiami (pvz., gyvena kitoje šalyje), galima atlikti potencialių tyrimo dalyvių paiešką per personalo sąrašus, pateikiamus organizacijų tinklalapiuose, ir parašyti elektroninius laiškus, kviečiančius dalyvauti tyrime.

Informacijos prieinamumas ir komunikacijos priemonių gausa leidžia labai lanksčiai ir kūrybiškai internete ieškoti tyrimo dalyvių. Kadangi kokybiniam tyrimams nelabai aktualus reprezentatyvumas (reprezentatyvi internetu atliekamų tyrimų imtis išties keblus dalykas), tyrėjai turi daug galimybių sudaryti puikiai tyrimo tikslus atitinkančias tyrimo dalyvių imtis. Tačiau esama tam tikrų momentų, apie kuriuos reikėtų pagalvoti. Jeigu tyrimo dalyvių ieškote apie tyrimą paskelbdami informacinius pranešimus (skelbimus), imtis formuosis savaime, t. y. į skelbimą atsilieps tie, kurie norės, o ne tie, kuriuos jūs tikslingai išsirinktumėte. Jeigu tik įmanoma pagal atsiliepusių potencialių tyrimo dalyvių skaičių (jų atsiliepia daugiau, nei jums reikia), atlikite pirminę tyrimo dalyvių atranką – susisiekite su kiekvienu atsiliepusiu asmeniu ir sužinokite, kiek jo savybės ar patirtis atitinka jūsų tyrimui reikalingus požymius.

*Ieškodami tyrimo dalyvių virtualioje erdvėje,
kontroliuokite imties formavimo(si) procesą.*

Jeigu tyrimo dalyvius renkatės asmeniškai su jais susisiekdami žinutėmis ar elektroniniais laiškais, greičiausiai ieškodami kontaktinės

informacijos radote bent trumpus jų profilius. Tačiau ir tokiu atveju paranku dar per pradinį susirašinėjimo etapą detaliau išsiaiškinti, ar tai iš tiesų yra jums tinkamiausi dalyviai ir (ar) jie apskritai tinka.

Manytume, kad kartais paranku derinti atrankos strategijas – dalį tyrimo dalyvių surinkti internete, o likusiųjų mėginti ieškoti tikrovėje. Tokiu būdu galima tikėtis labiau subalansuotos imties.

5.6.

Tyrimų etikos klausimai rengiant nuotolinius interviu

Nuotoliniams interviu galioja visi bendrieji tyrimų etikos principai. Tačiau kai kurių etikos principų įgyvendinimas ir laikymasis tampa sudėtingesnis ir labai savotiškas, ypač kai kalbama apie internetu atliekamus tyrimus.

Tyrimo dalyvių tapatumas

Vienas iš savitų keblumų, kai interviu atliekami nuotoliniu būdu, – tyrimo dalyvio tapatybės patvirtinimas ar jos autentiškumo nustatymas. Per tiesioginį interviu tyrėjas iš tikrųjų mato tyrimo dalyvį ir jam nesunku įsitikinti, kad pokalbis vyksta tikrai su tuo tyrimo dalyviu, su kuriuo tartasi ir kuris reikalingas. Tuo metu jeigu interviu vyksta telefonu, juo labiau internetu, nustatyti ar patikrinti tyrimo dalyvio tapatybę gali būti sunku ar net neįmanoma. Telefonu mes bent jau girdime balsą ir tai leidžia nors iš dalies spręsti, ar, pavyzdžiui, kalbame su suaugusiu žmogumi, ar su vaiku, vyru ar moterimi, tuo metu internetas gali suteikti labai didelį anonimiškumą. Pavyzdžiui, jeigu interviu vyksta MP būdu, mes ne tik nematome ir negirdime tyrimo dalyvio, netgi jo prisijungimo vardas (virtuali tapatybė) gali visiškai nieko nesakyti apie tikrąją tapatybę, išskyrus tai, ką parašo pats tyrimo dalyvis (o patikrinti, ar taip iš tiesų yra, negalime). Todėl apsietę suaugusiu žmogumi į tyrimą gali pakliūti vaikai, vietoje moters – vyras, vietoj kokios nors profesijos atstovo – visiškai kitos profesijos žmogus ir t. t. Į internete paskelbtą skelbimą, pavyzdžiui, skirtą depresija sergantiems žmonėms, gali atsiliepti asmenys, kurie tiesiog atsitiktinai

naršė internete ir jiems pasirodė, kad būtų smagu išmėginti dalyvaviamą tyrimą, nors jie depresija ir neserga – tiesiog gali tokiais apsimesti ir parašyti tyrėjui (*Hunt, McHale, 2007*). Tai tampa tiek tyrimo duomenų patikimumo, tiek etikos problema.

Nors kol kas patikrintų „receptų“, kaip tokiais atvejais spręsti tyrimo dalyvių tapatybės autentiškumo klausimus, nėra, norėtume pateikti keletą pasvarstymų:

- tapatybės autentiškumo problema mažesnė, jeigu jūs turite galimybę tyrimo dalyvių tapatybę patvirtinti kitais būdais, o nuotolinio ryšio priemonės naudojamos tik norint patogiau susisiekti. Pavyzdžiui, jeigu jūs nuo pat pradžios turite ekspertų sąrašą, su kiekvienu iš jų susisiekiate telefonu ar elektroniniu paštu ir sutariate dėl dalyvavimo tikslinėje grupės diskusijoje internetu, yra didžiausia tikimybė, kad būtent tie žmonės, su kuriais kalbėjotės, ir prisijungs. Daugeliu atvejų išankstinis kontaktas padės bent iš dalies patvirtinti tyrimo dalyvio tapatybę;
- jeigu naudosite garso ar vaizdo ryšį, tyrimo dalyvio identifikavimo problema taip pat sprendžiama. Kartais galite mėginti su tyrimo dalyviais susitarti, kad tyrimą jie dalyvaus anonimiškai (pvz., susirašinėjant MP), tačiau sutikimą dalyvauti tyrimą jūs norėtumėte gauti vaizdo ar garso kontakto metu;
- jeigu tyrėjas neturi jokių išankstinių kontaktų, tik tuos, kurie skelbiami elektroninėje erdvėje, ši problema ypač aktuali. Labai didelė rizika, kad į tyrimą pateks jam išvis netinkantys tyrimo dalyviai. Tada gali būti prašoma patvirtinti savo tapatybę dar prieš pradėdamas tyrimą, pavyzdžiui, paprašyti kontakto telefonu ar vaizdo konferencijos naudojantis programa „Skype“. Kita vertus, ne kartą minėjome, kad būtent tyrimo dalyvių anonimiškumas dažnai yra pokalbių internetu pranašumas, leidžiantis jiems atsiverti labiau, nei kalbantis tiesiogiai.

Tad kiekvienu atveju tyrėjas turi išspręsti bent tris klausimus: kiek negalėjimas nustatyti tapatybės gali paveikti tyrimą, jeigu į jį pateks ne tie asmenys, kurie reikalingi? Ar įmanoma kaip nors patikrinti tapatybę dar prieš tyrimą, nesukeliant tyrimo dalyviams nepatogumo

ar jų įtarumo? Ar yra koks nors kitas būdas iš reikiamų tyrimo dalyvių gauti duomenų? Būtina nepamiršti su tapatumo autentiškumu susijusios rizikos ir ieškoti būdo, kaip efektyviausiai išspręsti šiuos klausimus atliekant konkretų tyrimą.

Kita vertus, nuotolinių interviu metu galima lengviau apsaugoti tyrimo dalyvių tapatumą – pavyzdžiui, galimas visiškas anonimiškumas, jeigu tikslinei grupės diskusijai dalyviai prisijungia ne savo vardais, o pseudonimais (tačiau tyrėjas žinos tikrąją tyrimo dalyvių tapatybę ar bent jau tai, kad tai yra reikiamo tipo tyrimo dalyviai). Žinodami, kad vienas kitam lieka anonimiški, į tikslinę grupės diskusiją įtraukti tyrimo dalyviai jausis gerokai patogiau ir atviriau diskutuos, ypač jeigu kalbama si jautriais, nepatogiais klausimais.

Laisvas informuoto asmens sutikimas dalyvauti tyrime

Kaip pabrėžia Kingas ir Horrocks (2010), vienas iš keblumų yra užtikrinti, kad asmuo, kuris sutinka dalyvauti tyrime, iš tiesų yra būtent tas, iš kuriuo jūs imsite interviu (tai tiesiogiai susiję su tapatybės nustatymo problema). Taip pat reikėtų atsižvelgti į tai, kiek iš tiesų „informuotas“ yra informuoto asmens sutikimas (King, Horrocks, 2010). Nors tai kelia keblumų atliekant įprastus tyrimus, su dar didesniais iššūkiais susiduriama rengiant nuotolinius interviu. Atkreipiamas dėmesys, kad žmonės yra labai įpratę prie įvairių sutarties sąlygų (angl. *terms and conditions*), su kuriomis jie turi sutikti, jeigu nori naudotis kokiomis nors paslaugomis, aplinkomis ir pan. internete. Tikrai visiems žinoma praktika tiesiog padėti varnelę neskaitant ir per daug nesigilinant į tai, kas parašyta. Tokios rizikos esama ir rengiant interviu internetu, kai žmonės tiesiog neskaitys to, kas bus pateikta. Todėl rekomenduojama prieš tyrimą (pradedant interviu) dar kartą žodžiu ar raštu (MP, elektroniniu paštu) aptarti su tyrimu ir sutikimu jame dalyvauti susijusią svarbią informaciją.

Anonimiškumas ir konfidencialumas

Prie tapatybės nustatymo skilties minėjome, kad atliekant nuotolinius tyrimus susiduriama su labai dideliu anonimiškumu ir neretai sunku nustatyti tyrimo dalyvių tapatumą. Tačiau yra ir kitas aspektas –

internete visiško anonimiškumo nėra ta prasme, kad visa virtualaus veiksmo istorija vienaip ar kitaip kur nors registruojama; esama įvairių galimybių per paieškos sistemas rasti tam tikros informacijos (pvz., IP adresus ir jų savininkus); netyčia paspaudus mygtuką galima „pada-lyti“ kieno nors elektroninio pašto adresą ar atskleisti tapatybę. Jeigu jūs susirašinėjate elektroniniu paštu, ir tyrimo dalyvis (pvz., ekspertas) dalyvauja savo vardu, naudodamasis savo instituciniu elektroniniu paštu – gali būti, kad tai kažkur registruojama ir kažkam matoma.

Be to, visa susirašinėjimo istorija kartu su tyrimo dalyvio identifikacinė informacija prie teksto lieka jums, ir tyčia ar netyčia gali patekti ne ten, kur reikia. Todėl tyrėjui, atsižvelgiant į tai, kokiū būdu bus organizuojamas nuotolinis interviu, būtina labai gerai pagalvoti, kaip užtikrinti anonimiškumo ir konfidencialumo laikymosi principus, kai tai aktualu. Jeigu reikia, tyrimo dalyviams pasiūlykite susikurti specialiai tyrimui skirtą vartotojo vardą ar net elektroninio pašto adresą, pasirūpinkite konfidencialių duomenų apsauga (pvz., pasibaigus tyrimui iš elektroninio pašto ištrinkite susirašinėjimus, kad šie nepasklistų elektroninėje erdvėje) ir pan. Tyrėjas taip pat turėtų tyrimo dalyviams paaiškinti, kokiais būdais jis sieks užtikrinti jų anonimiškumą ir konfidencialumą (*Gaiser, Schreiner, 2009*).

Seitzas (2015) atkreipia dėmesį į dar vieną labai savotišką klausimą. Imdami vaizdo interviu per programą „Skype“ (ar jai analogišką) tyrimo dalyvius informuojame ir gauname jų sutikimą, kad pokalbis būtų įrašinėjamas. Paprastai sutinkama įrašyti tik garso pokalbį, pokalbio vaizdas nėra įrašinėjamas. Vis dėlto kai kuriems tyrimo dalyviams gali kilti įtarimų, ar tikrai vaizdo medžiaga nėra kur nors fiksuojama. Seitz (2015) praktikoje pasitaikė tyrimo dalyvių, kurios atsisakė dalyvauti tyrime būtent dėl šios priežasties, nors tyrėjas užtikrino, kad tik garso pokalbis bus įrašinėjamas. Tyrimo dalyvės nerimavo, kad dar kas nors be tyrėjo galės išgirsti pokalbį, internete pasklis vaizdo ar nuotraukos fiksacija, ir tai pažeis jų privatumą. Tai nėra nepagrįsti nuogaštavimai – ne kartą esame pastebėję, kai dėl neapsižiūrėjimo skirtingos aplinkos internete užfiksuoja mūsų veiklą, veiksmų istorijas ar kitaip „subendrina“ (angl. *share*) su mumis susijusią informaciją. Tyrėjui tenka iš tiesų didelę atsakomybę tai suvaldyti.

Pasitraukimas iš tyrimo

Bendroji tyrimo etika teigia, kad tyrimo dalyvis turi laisvai sutikti dalyvauti tyrime, taip pat yra laisvas pasitraukti iš bet kurio jo etapo. Šis klausimas aktualiausias kalbant apie interviu elektroniniu paštu. Kaip jau minėjome, kartais tyrimo dalyviai po kurio laiko tiesiog nustoja atsakinėti į tyrėjo klausimus ar elektroninius laiškus, nors interviu dar nėra baigtas (tyrėjo nuomone). Gali būti, kad tyrimo dalyvis tiesiog uždelsė, pamiršo atsakyti, galbūt gyvenime įvyko kas nors, kas tuo metu neleidžia atsakyti ar susisiekti su tyrėju (pvz., liga). Tačiau gali būti, kad tyrimo dalyvis nusprendė nebedalyvauti tyrime, bet tyrėjui apie tai nepranešė. Tad tyrėjui tenka nuspręsti ir išsiaiškinti, kokia yra tikroji priežastis. Huntas ir McHale (2007) mano, kad iš dalies tai galima nuspėti iš interviu eigos. Jeigu pastebima, kad tyrimo klausimai glumina, liūdina ar kaip nors kitaip nepatinka tyrimo dalyviui, tikėtina, kad jis pasitraukė iš tyrimo. Tačiau jeigu taip manyti nėra jokios priežasties ir nematyti požymių, kad tyrimo dalyvis būtų norėjęs pasitraukti iš tyrimo, tyrėjui tenka spręsti, ką daryti toliau – kontaktuoti su tyrimo dalyviu, rašyti priminimą, įtraukti nebaigtą interviu į bendrąją analizę ar ne? Huntas ir McHale (2007) siūlo pradingusiems tyrimo dalyviams parašyti laišką ir pasiteirauti apie jų padėtį, norą tęsti tyrimą ar pasitraukti iš jo. Jeigu iš tyrimo dalyvio negaunama jokio atsakymo, galima tvirtinti, kad jis iš tyrimo vis dėlto pasitraukė. Jeigu tyrėjas nori panaudoti nebaigto interviu tekstą, reikėtų paprašyti tyrimo dalyvio leidimo. Huntas ir McHale (2007) manymu, negavus tokio sutikimo, duomenys neturėtų būti naudojami.

Tyrėjo privatumo apsauga

Atliekant tyrimą svarbu apsaugoti ne tik tyrimo dalyvių, bet ir paties tyrėjo privatumą. Nors tyrėjo anonimiškumas iš esmės neįmanomas, nes etika reikalauja informuoti tyrimo dalyvius, kas yra atsakingas už tyrimą ir kas ima interviu, tyrėjo darbas neturėtų kelti jam nepatogumų ar asmeninio gyvenimo nesaugumo. Asmeninis telefono numeris, elektroninio pašto adresas, socialinio tinko ar MP paskyra – jų geriau nenaudoti tyrimo tikslams. Reikėtų stengtis nesudaryti sąlygų nenorimai asmeninių duomenų sklaidai, vengti galimo trukdymo jau

pasibaigus tyrimui ir pan. Visada geriau naudoti institucines priemones, vienkartinės telefono ryšio korteles, specialiai tyrimui sukurtą elektroninio pašto adresą, MP paskyrą ir t. t.

Metodologinėje literatūroje jau tam tikrą laiką vyksta diskusija, ar nuotoliniai interviu prilygsta tiesioginiams savo gautos informacijos kiekiu ir kokybe? Be abejo, kaip rašėme ir šiame vadovylyje, kiekviena nuotolinės komunikacijos priemonė turi savo specifiką, pasižymi skirtingomis tyrėjo ir tyrimo dalyvių sąveikos ypatybėmis, gaunamų duomenų forma ir pan. Į tai būtina atsižvelgti sprendžiant, ar kuri nors kita priemonė tinka tyrimo tikslui pasiekti.

Tačiau vertinant apibendrintai galima teigti, kad pagrįstų alternatyvų kokybiniam tiesioginiam interviu daugėja. Savo praktikoje derindami vaizdo interviu per „Skype“ ir tiesioginį interviu, esminių surenkamos informacijos patikimumo ar kiekio skirtumų nesame pastebėję. Tai daugiau priklauso nuo to, kaip pavyksta užmegzti ryšį su tyrimo dalyviu, o ne koku būdu buvo atliekamas interviu.

Dimond ir kt. (2012) atliko palyginimą, kurio tikslas buvo patikrinti, ar skiriasi skirtingomis ryšio priemonėmis (interviu elektroniniu paštu, MP ir interviu telefonu) gautų duomenų kokybė prasmingų kodų skaičiaus prasme. Jų išvada – nors pats teksto kiekis skiriasi (telefonu gaunama keturis kartus daugiau teksto nei MP ar elektroniniu paštu), prasmingų kodų skaičius, deja, nesiskiria. Dimond ir kt. (2012) palygino keturiasdešimt aštuonis interviu. Pastebėta, kad interviu telefonu yra gerokai ilgesni nei MP ar elektroniniu paštu. Tačiau juose svarbios informacijos nėra daugiau, nei MP interviu ar interviu elektroniniu paštu tekstuose. Kodėl taip yra? Pirma, analizuodami interviu tekstus Diamond ir kt. (2012) atkreipė dėmesį, kad interviu telefonu yra daugiau pasikartojimų: kalbėdami žodžiu, reikšdami savo mintis žmonės naudoja daugiau žodžių tiems patiems dalykams pasakyti. Kita vertus, interviu elektroniniu paštu duomenys ne tokie detalūs ir išsamūs nei surinkti telefonu, tačiau iš tyrėjo ir tyrimo dalyvių reikalauja mažiau pastangų. Tyrėjai dar pabrėžia, kad interviu formos sėkmingam naudojimui įtakos gali turėti ir tyrimo dalyvių savybės, pavyzdžiui, labiau išsilavinusieji gali gebėti gerai komunikuoti raštu. Jei jie dar pripratę prie komunikacijos MP ir elektroniniu paštu, tokie

interviu gali būti labai efektyvūs. Nereikia pamiršti ir interviu išrašų rengimo darbo – kai to nereikia daryti, tyrėjui labai paranku.

Sturges ir Hanrahan (2004) atlikdami tyrimą apie kalinių lankymą iš pradžių planavo imti tiesioginius interviu, tačiau dėl tam tikrų netikėtumų lauko darbų metu dalį interviu teko paimti telefonu. Nors preliminariai (remdamiesi literatūroje pateikta nuomone) tyrėjai manė, kad skirtingi interviu būdai duos kitokių rezultatų, atlikus duomenų analizę (palyginus interviu išrašus), reikšmingų skirtumų nebuvo pastebėta. Šie autoriai daro išvadą, kad interviu telefonu gali būti efektyviai naudojamas kokybiniam tyrimams.

Be abejo, šie palyginimai yra tik pradinis taškas aiškinantis, kuo savitos skirtingos interviu formos, nes dalis jų yra sąlygiškai naujos (pvz., MP interviu). Kol kas nėra labai daug tyrimų, per kuriuos tikslingai daromi tokie palyginimai. Vis dėlto manytume, kad didėjanti alternatyvų įvairovė leidžia tyrėjams tikslingiau taikyti interviu formas atsižvelgiant į konkretaus tyrimo situaciją – kuris variantas yra priimtiniausias pagal tyrimo tikslus, poreikius, išteklius, kontekstą, dalyvių savybes ir pan. Bijoti ar nevertinti šių pasirinkimo variantų nevertėtų, nes nuotolinių interviu priemonės pačios savaime duomenų kokybės nei sumenkina, nei ją pagerina.

Renkantis nuotolinius interviu kaip duomenų rinkimo būdą reikėtų įvertinti ir pagalvoti apie: techninius dalykus ir galimybes; tyrimo dalyvių paieškos strategiją ir jų įsitraukimo į tyrimą sąlygas; anonimiškumo užtikrinimo ir tapatybės autentiškumo dilemas; numatyti kiekvienos formos poveikį bendravimo ir tarpusavio sąveikai; ir svarbiausia – įvertinti, kaip visai tai susiję su jūsų tyrimo tikslu ir koncepcija.

Penktojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra

Puikiai ir detaliai aprašytos įvairios galimybės taikyti IKT įvairiems kokybinio tyrimo proceso etapams ir veiklai – nuo tyrimo komandos bendravimo, projekto valdymo, darbo su literatūros šaltiniais iki duomenų rinkimo, tvarkymo, analizės, pateikimo ir t. t. Pristatomos priemonės, aprašomi pavyzdžiai:

Paulus T. M., Lester J. N., Dempster P. G. 2014. *Digital Tools for Qualitative Research*. Los Angeles: Sage Publications.

Apie nuotolinius interviu ir skirtingas jų formas:

Salmons J. 2010. *Online Interviews in Real Time*. London: Sage Publications.

Mann C., Stewart F. 2000. *Internet Communication and Qualitative Research. A handbook for Researching Online*. London: Sage Publications.

Fielding N., Lee R. M., Blank G. 2008. *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. London: Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications.

Išsamus praktinis vadovas:

Gaiser T. J., Schreiner A. E. 2009. *Designing an online study. A Guide to Conducting Online Research*. London: Sage Publications.

Naudingos nuorodos ir elektroniniai šaltiniai

Nuorodos, kuriose galima rasti specialių e.kalbos ženklų žodynėlius:

„Veidukai“ ir jausmaženkliai, <<http://www.netlingo.com/smileys.php>>. Santrumpos ir akronimai, <<http://www.anapsid.org/internet/smileys.html>>.

Netiketo gairės,

<<https://tools.ietf.org/html/rfc1855>>;

<<http://machias.edu/netiquette.html>>.

Nemokamos internetinės platformos, kurias galima pritaikyti grupės diskusijos laukui sukurti, pavyzdys,

<<http://www.quertime.com/article/15-best-online-forum-platforms-software-free-and-paid>>.

Tikslinės grupės diskusijos internete platformos pavyzdys,

<<http://www.liveminds.co.uk/platform-features/group-discussions>>.

Internetinio kvietimo dalyvauti tyrime realus pavyzdys,

<<http://www.lso.lt/naujienos/kvietimas-dalyvauti-tyrime>>.

Užduotys

1. Suformuluokite penkias temas, kurioms tirti tiktų nuotoliniai interviu. Apsvarstykite, kurioms temoms labiau tiktų interviu telefonu, o kurioms – internetu? Kuri interviu internetu forma būtų parankiausia? Argumentuokite, kodėl?
2. Jeigu turite galimybę, sudarykite neilgą interviu klausimyną-gaires ir atlikite bandomuosius interviu skirtingomis interviu internetu formomis. Palyginkite tarpusavyje gautus duomenis (jų kiekį ir turinį); taip pat bendravimo su tyrimo dalyviais ypatumus; paprašykite tyrimo dalyvių pateikti savo įspūdžius apie tai, kaip jie jautėsi duodami interviu tokia forma.
3. Atlikite paiešką internete ir sudarykite sąrašą programų, kurias būtų galima pritaikyti kokybiniams interviu. Išsirinkite dešimt programų, kurios jums atrodo patraukliausios, ir palyginkite jų savybes tarpusavyje. Apsvarstykite, kurią iš šių programų jūs rinktumėtės savo tyrimui ir kodėl? Sudarykite kontrolinį sąrašą žingsnių, ką reikėtų padaryti, kad naudodamiesi šia programa galėtumėte imti interviu.
4. Pagalvokite ir sudarykite sąrašą, kokias tikslines populiacijas būtų galima efektyviai pasiekti internetu? Kokias jų savybes ar kriterijus vertinate atrankos metu?
5. Suformuluokite kvietimą dalyvauti tyrime, kurį pateiktumėte internete.

6 skyrius

Duomenų apdorojimas ir kokybinės analizės pagrindai

6 skyriaus turinys

6.1. Kokybinės duomenų analizės esmė ir principai	311
6.2. Kokybinių duomenų paruošimas analizei	319
6.2.1. Pažodinis kokybinio interviu išrašas	323
6.2.2. Tikslinės grupės diskusijos duomenų parengimas analizei	332
6.3. Kokybinės analizės procesas	339
6.3.1. Kodavimas	346
6.3.2. Pagrindiniai kokybinės analizės žingsniai	353
6.3.3. Kokybinių duomenų interpretacija.....	359
6.4. Kompiuterinės kokybinių duomenų apdorojimo ir analizės programos.....	362
Šeštojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės	365
Šeštojo skyriaus priedai.....	367

Ankstesniuose skyriuose buvo pristatytos kokybinių duomenų rinkimo technikos taikant kokybinio interviu metodą – kokybinis individualus interviu, tikslinė diskusijų grupė ir kitos, rečiau taikomos, tačiau vis populiarėjančios interviu formos. Tyrėjai renkasi kokybinį interviu turėdami tikslą gauti empirinių duomenų, kuriais remdamiesi galėtų parengti įtikinamus tiriamojo reiškinio ar proceso paaiškinimus. Svarbiausias klausimas, kylantis surinkus kokybinių interviu duomenis – ką toliau daryti su interviu medžiaga? Kaip ją parengti, sutvarkyti ir ko joje ieškoti? Šiame vadovėlio skyriuje ir siekiame atsakyti į minėtuosius klausimus. Daugiausia dėmesio tenka duomenų analizės principams ir procesui, pristatomos kokybinių duomenų kompiuterinės programos, skirtos tekstiniams duomenims tvarkyti ir jiems analizuoti. Kaip teigia Hennink ir kt. (2011), mokantis atlikti kokybinių duomenų analizę, iš pradžių svarbiausia suvokti jos užduotis, strategijas bei visą šio proceso esmę ir tik tada galima pereiti prie darbo su kompiuterinėmis programomis. Tiesa, kokybinių duomenų tvarkymo programiniai paketai tarpusavyje skiriasi tam tikromis savo funkcijomis, tačiau naudojant bet kurį pasirinktąjį taikomi analogiški analizės principai, kaip ir dirbant „mechaniniu“ būdu.

Šiame skyriuje aptariame:

- kokybinės duomenų analizės esmę ir principus;
- kaip parengti interviu duomenis analizei atliekant interviu išrašą;
- kokybinės analizės proceso elementus ir eigą;
- kompiuterinių kokybinių duomenų apdorojimo ir analizės programų taikymą.

6.1.

Kokybinės duomenų analizės esmė ir principai

Nėra vieno „teisingo“ būdo, kaip analizuoti tekstinę interviu medžiagą (Patton, 2002; Roulston, 2014). Kaip teigia Pattonas (2002, p. 432), „kokybinių duomenų analizė reiškia empirinių duomenų transformavimą į tyrimo išvadas. Formulė šiai transformacijai neegzistuoja.

Gairės, taip. Bet ne receptas.“ Šis tyrėjas kokybinių duomenų analizę labai vaizdžiai palygina su kelionės kryptimi, kurios paskirties vieta kiekvienam tyrėjui yra unikali ir sužinoma tik tada, kai – ir jeigu – į ją atvykstama. Creswellas (2009) duomenų analizės ir interpretacijos etapą apibūdina kaip nenutrūkstamą procesą, kurio metu vyksta nuolatinė duomenų refleksija, keliami analitiniai klausimai, rašomos atmintinės (angl. *memos*).

Kokybinių duomenų analizė pasižymi tuo, kad yra gana individualizuota, priklauso nuo tyrėjo įdirbio, pomėgių, mąstymo ir analitinių gebėjimų arba savybių, turimų darbo priemonių. Todėl visų įmanomų variantų, be abejo, neaptarsime. Be to, galima analizę rankiniu būdu arba specialia kompiuterine programa. Mes tik siūlome, nuo ko būtų galima pradėti, kokie pamatiniai kokybinių interviu duomenų analizės principai.

Svarbiausia – visą analizės laiką turėkite specialius analitinius užrašus arba atmintines. Žymėkite, ką, kaip, kada ir kodėl darėte, kokius sprendimus priėmėte. Tai leis nepasiklysti informacijos gausoje, nepamiršti, ką ir kodėl darėte, išlaikyti sistemą visos analizės metu bei parodyti ir (ar) atskleisti analizės sistemą kitiems, kad galėtų ją įvertinti ar pritaikyti.

Iš principo kokybinė duomenų analizė prasideda jau renkant duomenis, imant kokybinius interviu. Tai yra įmanoma, nes tyrėjas pats yra savo tyrimo ir analizės įrankis, refleksyvus, aktyvus veikėjas. Tokia analizės perspektyva skiriasi nuo mums įprastos sampratos, kad analizė prasideda tik surinkus visus duomenis. Be to, skirtingi autoriai įvairiai traktuoja duomenų parengimą, interviu išrašų atlikimą duomenų analizės požiūriu. Vieni šią fazę įtraukia į analizės sampratą (pvz., *Hennink ir kt.*, 2011), kiti ją vadina analizės preliudija (pvz., *Yin*, 2011). Tačiau iš esmės konkreti tipologija nėra reikšminga, svarbiausia, kad analizė ir interpretacija yra neatsiejama intelektinė veikla per viso tyrimo procesą – pradedant tyrimo planu ir baigiant jo išvadomis. Šiame vadovėlyje interviu duomenų transformavimas į rašytinį tekstą (išrašų rengimas) analizei priskiriamas tik mechanine prasme, suvokiant viso tyrimo vientisumą analizės atžvilgiu.

Tyrėjas, analizuodamas kokybinius duomenis, orientuojasi į giluminį, visapusišką duomenų ir jų visumos supratimą. Palyginti su

kiekybinių tyrimų tyrėju, kokybinius tyrimus atliekančio tyrėjo vaidmuo yra gerokai aktyvesnis, darantis tiesioginę įtaką tam, kas analizuojant kokybinius duomenis bus atrasta, pamatyta, susieta, išgryninta. Gali kilti klausimas, kodėl analizuojančiam kokybinius duomenis tyrėjui tenka toks svarbus vaidmuo? Nes kokybinį tyrimą atliekantis tyrėjas pats tampa savo tyrimo instrumentu, lemiančiu analizės būdą, kryptį ir turinį.

Duomenų analizė – rekursyvus ir kartotinis procesas. Rekursyvus – išreiškiamas per ankstesnes reikšmes, priklausantis nuo ankstesnės būsenos. Kartotinis – atskirų analitinių procedūrų atlikimas tiek kartų, kiek reikia, ir bet kuriuo analizės proceso momentu. Kokybinių duomenų analizės ir interpretacijos pagrindinis iššūkis – įprasinti didžiulius empirinių duomenų kiekius. Duomenų sutvarkymas, jų apdorojimas vėliau leidžia pakilti į abstraktesnę lygį ir apie tiriamąją socialinę tikrovę daryti platesnius apibendrinimus. Šie du analitiškai atskiri segmentai – duomenų sutvarkymas, sąsajų ir apibendrinimų ieškojimas (analizė) bei aiškinimas (interpretacija) – sudaro duomenų analizės etapą.

Duomenų analizė – sisteminis surinktos informacijos išdėstymas, sąsajų ieškojimas; rekursyvus ir kartotinis procesas.

Kokybinių duomenų analizė reiškia nesutvarkytos tyrimo metu surinktos informacijos struktūravimą pagal kiekybinę arba kokybinę perspektyvą. Analizuojant duomenis ir juos interpretuojant, dirbama su duomenimis, kuriuos pateikė tyrimo dalyviai. Taigi pagrindinė analizės medžiaga yra tekstiniai interviu duomenys. Šiuo metu vertėtų tiesiog stabtelėti ir pasiaiškinti, kokios yra analizės perspektyvos, t. y. kokių požiūriu galima analizuoti duomenis.

Etic ir emic perspektyvos

Kokybinių duomenų analizė yra pagrįsta indukcine logika. Tai reiškia, kad naujų žinių pagrindas yra empiriniai duomenys, o ne iš anksto suformuluotos teorinės koncepcijos. Analizuodamas kokybinius duomenis tyrėjas iš viso jų masyvo išrenka svarbiausias kategorijas,

modelius ar sąsajas, paprastai neturėdamas iš anksto suformuluotos hipotezės. Tyrėjas siekia aprašyti tekstinius duomenis taip, kad būtų išlaikytas jų autentiškumas, interviu dalyvių žodžiai, prasmės ir atspindėta tyrimo dalyvio pozicija. Antropologai pasiūlė šią – tyrimo dalyvio – perspektyvą vadinti *emic* perspektyva. Svarbiausias kokybinių tyrimų siekis – pamatyti pasaulį iš vidaus, tyrimo dalyvio akimis, suprasti socialinę tikrovę iš tyrimo dalyvio pozicijos – visa tai atliepia būtent *emic* perspektyvą.

Tuo metu *etic* perspektyva reiškia tyrėjo žiūros tašką, jo nuostatas, įsitikinimus, vertybes, vartojamas sąvokas. Tai reiškinio vertinimas, tyrimas iš išorės, taip, kaip atrodo tyrėjui, vartojant jo sąvokas. Tad iš esmės kokybinė duomenų analizė reiškia duomenų įprasminimą, išaiškinimą iš *emic* perspektyvos.

Duomenų analizė ir teorinės perspektyvos

Roulston (2014) laikosi nuostatos, kad interviu duomenų analizė turi būti grindžiama teorine perspektyva ir tyrimo tikslu – nuo šių dviejų segmentų priklauso, ko tyrėjas ieško duomenyse. Ko gero, dažniausiai naudojamos kokybinės metodologijos yra hermeneutika, fenomenologija, grindžiamoji teorija, etnografija, etnometodologija ir naratyvinė metodologija.

Hermeneutinė metodologija lemia tiriamojo teksto išankstinio supratimo ir neišvengiamos tyrėjo įtakos atskleidžiant teksto prasmes analizę (*Juodaitytė, Savickis, 2013*). Hermeneutika – kaip supratimo supratimas, atkreipia dėmesį į tai, kaip tyrėjas interpretuoja duomenis, kokią literatūrą renkasi, kokius teiginius konstruoja, peržiūri išankstinį tyrėjo žinojimą apie tiriamąjį socialinį reiškinį ar procesą. Tai reiškia, kad tyrėjai dėl nevienodos savo patirties ir žinių, remdamiesi tais pačiais duomenimis, gali padaryti skirtingas išvadas.

Fenomenologinė metodologija koncentruojasi į tiriamųjų subjektų suvokimą, jų socialinį kontekstą, priima individus kaip aktyvius prasmės kūrėjus, padeda atskleisti, kaip žmonės supranta ir interpretuoja savo gyvenimo faktus ir įvykčius ar dar tebevykstančius reiškinius (*Viluckienė, 2011*). Taikant fenomenologinę perspektyvą tirama, kokių prasmių individai suteikia įvairiems įvykiams, kaip jie juos interpretuoja ir vertina.

Grindžiamosios teorijos metodologija pagrįsta konceptualių atvirumu, t. y. pradedama dirbti su interviu duomenimis neturint jokio išankstinio teorinio konstrukto, visa argumentacija išplaukia iš duomenų, atmintinių (*memos*), atviro kodavimo proceso, kodo plėtojimo iki teorijos lygio teiginių visumos. Pasirinkus grindžiamosios teorijos priegą, kartais net rekomenduojama laikytis literatūrinio asketizmo – neanalizuoti mokslinės literatūros tiriamąja tema siekiant išvengti išankstinio teorinių nuostatų formavimo, kad visa argumentacijos logika kiltų tik iš empirinių duomenų. Iš esmės grindžiamoji metodologija yra skirta naujai teorijai kurti ir plėtoti – toks idealusis šios metodologijos tikslas.

Etnografijoje kokybinis interviu paprastai derinamas su stebėjimu. Taikant šią metodologiją, vien kokybinių interviu neužtenka – tyrėjui būtina atlikti stebėjimą, nes pamatinis etnografijos tikslas – suvokti bet kurios socialinės grupės (pirminės ar antrinės) kultūrą. Tai reiškia, kad tyrėjui reikia ne tik žinoti, apie ką mąsto tyrimo dalyviai, bet ir matyti, fiksuoti, kaip jie elgiasi, kokias socialines praktikas taiko, kokiomis socialinėmis normomis – rašytomis ir nerašytomis – vadovaujasi ir t. t. Kitaip tariant, etnografija siekia aprašyti pasaulį toki, kokį jį mato tyrimo dalyvis.

Etnometodologijoje tyrėjas siekia tirti, kaip tam tikros socialinės aplinkos dalyviai konstruoja socialinę realybę, kurioje jie gyvena (kai tuo metu etnografijoje – kokia ta realybė yra tyrimo dalyvių akimis), kaip žmonės savo socialinėje aplinkoje kuria tvarką, normas ir atitinkamai – socialinę struktūrą.

Naratyvinės metodologijos tikslas – atkurti nuoseklią tyrimo dalyvio istoriją ar tam tikrų įvykių seką per jo pasakojimą, analizuojant šio struktūrinius elementus ir tai, kaip tas pasakojimas yra pateikiamas, kokius aspektus pabrėžia pats tyrimo dalyvis, o kurių aiškiai nesuvokia.

Pasirinkta metodologinė priega lemia, kaip turi būti formuluojamas tyrimo klausimas, kokie duomenų rinkimo metodai gali būti taikomi, kaip pateikiami interviu klausimai, kokie daromi interviu išrašai ir kaip analizuojami duomenys. Tai reiškia, kad tyrėjo metodologinė priega yra viso tyrimo dizaino pagrindas, o ne priešingai.

Tačiau per patį studijų procesą apie įvairias metodologijas sužinoma šiek tiek vėliau nei apie pačias kokybinio tyrimo technikas, be to, aukštosiose mokyklose dėstomos metodologijos labai priklauso nuo studijų krypties ir turinio. Todėl studentai pirmiau susipažįsta su pačiu kokybiniu tyrimu, apibendrinta metodologinių priėgų visuma ir tik pasiekę aukštesnę studijų pakopą gilinasi į atskirų metodologijų subtilybes. Kadangi šio vadovėlio paskirtis – supažindinti skaitytojus su kokybinio interviu principais ir įvairių jo tipų savitumais, kalbėdami apie kokybinių interviu duomenų analizę neatstovausime kuriai nors vienai konkrečiai metodologijai. Laikomės kelio vidurio pozicijos ir siekiame pristatyti bazinius kokybinės analizės principus ir eigą. Vis dėlto net ir šią neutralią poziciją galime įvardyti kaip interpretacinę kokybinę analizę. Tai reiškia, kad kalbėdami apie kokybinę turinio analizę laikomės labiau interpretacinio kokybinio tyrimo pozicijos.

Kokybinės duomenų analizės principai

Pamatinis analizės principas – kreipti dėmesį į tai, ką tyrimo dalyvis nori pasakyti, o ne ką tyrėjas nori išgirsti, t. y. laikytis *emic* – tyrimo dalyvio perspektyvos.

Taip pat labai svarbu vengti mechaninio teorinių koncepcijų perkėlimo iš literatūros. Galima išskirti dvi bendriausias strategijas, kaip galima analizuoti kokybinius duomenis:

- užduotą klausimą stebėti per visą interviu;
- grįsti analizę teorija ar teorijomis, kuriomis remiantis suformuluotas tyrimas.

Atliekant analizę yra rekomenduojama parodyti, kokie klausimai buvo užduoti. Svarbu suprasti, kad per skirtingus interviu kintanti klausimo formuluotė nėra bloga praktika. Priešingai, pakeista formuluotė byloja, kad tyrėjas kreipė dėmesį į tyrimo dalyvius ir konkretų kontekstą, ne tik siekė patvirtinti savo nuomonę. Tačiau tam, kad būtų įmanoma gilintis į tyrimo duomenis, analitiškai su jais dirbti, būtina juos tam parengti.

Tekstinių duomenų analizė yra pagrįsta indukcijos logika, pagal kurią analizės proceso rezultatas yra iš tyrimo duomenų kilusios tyrimo klausimus aiškinančios koncepcijos ir teorija. Tačiau Hennink

ir kt. (2011) teigia, kad visą analitinį ciklą sudaro tiek induktyvi, tiek deduktyvi tyrimo logika. Dedukcija papildo kokybinių duomenų analizę imantis tokios veiklos kaip kodų kūrimas remiantis mokslinė literatūra arba naudojama teorine perspektyva, tai ir nulemia tam tikrų sąvokų vartojimą kuriant kodus; teorijos kūrimo, jos plėtojimo etapu remiamasi ne tik tyrimo duomenimis (indukcija), bet ir pasirinkta teorine prieiga (dedukcija).

Kokybinis interviu įgalina tyrėją savo tyrimui surinkti gausios medžiagos. Garsinio įrašo pavertimas tekstu (interviu išrašo parengimas) yra reikalingas žingsnis, parengiantis interviu duomenis analizei. Toliau einantis teksto kodavimas sustruktūrina interviu duomenis ir suteikia pagrindą gilesnei analizei. Interviu metu tas pats aspektas gali būti aptariamas keliose vietose – interviu dalyvis kalbėdamas gali prisiminti jo požiūriu svarbų momentą ir jį įterpti į bet kurią interviu vietą, o mes pokalbio pabaigoje turime visą informacijos masyvą, kuriam reikia suteikti formą. Svarbu įsidėmėti, kad kodai yra žymekliai, nurodantys, apie ką yra informacija, tačiau patys savaime jie neatskleidžia tos informacijos turinio ar vidinių prasmų. Tai reiškia, kad kodai negali būti analizuojami autonomiškai, neturint interviu teksto, todėl kodų analizė pati savaime yra nepakankama. Taigi ką toliau daryti, kai yra parengti interviu išrašai ir atliktas kodavimas? Toliau reikalinga išsamesnė, detalesnė duomenų analizė ir interpretacija.

Kokybinė turinio analizė yra kokybinių duomenų reikšmių sisteminio aprašymo metodas.

Kokybiniai duomenys yra pateikiami tekstine išraiška, todėl juos analizuojant iš kokybinės perspektyvos yra ieškoma prasmų.

Analizė yra atliekama kategorizuojant visą medžiagą tam tikroje kodavimo sistemoje. Ši sistema yra šerdis metodo, kurį apibūdina trys charakteristikos:

- kokybinė turinio analizė sumažina duomenų apimtį – šis metodas iš tyrėjo reikalauja koncentruotis tik į tuos pasirinktus reikšmių aspektus, kurie susiję su bendruoju tyrimo klausimu; taigi apibrėžiama kategorija paprastai yra platesnė nei bet kuri konkreti teksto ištrauka;

- kokybinė turinio analizė yra sisteminga – ją atliekant būtina patikrinti kiekvieną medžiagos dalį, kuri koku nors aspektu atitinka tyrimo klausimą. Tokiu būdu šis metodas pašalina riziką į medžiagą žiūrėti tik per tyrėjo prielaidų ir lūkesčių prizmę. Šis metodas sistemingas dar ir dėl to, kad reikalauja tam tikro kodavimo žingsnių eiliškumo, ir nesvarbu, koks yra tyrimo klausimas;
- kokybinė turinio analizė yra lanksti – kodavimo sistema visada turi atitikti kokybinę medžiagą; atliekant kokybinę turinio analizę, remiantis bet kokia kodavimo sistema, paprastai derinamos dvejopos kilmės kategorijos: kilusios ir iš konceptualiųjų, ir iš empirinių duomenų; dalis kategorijų būtinai turi kilti iš empirinių duomenų, nes tai būdas užtikrinti informacijos patikimumą.

Kuo ypatinga kokybinių duomenų analizė, palyginti su kiekybinių duomenų analize?

Kokybinių duomenų analizė lemia aktyvų tyrėjo vaidmenį per visą jos procesą. Kaip siekiame parodyti dalyje apie duomenų analizės ir teorinės perspektyvos jungtį, kokybinės duomenų analizės būdas labai stipriai priklauso nuo pasirinktos metodologinės perspektyvos. Palyginti su kiekybinių duomenų analize, kokybinė duomenų analizė yra kitokia šiais aspektais:

- dėmesys sutelkiamas į reikšmes, prasmes, o ne į kiekybines kintamųjų išraiškas;
- dažniau surenkama daug duomenų iš kelių atvejų negu mažai iš daugelio atvejų;
- reiškinys ar procesas tiriamas detaliam išgilinamam, neturint išankstinių nuostatų, hipotezių, kategorijų;
- pats tyrėjas yra tyrimo įrankis, o ne objektyvių instrumentų, skirtų konkretiems kintamiesiems išmatuoti, kūrėjas;
- siekiama išlaikyti jautrumą kontekstui, socialinėms aplinkybėms, atsižvelgti į tiriamąjį reiškinį ar procesą formuojančius veiksnius, o ne kurti universalius apibendrinimus;

- skiriama dėmesio tam, kad tyrėjo ir kitų tyrimą vykdančių asmenų asmeninės vertybės gali daryti įtaką tyrimo procesui, nedaroma prielaida apie galimybę atlikti vertybiškai neutralų tyrimą;
- siekiama išsamiai aprašyti tiriamąją socialinę realybę, o ne išmatuoti konkrečius, kartais labai specifinius, kintamuosius.

Taip pat svarbu prisiminti, kad kokybinius – tekstinius – duomenis galima paversti kiekybine forma juos kategorizuojant ir skaičiuojant. Taigi negalime teigti, kad kokybinius duomenis galime analizuoti tik „kokybiškai“. Kai kurie kokybiniai tyrėjai yra panašūs į kiekybinius tyrėjus savo pozityviuoju tikslu aprašyti pasaulį tokį, koks jis yra iš tikrųjų, kiti kokybiniai tyrėjai siekia suprasti, kaip skirtingi žmonės mato pasaulį, kaip jį suvokia, kokias reikšmes jam priskiria, nepretenduodami į vieną „teisingą“ socialinės tikrovės aprašymą.

6.2.

Kokybinių duomenų paruošimas analizei

Kokybinio interviu rezultatas yra pokalbis, paprastai įrašytas garso įrašymo priemone. Analizuoti tokį garsinį įrašą tik klausantis yra nepatogu, be to, gali būti užmirštama ar praleidžiama nemažai vertingos informacijos, taigi taip atlikta analizė gali būti nekokybiška. Todėl prieš pradėdant interviu analizę reikia tinkamai parengti visus duomenis. Tam keliami trys pagrindiniai uždaviniai (*Hennink ir kt.*, 2011):

- pažodinis interviu išrašas (transkripcija);
- vertimas (jeigu interviu vyko kita kalba, nei atliekamas tyrimas);
- duomenų nuasmeninimas siekiant užtikrinti tyrimo dalyvio anonimiškumą.

Prieš pradėdant rengti interviu išrašą, visų pirma būtina sau atsakyti į klausimą, kokio išrašo reikia: viso ar dalinio? O gal apskritai galėsite be jo apsieiti? Kaip labai aiškiai nurodo Masonas (2002), išrašas (interviu perteikimas teksto forma) visada yra dalinis ta prasme, kad jame neatsispindi neverbaliniai sąveikos aspektai. Be to, ne visada ir žodinį tekstą įmanoma aiškiai ir tiksliai perteikti rašytine forma.

Pavyzdžiui, darant išrašą vienas didžiausių keblumų, kur dėti skyrybos ženklus. Esame pastebėję skirtumų, kai pokalbį tekstu paverčia pats interviu dalyvis, ir žmogus, kuris interviu nedalyvavo, o tik daro jo išrašą. Neretai mechaniška skyryba neatspindi tikrosios pokalbio esmės arba ją keičia. Taip pat gali būti skirtingai sudėlioti žodžių ar teiginių akcentai. Savo praktikoje visada stengiamės perskaityti gautus išrašus, jeigu juos darėme ne pačios, ir pakoreguoti pagal tikrąjį interviu kontekstą, kiek tai įmanoma remiantis atmintimi ir lauko užrašais, situacijos stebėjimais.

Vis dėlto manytume, kad visas išrašas yra tinkamiausia strategija, ypač atliekant mokslinius ar akademinus tyrimus. Kaip teigia Alvessonas (2011), detalus išrašas yra optimalus variantas: užtikrinamas didesnis interpretacijos tikslumas ir kruopštumas, pateikiama tikslų citatų. Ypač tuo atveju, kai tyrimas atliekamas remiantis naratyvine, fenomenologine ar diskurso analize, visas įrašas būtinas.

Tam, kad būtų įmanoma daryti visą arba dalinį išrašą, interviu reikia įrašyti garso įrašymo priemone. Tai yra labai svarbu siekiant gauti tikslų, neiškraipytų duomenų. Tais atvejais, kai tyrimo dalyvis atsisako, kad pokalbis būtų įrašomas, renkamasi užrašyti atsakymus ranka. Tai blogiau, nei įrašyti visą interviu, tačiau geriau, negu apskritai nieko nežymėti ir pasikliauti tik savo atmintimi. Darydami užrašus, o ne įrašinėdami patį pokalbį, ne tik nespėjame visko užfiksuoti, bet ir negalime tuo pat metu įdėmiai klausytis ir reaguoti į situaciją. Jeigu užrašinėja kitas žmogus, atsiranda dar vienas papildomas tarpininkas tarp tyrimo dalyvio ir užfiksuotos informacijos – interviu užrašantis žmogus gali savaip interpretuoti, kas yra svarbu, ką reikia užrašyti, o ko ne.

Pažodinio išrašo rengimas – ilgai trunkantis darbas. Todėl naudojamas ir dalinis išrašas, nors, kaip minėjome, tyrėjas, atsižvelgdamas į tyrimo tikslus, turi labai gerai pasverti, ar šis variantas yra geriausias. Dažniausiai verčiau atlikti techninį interviu pažodinio išrašymo darbą, nei neapdairiai praleisti svarbius analizei elementus, prarasti kontekstą, taupant laiką ar pastangas daryti tik dalinį išrašą. Kaip pabrėžia Pattonas (2002), jeigu nepavyksta tiksliai užfiksuoti to, ką pasakė interviu duodantis žmogus, ir būtent taip, kaip jis pasakė, tai

galima laikyti interviu nesėkme. Analizės metu mes įprasminame (angl. *making sense*) tai, ką pasakė žmonės; ieškodami tam tikrų dėsninųjų (angl. *patterns*) lyginame tai, kas pasakyta vienur (vienoje interviu vietoje), su tuo, kas pasakyta kitur, ir susiejame tai, ką pasakė skirtingi žmonės. Tam reikalingi kokybiškai užfiksuoti duomenys (interviu tekstai), todėl būdas, kaip tie duomenys bus fiksuojami, iš esmės yra labai svarbus. Pattonas (2002, p. 380) palygina: „Kaip geras plaktukas yra būtinas geram dailidės darbui, taip geras diktofonas yra būtinas renkant duomenis“. Diktofonas nieko neiškraipo, nepakeičia prasmės, fiksuoja pokalbį tokiu greičiu, koku šis vyksta.

Kada pradėti rengti interviu išrašus?

Pradėti rengti interviu išrašus rekomenduojama jau iš karto po pirmojo pokalbio, dar nepasibaigus interviu atlikimo ciklui. Tai leidžia tobulinti klausimų formuluotes kitiems interviu, atkreipia dėmesį į naujus, su tyrimo klausimu susijusius aspektus, neapmąstytus anksčiau, tačiau atskleistus interviu metu, be to, apsaugo nuo didelių neišrašytų interviu sancaupų. Išrašą visada naudokite ne tik duomenų analizei, bet ir tobulėjimui – paprastai įdėmiai skaitydami išrašą aptiksite ir savo klaidų: ko reikėjo dar papildomai paklausti, bet nepaklausėte; kur pertraukėte tyrimo dalyvį; kaip jums sekasi formuluoti klausimus ir pan. Žinoma, tokia taktika ypač tinka, kai interviu išrašą darantis žmogus ir tyrėjas yra tas pats asmuo. Mokslinių tyrimų praktikoje pasitaiko atvejų, kai interviu išrašams parengti specialiai samdomi žmonės, tačiau dažniausiai tyrėjai patys išrašo interviu dėl ribotų finansinių išteklių arba interviu turinys būna toks, kad tik jie patys gali jį suprasti (*Gibbs, 2007a*).

Kiek užtrunka parengti interviu išrašą?

Niekada interviu išrašo nedaręs studentas gali, švelniai tariant, nušėpti, kaip ilgai užtrunka perrašyti interviu. *Gibbsas (2007a)* nurodo, kad parengti interviu išrašą prireikia nuo keturių iki šešių kartų daugiau laiko, nei trunka pats interviu. *Hennink ir kt. (2011)* teigia, kad išrašyti šešiasdešimties minučių trukmės interviu užtrunka nuo keturių iki penkių valandų. Jeigu tai yra tikslinė grupės diskusija,

laiko prireikia dar daugiau. Asmeninė patirtis rodo, kad perrašyti dešimt įrašo minučių užtrunka apie šešiasdešimt minučių. Valandą trunkantis interviu sudaro nuo penkiolikos iki dvidešimties puslapių išrašo teksto. Tad jeigu planuojate savo, pavyzdžiui, baigiamajam darbui atlikti nuo penkių iki septynių kokybinių interviu, numatykite, kad interviu išrašams parengti jums gali prireikti maždaug trisdešimties valandų nepertraukiamo darbo, kurią baigę turėsite nuo šimto iki šimto keturiasdešimties puslapių interviu teksto. Be abejo, tai tik orientacinis laikas ir apimtyms, tačiau jis parodo reikalingą planuoti laiką ir darbą.

Dešimties minučių interviu išrašui parengti prireikia apie šešiasdešimt minučių.

*Valandos interviu išrašas pareikalauja maždaug šešių valandų.
Valandos trukmės tikslinės grupės diskusijos išrašo rengimas trunka nuo šešių iki aštuonių valandų.*

Išrašo darbo apimtis priklauso nuo interviu trukmės, tyrimo dalyvio kalbėjimo manieros (labiausiai – aiškumo) ir greičio, tyrėjo (išrašą darančio asmens) spausdinimo greičio. Pavyzdžiui, viena mainų studentė iš Italijos moka spausdinti visais pirštais nežiūrėdama į klaviatūrą, tad jos išrašo greitis gerokai didesnis už vidutinį. Esama ir kitokių pavyzdžių: pirmą kartą kokybinio tyrimo išrašą daranti studentė, perrašydama dešimt minučių interviu, užtruko daugiau nei dvi valandas. Jeigu dar reikalingas vertimas, vienam interviu išrašui parengti prireiks dar daugiau laiko.

Bet koku atveju interviu išrašams atlikti būtina numatyti konkretų laiką, pavyzdžiui, vienam interviu išrašyti skirkite vieną dieną. Greičiausiai jums nepavyks padaryti interviu išrašo iš karto, vienu prisėdimu. Tikėtina, kad kuriuo nors metu darysite pertrauką pailsėti, pavalgyti, kitai veiklai, galbūt atidėsite kitai dienai. Išrašo pabaigoje visada pasižymėkite, kelintą įrašo minutę ir sekundę baigėte rašyti. Tai gerokai palengvina grįžimą prie tos vietos, kur sustojote, ir efektyviai taupo jūsų laiką, kai nereikia klausytis viso garsinio įrašo ir ieškoti šios pauzės. Svarbiausia, neatidėliokite šio, iš pirmo žvilgsnio mechaninio, darbo paskutinei minūtei ir pasilikite pakankamai laiko išrašų analizei.

6.2.1. Pažodinis kokybinio interviu išrašas

Vis dėlto negalime teigti, kad parengti interviu išrašą yra vien tik mechaninis darbas. Apmąstant visą interviu įvairovę, teisingiau būtų teigti, kad jo perrašymas kartu yra ir mechaninis, ir kūrybinis procesas, kurio metu kyla daugybė klausimų: ar reikia rašyti visus žodžius ir garsus, o gal vis dėlto galima ką nors praleisti? Ar reikia fiksuoti pasikartojančius žodžius („jeigu jeigu jeigu...“)? Ar perkelti įvairius jaustukus, ištiktukus, kalbos užpildus („oi, na žinote,...“)? Ar reikia kaip nors žymėti, jeigu tyrimo dalyvis prieš ką nors pasakydamas daro pauzę, juokiasi, atsidūsta ar pravirksta? Kaip rašyti, kai tyrimo dalyvis pavartoja žodį ar žodžių užsienio kalba? Kaip išrašė parodyti, kad tyrimo dalyvis kalbėdamas aiškiai pabrėžia vieną ar kitą žodį? Kaip žymėti, kai interviu dalyviai nepasako jokio žodžio, bet sukuria garsą, kuris yra organiška interviu dalis (pavyzdžiui, pritarimo garsas „uhu“, „aha“)?

Rengiant interviu išrašą gali būti tam tikrų variacijų, tačiau iš esmės yra vadovaujamosi keliomis bendrosiomis taisyklėmis. Pirmoji – garsinį interviu įrašą žodis į žodį paversti rašytiniu tekstu. Būdai, kaip išrašyti interviu, gali skirtis. Tai priklauso tiek nuo mokslo krypties, tiek nuo tyrimo tikslo. Pavyzdžiui, atliekant kalbinę teksto analizę (kalbotyros studijoms) daugiausia dėmesio skiriama vidinei pokalbio struktūrai, tirama, kaip pasakoma, todėl į interviu išrašą įtraukiamos pauzės, ištęsti žodžiai, žymimas tarmės akcentas – visa, kas susiję su kalbėjimo „mechanika“.

Sociologijoje koncentruojamasi į tai, kas sakoma, kokios pateikto teksto socialinės ir kultūrinės reikšmės, kartais svarbu, ir kaip pasakoma (pavyzdžiui, juokaujant, liūdnai ar lėčiau nei kalbant įprastu greičiu). Todėl sociologiniuose kokybinių interviu išrašuose siekiama atkurti autentišką tyrėjo ir tyrimo dalyvio pokalbį – fiksuojamas kiekvienas interviu metu ištartas žodis ir, kiek įmanoma, garsas. Tai reiškia, kad vienodai tiksliai yra perrašomas tiek tyrėjo, tiek tyrimo dalyvio ištartas tekstas. Paskui tyrėjas gali pats nuspręsti, kiek detaliai ir išsamiai jam tuos duomenis analizuoti.

Kodėl yra svarbu perrašyti interviu viską, pažodžiui, nieko nepraleidžiant ir dar žymint reikšmingus verbalinės ir neverbalinės kalbos

momentus, įvykusius interviu metu? Pagrindinė priežastis yra tai, kad interviu išrašas tampa analizės duomenimis. Pažodinis išrašas rodo tekstą, pateiktą tyrimo dalyvio žodžiais, teiginiais, posakiais. Šis tekstas taip pat atspindi tyrimo dalyvio emocijas, pokalbio metu sudėliotus akcentus. Visa ši informacija ypač vertintina atliekant kokybinius tyrimus, ji padeda tyrėjui interpretuoti tai, kas buvo pasakyta. Todėl perrašinėti interviu reikia ypač atidžiai.

Tais atvejais, kai interviu išrašus rengia kiti asmenys, tyrėjas turi sutikrinti garsinį interviu su šio išrašu, siekdamas nustatyti, ar nėra klaidų, praleisto teksto ar kitų netikslumų.

*Parengti tikslų interviu išrašą yra svarbu,
nes jis yra analizės medžiaga.*

Taip pat svarbu suprasti, kad žmonės retai kalba rišliai – tvarkingai sudėliotais, visais sakiniais. Reikšdami savo nuomonę jie paprastai vartoja daug įvairių pašalinių žodžių, pakartojimų, išlaiko pauzes, netaisyklingai taria žodžius ir juos pataiso (arba ne), pradėję kalbėti nutraukia mintį ir peršoka prie kitos, ne iki galo ištaria vieną žodį ir vietoj jo pasako kitą. Apskritai mes kalbame „gabaliukais“, darome įvairių pauzių. Todėl siekiant išlaikyti pokalbio autentiškumą ir natūralumą ištarto teksto fragmentus rekomenduotina rašyti į atskiras eilutes. Tai reiškia, kad jeigu tyrėjas arba tyrimo dalyvis kalbėdamas padaro pauzę, įkvepia, tada tai, kas eina po pauzės, reikia rašyti į naują eilutę. Ir taip visą interviu (žr. 6.2 pavyzdį). Todėl ir perrašant interviu nereikia tikėtis rišlaus, suredaguoto teksto. Interviu išrašas tikrai neprimins grožinės literatūros kūrinio. Be to, kiekvienas išrašas prasideda įvadine dalimi (preambulė) apie tyrimo dalyvį ir interviu detales.

Interviu išrašo preambulė

Kiekvienas interviu išrašas turi turėti interviu identifikuojančią informaciją. Ši informacija yra pateikiama išrašo pradžioje arba preambuloje, prieš prasidedant interviu tekstui, ir apima pagrindinius duomenis apie tyrimo dalyvį (lytis, amžius, šeiminių padėtis, išsimokslinimas, profesija, gyvenamoji vieta), tyrėją (interviu vedėją), interviu laiką, trukmę ir vietą.

6.1 pavyzdys. Interviu išrašų preambulės

Interviu numeris: 108.
Informantas: Vyras, g. 1981 m.
Profesija: IT inžinierius.
Išsimokslinimas: informatika.
Gyvenamoji vietovė: JAV, Kalifornija
Tyrėjas ir (ar) interviu vedėjas: Vardenis, Pavardenis
Apklauskos vieta: Vilnius–JAV, „Skype“
Ypatingi pastebėjimai: interviu prasidėjo 22.30 val. Lietuvos laiku
Interviu data: 2013 11 13
Interviu trukmė: 63 min. 26 s.

Interviu numeris: 109.
Informantas: Moteris, 33 m. Netekėjusi. Vaikų neturi.
Profesija: IT analitikė
Išsimokslinimas: aukštasis universitetinis, statistika
Gyvenamoji vietovė: Vilnius
Apklauskos vieta: Tyrėjos darbo vieta
Ypatingi pastebėjimai:
Interviu data: 2013 11 15
Interviu trukmė: 64 min. 39 s.

Sudaryta vadovėlio autorių.

Atsižvelgiant į tyrimo temą, informacija apie tyrimo dalyvį gali būti papildyta atitinkamais rodikliais. Pavyzdžiui, tiriant, kaip studentai vertina studijas, svarbu žinoti, kokią studijų programą vertina studentas, kuriame studijų kurse jis yra, todėl šią informaciją racionalu įtraukti į išrašo preambulę. Arba tiriant nepilnamečių vaikų turinčių porų laisvalaikio praktiką labai svarbu išsiaiškinti, kiek vaikų turi tyrimo dalyvis, todėl prie pagrindinės interviu informacijos svarbu įtraukti eilutę apie vaikų skaičių ir jų amžių.

Interviu dalyvių identifikacija išrašuose

Išrašė turi būti aiškiai identifikuota, kas kada šneka. Tai reiškia, kad tyrimo dalyvio žodžiai turi būti aiškiai atskirti nuo tyrėjo (interviu vedėjo) žodžių. Pats paprasčiausias ir patogiausias būdas tai padaryti – prieš tyrėjo (interviu vedėjo) tekstą rašyti raidę „T“ (tyrėjas), o prieš tyrimo dalyvio – raidę „D“ (dalyvis). Tada interviu išrašas atrodo taip:

6.2 pavyzdys. *Interviu dalyvių identifikacija išraše: sutrumpintas variantas (tekstas netaisytas)*

259 T: o kieno čia buvo iniciatyva?
260 muzikavimas?
261 D: eee
262 šiaip...
263 mes kadangi...
264 aš, kai aš nuėjau į pirmą klasę
265 mokyklą,
266 mes gyvenom Ukrainoj
267 ir mane mama tada nuvedė,
268 bet aš kadangi pradėjau mokytis, kai man buvo šešeri metai...
269 mokykloj,
270 tai mane tada nuvedė penkerių metų.
271 Ir lapkritį man buvo jau šeši metai.
272 Vienerius metus prieš mokyklą nuvedė į muzikos mokyklą,
273 į fortepijoną
274 T: uhu.
275 Jūs dar gyvenot Ukrainoj?
276 D: ne ne ne.
277 Aš Ukrainoj buvau tik pirmai...
278 kai aš buvau,
279 ėjau į pirmą klasę

Saltinis: ištrauka iš vadovėlio autorės disertacinio tyrimo.

Kad būtų lengviau identifikuoti, kada kas šneka, išraše žodžius „Tyrėjas“ ir „Dalyvis“ galime rašyti nesutrumpintus ir juos paryškinti:

6.3 pavyzdys. *Interviu dalyvių identifikacija išrašė: netrumpintas variantas (tekstas netaisytas)*

259	Tyrėjas:	o kieno čia buvo iniciatyva?
260		muzikavimas?
261	Dalyvis:	eee
262		šiaiip...
263		mes kadangi...
264		aš, kai aš nuėjau į pirmą klasę
265		mokyklą,
266		mes gyvenom Ukrainoj
267		ir mane mama tada nuvedė,
268		bet aš kadangi pradėjau mokytis, kai man buvo šešeri metai...
269		mokykloj,
270		tai mane tada nuvedė penkerių metų.
271		Ir lapkritį man buvo jau šeši metai.
272		Vienerius metus prieš mokyklą nuvedė į muzikos mokyklą,
273		į fortepijoną
274	Tyrėjas:	uhu.
275		Jūs dar gyvenot Ukrainoj?
276	Dalyvis:	ne ne ne.
277		Aš Ukrainoj buvau tik pirmai...
278		kai aš buvau,
279		ėjau į pirmą klasę

Šaltinis: ištrauka iš vadovėlio autorės disertacinio tyrimo.

Galite rinktis sau patogiausią variantą, kaip atskirti tyrėjo (savo arba interviu vedėjo) ir tyrimo dalyvio žodžius. Nėra specialaus reikalavimo, kas turėtų būti paryškinta – tai daroma, kad pačiam tyrėjui būtų ir aišku, ir patogiu atskirti abiejų interviu dalyvių kalbas. Svarbiausia, kad būtų galima aiškiai nustatyti, kada kalba tyrėjas, o kada – tyrimo dalyvis.

Interviu išrašų simboliai

Kaip jau minėjome, interviu rekomenduojama pateikti pažodžiui. Tačiau net ir išrašius interviu žodis į žodį netenkama emocijų. Todėl kalbėdami apie autentiškumą turime omenyje ne tik ištartą tekstą, bet ir visą jausmų bei jų išraiškos gamą. Emocijoms, reakcijoms, charakteringam kvėpavimui (pvz., gilus atodūsis), kalbos greičiui, balso stipriam pasikeitimui fiksuoti naudojama daugybė sutartinių ženklų. Kokie jie yra ir ką reiškia, siūlome žiūrėti 6.4 pavyzdį. Žinoma, jūs patys galite praturtinti žymėjimą ir sugalvoti savų simbolių. Jeigu išrašydami interviu dirbsite komandoje, svarbu sutarti dėl bendrų simbolių ir jų reikšmių. Nors interviu kalba perrašoma netaisyta, pats interviu išrašas turi tam tikrą formatą.

6.4 pavyzdys. Interviu išrašų simboliai (tekstas netaisytas)

Simbolis	Pavyzdys	Paiškinimas
	<p><u>Kaip</u> tai įmanoma?</p> <p>Turiu du vaikus ir turėjau <u>gerą verslą</u> po to.</p>	Pabrauktas žodis žymi, kad jis buvo ištartas pabrėžtinu tonu
:	<p>Ne::žinau</p> <p>O::: sunku pasakyti.</p>	Dvitaškis žymi ištęstą garsą. Kuo ilgiau garsas tęsiamas, tuo dvitaškių eilutė bus ilgesnė
b-	Tenais jie darydavo ke- ke-ramiką.	Minuso ženklas rodo nutrauktą, neužbaigtą žodį.
ŽODIS	Ir NEDIRBAU aštuonis metus	Didžiosiomis raidėmis rašomas tekstas, ištartas pabrėžtinai garsiai palyginti su bendru kalbėjimo garsumu.
o	<p>Chorą irgi teko lankyti.</p> <p>o Kas ten dar buvo?</p>	Laipsnio simbolis žymi, kad po jo einantis tekstas tariamas gerokai tyliau nei bendras kalbėjimo tonas

Simbolis	Pavyzdys	Paiškinimas
[]	D: Dar spėjau paduoti tą [cv T: [taip D: cv] tam savo pažįstamui T: taip] <i>Apjungus atrodo taip:</i> D: Dar spėjau paduoti tą [cv] tam savo pažįstamui. T: [taip]	Kairinis laužtinis skliaustas žymi vietą, kuriame interviu dalyvių kalbėjimas persidengia Dešininis laužtinis skliaustas žymi vietą, kuriame baigiasi interviu dalyvių kalbėjimo persidengimas
.hhhh hhhh	.hhhh Kaip čia pasakius? hhhh Na turiu draugų hhhh Sunku pasakyt	Įkvėpimas Atodūsis, gilus iškvėpimas
()	Daug piktų žmonių yra () ir nusikalstamumo nemažai.	Tušti skliausteliai reiškia, kad nesigirdi ir (ar) neįmanoma suprasti, ką kalba
(žodis)	Čia (pagrindinis) judėjimas prasidėjo, kai krizė buvo turbūt Europoje.	Skliausteliuose nurodomi žodžiai, kurie silpnai girdimi ir, tikėtina, yra būtent tokie
((žodis))	Norėtumėt kažką kitą bandyti? ((nutrūko ryšys)) Sveiki, girdite? Tai norvegai niekur neskuba ((juokiasi)) T: tai dabar Jūs jau kiek esate laiko Norvegijoje? D: ((pauzė)) a: metai gal su puse.	Dvigubuose skliausteliuose tyrėjas pasižymi sau svarbius aspektus
<> ><	<šiaip> aš, kai aš nuėjau į pirmą klasę į mokyklą bet aš kadangi pradėjau mokytis >kai man buvo šešeri metai< mokykloj	Tekstas tarp ženklų „mažiau už“ ir „daugiau už“ tariamas išskirtinai lėtai. Tekstas tarp ženklų „daugiau už“ ir „mažiau už“ tariamas išskirtinai greitai.

Sudaryta remiantis „E-source: Qualitative Methods: Transcription Symbols“ simboliais ir ištraukomis iš vadovėlio autorės disertacinio tyrimo.

Simbolių naudojimas interviu išrašuose suteikia daug informacijos apie interviu dalyvių kalbos tempą, garsines variacijas, pauzes, garsų ilginimą, nebaigtus žodžius, charakteringą įkvėpimą ir iškvėpimą, apie techninius aspektus. 6.5 pavyzdyje galite matyti, kaip atrodo tas pats interviu išrašas, parodytas 6.2 ir 6.3 pavyzdžiuose, tačiau naudojant išrašų simboliką. Akivaizdu, kad išrašas, į kurį įtraukiama simbolių, tampa informatyvesnis ir geriau atkuria natūralią pokalbio eigą.

6.5 pavyzdys. Autentiško interviu ištrauka naudojant išrašų simbolius (tekstas netaisytas)

259	Tyrėjas:	o kieno čia buvo iniciatyva?
260		muzikavimas?
261	Dalyvis:	e:::
262		<šiaip>
263		>mes kadangi<
264		aš, kai:: aš nuėjau į pirmą klasę
265		mokyklą,
266		mes gyvenom Ukrainoj
267		ir mane mama tada nuvedė,
268		bet aš kadangi pradėjau mokytis, e::: kai man buvo šešeri metai
269		mokykloj,
270		tai mane tada nuvedė penkerių metų,
271		ir lapkritį m:an buvo jau šeši metai.
272		Vienerius metus prieš mokyklą nuvedė į muzikos mokyklą,
273		[į fortepijoną].
274	Tyrėjas:	[uhu].
275		Jūs dar gyvenot Ukrainoj?
276	Dalyvis:	>ne ne ne<.
277		Aš Ukrainoj buvau tik pirmai:
278		kai aš buvau,
279		ėjau į pirmą klasę.

Svarbu įsidėmėti, kad naudojant įvairius simbolius interviu išrašuose siekiama kaip galima geriau išlaikyti natūralios kalbos dinamišką, tačiau šie papildomi ženklai – žymėjimo technika – neturi blaškyti ar užgožti turinio. Kartais galima taikyti pačią paprasčiausią taktiką – visus ypatumus žymėti skliausteliuose, o ištęstus garsus – *mmm*, *aaa*,

o ne *m::*, *a::*: Per dažnas įvairių simbolių naudojimas gali duoti priešingą efektą – pernelyg apkrauti ir pasunkinti interviu tekstą, sukelti tam tikrą painiavą.

Interviu išrašų eilučių numeracija

Ko gero, netrukote pastebėti, kad interviu išrašo eilutės yra sunumeruotos. Tai daroma dėl analizės patogumo. Skaitydami interviu išrašus, pabraukiame svarbias frazes, žodžių junginius ar atskirus žodžius. Eilutės numeris yra pažymėtosios teksto dalies „adresas“. Vėliau tvarkydami duomenis visaip juos grupuojame, pergrupuojame, kuriame įvairias lenteles, sąrašus ir pan. Dažnai prireikia nuolat grįžti prie tos teksto dalies visumos. Dėl sunumeruotų eilučių tampa lengviau rasti atitinkamą fragmentą originalioje jo vietoje ir kontekste, taip sutaupoma daug mums brangaus laiko.

Word programoje eilučių numeracija įterpiama per puslapio maketavimo funkciją („Puslapio maketas“ arba angl. *page setup*). Meniu lange pasirinkite „Eilučių numeriai“ (angl. *line numbering*). Dar viename išsiskleidusiame meniu sąrašė pasirinkite „ištisinis“ (angl. *continuous*) ir turėsite numeruojamas eilutes. Taip pat galite pasirinkti papildomų nustatymų, kurių pasiūlą matysite tame pačiame sąrašė, paspaudę „Eilučių numerių parinktys“ (angl. *line numbering options*).

Duomenų nuasmeninimas siekiant išlaikyti tyrimo dalyvio anonimiškumą

Tiek individualių interviu, tiek kitų interviu formų dalyviams turi būti priskiriamas kodas (pvz., D1, D2 ar pan.). Nepatartina rinktis pirmųjų vardo raidžių, ypač kai tyrimo dalyviai priklauso labai specifinei grupei pagal savo veiklos pobūdį ar kokias nors kitokias charakteristikas, kurios leistų lengvai identifikuoti konkretų tyrimo dalyvį. Pavyzdžiui, viename darbe studentė ėmė interviu iš ekspertų, dirbančių su specifine gyventojų grupe, dviejuose miestuose, vienoje organizacijoje. Taigi tokių ekspertų skaičius apskritai yra labai mažas. Studentė užkodavo ekspertus naudodama pirmąją jų vardo raidę. Tyrimo ataskaitoje buvo nurodyta organizacija ir konkretūs organizacijos skyriai, kuriuose buvo imami interviu, ir rašoma: „X miesto Z organizacijos ekspertė S. sako, kad...“ – turint tiek informacijos jau nesunku nustatyti konkretų asmenį.

Todėl tyrimo dalyviams priskiriant tam tikrus kodus svarbu ne tiesiog juos suteikti, bet ir parinkti tokius, kad nebūtų įmanoma nustatyti konkretaus žmogaus. Taip pat reikėtų pagalvoti, ar verta pateikti labai konkrečią informaciją apie tyrimo dalyvio darbovietės pavadinimą ar tikruosius vardus. Tam, kad informacija būtų iš tiesų anonimiška ir konfidenciali, patartina, jeigu tai neprieštarauja tyrimo tikslui ir etikai, visus vardus ir pavadinimus interviu išrašė pakeisti raidėmis X, Y, Z ir panašiai.

6.2.2. Tikslinės grupės diskusijos duomenų parengimas analizei

Tikslinės grupės diskusijos duomenų tvarkymo, apdorojimo ir analizės žingsniai panašūs į individualaus interviu. Šios diskusijos išrašui galioja tie patys principai, kurie buvo aptarti aukščiau. Tačiau yra du svarbiausi veiksniai, kurie lemia tam tikrus savitumus. Pirma, tikslinės grupės diskusijos metu dažnokai gaunami dvejopi duomenys: tekstinė ir vaizdinė informacija (jeigu yra galimybė naudoti vaizdo techniką), tad, be teksto, prisideda ir išsami vaizdo įrašo peržiūra bei neverbalinės informacijos „išrašas“. Antra, diskutuoja dalyvių grupė, todėl analizės metu galimi papildomi elementai, pavyzdžiui, fiksuoti panašumus ar skirtumus, prieštaravimus ar idėjas, kurioms buvo ryžtingai pritarta. Šie patarimai praverčia ir analizuojant grupės sąveikos rezultatus:

- problemų sąrašas (nuo aktualiausios iki ne tokių aktualių);
- svarbiausias problemos aspektas ar aspektai. Pavyzdžiui, pastebima, kad visos diskusijos ar visų diskusijų metu vienas klausimas (problema) nuolat kildavo iš naujo, net ir svarstant kitus klausimus;
- pritarimas (ar prieštaravimas) tam tikram teiginiui. Pavyzdžiui, ieškoma, kas buvo pasakyta apie X ir kaip: (1) keletas žmonių toje pačioje grupėje pasakė tą patį; (2) žmonės keliuose grupėse (jeigu buvo surengtos kelios diskusijos) tai pakartojo, pasakė panašiai; (3) kai kas nors grupėje išsakė teiginį, nemaža dalis žmonių verbaliniu ar neverbaliniu būdu tam pritarė;
- gretinama, ar per atskiras diskusijas, kurias sudarė skirtingų kategorijų dalyviai, X aptariamas panašiai ar skirtingai?

Tikslinės grupės diskusijos išrašas

Vienas svarbių mokslinių kokybinių interviu tyrimams taikomų kriterijų – surinktų duomenų išsamumas, tikslus tyrimo dalyvių suteiktos informacijos fiksavimas. Todėl paprastai pageidautinas visas grupės diskusijos išrašas. Tikslinės grupės diskusijos išrašą sudaro vedėjo užduoti klausimai ir kiekvieno diskusijos dalyvio atsakymai (kiekvienas pasisakymas turėtų būti priskirtas savo šaltiniui ir būti susietas su konkrečiu grupės diskusijos dalyviu). Kadangi tikslinės grupės diskusijos schemoje paprastai žymimi dalyvių vardai, į pradinį išrašo variantą irgi galima surašyti dalyvių vardus, kad būtų lengviau identifikuoti tekstą ir jį susieti su konkrečiu asmeniu. Tačiau vėliau visi vardai turėtų būti koduojami (pvz., D1, D2 ir t. t.). Šiuo atveju išryškėja vaizdo įrašo nauda – analizuojant vaizdo įrašą galima lengvai matyti, kas ką sako. Tuo metu klausant tik garso įrašą tai padaryti gerokai sunkiau, nes ne visada galima vienodai lengvai atskirti konkrečių dalyvių balsus, tai ypač sudėtinga, kai dalyviai ką nors sako tuo pačiu metu, „perdengia“ vienas kito kalbą.

Tikslinės grupės diskusijos išrašo apimtis gali būti labai įvairi, tai priklauso nuo pokalbio trukmės, temos sudėtingumo, dalyvių aktyvumo; vadovėlio autorių praktikoje pasitaikė diskusija, kurios išrašo apimtis varijuoja nuo dvidešimties iki penkiasdešimties standartinių A4 formato puslapių. O Bloor ir kt. (2001) mini, kad devyniasdešimties minučių diskusijos išrašas gali būti ir šimto puslapių. Taigi sutvarkyti kiekvienos tikslinės grupės diskusijos metu gautus duomenis yra didelis darbas. Išrašui padaryti reikalingas laikas gali būti kiek ilgesnis nei individualaus interviu atveju, nes papildomai identifikuojami atskiri dalyviai ir jų tekstas. Tad jeigu standartinio valandos trukmės individualaus interviu išrašui prireiks šešių valandų, tokios pat trukmės diskusijai išrašyti gali reikėti aštuonių ar daugiau valandų. Todėl planuodami tikslines grupės diskusijas ir tokiam tyrimui skirtą laiką, nepamirškite ir duomenims apdoroti bei analizuoti reikalingo laiko ir darbo. Gera technika, vaizdo įrašas, patyręs išrašo atlikėjas, gera patalpa, kurioje vyko diskusija, akustika padeda šį laiką sutrumpinti. Tai reikėtų įvertinti planuojant tikslinei grupės diskusijai skiriamus išteklius. Visas

išrašas apsaugo nuo svarbių duomenų praradimo, tiksliai atspindi visas detales, užfiksuoja visas kalbos ir neverbalinė informacija.

Kada galimas ne visas išrašas arba jis apskritai nedaromas?

Kartais taikoma ne viso (dalinio) išrašo strategija. Taigi išrašas daromas klausantis tikslinės grupės diskusijos įrašo ir išrašomos tik tos diskusijos dalys, kurios yra svarbios ir naudingos. Toks išrašas neabejotinai sutaupo laiko ir darbo sąnaudų, nes yra gerokai mažesnis nei visas išrašas. Čia išrašomi pagrindiniai tikslinės grupės diskusijos klausimai ir svarbiausi atsakymai, o visa kita lieka tik įrašė.

Nors toks įrašas ir atrodo patrauklus, reikėtų atkreipti dėmesį į galimą riziką. Tinkamai atlikti dalinį išrašą gali tik tas žmogus, kuris iš esmės supranta tyrimo tikslą, – pagrindinis tyrėjas ar analitikas, kuris žino, ko konkrečiai jame ieškoti, ir gali pagrįstai nuspręsti, kas yra svarbu ir naudinga. Tam reikalinga nemenka analitinė patirtis. Juk iš esmės jau išrašo metu iš dalies atliekama analizė. Tik išrašui atlikti samdytam žmogui neįmanoma paaiškinti, ko jis turėtų ieškoti, ką laikyti svarbia informacija, o ko – ne. Taip pat kokybinių tyrimų metodologijoje laikomasi prielaidos, kad kol tyrimas nebaigtas, niekas negali iki galo būti tikras, kas yra svarbu, o kas ne. Panašiai gali nutikti ir su išrašais – jeigu tyrimui surengtos ne viena, o kelios tikslinės grupės diskusijos, iš n-tosios diskusijos įrašo gali paaiškėti, kad koks nors momentas, kurį praleidote klausydami ankstesnės diskusijos ar diskusijų įrašų, vis dėlto yra svarbus. Todėl svarstant, ar pakaks daryti tik dalinį išrašą, reikėtų pasverti tyrimo tikslą, analizės detalumą ir turimus išteklius. Jeigu tyrimo tema nėra labai sudėtinga, o klausimai – konkretūs, gana vienareikšmiškai galima atskirti konkrečius atsakymus nuo perteklinės informacijos, tada dalinis išrašas tiks. Tačiau jeigu tikslai yra sudėtingesni, geriau laikytis viso išrašo strategijos.

Taip pat galimas variantas, kai analizei naudojami tik tikslinės grupės diskusijos metu padaryti užrašai (būtinai gerų stenografavimo įgūdžių turintis žmogus) arba apskritai tik žodinis esminio tikslinės grupės diskusijos rezultato apibendrinimas (jį gali pateikti profesionalus vedėjas, patyręs tam tikroje srityje). Tai tinka tuo atveju, kai tyrimo tikslas – labai siauras, konkretus, praktinės paskirties (pvz., įvertinti, kuris reklamos variantas labiausiai patiko vartotojams).

Tokios tikslinės grupės diskusijos apibendrinimo variantas naudojamas tada, kai rezultato ar išvados reikia greitai, todėl nenorima gaišti laiko išrašui, o tyrimo tikslui tai išvis nereikalinga.

6.6 pavyzdys. Viso tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka (tekstas netaisytas)

6	Vedėjas:	Kaip Jūs sužinojote apie laidą?
7	D1:	Iš televizijos anonsų. Nes reklama tai eina. Ir per reklamą,
8		jeigu patinka... Nu kažkas jeigu užgriebia, tai tu bandai
9		pasiziūrėti, kas tai per laida yra sukurta. Reklama, daugiau
10		tai niekur. Dirbančiam žmogui... Spaudoj tai nepastebėjau.
11		Per televiziją daugiau.
12	D3:	Aš taip pat. ((Dar keli D linkčioja))
13	D2:	Atsitiktinai per televiziją.
14	D5:	Anonsai.
15	Vedėjas:	Kaip manote – štai atsirado nauja laida, koks geriausias
16		būdas ją pristatyti žmonėms? Kad jie norėtų pasiziūrėti tą
17		laidą?
18	D1:	Na paimkim va, pavyzdžiui, apie krepšinį. Tai aš galėčiau
19		pagalvoti, kad tai filmuota grynai Lietuvoj. Nes man
20		nesudarė vaizdo, kad jie ten buvo išvažiaavę jie į Graikiją.
21		Nes nu... jokio vaizdo. Jokio vaizdo. Aš galiu pažiūrėt,
22		kaip va paprasčiausiai sporto reportažas yra padarytas ir... ir
23		Lietuvoj jis padarytas.
24	D4:	Aš tai manau, kad [norint] pritraukti žiūrovus tai turi būti
25		tema. Įdomi. Ir pats reportažas įdomiai padarytas. Ir tema,
26		kuri visiem būtų įdomi.
27	D1:	Bet trūksta biški medžiagos, ar pafilmuota daugiau, ar ką...
28	D2:	Neaišku, ką nori pasakyti tuo reportažu.
29	D4:	Nu, nu ((linkčioja))
30	D5:	Nežinau.
31	D1:	Galėjo graikų nuomonės paklaust, kaip jie integruojasi su
32		lietuviais. Kaip jiems – ar patinka, ar ne. Čia dabar vien
33		lietuviai.
34	D6:	Buvo ten tas graikas...

Šaltinis: Vadovėlio autorės vestos tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka.

6.7 pavyzdys. *Dalinio tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka*
(tekstas netaisytas)

Vedėjas:	Ką veikiate po mokyklos?
Atsakymai:	
D8:	kai grįžtu po mokyklos, nieko nebenoriu. Tik savaitgaliais turiu laisvo laiko.
D5:	po mokyklos daugiau niekam nebelieka laiko.
D6:	dirbu savanore x namuose su D7.
D9:	lankau dailės ir dizaino studiją.
D1:	lankau tautinių šokių būrelį, esu moksleivių tarybos narė, organizuoju renginius.
D7:	x mokykloje dirbu savanore su socialiai remtiniais vaikais, padedu jiems ruošti pamokas.
D11:	savaitgalius leidžiu su draugais kavinėj, pas ką nors namuose. Kiekvieną savaitgalį einu į krepšinio varžybas ((sirgalė)).
D2:	daug pamokų labai. Laisvu laiku važiuoju aplankyti giminaičių.
D4:	daug pamokų, laisvalaikį leidžiu su draugais.

Šaltinis: Vadovėlio autorės vestos tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka.

Sukauptos informacijos tvarkymas

Organizuojant tikslines grupės diskusijas, sukaupiamas su kiekvienu iš jų susijusios medžiagos kompleksas:

- pokalbio garso ir (ar) vaizdo įrašas;
- vedėjo padėjėjo (jeigu jis yra) užrašai:
 - su svarbiausiais pažymėtais atsakymais;
 - su stebėjimo pastabomis;
 - su kitomis pastabomis;
- vedėjo užrašai:
 - su pastabomis ir (ar) žymėmis klausimyne-gairėse;
 - su stebėjimo pastabomis;
 - su kitomis pastabomis;
- protokolas su informacija apie tikslinę grupės diskusiją, dalyvių registras su jų išsidėstymo schema;
- papildoma tikslinės grupės diskusijos metu naudota medžiaga:

- dalyvių sukurta medžiaga (pvz., užpildyti lapeliai su kokiais nors sąrašais);
- diskusijos apibendrinimo lentoje fotofiksacija;
- kita informacija.

Taigi po kiekvienos tikslinės grupės diskusijos sukaupiamas tam tikras „produkcijos“ archyvas. Rekomenduotume kiekvienai tyrimo diskusijai skirti atskirą dėklą ar bylą, kur būtų kaupiama ir kataloguojama būtent su ja susijusi medžiaga.

Kaip šią informaciją panaudoti analizei? Siūlytume vieną iš variantų, kaip parengti analizei patogų tikslinės grupės diskusijos išrašą, papildytą pokalbio metu sukaupta papildoma informacija. Prie išrašo siūlome pridėti:

- viršuje (išrašo pradžioje) įkelti tikslinės grupės diskusijos protokolą;
- protokolo apačioje pridėti diskusijos dalyvių sėdėjimo schemą;
- į išrašą įkelti vedėjo ir (ar) padėjėjo pastabas.

Šiuo atveju galimos įvairios strategijos. Pavyzdžiui, dešinę išrašo lapo pusę atskirti vertikaliu brūkšniu ir už jo perkelti su tam tikra išrašo vieta susijusias vedėjo ar padėjėjo pastabas. Minėtosios pastabos galėtų būti susijusios su aplinka, atsakymais, klausimais (pvz., vedėjas pasižymėjo, kad „šis klausimas bus detalizuotas vėliau“). Jeigu pastabos susijusios su konkrečia diskusijos vieta ir ją galima rasti išrašė, ten ir vertėtų jas pridėti. Jeigu jos nesusijusios su konkrečia vieta, išrašo pabaigoje visas bendrai reikšmingas pastabas galima surašyti į tam skirtą laukelį.

Kitas būdas – pastabų pateikti ne dešinėje lapo pusėje, o specialiuose laukeliuose tam tikroje susijusioje išrašo vietoje:

6.8 pavyzdys. Vedėjo pastabų susiejimas su diskusijos išrašu

Klausimas: Kaip jūs tai vertinate?

Vedėjo pastaba:

Pastebimas dalyvių suglumimas, žvilgčioja vieni į kitus, nedrįsta pradėti atsakymo

Atsakymas:

Sudaryta vadovėlio autorių.

Jeigu tikslinga, tokie komentarai gali būti žymimi kita spalva arba šriftu, atskiriant juos pagal pobūdį arba pagal šaltinį (vedėjas ar padėjėjas; pastaba ar stebėjimo užrašas ir pan.).

Visi duomenys, papildomai surinkti iš dalyvių, galėtų būti perkelti prie susijusio klausimo išrašo. Diskusijos baigimo informacija – į išrašo pabaigą.

Nors tai reikalauja šiek tiek papildomo darbo, tokį papildytą išrašą patogiau ir efektyviau analizuoti, nes viskas atsiduria savo vietose. Jeigu vienam tyrimui surengiama daug tikslinių grupės diskusijų, bus išties nemažai susijusios informacijos, taigi patogiau, kai ji visa atsiduria vienoje vietoje, ir nebereikia nuolat ieškoti atskiruose lapeliuose.

Prieš analizę

Visus išrašus, parengtus analizei parankia forma, rekomenduotume išspausdinti (nors tai nebūtina, jeigu naudositės kompiuterine duomenų analizės programa). Įdėmiai perskaitykite kiekvienos tikslinės grupės diskusijos išrašą. Tai leis prisiminti diskusijų turinį ir padės matyti bendrą vaizdą, susidaryti pirmines įžvalgas, numatyti tolesnius analizės poreikius.

Iš pradžių rekomenduotume analizuoti kiekvieną grupės diskusiją atskirai, tada jas palyginti tarpusavyje, o galiausiai parengti apibendrinamą visų duomenų analizę. Paprastai analizuojama pagal vykusių diskusijų eilės tvarką. Tačiau jeigu diskusijos buvo rengiamos su skirtingų kategorijų grupėmis, tada iš pradžių parankiau analizuoti visas vienos kategorijos diskusijas, tada – kitos ir t. t., galiausiai jas tarpusavyje palyginti ir apibendrinti.

Jeigu rengiamos skirtingų žmonių kategorijų diskusijos, paranku išrašus pažymėti tokiu būdu, kad iš karto būtų aišku, kuriai kategorijai jie priklauso. Tarkime, spausdinti ant skirtingos spalvos popieriaus (pvz., mergaičių nuomonę – ant gelsvo, berniukų – ant žalsvo) arba pateikti skirtingų spalvų tekstą.

6.3.

Kokybinės analizės procesas

Tekstinių duomenų analizė yra sudaryta iš tam tikrų specifinių dalių, kurios metodinėje literatūroje vadinamos analitinėmis procedūromis, veiklos rūšimis arba užduotimis. Analizės etapo veiklą žymi raktinis žodis „analitinis“, reiškiantis atskirų dalių nagrinėjimą, tyrimą, tvarkymą, atradimą.

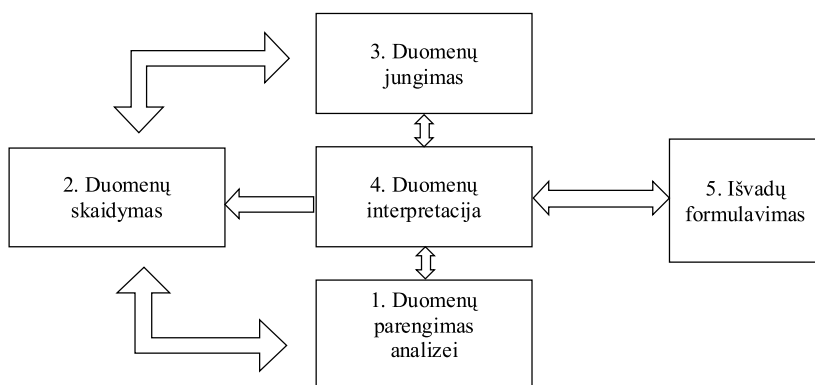
Metodologinėje literatūroje autoriai siūlo labai įvairių analizės žingsnių. Ta įvairovė yra nulemta būtent teorinės tyrėjo pozicijos. Pavyzdžiui, Roulston (2014) į interviu duomenų analizės procesą žiūri kaip į trijų etapų procedūrą: duomenų apimties sumažinimą, jų pertvarkymą ir pateikimą. Tuo metu Hennink ir kt. (2011) kokybinių duomenų analizei siūlo taikyti analitinį keturių procedūrų ciklą, kurį sudaro:

- 1) kodų kūrimas;
- 2) jų aprašymas ir palyginimas;
- 3) kategorijų sudarymas ir konceptualus jų aprašymas;
- 4) teorijos kūrimas.

Tokia schema naudojama konkrečiai grindžiamos teorijos metodologijai. Šias analitines procedūras reikia suvokti kaip tarpusavyje glaudžiai susipynusias veiklos rūšis – kaip žiedinę sankryžą, kurioje eismas yra dvipusis. Analizės metu šios procedūros arba veiklos rūšys yra kartojamos tiek, kiek reikia, judama tokia kryptimi, kokia reikia, jos gali būti atliekamos vienu metu ir bet kuriuo analizės etapu. Todėl tai nereiškia, kad, pavyzdžiui, atlikus teksto kodavimą prie jo jau nebegrįžtama. Priešingai, praktika rodo ir metodinė literatūra patvirtina, kad kodavimas paprastai neatliekamas iš karto, prie šios procedūros grįžtama mažiausiai dar kartą, o jeigu reikia, ir trečią, ir ketvirtą... Svarbiausia, ką reikia įsidėmėti, tekstinių (ir apskritai kokybinių) duomenų analizė neturi tokio griežto etapiškumo kaip kiekybinių duomenų analizė, todėl aiškinant tekstinių duomenų analizės principus žodžiai „žingsniai“, „etapai“ yra vartojami turint omenyje, kad atlikus konkrečią užduotį, prie jos galima (dažnai ir reikia) grįžti pakartotinai.

Atliekant tekstinių duomenų analizę, skirtingos analitinės procedūros yra kartojamos, atliekamos vienu metu ir įvairiais analizės proceso etapais.

Tačiau kaip analizuoti duomenis, pavyzdžiui, studentui, kuris nori atlikti „paprastą“ interpretacinį tyrimą? Labiausiai šiuos poreikius tenkina Yino (2011) pasiūlyta analizės schema:

6.1 paveikslas. Penkios kokybinės analizės fazės ir jų tarpusavio sąveika (sudaryta remiantis Yin, 2011)

Pirmasis etapas – interviu duomenų organizavimas ir parengimas analizei apima interviu išrašų parengimą, tinkamą jų išsaugojimą, numeraciją, t. y. visas veiklos rūšis, kurios suformuoja tyrėjui tam tikrą duomenų bazę. Tai reikia atlikti dar prieš pradėdant detaliai dirbti su duomenimis ir į juos gilintis. Labai svarbu, kad dar tik pradėjęs imti interviu tyrėjas jau atlieka pirminę interpretaciją, o interviu išrašų rengimas tik dar labiau sustiprina ir atkreipia tyrėjo dėmesį į konkretesnius duomenis. Tada ir kyla vertingų minčių, ką jis iš tų duomenų mato, ką apie juos supranta ir pan. Klausydamas interviu ir rašydamas išrašą tyrėjas natūraliai mąsto apie tai, ką girdi ir rašo, reflektuoja, mintimis atlieka eksperimentą. Galbūt jau atsiranda pirmųjų sąsajų, fiksuojami pakartojimai, tęstinumai, priežastiniai ryšiai ir pan. Svarbu pirmas idėjas, kylančias darant interviu išrašus, užrašyti, kad jos

neužsimirštų, nepasimestų atminties labirintuose. Tam, kad užrašai neišsimėtytų, jeigu jiems naudojami atskiri lapai, skirtingų dydžių lapeliai ar rašoma ant bet ko, kas papuola po ranka, patogu juos susegti į vieną segtuvą, tačiau dar patogiau periodiškai skirti laiko jiems surašyti į vieną dokumentą. Tai ne tiek mechaninis darbas, kiek refleksiją apie duomenis skatinantis procesas, neleidžiantis tyrėjui atitrūkti nuo duomenų.

Duomenų skaidymo procesas apima duomenų skirstymą į smulkesnes dalis, atskirus fragmentus. Prie šio etapo pereinama jau parengus visą duomenų bazę interviu išrašų forma. Šiuo etapu atliekamas duomenų kodavimas. Šis procesas taip pat formuoja duomenų bazę, tik labiau fragmentuota forma, kur duomenys skirstomi pagal atskirus kriterijus, įvairiomis dimensijomis, skirtingais pjūviais. Šis duomenų skaidymas yra išskirtinai analitinis, interpretacinis procesas. Prie jo grįžtama tiek kartų, kiek juntamas poreikis, kad analitinis duomenų potencialas dar neišsemtas, kad dar ne iki galo atskleistas tyrimo klausimas, kad duomenys suteikia dar daugiau informacijos, kuri yra nauja, ir ją reikia nagrinėti. Prie duomenų skaidymo galima pereiti pasiekus bet kurį analitinio proceso tašką: tiek interpretuojant duomenis, tiek juos jungiant į ryšius ar sąsajas. Kaip jau minėjome, duomenų analizė skirstoma į sąlyginius etapus, nes iš esmės per šį procesą yra judama duomenimis pirmyn atgal, ir tai labai priklauso tiek nuo tyrimo tikslo ir klausimo, tiek tyrėjo analitinės kompetencijos ir jo ketinimų.

Duomenų jungimo metu išskaidyti duomenų fragmentai (kategorijos, temos, kodų grupės arba net atskiri kodai) pergrupuojami. Šis pertvarkymas gali būti gerokai lengvesnis, jeigu duomenys vaizduojami grafiškai, rengiami duomenų masyvų sąrašai ar įvairios lentelės. Duomenų jungimas ir pergrupavimas gali būti atliekamas keletą ar daugiau kartų, kaskart skirtingai pakeičiant jų segmentus.

Duomenų interpretacija reiškia naujo pasakojimo kūrimą, pagrįstą duomenų jungimo fazės rezultatais. Siekiant geriau pavaizduoti duomenis pasitelkiami įvairūs grafiniai jų vaizdavimo būdai. Interpretuojant duomenis galima grįžti į bet kurį analizės proceso tašką: gali kilti poreikis pertvarkyti duomenų bazę koku nors nauju būdu, kitaip juos skaidyti arba jungti.

Išvados turi būti grindžiamos duomenų analize bei interpretacija ir pristatyti visą tyrimą.

Gausi medžiaga, įvairūs faktai, papildomi duomenys gali sutrikdyti tyrėją, todėl atliekant kokybinių duomenų analizę pravartu vadovautis konkrečia teorine perspektyva, nu(si)statytomis analizės gairėmis ir visada prisiminti tyrimo tikslą, kuris kaip pagrindinė ašis leis išlaikyti tikslingą kryptį. Metodologinėje literatūroje galima rasti patarimą, kad tyrėjas, analizuodamas kokybinius duomenis, atskirai užsirašytų tyrimo tikslą ir visada turėtų jį prieš akis. Toks paprastas metodas padeda nenukrypti į kitas temas ir negaišti kokybinių duomenų analizei skirto laiko.

Masonas (2002) pateikia tris galimus analizės poreikio aspektus – tai, ką mes norime išskaityti iš interviu teksto:

- pažodinis (angl. *literal*) „skaitymas“: kai domina būtent pažodinis teksto skaitymas, dialogo forma, eilės tvarka, pažodinis turinys;
- interpretacinis (angl. *interpretive*) „skaitymas“: kai skaitant interviu siekiama suprasti, ką, jūsų manymu, jie reiškia, kokias išvadas galima padaryti atsižvelgiant ne tik į pažodinį tekstą, bet ir į susijusį kontekstą, platesnę aplinką;
- refleksyvus (angl. *reflective*) „skaitymas“: kai tyrėjas mėgina atskleisti, „išskaityti“ galimą savo vaidmenį interviu sąveikoje.

Šių aspektų išskyrimas leidžia geriau susitelkti į tyrimo tikslą ir klausimus. Net jeigu savo tyrimui naudosite visus tris analitinius veiksmus, yra paranku suvokti kiekvieno iš jų vietą, kokia šių tipų svarba atsakant į jūsų tyrimo klausimus. Be to, paranku apie savo analitinę strategiją pagalvoti iš anksto, tyrimo pradžioje, nes tai taip pat padės atitinkamai pasirengti interviu – kaip jis turėtų atrodyti, ko ir kaip klausti, kaip fiksuoti pokalbį, ko papildomai reikia ir pan. Pavyzdžiui, jeigu ketinate reflektuoti – reikėtų pamąstyti apie veiklą interviu metu, tačiau jeigu nenorite daryti kokių nors lauko užrašų (angl. *fieldnotes*), o po kiekvieno interviu – jokios trumpos refleksijos, vėliau tai atlikti gali būti gana sunku, taigi refleksyvus skaitymas nebus labai efektyvus.

Šis intelektinių pastangų reikalaujantis procesas nebūtinai bus lengvas ir paprastas, tačiau aišku viena, kad radus siūlo galą analizė gali tapti net azartiška. Kuo daugiau loginių ryšių atrandate, tuo daugiau naujų minčių kyla, per kokią prizmę į šiuos duomenis žiūrėti, kaip juos sugrupuoti, pergrupuoti, kur ieškoti sąsajų, į ką atkreipti dėmesį. Pradedantieji tyrėjai ilgiau užtruks skaidydami ir grupuodami, pergrupuodami duomenis, o labiau patyrusieji gali greičiau pereiti prie duomenų interpretacijos. Įvairūs autoriai mini ir tuštumos fazę, kai patenkama į analitinę aklagatvį, ir kurį laiką trūksta grandies ar ašies, siejančios visus duomenis į visumą, tačiau vėliau įvyksta „nušvitimas“. Jos trukmė gali būti labai įvairi, kalbama net apie mėnesius, todėl patariama analizei pasilikti daugiau laiko.

Analitinių atmintinių (angl. analytic memos) rašymas

Svarbu prisiminti, kad atliekant kokybinį tyrimą analizė iš principo pradedama jau per duomenų rinkimo etapą arba lauko darbų fazę. Pirmos tyrėjo išvalgos imant interviu, įvairūs mintyse atliekami eksperimentai, kaip patobulinti kito interviu klausimyną-gaires, yra tarsi latentinė analizės fazė. Tam, kad ji grynintųsi, kristalizuotųsi, būtina vesti tyrimo užrašus – atmintines. Analitinės atmintinės yra gera priemonė šiems dalykams aprašyti ir pačiam juos geriau suvokti (*Saldaña, 2008*):

- koks yra jūsų asmeninis ryšys su tyrimo dalyviais ir tiriamuoju reiškiniu?
- koks yra svarbiausias tyrimo klausimas?
- kokie kodai yra vartojami ir kokia prasme?
- kokių iškyla modelių, kategorijų, temų, sąvokų ir teiginių?
- kokie galimi modelių, kategorijų, temų, sąvokų ir teiginių tinklai?
- kokią teoriją galima formuluoti, galbūt ji siejasi su jau egzistuojančia ar tam tikrais konceptais iš atskirų teorijų?
- kokios yra praktinės tyrimo problemos, organizaciniai spęstiniai klausimai (tyrimo dalyvių atranka ir pasiekiamumas, jų atsisakymas dalyvauti, pavykę ir (ar) nepavykę interviu, atskirų tyrimo etapų laiko valdymas ir kt.)?
- kokių kyla asmeninių ar etinių problemų, susijusių su tyrimu?

- kokios galimos tyrimo kryptys ateityje?
- kas iki šiol buvo užrašyta atmintinėje?
- kokia galėtų būti galutinė tyrimo ataskaita?

Atmintinėms patartina skirti atskirą sąsiuvinį, dokumentų dėklą ar elektroninį dokumentą. Forma ir būdas, kaip jūs užrašysite savo pamąstymus ar refleksijas ir kokius organizacinius ar praktinius aspektus fiksuosite, neturi didelės reikšmės – svarbiausia, kad jums patiems būtų aišku ir paprasta visa šia informacija naudotis. Todėl dažniausiai siūloma laikytis bendros informacijos fiksavimo sistemos.

Didžiausias atmintinių pranašumas – jų nuoseklumas ir išsamumas. Kuo detalesni užrašai vedami, tuo daugiau informacijos jie galės suteikti vėliau. Atmintinės ypač naudingos rašant tyrimo ataskaitą ar baigiamąjį darbą, kai svarbu aiškiai ir metodiškai pristatyti tyrimo metodologinę dalį, paaiškinti vienus ar kitus priimtus sprendimus ar pakeitimus, atliktus per tyrimo procesą. Jeigu atmintinių rašymą vertinsite kaip neatsiejamą tyrimo dalį, suprasite, kad joms taip pat reikia skirti laiko. Tačiau tai nereiškia, kad visą valandą suksite galvą, ką vis dėlto čia užsirašius. Tai – neproduktyvu ir netikslinga. Kaip atrodo atmintinių rašymas praktiškai? Kaip tai daryti?

Atmintines patogiau rašyti po kiekvienos darbo su tyrimu „porcijos“ ir nurodyti datą. Galite jas savaip vadinti tyrimo dienoraščiu, jeigu jums taip patogiau. Jeigu paėmėte interviu, pasižymėkite, jūsų požiūriu, svarbiausius momentus: tiek visiškai praktinius, susijusius galbūt su tyrimo aplinka (pvz., interviu metu į patalpą užėidavo pašalinis asmuo ar šeimos narys; kavinėje, kur ėmėte interviu, buvo labai garsi muzika), tiek conceptualius: kaip reikėtų patobulinti klausimyną-gaires, kokią teorinę perspektyvą prisiminėte ir būtų gerai apie ją paskaityti, kokia atsirado nauja tyrimo krypties atšaka ir pan.

Kas bus konkrečiai užrašyta, priklauso nuo to, kokios svarbos tai informacijai suteikėte. Jeigu rengėte interviu išrašus, galite pasižymėti, kiek laiko tai darėte ir kiek interviu išrašėte; kokių iškilo kategorijų, sąsajų ir pan. Jeigu analizavote interviu, galite pasižymėti, kiek temų išskyrėte, kuriuos conceptualius elementus reikėtų patikrinti per kitus interviu; kokių turite klausimų sau ir pan. Tai reiškia, kad nuveiktų darbų ir kilusių minčių fiksavimas gali užimti tiek dešimt

minučių, tiek pusvalandį, tai priklauso nuo to, ką ir kiek turite sau pasakyti. Taigi atmintinė yra tarsi nuveikto darbo santrauka ir artimiausios ateities veiklos, susijusios su tyrimu, planas. Pabaigoje iš atmintinių matysite visą tyrimo procesą: praktinius ir techninius dalykus, su kuriais susidūrėte, būdus, kuriuos pasirinkote jiems spręsti, ir konceptualųjį kelią, minčių trajektorijas.

Patogus interviu duomenų tvarkymo būdas – teminis rūšiavimas

Kokybinis tyrėjas visada dirba su dideliu duomenų srautu. Kelios dešimtys ar net šimtai lapų interviu išrašų – apimtis, kurią jis turės struktūruoti, susisteminti pagal įvairias temas ar dimensijas. Tokiu atveju labai paranku atlikti visų interviu teminį rūšiavimą, suskirstymą, tyrimo klausimą susiejant su jo formuluote per patį interviu ir tyrimo dalyvio atsakymą į jį. Labai dažnai nutinka, kad ta pačia poteme interviu metu kalbama kelis kartus. Siūlomas interviu organizavimo būdas padeda iš viso pokalbio išrinkti fragmentus, susijusius su labai konkrečiu klausimu ar tema, ir juos surašyti į vieną vietą. Tokią duomenų lentelės formą rasite 6 skyriaus 1 priede. Siekiant sumažinti informacijos praradimą, į tokią lentelę siūloma surinkti visus duomenis, išmetant nebent visiškai nereikšmingus dalykus, arba tai, kas išvis neatitinka nagrinėjamos temos. Atliekant atskirą kiekvienos lentelės (interviu) ir bendrą lentelių analizę, daromos išvados, atitinkančios tiek tyrimo tikslus, tiek pačių duomenų turinį. Gali būti ieškoma vienodos patirties ar prieštaringų nuomonių, sisteminami ir klasifikuojami tyrimo problemai svarbūs elementai, pateikiama pavyzdžių. Reikėtų nepamiršti užkoduoti tyrimo dalyvių, t. y. analizei, o ypač pateikiant ataskaitą, naudoti žymėjimus (pvz., TD1, TD2), kurie neleistų tyrimo dalyvių sutapatinti su jų pateikta informacija.

Be rūšiavimo, tuo pačiu metu atliekamas ir interviu duomenų filtravimas, kai analizei atrenkama tik tyrimo tikslą atitinkanti informacija. Tai, be jokios abejonės, labai patogus būdas pradėti dirbti koncentruotai. Nereikėtų nustebti, kad tokios lentelės gali išsiplėsti ir tapti gana didelės. Jų dydis priklauso nuo interviu dalyvių atsakymų išsamumo – kiek ilgai ar trumpai jie pasakoja apie konkretų aspektą. Tokias matricas galima jungti arba skirstyti, tai priklauso nuo poreikio.

Galima parengti lentelių, skirtų vienam aspektui, tačiau susiejiančių visų tyrimo dalyvių kalbas. Toks duomenų valdymas įgalins lengviau ieškoti tyrimo dalyvių pasakojimų skirtumų, panašumų ar ryšių.

Taigi apdorodami duomenis paprastai turime žengti šiuos du žingsnius:

- kiekvienas interviu išrašomas (perkeliamas į tekstinį formatą) tiksliai toks, koks yra, pridėdant visas pastabas ir neverbalinės informacijos elementus;
- kiekvieno interviu metu gauta medžiaga apdorojama, suvedant ją į lentelę (žr. 6 skyriaus 1 priedą).

6.3.1. Kodavimas

Kodavimas yra pradinis kokybinių duomenų analizės žingsnis. Tai sistemingas būdas, padedantis didelius duomenų kiekius paversti mažesniais analizės vienetais. Jį galima prilyginti duomenų rūšiavimui. Koduojant susiejamos skirtingos duomenų dalys, turinčios tų pačių požymių. Kodavimas palengvina duomenų tvarkymą, paiešką ir interpretaciją, kurios pagrindu daromos tyrimo išvados.

*Kodavimas yra kodų sukūrimas ir jų priskyrimas
konkrečioms teksto dalims.*

Svarbu suprasti, kad kodavimas nėra pasiruošimas analizei – jis jau yra analizė. Kodavimą reikia suprasti ne kaip tiksliai apibrėžtą ir struktūruotą procesą, o kaip interpretacijos meną. Galima sakyti, kad kodavimas yra perėjimas nuo duomenų rinkimo iki detalios kokybinių duomenų analizės. Tiesa, dar tik rinkdamas duomenis tyrėjas jau gali turėti pirminių įžvalgų ar nuojautų, kai vieną po kito imdamas interviu pastebi pasikartojančius žmonių veiklos (veiksmų) modelius. Tačiau tik pradėjęs koduoti empirinę medžiagą tyrėjas pradeda realiai ją sisteminti. Kodavimas yra cikliškas procesas, reikalaujantis dviejų, trijų ar net daugiau kodavimo ciklų – kartų.

Kas yra kodas?

Kaip filmo ar knygos pavadinimas reprezentuoja turinį, taip ir kodas turi kilti iš teksto ir atspindėti jo esmę.

Atliekant kokybinį tyrimą, kodu laikomas žodis ar žodžių junginys, sukurtas ir priskirtas tam tikrai teksto daliai, ir žymintis tos teksto dalies turinį bei esmę nurodantį bendrą požymį.

Konkreti kodo tekstinė išraiška, koks tas kodas turėtų būti, priklauso nuo tyrėjo ir tyrimo tikslo. Tyrėjas pats priskiria kodus atskiriems teksto dalims. Skirtingi tyrėjai tai pačiai teksto daliai gali suteikti skirtingus kodus. Kodų kūrimas priklauso ne tik nuo tyrėjo, bet ir nuo tyrimo tikslo, kurio siekiant yra koncentruojamasi būtent į tą informaciją, kuri leis jį atskleisti. Todėl kodai visada yra kontekstiniai, t. y. jie turi prasmę konkretaus teksto, kuriam buvo sukurti, kontekste.

Svarbu sukurti tokį kodą, kuris aiškiai atspindėtų teksto dalies esmę, kad jį perskaitęs tyrėjas vienareikšmiškai suprastų, kas už to žodžio ar jų junginio slypi. Todėl kodai yra svarbiausia priemonė tyrėjui pradėti valdyti – organizuoti ir struktūruoti – gausią kokybinių interviu medžiagą.

Kas gali būti koduojama?

Kodavimą atlieka pats tyrėjas. Tik jis nusprendžia, ką ir kaip koduoti. Tačiau žinojimas, kad kodavimas priklauso nuo tyrimo tikslo, objekto ir tyrėjo analitinių gebėjimų, pradedančiajam tyrėjui (studentui) gali suteikti nedaug aiškumo. Jeigu tyrėjas, neperžengdamas savo tyrimo ribų, gali pats kurti kodus, kaip vis dėlto žinoti, kas yra tinkama kodavimui? Jūs galite nuspręsti, kad kas nors tinka, jeigu:

- žodis ar žodžių junginys, koks nors konkretus teiginys kartojasi keliuose vietose;
- žodis ar žodžių junginys atkreipia jūsų dėmesį;
- tyrimo dalyvis aiškiai pasako, kad tai yra svarbu;
- jūs esate apie tai skaitę mokslinėje literatūroje;
- žodis ar žodžių junginys jums siejasi su konkrečia teorija ar koncepcija;

- kita priežastis, dėl kurios manote, kad tą interviu išrašo vietą reikėtų pažymėti.

Vis dėlto prieš pradėdant koduoti duomenis, ir ypač tai darant pirmą kartą, reikalingas tvirtas atspirties taškas, tad galima vadovautis Gibbso (2007a, p. 47–48) pateiktu sąrašu, kurį jis sudarė remdamasis savo praktine patirtimi ir kitų tyrėjų rekomendacijomis. Taigi koduojami gali būti:

- ypatingas elgesys, veiksmai – ką žmonės daro ar sako;
- įvykiai – trumpalaikiai, vienkartiniai;
- veiklos rūšys – ilgesnės trukmės, pasikartojančios, rutininės ar kuriose dalyvauja ir kiti žmonės;
- strategijos, praktikos – veiksmai, atlikti siekiant konkretaus tikslo;
- bendrosios sąlygos, kurias patiria žmonės;
- nuomonės;
- žmonių dalyvavimas arba prisitaikymas prie naujų sąlygų;
- santykiai, sąveika su kitais žmonėmis;
- sąlygos ir suvaržymai – dalykai, nulėmę įvykius ar tam tikrą veiklą, arba juos suvaržę;
- padariniai;
- aplinka, situacija, vyksmo vieta ir laikas – visas tiriamųjų įvykių kontekstas;
- refleksijos – tyrėjo vaidmuo interviu metu, kaip jo kalba kuria naujus duomenis.

Kodų tipai

Kodai yra trijų tipų: aprašomieji, gyvosios kalbos ir pirminiai.

Aprašomasis kodas (angl. *descriptive code*) apibendrina svarbiausią teksto dalies temą.

Gyvosios kalbos kodas (angl. *In Vivo code*) yra paties tyrimo dalyvio originalus žodis ar žodžiai, pavartoti interviu metu. Šie kodai paprastai rašomi kabutėse ir tai leidžia juos atskirti nuo kitų kodų. Užsienio literatūroje šie kodai pateikiami vartojant lotyniškąjį *in vivo*.

Pirminis kodas (angl. *initial code*) yra žodis ar žodžiai, pirmiausia atėję į galvą skaitant interviu išrašą. Dažniausiai tai tam tikri posakiai, žodžių junginiai ar ištisi sakiniai, gimę tyrėjo mintyse.

Kiek kodų turėtų būti?

Nėra nustatyto magiško skaičiaus, kiek turėtų būti kodų (Saldaña, 2008). Skirtingi tyrėjai, remdamiesi savo tiriamosios veiklos patirtimi, nurodo gaires, kuriomis vadovaujasi savo praktikoje, taip pat ir tam tikrus vidutinius skaičius, pavyzdžiui, trisdešimt kodų, penkiolika kategorijų.

Vis dėlto kokybiniai interviu yra labai įvairūs, jie yra nevienodos apimties, turi atskirus tikslus ir analizės lygmenis, jų metu yra surenkami labai skirtingi duomenys. Vienas interviu gali būti labai detalus, pateikiantis gausios medžiagos, todėl iš tokio interviu natūraliai bus įmanoma išskirti daugiau kodų, kitas interviu gali būti labai glaustas, o tyrimo dalyvis – nelabai iškalbingas arba išvis nešnekus, todėl ir kodų gali būti priskirta mažiau. Taip pat kodų kiekis priklauso nuo pasirinkto analizės lygio. Jeigu duomenys analizuojami makro lygmeniu, dažniausiai užtenka keleto, tačiau „plačių“ ir „talpių“ kodų. Mikroanalizė reikalauja kuo detalesnių kodų, kurie leidžia atlikti kuo gilesnį tyrimą. Be to, kodų kiekis keičiasi tyrimo metu juos rūšiuojant, jungiant ar skaidant.

Bet koku atveju, neatsižvelgiant į interviu trukmę ir apimtį, galima išskirti pagrindinį kodavimo principą – vadinamąjį prisotinimą. Kai interviu yra trumpesnis ar kai tyrimo dalyvis nedaugžodžiauja, prisotinimas konstruojant kodus bus pasiektas greičiau nei per ilgiau trunkantį interviu arba kai tyrimo dalyvis yra linkęs pasakoti lengvai ir pateikti daug informacijos. Taigi koduojant atspirties taškas yra ne konkrečios kito autoriaus rekomendacijos, o jūsų tyrimo duomenys.

*Koduodami tekstinę kokybinių interviu medžiagą
vadovaukitės prisotinimo principu.*

Tuo metu, kai kokybinių interviu medžiagoje daugiau neidentifikuojama naujų aspektų, pjūvių ar dimensijų, galima tvirtinti, kad

koduojant yra pasiektas prisotinimas. Pirmojo kodavimo ciklo pabaigoje kodų gali būti labai daug – šimtas ar daugiau. Paprastai daugelio kodų, sukurtų per pirmąjį kodavimo ciklą, nelieka, nes antrojo (ir trečiojo) ciklo metu jie surūšiuojami, sujungiami į stambesnius kodus arba atmetami neįtraukiant jų į tolesnę analizę ir interpretaciją. Po pirmojo ciklo gali paaiškėti, kad tam tikrus kodus reikia ne jungti, o priešingai, dar skaidyti, nes jie žymi skirtingus to paties dalyko aspektus. Pradėjus vykdyti jungimo ir skaidymo veiklą, prasideda antrasis kodavimo ciklas. Per pirmąjį kodavimo ciklą sukurtų kodų pagrindu konstruojami aukštesnio lygmens kodai, vadinami kategorijomis.

Po pirmojo kodavimo ciklo kodai rūšiuojami – atrenkami, sujungiami ar skaidomi į smulkesnius.

Kategorija – aukštesnio lygmens sąvoka, kuria žymimos dvi ar daugiau sąvokos (kodai), susijusios su tuo pačiu reiškiniu.

Tokiu būdu kategorijos sukūrimas yra būdas sujungti panašių reikšmių sąvokas. Literatūroje galime aptikti atvejų, kai kategorijos yra dar vadinamos temomis, tačiau, kaip teigia Saldaña (2008), temos yra kodavimo, kategorijų kūrimo ir tyrėjo refleksijos rezultatas, o ne kaip kažkas atskira, ką galima užkoduoti. Jeigu kodas yra žodis ar žodžių junginys, atspindintis konkrečią interviu dalį, o kategorija – sąvoka, apimanti du ar daugiau panašių kodų, tada tema – platesnė sąvoka už kategoriją, galinti būti suprantama kaip koncepcija, teorijos dalis.

Šis etapas yra ypač analitinis, reikalaujantis iš tyrėjo daug intelektinių gebėjimų, nes tyrėjas turi ne tik išskirti tiriamąjį reiškinį į atskiras dalis, bet ir analizės pabaigoje viską sujungti į bendrą, tarpusavyje derančią bei aiškia visumą.

Kokių asmeninių savybių reikalauja kodavimas?

Loginis ir kritinis mąstymas, dedukcijos, indukcijos, sintezės, vertinimo įgūdžiai yra svarbūs kokybinį tyrimą atliekančiam tyrėjui. Tačiau ne ką mažiau svarbios ir kai kurios asmeninės tyrėjo charakteristikos. Kokios? Saldaña (2008) išskiria septynias asmenines savybes, kurios kokybiniam tyrėjui suteikia papildomų pranašumų, ypač vykstant kodavimo procesui.

Pirma, *organizuotumas*. Ši savybė labai naudinga norint nesunkiai pasiekti mažiausiai du svarbius tikslus: 1) žinoti, kas ir kur yra „padėta“ ir kaip tai pavadinta; 2) sumažinti duomenų praradimo riziką. Bet kokios apimties kokybinis tyrimas iš tyrėjo reikalauja organizacinių įgūdžių, nes didelės apimties ir įvairovės duomenys gali tyrėją, ypač pradedantį, parklupdyti ant kelių. Visi interviu, daugybė lapų su darbiniais užrašais, įvairūs sužymėti kodai ir kategorijos, pastabos reikalauja juos sutvarkyti ir sudėlioti „į stalčiukus“. Būtina aiškiai numeruoti kiekvieną interviu, fiksuoti kiekvieno iš jų datą, laiką ir trukmę, svarbiausias tyrimo dalyvio socialines, demografines ir ekonomines charakteristikas, daryti interviu atlikimo sąrašą, atskirai žymėti pastabas, ekspromtu kilusias mintis. Patariama turėti dokumentų dėklą, kuriame tyrėjas kaupia visus užrašus, lapus ir lapelius su pastabomis ir idėjomis. Tyrėjui gali ateiti į galvą originali mintis tuo metu, kai jis yra ne prie kompiuterio, o kokioje nors, pavyzdžiui, neformalioje aplinkoje. Tada tą mintį svarbu užfiksuoti, kur nors užsirašyti, paskui šį užrašą įdėti į tam skirtą dokumentų dėklą. Galima pasinaudoti išmaniaisiais įrenginiais arba mobiliajame telefone tiesiog sukurti trumpąją žinutę (SMS) ir pagal pageidavimą ją sau atsisųsti arba palikti juodraščio forma, paskui perrašyti ir įdėti į tą patį dėklą. Tyrimo metu tyrėjui taip pat gali atsitikti įvairiausių nenumatytų dalykų, kurie gali padaryti žalos surinktiems duomenims. Pavyzdžiui, gali sugesti, būti aplietas ar pavogtas jo kompiuteris. Todėl pirmiausia būtina iš karto po interviu, kai tik yra galimybė, padaryti atlikto interviu įrašo kopijas ir išsaugoti jas skirtingose vietose. Ir tai reikėtų kartoti po kiekvieno interviu ar interviu grupės, kai jie atliekami vienas po kito. Kaip per turistines keliones vadovai pataria keliautojams nelaikyti grynųjų pinigų visų kartu, o juos išskirstyti po skirtingas vietas, taip ir tyrimo metu tiesiog būtina pasirūpinti, kad visi interviu ir su jais susijusi medžiaga būtų išsaugota mažiausiai trijose skirtingose vietose: kompiuteryje, USB atmintinėje ir debesijoje (pvz., *Dropbox*, *Google* diskas ir pan.). Taip pat galima turėti daugiau atmintinių su ta pačia informacija ar net išsiųsti visus duomenis į savo elektroninį paštą. Per duomenų analizės etapą naujai parašytą medžiagą kiekvieną kartą, vos tik baigus dirbti, irgi reikėtų išsaugoti keliose vietose.

Antra, *atkaklumas* ir *ištvermė*. Literatūroje, skirtoje kokybinių tyrimų metodams, nurodoma, koks laiko ir energijos reikalaujantis procesas yra duomenų kodavimas. Kai kurie autoriai (pvz., *Saldaña*, 2008) pripažįsta, kad kodavimas gali būti varginantis ir nuviliantis. Tada patariama daryti pertrauką. Kodavimo procesas iš tyrėjo reikalauja disciplinuotumo, gebėjimo tinkamai planuoti laiką, kad jo liktų gilesnei duomenų analizei. Svarbu išlaikyti darbo ir poilsio režimo pusiausvyrą, siekti dirbti efektyviai – darbo laiką panaudoti tik darbui, o ne jį švaistyti, pavyzdžiui, naršant internete, ir visada pasilikti laiko poilsiui. Kai kurie mokslininkai rekomenduoja dirbti po keturiasdešimt penkias minutes tarp jų darant penkiolikos minučių pertrauką, kurios metu svarbiausia pasitraukti nuo kompiuterio, pasivaikščioti, pažiūrėti pro langą, kad pailsėtų akys.

Trečia, *gebėjimas išsiaiškinti*. Kadangi kodavimas nėra tikslusis mokslas, didelis iššūkis – iš duomenų masyvo išskirti esmę, rasti būdą, kuris susietų visus duomenis į visumą. Kartais išganinga mintis gali kilti staiga, net esant pačioms netikėčiausioms situacijoms, tačiau kartais nutinka ir taip, kad esminės detalės visoje analizės dëlionėje paieška gali trukti kelias dienas ar net savaites. Giluminėms idėjoms kilti reikia laiko, todėl tyrėjui svarbu išlaikyti tikėjimą savimi ir pasitikėjimą, kad jis tai gali padaryti ir padarys. Svarbu atsiminti, kad idėjas padeda generuoti analitinių atmintinių rašymas.

Ketvirta, *lankstumas*. Kodavimas yra cikliškas procesas, reikalaujantis pakartotinio kodavimo, arba perkodavimo. Faktiškai nė vienas tyrėjas iš pirmo karto neatlieka tinkamo kodavimo (*Saldaña*, 2008). Jeigu iš pradžių pasirinkti metodai neveikia arba nepasiekiami tenkinančių rezultatų, reikėtų būti lanksčiam ir pakeisti metodą. Faktiškai visos tyrėjo išplėtos kodavimo schemas nėra nustatytos nuo pradžių, jos išplėtojamos analizės proceso metu.

Penkta, *kūrybiškumas*. Apskritai atliekant kokybinius tyrimus yra laikomasi nuostatos, kad tyrėjas labai priklausomas nuo surinktų duomenų, tačiau kiekvienas jo sukonstruotas kodas ar sukurta kategorija iš tiesų yra pasirinkimas iš daugelio galimybių. Kūrybiškumas taip pat reiškia gebėjimą mąstyti vizualiai, metaforomis, įvairiais būdais, kaip galima nagrinėti problemą. Kūrybiškumas yra svarbiausias dalykas

renkant duomenis, juos analizuojant ir rengiant galutinę ataskaitą (*Saldaña*, 2008).

Šešta, *etiškumas*. Tai apima svarbiausias tyrimo dimensijas: tyrėjo ir tiriamojo, tyrėjo ir duomenų bei tyrėjo ir duomenų analizės santykį. Tyrimo metu tyrėjas turi būti vienareikšmiškai etiškas su tyrimo dalyviais, vadovautis visais tyrimo etikos standartais. Jis turi būti ypač etiškas duomenų požiūriu, neatsisakyti potencialiai problemišku ir nesirinkti tik „patogių“ duomenų. Tyrėjas turi būti etiškas analizuodamas duomenis, tyrimo rezultatus pateikti vadovaudamasis nustatytais mokslo darbų reikalavimais. Aukšti etikos standartai turi būti taikomi kiekvienam tyrimo žingsniui ir dimensijoms.

Septinta, *plataus žodyno turėjimas*. Saldaña šią savybę išskiria kaip svarbiausią kodavimo procesui. Kiekybinio tyrimo tikslumas priklauso nuo tvarkingos numeracijos, o kokybinio – nuo pačių pasirinktų žodžių. Įvairūs žodynai ir tezaurai yra geros pagalbinės priemonės tyrėjui ieškant tinkamo žodžio savo kodui, kategorijai, koncepcijai ar teorijai.

6.3.2. Pagrindiniai kokybinės analizės žingsniai

Nors nėra vieno teisingo recepto, kaip analizuoti kokybinio interviu duomenis, o ir literatūroje rasime įvairių variantų, siūlome septynių žingsnių kokybinės analizės procedūrą.

1 žingsnis. Interviu išrašų skaitymas:

- pirmiausia išspausdinkite interviu išrašus. Pasiruoškite rašiklį ir popieriaus užrašams;
- perskaitykite išrašus. Kol kas nesigilinkite į kurį nors aspektą, nesustokite ties konkrečia vieta, žvelkite į išrašus kaip visumą;
- užrašuose pasižymėkite visas kilusias mintis, idėjas, įžvalgas, klausimus nedarydami jų atrankos. Leiskite tekėti minčių srautui ir stenkitės užsirašyti kuo daugiau. Apie ką kalbama kiekviename interviu? Kiek įvairi yra informacija? Kokių idėjų pirmiausia kyla?
- skaitykite išrašus dar kartą. Vieną po kito. Atidžiai, kiekvieną eilutę. Ir žymėkite savo mintis.

Perskaityti interviu išrašus daugiau nei vieną kartą yra labai svarbu. Tai paprastas būdas padidinti duomenų patikimumą, kad tyrimo išvados tiksliai atspindėtų pirminius duomenis.

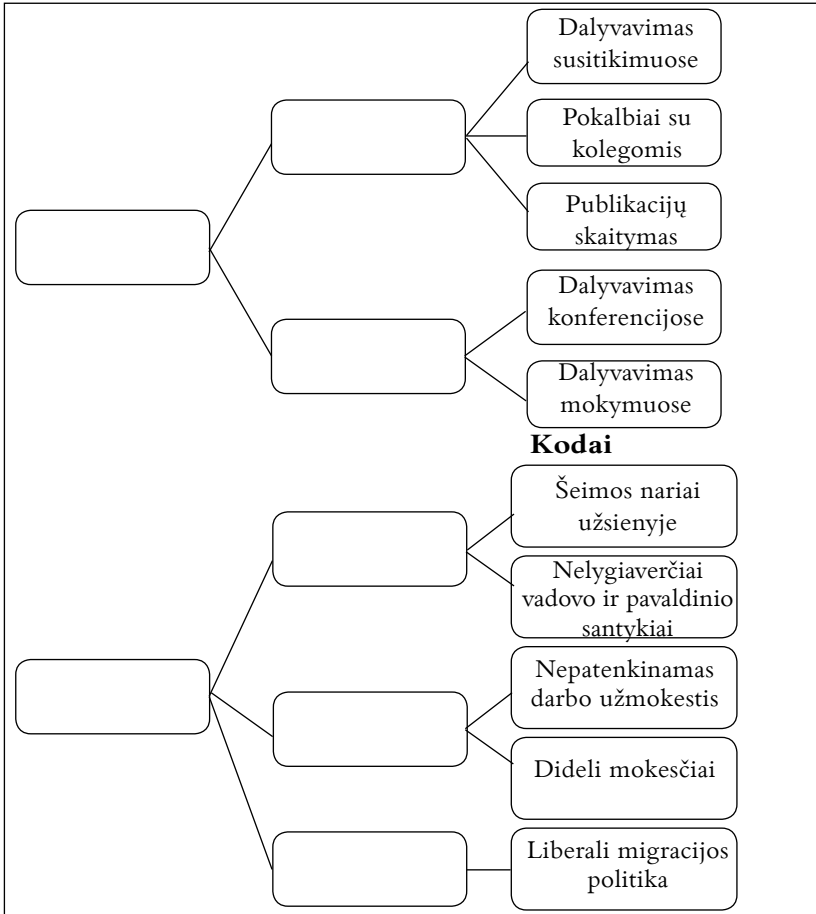
2 žingsnis. Tinkamų dalių, tiesiogiai susijusių su tyrimo dalyku, žymėjimas ir įvardijimas jums tinkamais žodžiais (angl. *labeling*). Šis procesas dar vadinamas kodavimu. Literatūroje anglų kalba galima rasti ir „indeksavimo“ pavadinimą:

- interviu išrašuose žymėkite tinkamus žodžius ir jų junginius, sakinius ar pastraipas ir juos ar jas įvardykite. Tai gali būti veiksmų, procesų, apibrėžimų, nuomonių, įvykių ar bet ko, kas jums atrodo tiesiogiai susiję su tyrimo dalyku, žymėjimai;
- išlaikykite kuo didesnę objektyvumą ir nešališkumą; atkreipkite dėmesį ir į „nepatogią“ informaciją, nepraleiskite to, kas nesutampa su jūsų asmeninėmis nuostatomis;
- žymėkite tekstą tiek kartų, kol bus išsemtos reikšmę turinčios teksto dalys. Darykite tai tokiu būdu, kuris jums patogus. Taip galite turėti labai daug kodų. Tai reiškia, kad interviu išrašai vizualiai bus labai margi. Galbūt norėsite „švaresnio“ varianto, tad išspausdinkite dar vieną išrašų kopiją.

3 žingsnis. Nuspręskite, kurie kodai yra svarbiausi, ir sukurkite pavadinimą jiems apibūdinti – kategoriją, kuri iš karto susietų kelis kodus:

- iš eilės skaitykite visus sukurtus kodus;
- galite kurti naujus kodus, sujungdami du iš jų ar daugiau;
- neprivalu naudoti visų kodų, sukurtų per antrąjį žingsnį. Daugelio pirmųjų kodų dabar išvis gali būti atsisakyta;
- tuos kodus, kurie jums atrodo svarbūs, pasilikite ir grupuokite taip, kaip tik norite. Kitaip tariant, kurkite kategorijas. Jos kartais dar vadinamos temomis. Grupavimo būdas – kategorijų kūrimas – iš esmės priklauso nuo tyrimo tikslo ir klausimų;

6.9 pavyzdys. Kodų grupavimas

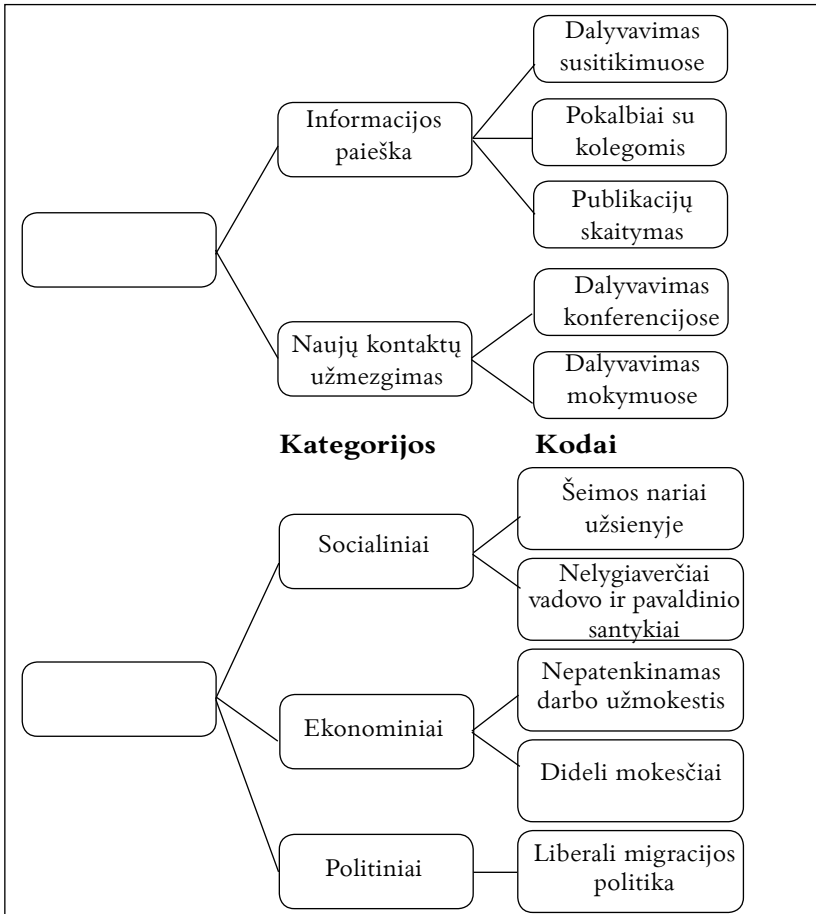
Sudaryta vadovėlių autorių.

- kategorijos nebūtinai turi būti to paties tipo. Jos gali žymėti objektus, procesus, skirtumus ar ką nors kita.

Šiuo etapu, palyginti su ankstesniu, dirbama abstraktesniu lygiu. Tokiu būdu duomenys yra konceptualizuojami.

4 žingsnis. Priskirkite kategorijas ir nuspręskite, kurios iš jų tinkamiausios tyrimo tikslui ir kaip jos tarpusavyje susijusios:

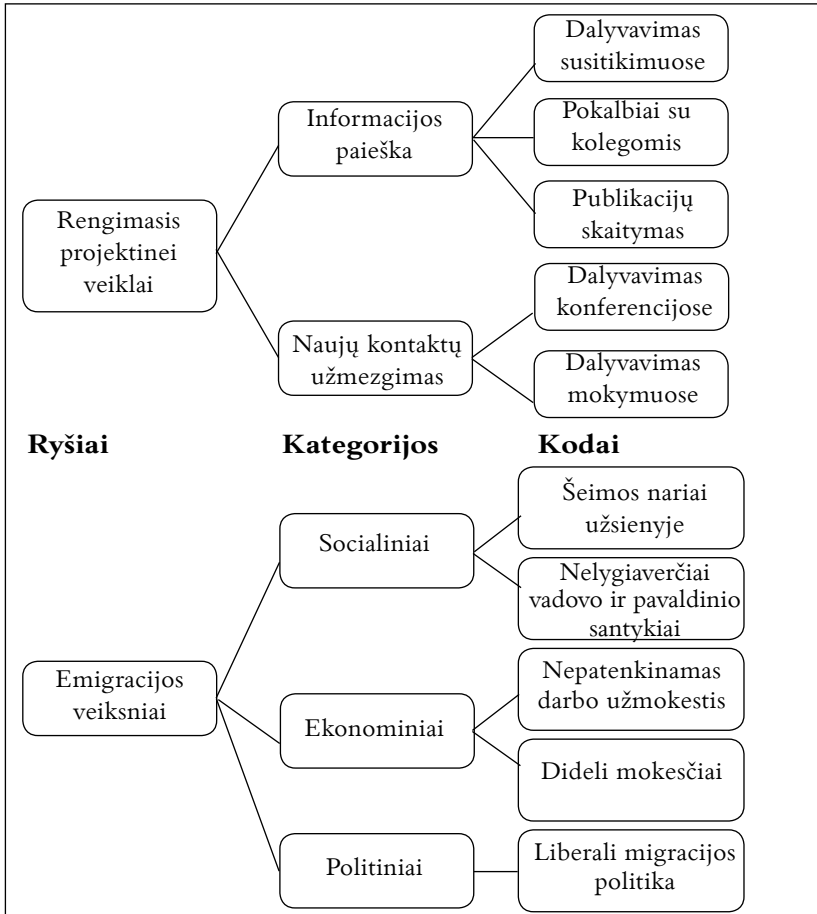
6.10 pavyzdys. Kategorijų priskyrimas kodų grupėms

Sudaryta vadovėlių autorių.

- aprašykite ryšius tarp kategorijų. Šios kategorijos ir ryšiai yra pagrindinis jūsų tyrimo rezultatas;
- tai yra tyrimo ašis, besiformuojanti remiantis jo duomenimis, – naujos žinios apie socialinę pasaulį iš jūsų tyrimo dalyvių perspektyvos.

6.11 pavyzdys. Ryšiai, kategorijos ir kodai

Sudaryta vadovėlių autorių.

5 žingsnis. Kai kurios alternatyvos, kaip toliau gali būti tvarkomos kategorijos:

- galite nustatyti, ar tarp kategorijų yra kokia nors hierarchija;
- galite nuspręsti, ar viena kategorija yra svarbesnė už kitas;
- savo rezultatų visumą galite pavaizduoti grafiškai.

6 žingsnis. Aprašykite rezultatus:

- apibūdinkite kategorijas, jas paaiškinkite ir aprašykite, kaip jos yra susijusios;
- pagalvokite, kas kartojasi kalbant apie atskirų tyrimo dalyvių patirtį? Kas tarp jų yra bendro? Kas juos sieja?

7 žingsnis. Interpretuokite rezultatus. Jus galite interpretuoti remdamiesi kuria nors teorija, koncepcija arba santykyje lygindami su kitų mokslinių studijų rezultatais, arba kitokiu atitinkamu aspektu – tai priklauso nuo to, kokią metodologiją pasirinkote. Tokio pobūdžio laisvė interpretuoti duomenis yra ir didžiausias kokybinės analizės pranašumas, ir tuo pat metu didžiausias iššūkis. Nesant interpretacijos, empiriniai duomenys patys savaime turi mažai prasmės.

Svarbiausias kokybinių tyrimų tikslas, kaip buvo minima visame vadovėlyje, – sužinoti daugiau apie žmonių patirtį, jų mintis, jausmus, socialines praktikas ir visa tai suprasti iš jų perspektyvos (*emic* požiūris). Siekdami geriau suvokti tiriamuosius reiškinius ir procesus, tyrėjai nustato ryšius tarp skirtingų duomenų aspektų, atskiras dalis sujungia į derančią visumą, asmeninę patirtį susieja su platesniu socialiniu kontekstu, kitaip tariant, interpretuodami įprasmina empirinius duomenis.

Kada pradėti kokybinių duomenų analizę?

Kokybinė analizė yra integrali kokybinio tyrimo dalis, neturinti tokio aiškaus „etapiškumo“, palyginti su kiekybine tyrimo strategija. Silvermanas (2011) pateikia dar vieną sprendimą, kuris turi įtakos interviu išrašų apimčiai. Jis siūlo iš karto nedaryti visų paimtų interviu ištisinių išrašų, o imti, pavyzdžiui, du interviu, padaryti ištisinius jų išrašus, atlikti analizę ir remiantis jos rezultatais spręsti, ar likusius interviu reikėtų išrašyti ištisai, ar tik tiesiogiai su tyrimo klausimu susijusias interviu įrašo dalis. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo racionalu tyrimo laiko valdymo atžvilgiu, tačiau esama rizikos prarasti svarbią kontekstinę informaciją, kuri iš pradžių pasirodė nesvarbi, tačiau lemianti paskesnę interviu eigą.

Labai svarbu suprasti, kad atliekant kokybinį tyrimą analizė yra procesas: galime grįžti atgal, perkoduoti, ir pan. Reikšmių ieškome empiriniuose duomenyse, o ne primetame savo teorinį modelį. Atkreipiame dėmesį į ryšius, skirtumus, panašumus ar prieštaravimus. Išrenkami analizės vienetai, kategorijos, kintamieji, kategorijų dimensijos ir kontekstai, kuriuose jos atsiranda.

Atliekant kokybinių tyrimų duomenų analizę, svarbu pasižymėti visus analizės žingsnius, duomenų redukavimo procesus ir sprendimus. Tai vienas iš būdų argumentuotai pagrįsti tyrimo analizės kokybę. Be to, pateikiant duomenis svarbu naudoti interviu citatas, pavyzdžius, t. y. tiesiogines nuorodas į empirinius duomenis, iš kurių buvo padarytos atitinkamos išvados ar pateikta interpretacija.

6.3.3. Kokybinių duomenų interpretacija

Interpretacija yra didžiausias kokybinio tyrimo iššūkis (*Willig*, 2014). Tai yra išskirtinai intelektualinė veikla, iš tyrėjo reikalaujanti visų jo analitinių, interpretacinių ir kūrybinių gebėjimų. Kam atliekame kokybinį tyrimą (žr. 1 skyrių)? O kam pasirenkame kokybinį interviu (žr. 2 skyrių)? Ką darome su interviu duomenimis? Ko juose ieškome? Kaip tai, ką radome, suprantame ir aiškiname? Taigi, kaip matome, duomenų interpretacija yra visą tyrimą apibendrinantis procesas, toks pat reikšmingas, kaip ir visų metodologinių reikalavimų laikymasis per duomenų rinkimo etapą. Mes galime surinkti labai gerų, išskirtinių, duomenų, tačiau jeigu nesugebėsime išvelgti jų prasmės ar paaiškinti, susieti su bendruoju kontekstu ar peržengdami tyrimo duomenis apčiuopti platesnę reikšmę, mūsų tyrimas nebus tinkamai užbaigtas.

Atlikdami kokybinį tyrimą siekiame kuo daugiau sužinoti apie žmonių gyvenimą ir jį suprasti. Tarpusavyje susiedami skirtingus duomenų elementus ir aspektus kuriame visapusišką, tyrimo rezultatais pagrįstą, paveikslą. O interpretuodami tyrimo duomenis suteikiame jiems aiškumo ir prasmės.

Interpretacija, kildinama iš mitologinių ir religinių raštų aiškinimo, pagrįsta prielaida, kad viskas, kas parašyta, turi prasmę, kad ir koks neaiškus ar beprasmiškas tas tekstas atrodytų, šiandien užima

svarbią vietą socialiniuose tyrimuose. Šalia interpretacijos gana dažnai galime rasti kasdienėje kalboje neįprastą terminą „hermeneutika“. Jis priklauso filosofijos sričiai, tiriančiai, kaip suprantame, aiškiname tikrovę. Paprasčiau tariant tai – supratimo supratimas. Atsižvelgdami į Friedricho Schleiermacherio ir Wilhelmo Dilthey‘aus hermeneutikos sampratą (*Willig, 2014*), galime teigti, kad interpretacija vyksta visada, kai tik žmogus mėgina suprasti rašytinę ar sakytinę kalbą, arba bet koki žmogaus veiksma. Taigi šia prasme mes visi savo kasdienybėje esame „hermeneutai“.

Interpretacija yra procesas, prasidedantis tada, kai tik pradėdama kurti bet kokia prasmė ar reikšmė. Kitaip tariant, interpretacija yra atsakymas į klausimą: „Ką tai reiškia?“ Vadinasi, analizuodami duomenis, siedami juos į visumą, turime nuolat savęs klausti, ką vienas ar kitas ryšys, vienokia ar kitokia sąsaja reiškia, ir siekti gilesnio bei išsamesnio analizuojamųjų reikšmių suvokimo.

Iš esmės mūsų interpretacijos kryptis priklausys nuo atsakymų į du klausimus:

- Ko mes ieškome?
- Kuriems duomenų aspektams skiriame savo dėmesį?

Šių atsakymų pagrindu interpretacija gali formuoti mūsų gilesnį ir platesnį supratimą apie (*Willig, 2014*):

- tyrimo dalyvio norėtą perteikti reikšmę ar prasmę būtent taip, kaip jis ar ji pasakė;
- tyrimo dalyvio neįsisąmonintą, nesuvoktą, nereflektuotą komunikaciją, t. y. apie tai, kas tyrimo dalyvį motyvavo pasakyti konkrečią informaciją ar padaryti konkretų dalyką, nors pats jis nežinojo, kodėl tai padarė ar pasakė;
- socialinį, politinį, istorinį, kultūrinį, ekonominį kontekstą, kuris įgalino padaryti arba lėmė tai, apie ką papasakojo tyrimo dalyvis;
- socialinę ir (ar) psichologinę papasakotos informacijos funkciją, t. y. kaip tai lėmė ateities įvykius per santykį su kitais žmonėmis ir pačiu savimi.

Praktiniai apibendrinamieji patarimai

- Atsakingai įvertinkite savo galimybes „greitai“ padaryti interviu išrašus. Prisiminkite, kad tai – ilgas, ne tik kūrybinis, bet ir galintis varginti procesas. Svarbu pradėti daryti interviu išrašus iš karto, kai tik turite pirmąjį interviu, palikti užtektinai laiko išrašams parengti, orientuojantis į reikalingą darbą; galite rašyti išrašus dažnai ir po truputį, pvz., po dvidešimt interviu minučių.
- Rimtai vertinkite atmintinių rašymą. Tai neįkainojamas minčių šaltinis, galintis jums pasufleruoti analizės kryptį, atverti akis. Tai reiškia, kad bet kokią su duomenų analize ar apskritai tyrimu susijusią mintį, kuri jums toptelėjo „nepatogiu“ laiku (pvz., kine, valantis dantis ar pan.), reikia užfiksuoti – bet kur ir bet kokia forma užrašyti. Vėliau galėsite ją perkelti prie bendrojo sąrašo. Prisiminkite, kad atmintinės neprivalo atrodyti kaip grožinės literatūros kūrinys. Iš principo tai – tik daugybė pribraukyto teksto, kartais nerišlaus, nebūtinai stiliškai suderinto, daug klausimų be atsakymų, nes tai – jūsų sąmonės srautų, minčių lietaus fizinė forma.
- Palikite užtektinai laiko interviu analizei. Tai laiko ir intelektinių pastangų reikalaujantis procesas. Tikėtina, kad lygiagrečiai ieškosite dar ir papildomos literatūros apie naujai analizės proceso metu iškilusią temą ar konceptą. O visam tam reikia laiko.
- Būkite drąšūs nežinojimo periodais. Gali būti, kad jausitės pakliuvę į padėtį be išeities ir nežinosite, ką jums su gautais duomenimis daryti ir ko juose ieškoti. Jeigu perskaitėte interviu išrašus bent du kartus, neabejotinai kils minčių. Jeigu rašote baigiamąjį ar kursinį darbą, konsultuokitės su darbo vadovais. Jie neabejotinai jus užves ant kelio ir padės įveikti šį iššūkių kupiną, tačiau įdomų procesą.
- Derinkite darbo ir poilsio laiką. Tai, kad jūs dieną naktį skaitysite interviu išrašus, juos koduosite ar perkoduosite, nebūtinai garantuos genialias idėjas. Būtina įdėti pastangų, tačiau

svarbu ir daryti poilsio pertraukas, atsitraukti nuo teksto, jį „pamiršti“, o po poros dienų į jį pažiūrėti kaip į naują medžiagą. Neabejotinai kils kitokių minčių.

- Diskutuokite apie savo tyrimą su studijų kolegomis, šeimos nariais, draugais ir kitais žmonėmis. Jūs nustebsite, kiek naudingų įžvalgų gausite iš aplinkinių ir patys ką nors atrasite kalbėdami apie savo tyrimą garsiai. Net paprastas, konkretus klausimas iš šono apie gerai žinomą dalyką gali jums padiktuoti naujų minčių, kaip analizuoti savo duomenis. Kalbėjimasis su kitais apie savo tyrimą labai praturtina interpretaciją.
- Atsiminkite, kad jūs esate savo tyrimo ekspertas ir geriausiai žinote kiekvieną jo detalę ir niuansą. Todėl tik jūs, pristatydami tyrimo rezultatus, galite parodyti skaitytojams ir (ar) klausytojams visa tyrimo procesą ir jo metu gautas naujas, prasmingas žinias.

6.4.

Kompiuterinės kokybinių duomenų apdorojimo ir analizės programos

Kokybinių duomenų analizės programos, anglų kalba apibendrintai vadinamos CAQDAS (*Computer Assisted Qualitative Data Analysis*) gali padėti analizuoti kokybinius duomenis. Prieš pradėdant jas taikyti pirmiausia reikia išsiaiškinti, kaip tos programos veikia, kokias funkcijas gali atlikti, kokios specifinių terminų reikšmės ir pan. Kai tyrėjas nuolat dirba su kokybiniais duomenimis, šios programos iš tiesų gerokai palengvina darbą. Duomenų analizės programa patartina naudotis ir tuo atveju, kai tyrimui surinktų kokybinių duomenų apimtis yra gana didelė. Tačiau reikia skirti papildomai laiko išsiaiškinti, kaip ji veikia, kokių galimybių turi, kurios funkcijos jums naudingos, o kurios ne ir pan. Taigi planuojant tyrimą patartina numatyti daugiau laiko duomenų analizės etapui, jeigu neturint patirties planuojama naudotis kokybinių duomenų analizės programa.

Pats svarbiausias įsidėmėtinas dalykas yra tai, kad nesvarbu, ar jūs naudositės kokia nors programa ar išvis nesinaudosite, duomenų analizę atliekate jūs pats. Jeigu kiekybinių duomenų analizės programos turi daugybę suprogramuotų formulių ir skaičiavimo galimybių, kurias atlieka programa, kokybinių tyrimų analizei nagalima pritaikyti jokios formulės (Yin, 2011). Programa negali atlikti analizės už jus. Ji yra tik jūsų asistentė ir užduočių vykdytoja, skirta padėti valdyti ir susisteminti gausius kokybinio tyrimo duomenis. Taigi jums nepavyks viso intelektualaus darbo patikėti programai. Negalime teigti, kad analizė, atlikta naudojant kokybinių duomenų analizės programą, bus vertingesnė ar kokybiškesnė, nei atlikta rankiniu būdu.

Šiame vadovylyje nesiekiamo propaguoti kurios nors konkrečios programos, todėl pristatysime bendrus jų pranašumus ir kokybinių duomenų analizei teikiamą naudą. Tiek Lietuvoje, tiek užsienyje tyrėjai dažniausiai naudojami *Atlas.ti*, *NVivo*, *MAXQDA* programomis. Vienos yra brangesnės, kitos – pigesnės, tačiau, pavyzdžiui, bandomąją *Atlas.ti* versija galima naudotis neribotą laiką, išsaugoti dešimt neriboto dydžio dokumentų, šimtą duomenų segmentų, penkiasdešimt kodų, trisdešimt atmintinių ir dešimt ryšių. *MAXQDA* programos nemokama bandomoji versija veikia kaip ir visa mokama, tačiau ribotą laiką – trisdešimt dienų. Pranašumas tas, kad projektai, pradėti bandomąja versija, gali būti perkelti į visą ir tęsiami toliau. *NVivo* bandomoji versija galioja taip pat trisdešimt dienų. Kiek mažiau Lietuvoje žinoma nemokama *AQUAD7* programa.

Beje, nereikia nuvertinti ir *Microsoft Office* programų *Word*, *Access* ar *Excel*. Lentelių, grafinės ir kitos funkcijos yra pakankami įrankiai organizuoti ir tvarkyti duomenis ir net priskirti pirmuosius kodus; paieškos, skaičiavimo, indeksų įterpimo funkcijos, dviejų ir daugiau puslapių langai įgalina tvarkyti medžiagą sudėtingesniu lygmeniu, kurti kategorijas ir pan.

Kokybinių duomenų tvarkymo ir analizės kompiuterinės programos kuriamos ir tobulinamos taip, kad būtų kuo patogesnės ir parankesnės vartotojui, t. y. pridėdant papildomų funkcijų siekiama paprastinti darbą su programa, kad viską būtų galima padaryti kuo mažiau spaudžiant ikonų ir (ar) mygtukų, kad būtų paprasta surasti

reikiamą funkciją ir greitai suprasti, kaip ji veikia. Programos leidžia daryti labai sudėtingas analizes, kurti ryšius, sąsajas, rašyti atmintines; jos atpažįsta ne tik tekstinius rašytinius duomenis, bet ir vaizdo, garso medžiagą, nuotraukas ir pan. Kai kurios programos gali konvertuoti projektus, atliktus kitomis programomis (pvz., *NVivo* programoje galima dirbti su projektais, pradėtais *Atlas.ti*, kai kuriomis *MAXQDA* versijomis).

Naujų funkcijų atradimas ir tyrinėjimas gali padiktuoti naujų idėjų analizuojant medžiagą, rengiant grafines, vaizdines duomenų pristatymo priemones ir pan. Tai puikus įrankis atlikti kodavimą, kodų grupavimą, ryšių jungimą, sąsajų kūrimą. Darbas su programomis, įsigilinus į jų savitumus, gali būti ne tik patogus, bet ir įdomus.

Šeštojo skyriaus savarankiškų studijų priemonės

Rekomenduojama literatūra:

Apie kokybinių duomenų analizės procesą ir praktinius aspektus:

Gibbs G. R. 2007a. *Analyzing Qualitative Data*. Los Angeles (Calif.): Sage Publications.

Apie kokybinių duomenų analizę kompiuterine duomenų apdorojimo ir analizės programa NVivo:

Gibbs G. 2007b. *Qualitative Data Analysis: Explorations with NVivo*. Maidenhead: Open University Press.

Apie kokybinių duomenų analizę taikant grindžiamosios teorijos prieigą:

Hennink M., Hutter I., Bailey, A. 2011. *Qualitative Research Methods*. London: Sage Publications.

Naudingi ištekliai internete:

Labai išsamus šaltinis darbui su duomenimis – geroji praktika, kaip nepamesti duomenų ir nepasimesti duomenyse,

<<http://www.data-archive.ac.uk/CREATE-MANAGE>>.

Interviu išrašų ir darbo su išrašais pavyzdžiai,

<<http://www.data-archive.ac.uk/CREATE-MANAGE/FORMAT/TRANSCRIPTION>>.

Kaip išsisaugoti ir tvarkyti dokumentų aplankus ir skirtingas jų versijas,

<<http://www.data-archive.ac.uk/CREATE-MANAGE/FORMAT/ORGANISING-DATA>>.

Kompiuterinės kokybinių duomenų apdorojimo ir analizės programos, jų bandomosios versijos,

Atlas.ti, <<http://atlasti.com>>.

AQUAD 7, <<http://www.aquad.de/en>>.

MAXQDA, <<http://www.maxqda.com>>.

NVivo 10, <http://www.qsrinternational.com/products_nvivo.aspx>.

Užduotys:

1. Paimkite labai trumpą interviu (nuo dešimties iki penkiolikos minučių) jums patinkančia tema ar įdomiu klausimu iš studijų kolegos, šeimos nario ar kito pažįstamo. Padarykite ištisinį interviu išrašą dviem būdais: 1) ištisiniais sakiniais ir 2) kiekvieną kalbos fragmentą, atskirtą natūralia pauze, rašydami iš naujos eilutės. Palyginkite abiejų išrašų dinamiką. Kuris išrašas jums informatyvesnis kalbos tempo požiūriu? Kuris iš jų geriau atkuria natūralią pokalbio eigą? Kuris išrašo variantas parankesnis norint gauti visapusiškesnį interviu proceso paveikslą?
2. Naudodamiesi per pirmąją užduotį atliktu interviu išrašu (ar bet kurio kito interviu išrašu), atlikite interviu kodavimą, kuris atitiktų interviu tikslo poreikius. Koduodami stenkitės sukurti visų tipų kodus: aprašomuosius, gyvosios kalbos ir pirminius. Padiskutuokite grupėje: kurie kodai formuluojami lengviau? Kas sudėtingiausia koduojant interviu? Kuri kodavimo technika jums priimtinesnė? Kiek kartų reikėjo skaityti interviu medžiagą, kol supratote, kad jau sukodavote viską, kas tikslinga?
3. Remdamiesi pagrindiniais analizės žingsniais, atlikite interviu analizę. Lygiagrečiai rašykite analitines atmintines. Jose fiksuokite visas idėjas, abejonas, probleminius momentus. Baigę interviu analizę, peržvelkite atmintines ir įvertinkite, kaip keitėsi, rutuliojosi jūsų idėjos analizės proceso metu; kiek jums buvo naudingos interviu analizės atmintinės, apibendrinant šį procesą, ieškant kryptingumo, interpretuojant duomenis.
4. Nudodamiesi pagrindiniais analizės žingsniais, atlikite mažiausiai dviejų interviu tuo pačiu klausimu analizę: raskite jų panašumų, skirtumų ir (ar) prieštaravimų, pasikartojančių modelių; interpretuokite duomenis – paaiškinkite, ką visi dalykai, sužinoti iš interviu, iš tiesų reiškia? Pamėginkite kontekstualizuoti interviu analizės rezultatus: įvertinkite socialines, ekonomines, politines, istorines, kultūrinės, psichologines, geografines, ekologines ar kitas, interviu temą ir klausimą atitinkančias sąlygas, „įreminančias“ tiriamąją temą.

Šeštojo skyriaus priedas

1 priedas. Tyrimo ir interviu klausimų bei juos atitinkančių interviu ištraukų matrica

Tyrimo klausimas	Interviu klausimų, atitinkančių tyrimo klausimą, formuluotės	Originalus tyrimo dalyvio atsakymų tekstas	Pastabos
Tyrimo klausimas 1	Interviu klausimas 1		
	Interviu klausimas 2		
Tyrimo klausimas n	...		
	...		
	...		
	...		

Sudaryta vadovėlio autorių.

Literatūra

1. ALDERSON, P.; MORROW, V. *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. 3rd ed. London: Sage Publications, 2011.
2. ALVESSON, M. *Interpreting Interviews*, Los Angeles: Sage Publications, 2011.
3. ANSAY, S.; PERKINS, D. F.; NELSON, C. J. Interpreting outcomes: using focus groups for evaluation research. *Family Relations*, 53 (3): 310–316, 2004.
4. ATKINSON, P.; SILVERMAN, D. Kundera's immortality: the interview society and the invention of the self. *Qualitative Inquiry*, 3: 304–325, 1997.
5. BAMPION, R.; COWTON, CH.; DOWNS, Y. The e-interview in qualitative research. *Advancing Research Methods with New Technologies*. Sappleton N. (ed.). Hershey: IGI Global, 2013, p. 329–343.
6. BARBOUR, R. (ed.). *Introducing focus groups. Doing Focus Groups*. London: Sage Publications, 2007, p. 2–15.
7. BJØRNHOLT, M.; FARSTAD, G. R. 'Am I rambling?' on the advantages of interviewing couples together. *Qualitative Research*, 2012, p. 1–17.
8. BLOOR, M.; FRANKLAND, J.; THOMAS, M.; ROBSON, K. 2001. *Focus Groups in Social Research*. London: Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications.
9. BITINAS, B.; RUPŠIENĖ, L.; ŽYDŽIŪNAITĖ, V. *Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2008.
10. BOGNER, A.; LITTIG, B.; MENZ, W. *Interviewing experts: Methodology and Practice*. Basingtoke: Palgrave Macmillan, 2009.
11. BRYMAN, A. *Social Research Methods* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press, 2008.
12. CHARLTON, J. R. H. Delphi technique. *Encyclopedia of Social Science Research Methods*. LEWIS-BECK, M. S.; BRYMAN, A.; LIAO, T. F. (eds.) Sage Publications, Inc., 2004.
13. CHRISTENSEN, P.; JAMES, A. (eds.) *Research with Children-Perspectives and Practices*. 2nd ed, London: Routledge Falmer, 2008.
14. CLARK, C. D. In *A Younger Voice: Doing Child-Centered Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
15. COHEN, M. B.; GARRETT, K. J. Breaking the rules: a group work perspective on focus group research. *British Journal of Social Work*, 129: 359–372, 1999.

16. COOK, C. Email interviewing: generating data with a vulnerable population. *Journal of Advanced Nursing*, 68 (6): 1330–1339, 2012.
17. COUCH, D.; LIAMPUTTONG, P. Researching online dating: instant messenger and email in consideration. *Advancing Research Methods with New Technologies*. SAPPLETON, N. (ed.). Hershey: IGI Global, 2013, p. 266–284.
18. CRESWELL, J. W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 3rd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 2009.
19. DAVIES, M. B. *Doing a Successful Research Project: Using Qualitative or Quantitative Methods*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
20. DIMOND, J.; FIESLER, C.; DiSALVO, B.; PELC, J.; BRUCKMAN, A. Qualitative data collection technologies: a comparison of instant messaging, email, and phone. *Proceedings of the 17th ACM international conference on Supporting group work, Sanibel Island, Fla.* New York: ACM Press, 2012, p. 277–280.
21. DOCHERTY, SH.; SANDELOWSKI, M. Interviewing children. *Research in Nursing & Health*, 22, 1999, p. 177–185.
22. EDER, D.; FINGERSON, L. 2001. Interviewing children and adolescents. *Handbook of Interview Research*. GUBRIUM, J. F.; HOLSTEIN, J. A.; MARVASTI, A. B.; KARYN, D. (eds.). London: Sage Publications, p. 181–202.
23. EDWARDS, R.; HOLLAND, J. *What Is Qualitative Interviewing?* London: Bloomsbury Academic, 2013.
24. EMMEL, N. *Sampling and Choosing Cases in Qualitative Research: A Realist Approach*. London: Sage Publications, 2013.
25. ENGEL, R. J.; SCHUTT, R. K. *Fundamentals of Social Work Research*. Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications, 2010.
26. E-source: Qualitative Methods: Transcription Symbols. Prieiga per internetą, <<http://www.esourceresearch.org/eSourceBook/QualitativeMethods/12TranscriptionSymbols/tabid/278/Default.aspx>>. Prisijungta: 2015-02-23.
27. FERSCH, B. 2013. Meaning: lost, found or ‚made‘ in translation? A hermeneutical approach to cross-language interview research. *Qualitative Studies*, 4(2): 86–99.
28. FERN, E. F. *Advanced Focus Group Research*. Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications, 2001.
29. FONTANA, A.; FREY, J. H. The interview: from structured questions to negotiated text. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. DENZIN, N. K.; LINCOLN, Y. S. (eds). 3rd ed. Thousand Oaks (Calif.); New Delhi: Sage Publications, 2005, p. 695–727.

30. FIELDING, N.; LEE, R. M.; BLANK, G. The SAGE Handbook of Online Research Methods. London: Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications, 2008.
31. FLICK, U. 2007a. Designing Qualitative Research. London: Sage Publications.
32. FLICK, U. 2007b. Managing Quality in Qualitative Research. Los Angeles (Calif.): Sage Publications.
33. FLICK, U. 2014. An Introduction to Qualitative Research. 5th ed. Los Angeles (Calif.): Sage Publications.
34. FONTES, TH. O.; O'MAHONY, M. 2008. In-depth interviewing by instant messaging. *Social Research Update*, 53: 1-4.
35. GAISER, T. J. 2008. Online focus groups. The SAGE Handbook of Online Research Methods. FIELDING, N., LEE, R. M., BLANK, G. (eds.). London: Thousand Oaks (Calif.): Sage Publications.
36. GAISER, T. J.; SCHREINER, A. E. Designing an online study. A Guide to Conducting Online Research. Londons: Sage Publications, 2009.
37. GAIŽAUSKAITĖ, I. The use of focus group method in social work research. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. Social Work: Research Papers, 11 (1): 19-30, 2012.
38. GIBBS, G. R. Analyzing Qualitative Data. Los Angeles (Calif.): Sage Publications. 2007a.
39. GIBBS, G. R. Qualitative Data Analysis: Explorations with NVivo. Maidenhead: Open University Press, 2007b.
40. GILL, P.; STEWART, K.; TREASURE, E.; CHADWIK, B. Conducting qualitative interviews with school children in dental research. *British Dental Journal*, 204 (7): 371-374, 2008.
41. GUBRIUM, J. E.; HOLSTEIN, J. A.; MARVASTI, A. B.; KARYN, D. (eds). The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft. 2nd ed. London: Sage Publications. 2012.
42. HARRIS, E.; DOYLE, E.; GREEN, SH. Growing Up in Ireland: National Longitudinal Study of Children: The Findings of the Qualitative Study with the 9-Year-Old and their Parents. ESRI, Trinity College Dublin, Department of Children and Youth Affairs. Qualitative Research Report, 1. Dublin: Minister for Health and Children, 2011. Prieiga per internetą, <http://www.growingup.ie/fileadmin/user_upload/documents/Qual_Docs_Child_Cohort/Growing_Up_in_Ireland_-_The_Findings_of_the_Qualitative_Study_with_the_9-Year-Olds_and_their_Parents.pdf>. Prisijungta: 2015-03-18.

43. HENNINK, M.; HUTTER, I.; BAILEY, A. *Qualitative Research Methods*. London: Sage Publications, 2011.
44. HOLT, A. Using the telephone for narrative interviewing: a research note. *Qualitative Research*, 10 (1): 113–121, 2010.
45. HUNT, N.; MCHALE, S. A practical guide to the e-mail interview. *Qualitative Health Research*, 17 (10): 1415–1421, 2007.
46. IRWIN, L. G.; JOHNSON, J. Interviewing young children: explicating our practices and dilemmas. *Qualitative Health Research*, 15 (6): 821–831, 2005.
47. JAMES, N.; BUSER, H. *Online Interviewing*. London: Sage Publications, 2009.
48. JOHNSON, J.; ROWLANDS, T. The interpersonal dynamics of in-depth interviewing. *The SAGE Handbook of Interview Research: the Complexity of the Craft*. GUBRIUM, J. F.; HOLSTEIN, J. A.; MARVASTI, A. B.; MCKINNEY, K. (eds.). 2nd ed. Thousand Oaks, SA: Sage Publications, 2012.
49. JUODAITYTĖ, A.; SAVICKIS, A. Hermeneutikos metodo taikymas šiuolaikiniame edukologijos moksle. *Acta Paedagogica Vilnensia* 30: 24–33, 2013.
50. JUOZELIŪNIENĖ, I.; TUREIKYTĖ, D.; BUTĖNAITĖ, R. *Vizualieji metodai migracijos tyrimuose [mokomoji knyga]*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
51. ČESNUITYTĖ, V.; KANOPIENĖ, V.; MIKULIONIENĖ, S. 2014. *Lietuvos šeima: socialinių sątyų perspektyva*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
52. KAZĖNAS, G.; JAKUBAUSKAS, A.; GAIŽAUSKAITĖ, I.; KACEVIČIUS, R.; VISOCKAITĖ, A. Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas: mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
53. KEESLING, R. Gatekeepers. *Encyclopedia of Survey Research Methods*. LAVRAKAS, P. J. (ed.). Thousand Oaks: Sage Publications, 2008. p. 300–301.
54. KENDALL, M.; MURRAY, S. A.; CARDUFF, E.; WORTH, A.; HARRIS, F.; LLOYD, A.; CAVERS, D.; GRANT, L.; BOYD, K.; SHEIKH, A. Use of multi-perspective qualitative interviews to understand patients' and carers' beliefs, experiences, and needs. *BMJ*, 340: 196–199, 2009.
55. KING, N.; HORROCKS, CH. *Interviews in Qualitative Research*. London: Sage Publications, 2010.
56. KIVITS, J. Online interviewing and the research relationship. *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. HINE C. (ed.). Oxford: Berg. 2005, p. 35–50.

57. KRUEGER, A. R.; CASEY, M. A. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. 4th ed. Los Angeles: Sage Publications, 2009.
58. KRYSIK, J. L.; FINN, J. *Research for Effective Social Work Practice*. 2nd ed. New York, London: Routledge, 2010.
59. KVALE, S. *Doing Interviews*. Los Angeles: Sage Publications, 2007.
60. LIAMPUTTONG, P. *Focus Group Methodology – Principles and Practice*. London: Sage Publications, 2011.
61. LIAMPUTTONG, P. *Performing Qualitative Cross-Cultural Research*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
62. LIE, M. L. S. Methodological issues in qualitative research with minority ethnic research participants. *Research Policy and Planning*, 24 (2): 91–103, 2006.
63. Lietuvos statistikos departamentas. Informacinės technologijos. Prieiga per internetą, <<http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles26>>. Prisijungta: 2014-10-16.
64. LINHORST, D. M. A review of the use and potential of focus groups in social work research. *Qualitative Social Work*, 1: 208–227, 2002.
65. LITTIG, B.; PÖCHHACKER, F. Socio-translational collaboration in qualitative inquiry: the case of expert interviews. *Qualitative Inquiry*, 20(9): 1085–1095, 2014.
66. MANN, C.; STEWART, F. *Internet Communication and Qualitative Research. A handbook for Researching Online*. London: Sage Publications, 2000.
67. MARKHAM, A. N. Internet communication as a tool for qualitative research. *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. Silverman D. (ed.). 2nd ed. London: Sage publications, 2004. p. 95–124.
68. MASON, J. *Qualitative Researching*. 2nd ed. London: Sage Publications.
69. MATTHEWS, J.; CRAMER, E. P. 2008. Using technology to enhance qualitative research with hidden populations. *The Qualitative Report*, 13 (2): 301–315. 2002.
70. MIKĖNĖ, S.; GAIŽAUSKAITĖ, I.; VALAVIČIENĖ, N. Qualitative interviewing: field-work realities. *Socialinis darbas: mokslo darbai = Social work: research papers*, 12 (1): 49–62, 2013.
71. MORGAN, D. L. *Focus Groups as Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1997.
72. NEHLS, K. Methodological Considerations of Qualitative Email Interviews. *Advancing Research Methods with New Technologies*. Sappleton N. (ed.). Hershey: IGI Global, 2013. p. 303–315.

73. O'CONNOR, H.; MADGE, C.; SHAW, R.; WELLENS, J. Internet-based interviewing. *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. FIELDING, N.; LEE, R. M.; BLANK, G. (eds.). London: Sage Publications, 2008 p. 271–290.
74. OPDENAKKER, R. Advantages and disadvantages of four interview techniques in qualitative research. *Forum Qualitative Sozialforschung*. Forum: Qualitative Social Research, 7(4), Art. 11, 2006. Prieiga per internetą, <<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0604118>>. Prisijungta: 2015-01-14.
75. PATTON, M. Q. *Qualitative Research and Evaluation methods*. 3rd ed. London: Sage Publications, 2002.
76. PAULUS, T. M.; LESTER, J. N.; DEMPSTER, P. G. *Digital Tools for Qualitative Research*. Los Angeles: Sage Publications, 2014.
77. PAUKŠTYTĖ, I.; GEFENAS, E. Istorinė biomedicininių tyrimų su žmonėmis etikos raida. *Visuomenės sveikata*, 3 (50): 9–18, 2010.
78. PEARCE, G.; THOGERSEN-NTOUMANI, C.; DUDA, J. L. The development of synchronous text-based instant messaging as an online interviewing tool. *International Journal of Social Research Methodology*, 17 (6): 677–692, 2014.
79. POLAK, L.; GREEN, J. Using joint interviews to add analytic value. *Qualitative Health Research*, 2015. p. 1–11.
80. PUNCH, S. Research with children: the same or different from research with adults? *Childhood*, 9 (3): 321–341, 2002.
81. RAPLEY, T. Sampling strategies in qualitative research. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. Flick U. (ed.). London: Sage Publications Ltd. SAGE Research Methods, 2014, p. 49-63.
82. REDLICH-AMIRAV, D.; HIGGINBOTTOM, G. New emerging technologies in qualitative research. *The Qualitative Report*, 19: 1–14, 2014.
83. RENERT, H.; RUSSELL-MAYHEW, SH.; ARTHUR, N. Recruiting ethnically diverse participants into qualitative health research: lessons learned. *The Qualitative Report*, 18 (23): 1–13, 2013.
84. ROULSTON, K. Analysing interviews. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. Flick U. (ed.). London: SAGE Publications Ltd. P. 297-313. SAGE Research Methods. Prisijungta: 2015-03-16, 2014.
85. RUBIN, A.; BABBIE, E. *Essential Research Methods for Social Work*. 2nd ed. Belmont (Calif.): Brooks. Cole: Cengage Learning, 2010.
86. SALDAÑA, J. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2009.

87. SALMONS, J. *Online Interviews in Real Time*. London: Sage Publications, 2010.
88. SAUNDERS, M. N. K. Gatekeepers. *The SAGE Dictionary of Social Research Methods*. Jupp V. (ed.). London: SAGE Publications, 2006, p. 126–127.
89. SEIDMAN, I. *Interviewing as Qualitative Research – A Guide for Researchers in Education*. 4th ed. New York and London: Teachers College Press, 2013.
90. SEITZ, S. Pixilated partnerships, overcoming obstacles in qualitative interviews via skype: a research note. *Qualitative Research*, 2015, p. 1–7.
91. SHAW, C.; BRADY, L. M.; DAVEY, C. *Guidelines for Research with Children and Young People*. London: NCB Research Centre, 2011. Prieiga per internetą, <<http://www.nfer.ac.uk/schools/developing-young-researchers/NCBguidelines.pdf>>. Prisijungta: 2015-02-04.
92. SKÅGEBY, J. Online ethnographic methods: towards a qualitative understanding of virtual community practices. *Handbook of Research on Methods and Techniques for Studying Virtual Communities: Paradigms and Phenomena*. DANIEL, B. K. (ed.). Hershey: IGI Global, 2010. p. 410–428.
93. STEPHENS, NEIL. Collecting data from elites and ultra elites: telephone and face-to-face interviews with macroeconomists“. *Qualitative Research*, vol. 7(2). London: Sage Publications, 2007. p. 203–216.
94. STEWART, D. W.; SHAMDASANI, P. N.; ROOK, D. W. *Focus Groups: Theory and Practice*. 2nd ed. London: Sage Publications, 2007.
95. STURGES, J. S.; HANRAHAN, K. J. Comparing telephone and face-to-face qualitative interviewing: a research note. *Qualitative Research*, 4 (1): 107–118, 2004.
96. SURVUTAITĖ, D. Lietuvos švietimo stebėsenos transformacija: linkmės ir prielaidos. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 28: 121–132, 2012.
97. Tarptautinių žodžių žodynas. Prieiga per internetą, <<http://www.tzz.lt/e/etika>>. Prisijungta: 2015-03-10.
98. TAYLOR, B.; DE VOCHT, H. Interviewing separately or as couples? Considerations of authenticity of method. *Qualitative Health Research*, 21(11): 1576–1587, 2011.
99. VILUCKIENĖ, J. Judėjimo negalią turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S). Lietuvos socialinių tyrimų centras: Vilniaus universitetas, 2011.

100. VOGL, S. Telephone versus face-to-face interviews: mode effect in semi-structured interviews with children. *Sociological Methodology (ASA)*, 43(1): 133–177, 2013.
101. VOIDA, A.; MYNATT, E.; ERICKSON, TH.; KELLOGG, W. A. Interviewing over instant messaging. Proceedings of CHI ,04 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems. Conference on Human Factors in Computing Systems, Vienna, Austria. New York: ACM Press, 2004, p. 1344–1347.
102. WEISS, R. S. *Learning From Strangers: The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. New York: The Free Press, 1994.
103. WILES, R.; CROW, G.; HEATH, S.; CHARLES, V. Anonymity and Confidentiality. ESRC National Centre for Research Methods, University of Southampton. NCRM Working paper series, 2, 2006. Prieiga per internetą, <http://eprints.ncrm.ac.uk/423/1/0206_anonymity%2520and%2520confidentiality.pdf>. Prisijungta: 2015-03-07.
104. WILLIG, C. Interpretation and analysis. *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. Flick U. (ed.). London: Sage Publications Ltd., SAGE Research Methods. 2014. p. 49–63.
105. YIN, R. K. *Qualitative Research from Start to Finish*. New York; London: the Guilford Press. 2011.

Dalykų rodyklė

- Akronimai 289–291, 384
Analitinės atmintinės 314, 317, 345, 354
Anonimiškumas 48, 60, 137, 245, 269
Apibendrinimo klausimai 193, 387
Aprašomasis kodas 307, 319, 348–350, 378
Apšilimas 114–115, 190, 200
Asinchroninis 240, 269, 271, 282–293, 296
Atranka 28, 36, 176, 284, 345
Atviri klausimai 15, 20, 124, 186
- Delfi metodas 231, 378
Detalizuojantys klausimai 27, 87, 122, 128, 186, 188, 277
Diktofonas 104, 110, 253, 323
Duomenų analizė 180, 313, 318, 341, 360
Duomenų fiksavimas 108, 162, 253
- Ekspertas 100, 173, 212, 264
Ekspertų interviu 22, 63
Ekstremalių atvejų atranka 44, 385
Elektroninis interviu ir (ar) interviu internetu 242
Emic 242, 315–316, 318, 360
Emotikonai ir (ar) jausmaženkliai 273, 286, 289–290
Empiriniai duomenys 29, 315, 360
Etika 47, 54–59, 217, 306
Etikos kodeksas 68–70
- Garso įrašymo technika 87, 108, 163
Gyvosios kalbos kodas 350, 368
Grandininė atranka ir (ar) sniego gniūžtės atranka 49–50, 387
Grįžtamasis ryšys 33, 98, 152
Grupė be lyderio 231
Grupės interviu 156, 222, 229–231, 292–295
- Homogeninių atvejų atranka 45, 177

- Imties dydis 41, 43
Imtis 40–50, 284, 301
Individualus (giluminis) interviu 81–82, 107, 211, 292
Informacinės ir komunikacinės technologijos (IKT) 9, 21, 235, 257, 289
Informacinis pranešimas 46, 300–301
Informatyvus 44, 151, 178, 218
Intensyvių atvejų atranka 44, 386
Internetas 21, 238–249, 256–260, 283, 296–310, 354
Internetinis forumas 46, 240–241, 246, 284, 293, 300
Interpretavimas 17, 23, 88, 242, 314–315, 343, 360–361
Interviu aplinka 88, 107, 216, 256
Interviu elektroniniu paštu 51, 93, 239–244, 266–286
Interviu formos 9, 13, 19, 209, 229, 238–239, 313
Interviu gairės arba klausimynas-gairės 16–17, 83, 114, 117, 120, 186
Interviu gyvai 248, 279
Interviu internetu ir (ar) elektroninis interviu 242, 247, 256–257, 262, 298, 304
Interviu įvadas 115, 386
Interviu klausimai 13, 114–115, 122, 245, 317
Interviu laikas 29, 52, 66, 106, 157, 186
Interviu procesas 17, 56, 98
Interviu su vaikais 9, 22, 211, 218, 221–222
Interviu telefonu 21, 237, 239, 243, 247–267, 292, 307–308
Interviu tiesioginis 18, 21, 155, 237–244, 255, 259, 270, 281–289, 308
Interviu tyrimo procesas 22–23, 59
Interviu vedėjas 65–67, 83, 90–91, 107, 138, 227–228, 326
Interviu vieta 101–103, 250, 297
IP (interneto protokolo) telefonija 257, 263, 387
Įrašas 93, 106, 108, 154, 162–164, 195, 196, 262, 284, 322, 335–338
Iš dalies struktūruotas interviu 112, 255, 282, 349
Iš dalies struktūruotas klausimynas 13, 20, 112, 144, 186
Išplėtojimo klausimai 127, 384
Išrašas 24, 29, 35, 83, 88–92, 124, 155, 286, 287, 321–340
Įvadiniai klausimai 90, 115, 173, 188, 192, 201, 386

- Jausmaženkliai ir (ar) emotikonai 273, 286, 309
- Jautrus 58, 84, 158, 217, 260
- Kalba 17, 22, 35, 66, 88, 96–100, 125, 150, 173, 187, 213, 223–228, 288–291
- Klausimynas 19, 20, 79, 85–88, 111–135, 161, 186, 256, 277
- Klausimynas-gairės arba interviu gairės 57, 83, 112–122, 186, 211, 286, 345
- Klausimyno struktūruotumas 19, 20, 112
- Klausimų formuluotės 20, 83, 97, 123–130, 186, 318, 323
- Kodavimas 319, 320, 341, 348–356
- Kokybės įvertinimas 24, 30, 153
- Kokybinė turinio analizė 318–320
- Kokybinio tyrimo prielaidos 15, 17, 24, 30, 40, 83, 113
- Kokybinis interviu 15, 18, 21, 55, 59, 67, 79, 211, 237, 260, 317
- Kokybinis tyrimas 32, 91, 353
- Kompiuterinė ir (ar) internetinė vaizdo kamera 162, 195, 241, 256, 259–262, 297
- Kompiuteris 237–247, 256–262, 265, 281
- Komunikacija 69, 163, 219, 237–242, 258, 266, 275, 288, 292, 362
- Konfidencialumas 62, 304
- Kontaktas 93, 94, 160, 171, 183, 259, 261, 303
- Kontaktavimas 46, 50, 55, 76, 89, 184, 205, 224, 233
- Kontekstas 9, 15, 17, 28, 37, 81, 85, 93–95, 126, 147, 156, 177, 214, 223, 248, 280, 291, 322, 349, 360, 362
- Laipsniškas ir (ar) laipsniškumas 38, 180
- Laisvas informuoto asmens sutikimas dalyvauti tyrime 47, 48, 61–75, 114–116, 189, 217, 304
- Lankstumas 32, 52, 113, 121, 221, 244, 354
- Lankstus 16, 22, 37, 90, 113, 133, 149, 167, 201, 320
- Lauko darbai 24, 29, 31–34, 79, 94, 106, 193, 274, 308, 345
- Literatūros apžvalga 26, 72
- Maksimaliai įvairių atvejų atranka 45, 72
- Metodologinė strategija 19, 20, 90
- Momentiniai pranešimai 240–245, 266, 279, 280
- MP interviu 266, 280–288, 291–294, 307

- Nestruktūruotas interviu 19, 112, 251
- Netiketas 288, 309
- Neverbalinis 17, 66, 88, 89, 98, 108, 144, 148, 163, 215, 238, 251, 257–260, 273, 285–294, 321, 348
- Nominalioji grupė 229, 230
- Nuotolinis (grupės) interviu 19, 237–247, 257, 260, 266, 270, 292–295, 302–308
- Organizavimas 41, 143, 157, 205, 237, 299, 342
- Pagrindiniai klausimai 96, 114, 115, 161, 187, 190, 192
- Paieška 224, 243, 281, 300–308, 348, 358
- Pasiekiamumas 211, 242, 281, 283
- Patikslinimo klausimai 27, 85, 133
- Perėjimo klausimai 117, 192
- Pirminis kodas 350, 351, 368
- Planavimas 31–32, 55, 74, 79, 83, 135, 142–143, 157–158, 181
- Porų interviu 19, 21, 79, 211, 213–218
- Prieinamumas 36, 47, 137, 239, 245–246, 268, 301
- Priminimai 95, 181, 183–184, 189, 195–196, 198, 272, 275–276, 278, 306
- Privatumas 58, 60, 62, 64, 85, 101–102, 105, 138, 250, 256, 271, 280–281, 305–306
- Raštu 164, 197, 223, 240–241, 256, 266–267, 270, 282, 285–296, 304, 307
- Refleksija 90, 135
- Reikšmingi tarpininkai 47–49, 72, 224, 269
- Reklama 46, 336–337
- Rezultatų sklaida 31
- Ryšio priemonė 19, 109, 238–239, 242, 257, 284, 303, 307
- Ryšio užmezgimas 276
- Santrumpos 273, 286, 289–291, 309
- Sąveika 13–17, 21, 56–57, 80–81, 92–93, 146–150
- Scenarijus 116, 144, 170, 186, 188–189, 191, 201
- Sinchroninė 240–241, 292–293

- Skatinamieji klausimai 127–129, 188, 254, 270
Skatinantys užbaigti mintį klausimai 129
Smegenų šturmas 231
Sniego gniūžtės atranka ir (ar) grandininė atranka 49–50
Stebėjimas 20, 88, 113, 230–231, 317, 338
Struktūruotas atvirų klausimų interviu 19, 112, 144
Struktūruotas klausimynas 20, 112, 186
Sutikimas dalyvauti tyrime 52, 60–62, 115, 304
- Tarpusavio ryšys 18, 23, 80, 92–93, 150, 158, 191, 223, 248
Tendencingi klausimai 131
Tiesioginis interviu 13, 18, 238, 241, 245, 248–250, 267–268, 283
Tikslinė atranka 37
Tikslinė grupės diskusija 18, 21, 143, 145, 147–154, 158–162, 167, 184, 293–296
Tikslinės grupės diskusijos klausimynas ir (ar) Tikslinės grupės diskusijos scenarijus 186
Tikslinės grupės diskusijos procesas 166
(Tikslinės grupės diskusijos) vedėjo vaidmuo ir funkcijos 166–167
Tikslinių grupės diskusijų skaičius 179
Tipinių atvejų atranka 44
Tyrėjo ir tyrimo dalyvio sąveika 68, 98, 258, 269, 271, 285, 292
Tyrėjo ir tyrimo dalyvių tarpusavio ryšys 92
Tyrėjo privatumas 85
Tyrėjo vaidmuo 80, 85, 315, 350
Tyrimo ataskaita 26, 59, 157, 346
Tyrimo dalyvių skaičius 37, 40, 42, 50, 178–179
Tyrimo dalyvių tarpusavio ryšys 150
Tyrimo dalyvių tarpusavio sąveika 144, 146, 158, 163
Tyrimo klausimas 25, 317, 320, 343, 345
Tyrimo laukas 15, 17, 25, 32, 45, 83–88, 101, 239
Tyrimo procesas 22, 59
Tyrimo tikslas 25, 37, 41, 48, 60, 81, 121, 149, 179–180, 336
- Užrašai 15, 104, 165–166, 322, 336, 338, 343, 346, 353

Vaizdo įrašymo technika 108, 160, 163, 200

Vaizdo kamera 162, 241, 256, 259–261, 265, 297

Veidukai ir (ar) šypsenėlės 273, 280, 286, 289–290

Vertėjas 225, 227–228

Vertimas 227–228, 321, 324

Virtualioji erdvė 49, 237–238, 244, 291, 295, 300

Virtualioji ir (ar) elektroninė aplinka 238

Žymėjimas 356

Žodžiu 99, 120, 163, 239–241, 256, 258, 269, 271, 292, 304, 307

Vartojamų terminų žodynėlis anglų ir lietuvių kalbomis

<i>Abbreviations</i>	Santrumpos
<i>Acronymes</i>	Akronimai
<i>Adequacy</i>	Tyrimo metodo pritaikymo adekvatumas (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Advertising</i>	Reklama (tyrimo dalyvių paieška reklamuojant tyrimą, informacinis pranešimas apie tyrimą)
<i>Analytic memos</i>	Analitinės atmintinės
<i>Audiening the presentations</i>	Rezultatų pateikimo formos atitikimas tikslinei auditorijai (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Brainstorming</i>	„Smegenų šturmo“ metodas (grupės interviu forma)
<i>Chat rooms</i>	Pokalbių svetainės
<i>Clarification (questions)</i>	Patikslinimo klausimai
<i>Completion (questions)</i>	Skatinantys užbaigti mintį klausimai
<i>Confirming and disconfirming cases</i>	Patvirtinančių ar paneigiančių atvejų atranka
<i>Consistency and flexibility</i>	Pastovumas ir lankstumas (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Criteria and strategies</i>	Kriterijai ir strategijos (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Criterion based sampling</i>	Atvejų atranka remiantis apibrėžtais kriterijais
<i>Delphi technique</i>	Delfi metodas (grupės interviu forma)
<i>Descriptive code</i>	Aprašomasis kodas
<i>Detail-oriented (questions)</i>	Detalizuojantys klausimai
<i>Dissemination</i>	(Tyrimo) rezultatų sklaida
<i>Elaboration (questions)</i>	Išplėtojimo (atsakymo išplėtojimo) klausimai
<i>E-mail interview</i>	Interviu elektroniniu paštu
<i>Emoticones</i>	Jausmaženkliai (emotikonai)

<i>Establishing rapport / building rapport</i>	Geros partnerystės tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio užmezgimas ir (ar) pasitikėjimo ir nuoširdumo ryšio tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvio užmezgimas
<i>Extreme or deviant case sampling</i>	Ekstremalių atvejų atranka
<i>Face-to-face interview</i>	Interviu gyvai ir (ar) tiesioginis interviu
<i>Feedback</i>	Grįžtamasis ryšys
<i>Field work</i>	Lauko darbai
<i>Flexibility</i>	Lankstumas (klausimyno)
<i>Focus group / focus group discussion</i>	Tikslinė grupės diskusija
<i>Follow-up questions</i>	Pratęstimo (skatinantieji pratęsti atsakymą) klausimai
<i>Formal and informal networks</i>	Formalūs ir neformalūs socialiniai tinklai (pasitelkiami tyrimo dalyvių paieškoje)
<i>Gaining access (to research participants)</i>	Prieigos prie tyrimo dalyvių radimas ir (ar) potencialių tyrimo dalyvių prieinamumas
<i>Gatekeepers</i>	Reikšmingi tarpininkai (tarp tyrėjo ir potencialių tyrimo dalyvių)
<i>Group interview</i>	Grupės interviu
<i>Homogenous sampling</i>	Homogeninių atvejų atranka
<i>Ice-breaking</i>	Apšilimas (klausimai interviu pradžioje)
<i>In Vivo code</i>	Gyvosios kalbos kodas
<i>In-depth (interview)</i>	Giluminis (interviu)
<i>Indication</i>	Tyrimo metodo pasirinkimo pagrindumas (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Information-communication technology (ICT)</i>	Informacinės ir komunikacinės technologijos (IKT)
<i>Information-rich (cases)</i>	Informatyvūs (informatyvūs atvejai)
<i>Informed consent</i>	Laisvas informuoto asmens sutikimas dalyvauti tyrime
<i>Initial code</i>	Pirminis kodas
<i>Instant messages (IM)</i>	Momentiniai pranešimai

<i>Instant messaging interview</i>	Interviu momentinių pranešimų forma ir (ar) MP interviu
<i>Intensity sampling</i>	Intensyvių atvejų atranka
<i>Internet forum</i>	Internetinis forumas
<i>Interview guide</i>	Interviu klausimynas, interviu gairės, klausimynas-gairės
<i>Introductory questions</i>	Įvadiniai klausimai
<i>Joint interviewing / linked interview / conjoint interview / dyad interview / joint couple interview / multiperspective interview</i>	Porų interviu (jungtinis interviu ir (ar) diadų interviu ir (ar) jungtinis porų interviu ir (ar) daugiaperspektyvinis interviu)
<i>Key questions</i>	Pagrindiniai klausimai
<i>Labeling</i>	Žymėjimas ir (ar) etikečių suteikimas
<i>Leaderless group</i>	Grupė be lyderio (grupės interviu forma)
<i>Leading questions</i>	Tendencingi klausimai
<i>Literature review</i>	(Mokslinės) literatūros apžvalga
<i>Maximum variation sampling</i>	Maksimaliai įvairių atvejų atranka
<i>Messaging</i>	Susirašinėjimas momentiniais pranešimais realiu laiku
<i>Netiquette</i>	„Netiketas“ ir (ar) komunikacijos internete etiketas
<i>Nominal group / nominal group technique</i>	Nominalioji grupė (grupės interviu forma)
<i>Online</i>	Virtuali ir (ar) el. aplinka, erdvė
<i>Online interviewing / online interview / e-interview</i>	Interviu internetu ir (ar) el. interviu (interviu, atliekamas pritaikant kompiuterinę įrangą, programas ir interneto ryšį)
<i>Opening questions</i>	Interviu įvadas ir (ar) interviu „atidarymo“ klausimai
<i>Openness for diversity</i>	Atvirumas įvairovei (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Probes / probing</i>	Skatinamieji (skatinantieji toliau kalbėti) klausimai
<i>Purposive sample</i>	Tikslinė atranka

<i>Qualitative content analysis</i>	Kokybinė turinio analizė
<i>Qualitative interviewing / qualitative interview</i>	Kokybinis interviu
<i>Recruitment</i>	Tyrimo dalyvių paieška ir (ar) „verbavimas“ (atrinkimas) tyrimui
<i>Remote interviewing / long-distance interview</i>	Nuotolinis interviu
<i>Research-based recruitment</i>	Tyrimo dalyvių atranka remiantis ankstesniu tyrimo etapu
<i>Rigour and creativity</i>	Griežtumas ir kūrybiškumas (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Sampling</i>	Atranka
<i>Selection</i>	Tyrimo dalyvių pasirinkimas
<i>Semistructured interview / questionnaire</i>	Iš dalies truktūruotas interviu ir (ar) klausimynas
<i>Smileys</i>	Veidukai, šypsenėlės
<i>Snow-ball sampling / chain sampling</i>	„Sniego gniūžtės“ atranka, „grandininė“ atranka
<i>Structured interview / questionnaire</i>	Struktūruotas interviu arba klausimynas
<i>Summary questions</i>	Apibendrinimo klausimai
<i>Typical case sampling</i>	Tipinių atvejų atranka
<i>Transcribing</i>	Interviu garso įrašo išrašymas
<i>Transcript</i>	(Interviu) išrašas
<i>Transition questions</i>	Perėjimo (nuo interviu įvado prie pagrindinės interviu dalies) klausimai
<i>Transparency</i>	Skaidrumas ir aiškumas (tyrimo kokybės vertinimo ir (ar) užtikrinimo principas)
<i>Unstructured interview / questionnaire</i>	Nestruktūruotas interviu ir (ar) klausimynas
<i>Voice over Internet Protocol (VoIP)</i>	IP (interneto protokolo) telefonija
<i>Web camera</i>	Kompiuterinė ir (ar) internetinė vaizdo kamera

Priedas

Lentelės, paveikslai, atvejai, pavyzdžiai, patarimai, paaškinimai ir situacijos

1 skyrius

Lentelės

1.1 lentelė. *Kokybinio interviu formų įvairovė* 19

Paveikslai

1.1 paveikslas. *Kokybinio tyrimo procesas pagal Brymaną (2008)*..... 23

1.2 paveikslas. *Interviu ir interviu veikėjų sąveika (pagal vadovėlio autorės)*.. 57

Pavyzdžiai

1.1 pavyzdys. *Kokybinio interviu tyrimo klausimų pavyzdžiai*..... 27

1.2 pavyzdys. *Tyrimo ataskaitos struktūra*..... 35

1.3 pavyzdys. *Imties dydžio variacijos interviu tyrimuose*..... 43

Atvejai

1.1 atvejis. *Tyrimo dalyvių paieškos patirtys*..... 51

2 skyrius

Paveikslai

2.1 paveikslas. *Individualaus interviu eigos etapai*114

Pavyzdžiai

2.1 pavyzdys. *Individualių giluminių interviu pasirinkimo prielaidos*..... 82

2.2 pavyzdys. *Giluminio interviu prielaidų neatitinkančio interviu ištrauka* ... 92

2.3 pavyzdys. *Galimos keblios interviu situacijos*100

2.4 pavyzdys. *Interviu dalyvių sėdėjimo vienas kito atžvilgiu padėty*.....104

2.5 pavyzdys. *Paaškinimas tyrimo dalyviui, kam reikalingas diktofonas*110

2.6 pavyzdys. *Galimas individualaus interviu eigos scenarijus*.....116

2.7 pavyzdys. *Kokybinio interviu klausimų pavyzdžiai (pagal Daviesą, 2007)*.....120

2.8 pavyzdys. *Išplėtojimo klausimai*.....127

2.9 pavyzdys. *Skatinamųjų klausimų taikymas interviu metu*.....128

2.10 pavyzdys. *Tikslinamieji klausimai*128

2.11 pavyzdys. *Detalizuojamieji klausimai*.....128

2.12 pavyzdys. *Užbaigimo prašantys klausimai*129

2.13 pavyzdys. *Klausimyno-gairių taikymo interviu metu patarimai (pagal Brymaną, 2008)*.....130

2.14 pavyzdys. *Atvirų klausimų formuluotės pradžia*130

Atvejai

2.1 atvejis. Patirtys interviu tyrimo lauke.....	84
2.2 atvejis. Interviu aplinkos	105

Patarimai

2.1 patarimas. Hennink ir kt. (2011) patarimai interviu vedėjams	107
2.2 patarimas. Klausimyno-gairių sudarymo žingsniai	122

Situacijos

2.1 situacija. Atsakymo į atvirą klausimą „uždarymas“	131
2.2 situacija. Tendencingi klausimai	131
2.3 situacija. Sudėtingas, daugialypis, nerišlus klausimas	132
2.4 situacija. Pertrauktas tyrimo dalyvio atsakymas	132
2.5 situacija. Pasikartojantis klausimas	133

3 skyrius**Lentelės**

3.1 lentelė. Tikslinės grupės diskusijos scenarijus	189
---	-----

Paveikslai

3.1 paveikslas. Dalyvių sąveika diskusijos metu	147
---	-----

Pavyzdžiai

3.1 pavyzdys. Tyrimų temos, kurioms tiktų rinkti duomenis tikslinės grupės diskusijos metodu	153
3.2 pavyzdys. Literatūroje nurodomas tikslinės grupės diskusijos dalyvių skaičius	179

Atvejai

3.1 atvejis. Neverbalinės informacijos prasmė	148
---	-----

Patarimai

3.1 patarimas. Kontrolinis sąrašas: tikslinei grupės diskusijai reikalingos priemonės	165
3.2 patarimas. Tikslinės grupės diskusijos protokolas	165
3.3 patarimas. Davieso (2007) patarimai vedėjams	175
3.4 patarimas. Tikslinių grupės diskusijų atrankos planavimo lentelė	181
3.5 patarimas. Hennink ir kt. (2011) patarimai, kaip formuluoti tikslinės grupės diskusijos klausimus	187
3.6 patarimas. Tikslinės grupės diskusijos klausimų tipai pagal Kruegerį ir Casey (2009).....	192

Paiškinimai

3.1 paiškinimas. Termino „tiklinė grupės diskusija“ pasirinkimo motyvai145

3.2 paiškinimas. Tiklinės grupės diskusijos pranašumai (pagal Stewart ir kt., 2007)149

4 skyrius

Atvejai

4.1 atvejis. Tyrimas su etninės mažumos grupe224

4.2 atvejis. Tyrėjui ir tyrimo dalyviui svetimos kalbos pritaikymas interviu metu228

5 skyrius

Paveikslai

5.1 paveikslas. Jausmaženklių skirtumai Vakarų Europos, JAV ir Japonijos kultūrose291

Pavyzdžiai

5.1 pavyzdys. MP interviu apie internetines pažintis283

Atvejai

5.1 atvejis. Nuotolinio interviu taikymas dėl tyrimo dalyvio neprieinamumo tiesioginiam interviu245

5.2 atvejis. Kompiuterio ir interneto ryšio naudojimas Lietuvoje247

5.3 atvejis. Interviu telefonu taikymo atvejis251

5.4 atvejis. Interviu telefonu ir tiesioginio interviu palyginimas tyrimo pavyzdžiu255

5.5 atvejis. Nuotolinis interviu per „Skype“ su užsienyje gyvenančiais aukštos kvalifikacijos specialistais263

5.6 atvejis. Interviu elektroniniu paštu taikymas atliekant sveikatos tyrimą269

5.7 atvejis. Interviu transformacija iš interviu per „Skype“ į interviu elektroniniu paštu267

5.8 atvejis. Interviu elektroniniu paštu procesas ir bendravimo eiga275

Paiškinimai

5.1 paiškinimas. Termino „nuotolinis interviu“ reikšmė242

5.2 paiškinimas. „Skype“ internetinės telefonijos programa263

5.3 paiškinimas. Trumpas savitų MP kalbos ženklų žodynėlis290

6 skyrius

Paveikslai

6.1 paveikslas. Penkios kokybinės analizės fazės ir jų tarpusavio sąveika (sudaryta remiantis Yin, 2011)342

Pavyzdžiai

6.1 pavyzdys. Interviu išrašų preambulės327

6.2 pavyzdys. Interviu dalyvių identifikacija išrašė:
sutrumpintas variantas328

6.3 pavyzdys. Interviu dalyvių identifikacija išrašė:
netrumpintas variantas329

6.4 pavyzdys. Interviu išrašų simboliai330

6.5 pavyzdys. Autentiško interviu ištrauka naudojant išrašų simbolius332

6.6 pavyzdys. Viso tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka337

6.7 pavyzdys. Dalinio tikslinės grupės diskusijos išrašo ištrauka338

6.8 pavyzdys. Vedėjo pastabų susiejimas su diskusijos išrašu339

6.9 pavyzdys. Kodų grupavimas357

6.10 pavyzdys. Kategorijų priskyrimas kodų grupėms358

6.11 pavyzdys. Ryšiai, kategorijos ir kodai359

Gaižauskaitė, Inga

Ga-183 Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu : vadovėlis / Inga Gaižauskaitė, Natalija Valavičienė ; Mykolo Romerio universitetas. – Vilnius : Registrų centras, 2016. – 392 p. : iliustr. Bibliogr.: p. 370–377. – Dalykų r-klė: p. 378–383.

ISBN 978-9955-30-205-6

Vadovėlio „Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu“ tikslas – apibendrinti prielaidas ir principus, kuriais remiasi interviu, taikomas kaip duomenų rinkimo metodas atliekant kokybinius tyrimus, ir pristatyti skirtingas galimas kokybinio interviu formas.

Vadovėlis skirtas aukštųjų mokyklų studentams, nepriklausomai nuo studijų krypties, nes kokybiniai interviu plačiai taikomi ne tik sociologijos, bet ir socialinio darbo, sveikatos mokslų, psichologijos, rinkos tyrimų, komunikacijos bei daugelyje kitų sričių. Taip pat vadovėlis bus parankus tyrėjams, kurie jau turi interviu atlikimo patirties ir yra atviri profesiniam tobulėjimui, nori išplėsti ar atnaujinti savo žinias ir gebėjimus kokybinių tyrimų srityje.

UDK 303(075.8)

**Inga Gaižauskaitė
Natalija Valavičienė**

SOCIALINIŲ TYRIMŲ METODAI: KOKYBINIS INTERVIU

Redagavo Jūratė Juknevičiūtė, maketavo Janina Kaminskaitė
Viršelio dailininkė Jūratė Juozėnienė
Parengė leidybai Algis Švedas

SL 1613. 2016-03-22. 24,5 sąlyginio spaudos lanko
Tiražas 500 egz. Užsakymo Nr.

Išleido VĮ Registrų centro
Teisinės informacijos departamentas
Žirmūnų g. 68A, LT-09124 Vilnius
tel./faksas (8 5) 261 2806

www.teisineliteratura.lt, leidyba@registrucentras.lt

Spausdino STANDARTŲ SPAUSTUVĖ
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius

Kaina sutartinė

Vadovėlyje „Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu“ apibendrinamos prielaidos ir principai, kuriais atliekant kokybės tyrimus remiasi interviu kaip duomenų rinkimo metodas, ir pristatomos skirtingos jo formos. Vadovėlis skirtas aukštųjų mokyklų įvairių studijų kryptių studentams, nes kokybiniai interviu taikomi ne tik sociologijos, bet ir socialinio darbo, sveikatos mokslų, psichologijos, rinkos tyrimų, komunikacijos bei daugelyje kitų sričių. Juo galės naudotis tyrėjai, turintys praktinės interviu patirties ir norintys plėsti ar atnaujinti savo žinias bei gebėjimus. Vertingi vadovėlio priedai – naudingų patarimų rinkiniai, dalykų rodyklė bei terminų žodynelis lietuvių ir anglų kalbomis.

Inga Gaizauskaitė –

sociologė, Mykolo Romerio universiteto lektorė, socialinių tyrimų metodologijos specialistė, sukaupusi turtingą sociologinių tyrimų planavimo ir atlikimo, duomenų analizavimo patirtį. Ji dėsto socialinių tyrimų metodologijos dalykus aukštųjų mokyklų studentams, šia tematika yra paskelbusi publikacijų.

Natalija Valavičienė –

sociologė, Mykolo Romerio universiteto lektorė, mokslinių straipsnių ir pranešimų kokybinio interviu ir kitų metodologijos aspektų klausimais bendraautorė, dėstanti universitete Socialinių tyrimų metodologijos, Socialinių tyrimų pagrindų, Tyrimo duomenų apdorojimo programų ir kt. kursus. Rengdama disertaciją, dalyvaudama šalies ir tarptautiniuose tyrimų projektuose, ji yra atlikusi gausybę įvairių kokybinių interviu, kurių rezultatai leidžia įvertinti ne tik teorinius, bet ir praktinius tyrimų aspektus.

ISBN 978-9955-30-205-6

